

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

278

DÁVID PÉTER

„ITT VAN A' LEGVÉGSŐ ÓLTÁRA PALLÁSNAK”

Az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság és az Erdélyi
Magyar Nyelvmívelő Társaság története

Kolozsvár, 2013

A kötet megjelenését a Communitas Alapítvány, a Bethlen Gábor Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.

© Dávid Péter

© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2013

Felelős kiadó
BIRÓ ANNAMÁRIA

Szerkesztő
BIRÓ ANNAMÁRIA

Korrektúra
ANDRÁS ZSELYKE

Műszaki szerkesztés, borítótér
BODÓ ZALÁN

Nyomdai munkálatok
GLORIA, Kolozsvár
Felelős vezető
NAGY PÉTER

A fedőlap Kallós Ede marosvásárhelyi bronzdomborművének felhasználásával készült.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
DÁVID, PÉTER

„Itt van a' legvégső óltára Pallásnak” : az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság története / Dávid Péter. - Cluj-Napoca : Societatea Muzeului Ardelean, 2013

Bibliogr.

ISBN 978-606-8178-79-0

14(498.4) Iluminism
82.02 Iluminism

TARTALOM

Előszó.....	7
A kontextus	15
Az 1790-es évek erdélyi országgyűlései.....	15
Az 1790–91-es országgyűlés elindulása	16
Alkotmányos garanciák és reformok között.....	18
A Magyarországgal való szorosabb kapcsolat	26
Régi sérelmek és új követelések	28
A Supplex Libellus Valachorum és az örmény városok	35
Bánffy György, Erdély kormányzója	41
Személyes kapcsolatok	42
A libera electio kérdése az 1790-es évek erdélyi országgyűlésein	46
Bánffy György politikai programja.....	50
Különös egybeesések	58
A Kéziratkiadó Társaság	61
A Kéziratkiadó Társaság szervezete, céljai	61
A Schesaeus-eposz és paratextusai	71
Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság	79
A magyar nyelv és az erdélyi politikai problémák.....	80
Aranka György röpiratai.....	80
A magyar államnyelv ügye	84
A nemzetiségek.....	92
A Magyarországgal való szorosabb kapcsolat	94
Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság szervezeti felépítése	96
Levelezés.....	97
Jegyzőkönyvek.....	107
A Nyelvmívelő Társaság befejezi munkáját.....	121

Nyelvművelés nyelvmívelő módra	128
Milyen az igazi nyelvművelés?	128
A Magyar Nyelv-mívelő Társaság' munkáinak első darabja.....	133
Történeti érdeklődés.....	137
A Csíki székely krónika	143
A szakirodalom legfontosabb állításai	144
A Krónika, a Nyelvmívelő Társaság vizsgálatának tárgya.....	152
A <i>Krónika</i> mint újdonság.....	154
A <i>Krónika</i> megjelenése	159
„a Haza állapotjának, 's <i>Constitutiojának</i> éppen gyökerét érdekli”	161
Kitekintés – A későbbi korok intézményei	178
Rövidítések.....	185
Felhasznált irodalom	187
Melléklet – Az Aranka-gyűjtemény.....	211
Rezumat.....	247
Abstract.....	249

ELŐSZÓ

„új nyomozások alapján, a régi adatok és közlések kritikai felhasználásával”
(Jakab Elek)

Aranka Györgynek az 1794. július 21-i, Marosvásárhelyen, az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság ülésén elhangzott beszéde egyedülálló.¹ Nem mintha a királyi táblán dolgozó szám felett való ülnök, a társaság titkára – vagy ahogyan akkor mondták: titoknoka – különösen kiváló szónok lett volna saját korában. Valójában nem lehet tudni, rendelkezett-e megfelelő előadói képességgel, sem azt, milyen nonverbális elemek játszottak szerepet a beszéd elmondásakor. Egyedül a szónoklat szövegét ismerjük. Ám ennek retorikai felépítésében sincsen semmi különleges, vagy egyedi, ami felülmúlná a kor beiktatási beszédeinek, köszöntőinek, ünnepi laudációinak stílusát. Mégis egyedülálló ez a beszéd, hiszen nincs még egy ilyen szónoklat. Aranka György szavai ugyanis a XVIII. század végi akadémiai törekvések egyetlen többé-kevésbé sikeresen megvalósuló tudóstársaság-jellegű intézményének, az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságnak az egyik ülésén hangzanak el annak örömeire, hogy a tudományos gyűlést megtisztelti jelenlétével – a társaság történetében először – gr. Bánffy György kormányzó, Erdély legfontosabb közjogi méltósága. A beszéd különlegességét tehát a szituáció adja.

A szónoklat mégsem egyértelműen a marosvásárhelyi Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságról szól, holott a gyanútlan olvasó azt várná, Aranka majd ismerteti az intézmény megalakulásának előkészítő szakaszában le-

¹ ARANKA György, 1794-ben Sz. Jakab Havának 21-dikén a' Munkás Társok gyűlésében Fő Méltóságú Királyi Kormányzo Urunk Excellentiája előtt tartott Beszéd, A' Magyar Nyelv-mívelő Társaság' munkáinak első darabja, Szebenben, Nyomtatott Hochmeister Márton betűivel, 1796 (a későbbiekben *Első darab*), 30–35., ENYEDI-UGRIN 1988: 154–161.

zajlott megbeszéléseket, az eddig elért eredményeket, részletezi a társaság céljait és bemutatja legfontosabb tagjait. Ehelyett a beszéd leginkább az 1790-es évek elejének politikai helyzetéről értekezik, bemutatva a nyelv-művelő intézmény és a másik akadémiai jellegű szervezet, az ebben az időszakban felállított kolozsvári székhelyű Kéziratkiadó Társaság létrejöttének kontextusát. Nem meglepő, hogy az intézményekkel foglalkozó szakirodalom is kiemelten kezeli a XVIII. század végének politikatörténetét, mint olyat, amely magyarázatul szolgálhat arra, hogyan állhatott fel két olyan – ha nem is hivatalos, de az erdélyi kormányzó által ellenőrzött és támogatott – tudós alakulat, amelyekhez hasonló Magyarországon nem létezett ebben az időszakban. Nagyban megnehezítette az intézményekről írók munkáját az, hogy ennek a korszaknak a történetírása leginkább a magyarországi eseményekre koncentrál, az erdélyieket pedig – mint a magyar korona országaihoz tartozó nagyfejedelemség eseményeit – azok tükröképének tekinti.² Ugyanígy Aranka intézményalapító törekvéseit is a magyarországi elődökhöz kötik. Emiatt azután az erdélyi tudós társaságok történetét is gyakran – a kanonizált séma szerint – Bessenyei György és Révai Miklós nevével kezdik a kutatók.³ A XVIII. század végi magyarországi akadémiai mozgalom szövegei kétséggkívül hatással voltak Aranka Györgyre, amikor rajzolatait megfogalmazta, de az anyaország szerepének túlhangsúlyozásával éppen attól a lényeges elsődleges kontextustól⁴ fosztja meg a kutatás a társaságokat, amelyeknek fontosságára maga Aranka György is utal egyedülálló beszédében 1794. július 21-én, és amely a többi tervezettől eltérő sajátosságait magyarázhatja.

Ez a könyv – egy doktori disszertáció átdolgozott változata – éppen arra tesz kísérletet, hogy a XVIII. század végi erdélyi tudományos intézmények elsődleges kontextusát és sajátosságait írja le „új nyomozások alapján, a régi adatok és közlések kritikai felhasználásával”.⁵ Ezáltal arra a kérdésre keresi a választ, hogy hogyan jöhettek létre a XVIII. század végén ezek az akadémiai jellegű szervezetek, amelyekhez hasonló nem létezett

² Szekfű Gyula ezt így fogalmazta meg az *Iratok a magyar államnyelvi kérdésének történetéhez* című kiadványának előszavában: „[a]z 1790-es magyar mozgalmat részletesen végigtekintvén a párhuzamos erdélyivel röviden végezhetünk, mert ennek lefolyása új momentumot nem szolgáltat vizsgálatunkhoz”. SZEKFŰ 1926: 60.

³ Kiváló példa erre Enyedi Sándornak az *Aranka György erdélyi társaságai* című kiadvány elé írt előszava, amelynek legelső mondata így hangzik: „A nagy reményekre feljogosító 1790-es évben az olvasó végre kézbe vehette Bessenyei György kilenc évvel korábban írt, Révai Miklós kiadásában megjelent röpiratát, az *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék-ot*” ENYEDI 1988b: 9., hasonlóan emeli ki a magyarországi eseményeket Perényi József (PERÉNYI: 1918, 4.), valamint JANCsó Elemér is könyvének *Az erdélyi és a magyarországi felvilágosodás párhuzamossága* című részében, JANCsó 1955: 20–21.

⁴ Az elsődleges kontextusról l. TAKÁCS 2007.

⁵ JAKAB 1884: 162.

Magyarországon, hogyan működhetek, és hogyan állhattak fenn egészen a XIX. század elejéig. Ahhoz azonban, hogy ezt a kérdést megválaszolják, a tanulmánynak újabb részkérdéseket szükséges feltennie, mint például azt, milyen politikai tényezők játszottak szerepet az intézmények megalakulásánál, milyen szerepe volt a társaságok létrehozásában Aranka Györgynek, milyen gyűléseket tartottak a nyelvművelők és a kéziratkiadók, kik voltak a szervezetek tagjai, és végül milyen szervezeti felépítés jellemezte a két intézményt. Az ezekre keresett válaszok kutatása során több olyan probléma vetődött fel, amelyeknek megoldása újabb hosszú vizsgálódást igényelt, vagy amelyek egyszerűen megoldatlanok maradtak – nemegyszer a források hiánya miatt –, és amelyek további vizsgálatokat tettek szükségessé. Ezek leginkább az 1790-es évek erdélyi politikai helyzetére, a két társaság közötti viszonyra, Bánffy György kormányzó szerepére vonatkoznak, illetve arra, hogy miért nem volt egyszerűen csak nyelvművelő intézmény az Erdélyi Nyelvművelő Társaság, miért kezdett el inkább olyan szövegekkel foglalkozni, mint amilyen a híres-hírhedt *Csiki székely krónika*.

A társaságokkal kapcsolatos vizsgálatokat nehezítette, hogy az akkori tudós alakulatok gyakran változtatták szervezeti felépítésüket, szabályait. Például a Nyelvművelő Társaságról már a róla szóló röpiratokból (amikor még meg sem alakult az akadémiai jellegű szervezet) sem nyerhetünk egységes képet. Jellemző, hogy az akkori intézmények megpróbálták már működő struktúrákat felhasználni (például a szabadkőműves-páholyok mintájára szervezték csoportjukat), vagy kísérletet tettek arra, hogy egy-egy közigazgatási intézmény köréhez kapcsolják a társaságokat (a kéziratkiadók a kolozsvári guberniumhoz, a nyelvművelők a marosvásárhelyi királyi táblához) annak érdekében, hogy működésük sikeres legyen. Az intézmény fogalmát az intézménytörténettel foglalkozó Thimár Attila így definiálja: „[i]ntézménynek tekinthető mindaz, ami a benne foglalt bármely, sőt akár az összes tag, illetve egység megváltozása esetén is folytatni tudja a felderíthető szabályok szerinti működését, azaz folytatni tudja a társadalommal folytatott kommunikációban önmaga számára kijelölt funkcióját és az ehhez a funkcióhoz rendelt reprezentációt”.⁶ A definíció lényegében kijelöli az intézmények kutatásának legfontosabb feladatait: a tagok szerepének, a szabályoknak, az intézmény önleírásainak és reprezentációinak vizsgálatát. Ezekre szintén kitér a könyv, megpróbálva újra-gondolni a fenti meghatározást.

Az így kialakult kötet első része az intézmények kontextusát képezi meg, amelyből választ kaphatunk arra, milyen elgondolások vezették a kéziratkiadókat és a nyelvművelőket szövegeik megfogalmazásakor, és arra, hogy miért éppen bizonyos témáknak szenteltek nagy figyelmet. Ez

⁶ THIMÁR 2001: 91.

a fejezet bemutatja a II. József halála utáni delegitimációs korszak jellegzetességeit, nagy figyelmet szentelve az 1790-es évek erdélyi politikai kérdéseinek, amelyekkel majd a két társaság is foglalkozni fog. Az alkotmányos garanciákat kérő nemesség, a szélesebb körű politikai jogokat követelő erdélyi szászok, a régi szabadságjogaikat féltő székelyek és az „ősi kiváltságokat” visszaszerezni kívánó románság törekvéseinek megrajzolásával egy zűrzavaros, ellentétes indulatokban bővelkedő Erdélyt mutat be a könyv. Az etnikai, vallási, társadalmi széttagoltságot próbálja meg jövőorientált, biztonságot nyújtó, a király és a rendek között egyensúlyozó politikájával megszüntetni, és az „egységes Erdélyt” létrehozni Bánffy György, akiről a dolgozat következő fejezete szól. Az ő legfontosabb híveiből, klienseiből: nemesekből, értelmiségiekből, „homo novusokból”, szabadkőművesekből szerveződik meg a két társaság, amely ehhez az „egységes Erdély”-ideológiához alkalmazkodva végzi tudományos tevékenységét, hozza létre szövegeit.

A két erdélyi intézmény történetével foglalkozik a könyv harmadik és negyedik fejezete. Ezek a részek egyrészt csatlakoznak a szakirodalom hagyományához, és ismertetik a két társaság szervezeti felépítését, azok tagjainak szerepét, másrészt új források bevonásával bemutatják azok törekvéseit, és azt, hogyan fejeződik ki szövegeikben az „egységes Erdély” képe. A Kéziratkiadó Társaság történetét alkotja meg a harmadik fejezet. Erről a kevésbé ismert intézményről új források feldolgozásával bizonyítja, hogy a társaság nem egyszerűen múltbéli szövegek kiadója volt, hanem a jelen legfontosabb kérdéseire is megpróbált válaszokat keresni, így az intézmény jól beilleszthető Bánffy György elképелéseinek és az 1790-es évek politikai törekvéseinek környezetébe.

Az ezt követő fejezetben kerül sor a Nyelvmívelő Társaság szervezeti felépítésének, munkásságának bemutatására, kitérve Aranka Györgynek a röpirataiban leírt elképелéseinek, a levelezőtárgok missziliseinek, a társaság jegyzőkönyveinek vizsgálatára, valamint arra a problematikus kérdésre, hogy mit tekintett nyelvművelésnek a Nyelvmívelő Társaság. Ebben a részben az utolsó két fejezet az intézmény által vizsgált és létrehozott szövegek közül a legfontosabbakkal, a *Csíki székely krónikához* fűzött jegyzetekkel és az August Ludwig Schlözer göttingai professzor ellen írt jogtörténeti dokumentummal foglalkozik, megmutatva ezek segítségével, hogyan próbált a Nyelvmívelő Társaság az „egységes Erdély” képet szem előtt tartva válaszokat keresni az 1790-es évek országgyűlésein is felvetett, égető politikai (és egyben tudományos) kérdésekre.

Befejezésképpen az „utódokról” szól a könyv, azokat a társaságokat, intézményeket véve számba, amelyek elődként tekintettek, tekintenek a Nyelvmívelő Társaságra, sőt amelyek gyakran folytonosságot feltételez-

nek saját szervezetük és a XVIII. század végi törekvések között. Ezek a társulások olyan történeteket hoznak létre a két intézményről, amelyek a saját céljaiknak leginkább megfelelnek, figyelmen kívül hagyva azt a már említett „egységes Erdély”-ideológiát, amely a Nyelvmívelő Társaság önmeghatározásának és céljainak alapjaként tételezhető.

Mindezek előtt azonban rövid áttekintést szeretnék nyújtani a téma legfontosabb szakirodalmáról, amelynek szövegeit a könyv többször említi, kritikával illeti, felhasználja és továbbgondolja. Az alábbi hosszabb összefoglaló tanulmányokat itt csak röviden ismertetem, a könyv későbbi fejezeteiben úgyszintén többször hivatkozom rájuk.

Először Jakab Elek foglalkozott részletesebben a társaságokkal *Aranka György és az Erdélyi nyelvművelő és kéziratkiadó társaság* című, a *Figyelőben* megjelent háromrészes cikkében.⁷ Már a címből is látszik, hogy az erdélyi történész és levéltáros úgy tekint a XVIII. század végi intézményekre, mint szorosan összefüggő társulásokra. Jakab összegyűjti az Aranka Györgyről eddig megjelent adatokat, és felsorolja műveit. A tanulmány harmadik részében foglalkozik a társaságok megalakulásával, utalva a XVIII. század vége előtti erdélyi akadémiai mozgalomra (pl. gr. Batthyány Ignác katolikus püspök próbálkozására),⁸ természetesen a Révai-féle tervezetre, és röviden tárgyalja az Aranka-féle röpiratoknak az országgyűlésen befutott „karrierjét”. Noha Jakab ezzel a közleményével valóban többet tesz az eddigi „lett dolgok száraz elbeszélésénél”,⁹ és kijelöli a témában kutatóknak a legproblematisabb pontokat (pl.: mi az összefüggés az 1790-es évek politikai törekvései és az intézmények felállása között, miért változik a Nyelvmívelő Társaság szervezeti felépítése, miért fejezték be tevékenységüket a társaságok), de az Aranka-levelezést ő még nem ismerhette olyan mértékben, mint Jancsó Elemér és Enyedi Sándor vagy Király Emőke kutatásai után a mai tudomány. Az Aranka-gyűjtemény néven ismertté vált dokumentumcsoporttal sem foglalkozhatott részletesen, hiszen ennek feltérképezése a mai napig nem történt meg.¹⁰

A következő, aki hosszabb tanulmányt szentel a Nyelvmívelő Társaságnak: Rubinyi Mózes, nyelvész, irodalomtörténész.¹¹ Ő már két szakaszra osztja az intézmény működését, a második szakaszt Aranka titoknok-

⁷ JAKAB 1884: 161–175., 256–277., 341–368. Ezt felhasználva írta meg KUUN Géza az *Erdélyi tudományos igyekezetek* című kétrészes cikksorozatát, KUUN 1900.

⁸ JAKAB 1884: 256. Hogy milyen erdélyi előzményeket ismerhetett Aranka, arról *A' Magyar Nyelv Mivelése 'Sengéjének II Szakasza a' Xldik Czikkely héjjával* című írása tudósít, in DÁVID-BIRÓ (s. a. r.) 2007: 27–61. Az erdélyi akadémiai törekvésekről l. ENYEDI 1985a.

⁹ Uo., 161.

¹⁰ Ennek első lépése lehet a mellékeltben bemutatott lista közzététele.

¹¹ RUBINYI 1911: 148–153., 204–210.

ságról való lemondásától számolva (ez a lemondás később is kiemelten fontos szerepet kap az intézményről szóló narratívákban). Ebbe a második korszakba integrálja az 1818-as Döbrentei-féle tudós társaság alapítását is, mint olyat, ami egyenes folytatója az Aranka által kezdeményezett Nyelvmívelő Társaságnak.

A kutatástörténetben Perényi József *Aranka György Magyar Nyelvművelő Társasága* című kiadványa hoz fordulatot.¹² Ő vizsgálja meg részletesen az intézmény egyetlen kiadványát, az Aranka-levelezést és a társaság gyűjteményében található iratokat, a felbomlás utáni újraszervezési tervezeteket. A ma is remekül használható tanulmány ráadásul olyan kéziratokba is bepillantást enged, amelyek nehezen elérhetőek, vagy Perényi kutatásai óta lappanganak.

A Nyelvmívelő Társaság levelezésével legalaposabban mégis Jancsó Elemér foglalkozott, aki másolatban össze is gyűjtött ötdoboznyi anyagot, az ún. Aranka-levelezést (ennek elenyésző részét publikálta csupán néhány közleményben),¹³ és egy tanulmányban összefoglalta a misszilisgyűjteménnyel kapcsolatos tapasztalatait.¹⁴ Szintén ő publikálta az erdélyi intézmények kutatói számára nélkülözhetetlen Aranka-rajzolatokat, valamint az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság fennmaradt jegyzőkönyveit az 1955-ben kiadott, hosszú bevezetővel ellátott, „klasszikus” könyvében *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság irataiban*.¹⁵ Ezen felül több cikke jelent meg a társaság titkáráról is, mint amilyen az eddig talán legrészletesebb életrajz, a sokat hivatkozott *Aranka György* című tanulmány.¹⁶ Jancsó a mai napig a legnagyobb hatású kutatója a témának, akinek elgondolásait a későbbi korok irodalomtörténészei gyakran kamatoztatták. A társaságról szóló narratívája, amely szerint az intézmény munkásságát három szakaszra lehet osztani, nagyon maradandónak bizonyult a tudományos köztudatban. Az első szakasz, Jancsó szerint, 1793-tól 1796-ig tart, amikor leginkább nyelvészettel, a második 1796-tól 1801-ig, amikor főleg történettudománnyal foglalkozik a társaság; 1801 és 1806 között, a harmadik szakaszban pedig a szervezeti kérdések kerülnek előtérbe. Szintén nagy hatású Jancsónak az intézmények háttérével kapcsolatos leírása. A Nyelvmívelő Társaság megalakulását ő is a magyarországi kísérletekhez köti, a második szakasz

¹² PERÉNYI 1918.

¹³ OSzK Kézirattára, Fond 399.

¹⁴ JANCsó 1947.

¹⁵ JANCsó 1955. A könyv sikerét az is mutatja, hogy a mai napig a leghivatkozottabb szakirodalom a társaság történetével kapcsolatban. Az új összefoglaló, reprezentatív magyar irodalomtörténetben erről a témáról író Thimár Attila is Jancsóra hivatkozva ír a Nyelvművelő Társaságról, THIMÁR 2007.

¹⁶ JANCsó 1972. Aranka életrajzát Székely Márton írta meg annak halála után: SZÉKELY 1818. Emellett Arankáról írt még DÖBRENTÉI 1831., valamint még Aranka életében: HORÁNYI 1792: 181–184.

nehézkés működését a Martinovics-féle összeesküvés zavaros időszakához, a XIX. századi néhány évet pedig a napóleoni háborúkhoz és a kulturális intézmények (mint amilyen a kolozsvári színház) megszűnéséhez. Ezen a narratíván később Enyedi Sándor és más, napjainkban is publikáló kutatók vizsgálatai változtattak, akik felismerték az intézmények erdélyi sajátosságait (a társaságok kötődését az erdélyi országgyűlésekhez, az erdélyi közigazgatási és bíraskodási fórumokhoz, a jakobinus mozgalom jóval enyhébb erdélyi hatását). A Kéziratkiadó Társasággal kapcsolatos szakirodalom is – köszönhetően F. Csanak Dóra cikkének¹⁷ – árnyalta Jancsó elgondolásait, aki még úgy gondolta, hogy „a Kéziratkiadó Társaság lényegében nem volt más, mint a Nyelvmívelő Társaság történeti munkáinak kiadója”.¹⁸

Az *Aranka György erdélyi társaságai* című kiadványában Enyedi Sándor (Ugrin Aranka segítségével) ismét megjelentette az Aranka-rajzolatokat több levél társaságában, hosszú előszót fűzve szöveggözlése elé.¹⁹ Ebben főleg Perényit és Jancsót követve – az előszót is Jancsó Elemér emlékének szentelve – reflektál az 1790-es országgyűlések fontosságára, vizsgálja a nyelvművelő intézmény szervezeti felépítését. Enyedi főleg az Aranka-levelezésre alapozta kutatását, amelyből több mint harminc [!] közleményben rengeteg misszilit kiadott, sajnos eléggé szétszórtan. Publikációiban gyakran jó érzékkel mutat rá elődjeinek helytelen előfeltevéseire (például megmutatja, hogy az Erdélyben enyhébb hatású Martinovics-féle mozgalom nem szolgál megfelelő háttérül a Nyelvmívelő Társaság működéséhez, illetve felhívja a figyelmet Bánffy György kevésbé vizsgált, fontos szerepére).

A XVIII. századi akadémiai mozgalommal foglalkozó összefoglaló munkák csak mintegy mellékesen említik meg az erdélyi intézményeket. Hofbauer László *Vidéki irodalmi társaságaink története a XVIII. század végétől a XIX. század végéig* című munkájában két oldalon tárgyalja a Nyelvmívelő Társaság történetét (a Döbrentei-féle társaság történetével együtt).²⁰ Csóka J. Lajos arra hivatkozva, hogy nem foglalkozik a „helyi s így az erdélyi mozgalmakkal”, nem szól az erdélyi társaságokról.²¹ Hasonlóképpen Szelestei N. László kutatásterületén is kívül esnek a XVIII. századi erdélyi kísérletek, így Aranka próbálkozásait csupán megemlíti könyvében.²² Deb-

¹⁷ F. CSANAK 1976: 333–349.

¹⁸ JANCÓS 1955: 85. (93. jegyzet)

¹⁹ ENYEDI 1988b; vö: ENYEDI 1987a.

²⁰ HOFBAUER 1930: 42–43. vö.: R. VÁRKONYI 1975: 20–21.

²¹ CSÓKA 1942: 58.

²² SZELESTEI 1989: 114.

reczeni Attila is csupán utal a Nyelvmívelő Társaságra, más intézményekhez mérten kisebb (hiánypótló) szerepet tulajdonítva neki.²³

Újabban a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem Magyar Irodalomtudományi Intézetében és az Erdélyi Múzeum-Egyesületben Egyed Emese csoportot hozott létre az „Aranka-kutatás” működtetésére. Ez a fiatal filológusokból álló társaság kiadta *Az emberarcú intézmény, Tanulmányok Aranka György köréből* alcímű és *Aranka György gyűjteménye I. főcímmel* ellátott kiadványt,²⁴ amelynek tanulmányai érdekes részproblémákra koncentrálnak, eddig ismeretlen szövegeket mutatnak be. A csoport tagjai közül külön ki kell emelni Király Emókéét, aki Aranka György levelezésének témakörében írta meg doktori disszertációját, és Biró Annamáriát, akinek doktori értekezése szintén kapcsolódik az erdélyi tudományos intézmények témájához.²⁵

A XVIII. századi erdélyi társaságokkal kapcsolatos kutatásról még a szakirodalom részletes ismertetése után sem mondhatnánk el, hogy nyugvópontra jutott, hogy megtalálta a „megoldást”, az egyetlen, tartható, érvekkel és bizonyítékokkal jól alátámasztott narratívát. Már csak azért sem, mert az intézmények által létrehozott szövegek egyaránt tartalmazhatnak értékes adatokat az irodalom-, jog- vagy művelődéstörténetek számára. Ez a könyv is inkább egy „ajánlat”, mint végleges, befejezett történet.

²³ „A Marosvásárhelyhez kötődő, elsősorban Aranka György tevékenységének köszönhető Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság nem tudott az előzőekéhez hasonló szerepet betölteni, ugyanis három évnyi előkészítést követő indulásakor, 1793-ban az irodalmi nyilvánosság már leszálló ágban volt, az integratív szerep helyett inkább csak hiánypótlóra volt lehetőség” DEBRECZENI 2001a: 119.; DEBRECZENI 2009: 43–44.

²⁴ *Az emberarcú intézmény, Tanulmányok Aranka György köréből*, szerk. EGYED Emese, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2004 (Erdélyi Tudományos Füzetek 249.).

²⁵ BIRÓ 2011.

A KONTEXTUS

Az 1790-es évek erdélyi országgyűlései

Az 1790-es évek erdélyi országgyűléséről értekezvén²⁶ azzal kell kezdenünk, hogy II. József (1780–1790), a „kalapos király” uralkodása törés az idő egyenesén.²⁷ Aranka György így emlékezik vissza a felvilágosult abszolutista uralkodó sikertelen újításaira:

a' közönséges Igasságok mellett véle vetélkedő bölts, és Jo Szivű Hazafiaknak pedig, mivel a helyes ellenvetést örömet hallotta, azt adja vala válaszul [II. József] »Probálni kell, 's meg szokik az ember.« De a' világ nem szokhaték meg semmiképpen, sőt annál inkább kezdé kiki a' maga törvényeit 's Igasságait apolgatni, 's a' sietett [!] nagy igyekezetek nem érhetének meg.²⁸

Nem Aranka az egyetlen, aki elítéli a halála előtt addigi rendeleteinek nagy részét egy „nevezetes tollvonással” visszavonó uralkodó tízéves regnálását.²⁹ Általános a nézet a Magyar Korona országaihoz tartozó területeken – sőt a Habsburg Birodalomban általában –, hogy a kalapos király *Restitutionsediktjét* követően vissza kell térni az 1780-as állapotokhoz.

Ez Erdély esetében azt jelentené, hogy megszüntetnék a József által létrehozott új közigazgatási egységeket, és visszaállítanák a régi magyar vármegyéket, a székely és a szász székeket. Felülbíráltnák a nemzeteket sértő rendelkezéseket, a székely határőr-katonaság intézményét és az ún.

²⁶ Az 1790-es évek erdélyi országgyűléseiről összefoglalóan l.: TRÓCSÁNYI 1986: 1112–1118., EGYED Á. 2004: 21–30., valamint SÁRKÖZI 1963. Vö.: BIRÓ 2011: 27–50.

²⁷ MARCZALI 1888.; BARTA 1978.

²⁸ *Rövid Kronika 1790-től fogva, 1790.* Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Aranka György gyűjteménye, 73. csomó.

²⁹ L. erről: BENDA 1978.

concivilitas-rendeletet, amely megengedte, hogy nem szász polgár is vásárolhasson földet vagy városi házat a szász területeken. Ezeket hivatott megtenni az 1790. december 21. napjára összehívott országgyűlés, amelyen a három nemzet képviselőin kívül jelen lehettek a káptalanok követei, a kiváltságokkal rendelkező városok (az ún. taxális helyek), a legfontosabb erdélyi közigazgatási és bírósági fórum, a gubernium (főkormányshéber vagy ahogy az országgyűlési jegyzőkönyvek nevezik: a „Fő-Igazgató Tanács”) és a marosvásárhelyi királyi tábla tagjai, valamint a diétára a király által meghívott ún. regalisták. Ezen az 1790–91-esen kívül még két olyan országgyűlést tartanak a XIX. századig, amelyek ugyanazokat a problémákat próbálják orvosolni: 1792-ben és 1794–95-ben.

A II. József uralkodását követő elégedetlenséget levezető országgyűléseknek azonban nagyon kevés tényleges eredményt sikerül elérniük, a diétákon felvetődő problémáknál mégis érdemes hosszabban elidőzni. Nem csupán azért, mert részletes összefoglalás még nem született ebben a témában,³⁰ hanem azért is, mert az itt megjelenő politikai kérdések egyben tudományos kérdések is, és vizsgálódási területet kínálnak a XVIII. századi erdélyi tudományos intézményeknek.

Az 1790–91-es országgyűlés elindulása

Hiába minden erős politikai akarat elsöpörni II. József kifogásolt rendeleteinek maradványait, az 1790–91-es erdélyi országgyűlés elindulását sajátos jogi paradoxon nehezíti. II. József korszakának elutasítása és a nemesi szabad választás elvéhez való „visszatérés”³¹ azzal a következménnyel jár, hogy az 1790 előtt alkalmazásban lévő tisztségviselők hivatalviselése jogtalannak minősül, mivel nem a rendek beleegyezésével kerültek pozícióikba, hanem uralkodói önkény jóvoltából. Így kérdőjeleződik meg a kancellária vezetőjének, Teleki Sámuelnek és a kormányzónak, Bánffy Györgynek, valamint a főkormányshébernek a legitimitása több más tisztségviselővel együtt. Ezeknek legalizálására a libera electio jogával élve az országgyűlés az egyetlen megfelelő intézmény. A diéta viszont addig nem lehet határozatképes, amíg bizonyos hivatalviselők (például a kormányzó vagy az ítélőmesterek) nem ellenőrzik tevékenységét, amíg a főkormányshéber nem egyezik bele döntéseibe. De hogyan várható el például Bánffy Györgytől, hogy bármilyen tisztségviselő megválasztásáról szóló iratot aláírjon, ha az országgyűlésre összegyűlő követek nem ismerik el

³⁰ Csetri Elek az erdélyi történelemnek ezt a korszakát „elfeledett időszaknak” nevezi, CSETRI E. 2006c.

³¹ A nemesi szabad választás (libera electio) a magyar nemességnek azt a jogát jelenti, hogy beleszólhat az ország tisztségviselőinek kiválasztásába. Ezt a kiváltságukat a nemesek II. József idején nem alkalmazhatták.

kormányzónak. Röviden: addig nincs diéta, míg nincsenek megfelelő tisztségviselők, ezek viszont addig nem tevékenykedhetnek, míg nincsen országgyűlés. Erre a feloldhatatlannak tűnő ellentmondásra gr. Bethlen Pál, a királyi tábla elnöke, a törvények autentikus ismerője talál megoldást, aki már Mária Terézia idejében is viselte hivatalát, így a fontos tisztségviselők közül ő az, aki az 1780-as állapotokhoz való visszatérést reprezentálhatja az időtlenség élő szimbólumaként. Ő javasolja, hogy a rendek a meglévő hivatalviselőket egyelőre erősítsék meg pozícióikban, Bánffy György gubernátort, a főkormánysszék vezetőjét; Cserei János, Csernátoni Ferenc és Túri László ítélőmestereket, akiknek feladatuk a diétán a jegyzői munkakör ellátása,³² valamint Kemény Farkast, az országgyűlés elnökét (vagy ahogy akkor nevezték: „előülöljét”). Ez ugyan ellenkezik a egyik legfontosabb jogszabályként kezelt *Diploma Leopoldinum* hetedik és nyolcadik pontjával,³³ hiszen a király nem erősítheti meg a rendek döntését azonnal, a szabad választás elve azonban – a Bethlen után felszólaló Kemény Simon szerint – igazolhatja ezt az eljárást. Ezzel a megoldással megszűnik a diéta megindítása előtt álló legnehezebb akadály, ráadásul így a rendek magukhoz ragadhatják a kezdeményezést, választás elé állítva az új uralkodót, II. Lipótot (1790–1792): vagy elismeri az országgyűlés elkezdésének ezt a processzusát, azaz „szentesíti” a szabad választás elvét, vagy ellentmond saját korábbi megnyilatkozásának, amelyben a diéta összehívását támogatta.

Bethlen Pál és Kemény Simon felszólalása azért is jelentős, mivel szimbolikusan jelzi a józsefi korszak végét, a rendi ellenzék szóhoz jutását. Ők ugyanis 1787-ben több guberniumi tanácsossal részt vettek azon a megbeszélésen, amelyen a II. Józsefhez küldendő rendi memorandumokat fogalmazták meg.³⁴ Ebben a rendek képviselői sérelmezték a három nemzet „megszüntetését”, Erdély közigazgatásának átalakítását, hogy a király diéta nélkül hoz törvényeket, és a német nyelv bevezetését.³⁵ Bethlen és Kemény felszólalásai tehát arra is utalhatnak, hogy elérkezett az idő ezeknek a sérelmeknek az orvoslására.

Az országgyűlés legfontosabb feladata mégis mindenek előtt saját tekintélyének megszilárdítása és törvényes garancia biztosítása arra nézve, hogy a jövőben nem következik be még egyszer egy II. Józseféhez hasonló korszak. Ez utóbbi legtökéletesebben azáltal valósulhat meg, ha az előbbit eléri, azaz, ha az uralkodó is elismeri az országgyűlésnek a törvényhozásban betöltött fontos szerepét. A diéta erejét azonban nagyban csökkenti, hogy az egyéni sérelmek mellett a vallási és rendi-nemzeti követelések is

³² Az ítélőmesteri feladatkörhöz l.: TRÓCSÁNYI 1976: 71., SZIJÁRTÓ 2006: 242–243.

³³ A *Diploma Leopoldinum* 7. és 8. pontja rögzíti, hogy az uralkodó beleegyezése nélkül nem foglalhatják el helyeiket az új tisztségviselők, Erdélyi törvények 1900: 492–493.

³⁴ TRÓCSÁNYI 1986: 1109.

³⁵ A memorandumról l. uo., 1109–1111.

megosztják a Kolozsvárra összegyűlt követeket, ami miatt az országgyűlés nem tud egységes erővel fellépni az udvarral szemben.

Alkotmányos garanciák és reformok között

Az erdélyi rendek véleményét legjobban talán Balia Sámuel foglalja össze 1791-ben megjelent *Erdély Ország' közönséges nemzeti törvényneinek első része* című munkájában, amelybe belefoglalja az 1790–91-es országgyűlés legfontosabb döntéseit is, és amelynél érdemes egy kicsit hosszabban időzni.³⁶ Balia a királyi tábla ülnökeként – kikérve Türi László és Cserei János ítélmesterek véleményét – hiteles forrásnak minősül Erdély közjogában.³⁷ Könyvéhez, ami a főhatalom, azaz a törvényhozás erdélyi gyakorlatáról szól, Balia felhasználja a modern szerződéselméleteknek a korban népszerű nézeteit, kiegészítve azokat rendi szemléletű gondolatokkal. Például az uralkodónak a magyar néppel (a nemességgel) kötött szerződésére legkorábbi forrásként Anonymus *Gesta Hungarorum*-át említi, amelyben a vérszerződés pontjai számítanak a hatalomátruházás szerződéses formájának.³⁸ Szerinte a királyi intézmény megjelenése sem jelent túlzottan nagy változást a honfoglalás idejéhez képest, lévén, hogy a törvényesítő erővel bíró koronát³⁹ a király „a' Nemzet előválasztása mellett” birtokolja.⁴⁰ A legnagyobb különbség a két korszak között az, hogy I. István már a törvényhozó hatalomba is beleszólhat, míg elődei csak végrehajtó hatalommal rendelkeztek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az uralkodó szabad kezét kapott volna jogszabályok alkotására, változtatására és eltörlésére; a király csak a nemességgel együtt hozhat törvényeket az országgyűlés intézményének segítségével. Balia a diéták fontosságára azzal is felhívja a figyelmet, hogy már Anonymus *Gesta Hungarorum*-ában is talál példát rá (41. cap.),⁴¹ de megemlíti többek között II. Józsefnek az 1790-es diétát összehívó rendelkezését is.⁴²

³⁶ BALIA 1791. A szöveget elemzi BIRÓ 2011: 45–48.

³⁷ Ő az, akit, felkészültségének, tapasztalatának, és talán ennek a könyvének is köszönhetően az országgyűlés 1795-ben az egyik legalkalmasabbnak tart az ítélmesteri pozícióra (Orsz. jegyz., 1794/95, XXXI. ülés (február 5.), 177–181., 178.). Hivatalát hamarosan bekövetkező halála miatt nem tudja betölteni.

³⁸ BALIA 1791: 16.

³⁹ Azzal, hogy Balia a koronához szentesítő erőt rendel, csatlakozik ahhoz a II. József halála után népszerű nézethez, amelyet legbővebben Decsy Sámuel fejt ki, *A' magyar szent koronának és az ehhez tartozó tárgyaknak históriája* című könyvében, DECSY 1792., vö.: PÉTZELI 1790.

⁴⁰ BALIA 1791: 17.

⁴¹ ANONYMUS 2004: 36. „Akkor Árpád fejedelem és előkelői tanácsot tartva úgy döntöttek, hogy sereget küldenek át a Dunán Salán fejedelem ellen” (kiemelés tőlem: D. P.), ANONYMUS 1932: 27.

⁴² BALIA 1791: 133–137.

A törvényhozást szabályozó jogszabályokat Balia „fundamentomos törvényeknek” nevezi.⁴³ Ezekről még az országgyűlés sem tárgyalhat,⁴⁴ változtathatatlanok. Ilyenek az *Aranybulla* pontjai, amelyeket Erdély a Magyarországtól történő szétválása után örökölt, vagy az Erdélyben 1744-ben elfogadott *Pragmatica Sanctio*. Ezek mellett az egyik legfontosabb dokumentum az Erdély és a Habsburg-házi uralkodók viszonyát tárgyaló *Diploma Leopoldinum*, amiben expliciten is megtalálható, hogy „örökké fenn maradandó Törvényül állittuk”.⁴⁵ Ezt a Balia szerint fundamentomos jogszabályt, amely Erdélyt betagozza a Habsburg Birodalomba, még 1691-ben fogadta el az erdélyi országgyűlés, de a törvénykönyvekbe csak 1791-ben került be. Az 1790-es évek elején sokan tekintenek rá olyan dokumentumként, mint ami – a törvények közé felvéve vagy akár alkotmányszerű törvényként bejegyezve – megfelelően rendezheti a nagyfejedelem és a rendek közötti érzékeny viszonyt, és ami megerősíthetné az országgyűlés tekintélyét.

Az *Első Leopold császár diplomája* című röpirat szintén a száz éve tető alá hozott megegyezést kezeli garanciaként.⁴⁶ A dokumentum ismeretlen szerzője a bevezetőben hazájához szólva ad hangot sajnálatának, hogy nincs egy teljes, minden jogszabályt tartalmazó gyűjteménye az országnak.⁴⁷ A *Diploma* is kimaradt a törvénykönyvekből, de a röpirat ezt a hibát kiigazítandó, közli az oklevél szövegét az évenkénti diéták, a nemzeti katonaság mellett szóló és az idegen tisztségviselők ellen érvelő jegyzetekkel.⁴⁸

A *Diploma Leopoldinum* megítélésében azonban nem mindenki helyezkedik ugyanerre az álláspontra. Az *Elé vigyázz* című anonim röpirat⁴⁹ éppen azzal kezdi fejtegetéseit, hogy megvizsgálja, elégséges garanciát nyújt-e a *Diploma* a jövőre nézve. Szerinte ez a jogszabály azonban az erdélyi kiváltságos nemzetek tagjainak hivatalviselési jogát és a nemzeti katonaság felállítását nem tudná biztosítani. Újabb törvényre van tehát szükség:

⁴³ Vö. Aranka György „igasság”-fogalmával, DÁVID 2007: 8–22.

⁴⁴ BALIA 1791: 120.

⁴⁵ Uo. 333.

⁴⁶ *Első Leopold császár diplomája, Avagy az edgyezések, melyek mellett magát Erdély a’ Felsőleges Austriai Ház védelme alá adta, Kolosvárárt, Nyomtatott a’ Püspöki Betűkkel, MDCCXC. Esztend.* Az 1790-es évek erdélyi röpirataival kapcsolatban l. Ballagi Géza, *Erdély uniója és az erdélyi szászok közjogi állása* című fejezet, BALLAGI 1888: 536–540.

⁴⁷ „Azokról, a’ mik ezt, vagy a’ mazt különösön illetik, négy öt Száz esztendő Leveleket-is látunk: Néked [t. i. Erdélynek] az Anya Országtól lett el-válásod után költ Végzéseidet fiaidnak imitt amott szerte széllyel lepi a’ por, rágja a’ moj, közönségessé téve belőle az Approbátában, és Compilátában diribban darabban a’ mit láthatunk”, Uo. [3.]

⁴⁸ Uo. 13–14., 16., 17–19., 20.

⁴⁹ *Elé vigyázz, avagy [m]ire kellene most Erdélynek vigyázni, hogy ne tsak sérelmeit orvosollyja, hanem magát azok ellen jövődöre-is bátorságba tégye, h. n., 1791.* A szöveget röviden elemzi: BIRÓ 2011: 48.

[h]ogyha tehát Hazánknak tökéletes boldogságát kívánnyuk, nem tsak azon kell lennünk, hogy sérelmeink orvosoltassanak, hanem arra-is kell törökednünk, hogy Törvényeinknek, Szabadságainknak, és Privilegiumainknak megsérthetését jövődre valo néztis lehetetlenné tegyük; el érjük ezt, ha ő Felségének azon kegyességével élni kívánunk, melyet ő Felsége a' Niderlandiaknak önként méltoztatott ajánlani.⁵⁰

Az ilyen kegyes uralkodó – a röpirat szerint – megtartja az ország változtathatatlan „gyökeres rendtartásait”, azaz a rendek beleegyezése nélkül nem vet ki adót, idegeneket nem alkalmaz hazai hivatalokban, saját katonaságot biztosít az országnak, törvényt csak a rendekkel együtt hoz, és megengedi, hogy az ország gazdálkodhasson saját jövedelmével. Az *Elé vigyázz* arról is szól, mi történik, ha ezek a feltételek nem valósulnak meg: a tisztséghez nem jutó kiváltságosok hazájuk ellen fordulnak, az idegen katonák nem tekintik majd szívügyüknek Erdély védelmét, békében pedig nem törekszenek a haza javára. A fontos pozícióba került idegenek ugyanakkor semmibe veszik az ország törvényeit:

[n]e mennyünk tovább, tsak Hazánkban nevezetesen a' Katonák, és Kamarai Tisztek között hányan nintsenek ma-is, a' kiknek ha az Approbátát, Kompilátát, vagy Hazánknak más Torvényyeit [!], végzéseit emlegetnök, ki katzagnának.⁵¹

Az ismeretlen szerző a röpirat végén újra a *Diploma Leopoldinumot* említi mint olyan iratot, amelynek szövegével a fent leírt célok nem feltétlenül egyeztethetők össze, ami annak is köszönhető, hogy száz év után a szabályozandó viszonyok is megváltoztak.

Hasonlóan gondolkodik annak a szintén névtelen röpiratnak a szerzője, amely már az 1790–91-es országgyűlés tanulságait is felhasználja érveinek megfogalmazásához, és amely provokatív volta miatt „Diaetális Vetélkedések”-et indított.⁵² Az anonim szöveg írója szükségesnek véli egy olyan tervezet kidolgozását:

mellyel Hazánknak törvényes Constitutioja kívánt világosságba, és jo rendbe hozattatván ennek meg-állatása által mind az Haza Felséges Udvarunkal; mind az Hazabéli külömböző Nemzetek, Rendek, Lakosok, és Vallások egy-mással szorossabban egygyesülhessenek.⁵³

⁵⁰ *Elé vigyázz*, 5.

⁵¹ Uo. 11.

⁵² Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár, Ms. 1136. jelzet alatt *Diaetális Vetélkedések* címen, amelyhez a röpirat kritikája is hozzá van kapcsolva. A röpiratot Biró Annamária szerint Túri László írta, a bírálatokat pedig Teleki József készítette. Biró 2011: 48–49.

⁵³ Uo. 1v.

Az udvarral való egyezkedés érdekében a röpirat szerzője is felhasználná a *Diploma Leopoldinumot*, de, ahogyan *Az Első Leopold császár diplomája*, úgy ez a röpirat is elavultnak minősíti a száz évvel ezelőtti oklevelet. „[A]nnak valóságos értelme, és helyre állítása felett nehezen tudunk megegyezni”,⁵⁴ véli az ismeretlen szerző. Az egyik fontos változtatás lenne, ha az udvar elismerné az ún. „fundamentális” törvényeket, amelyek nem igényelnek királyi megerősítést, mivel ezek a nemzet ősi szabadságjogait tartalmazzák. Ilyenek például a *Tripartitum* második részének, harmadik címének harmadik törvénycikke,⁵⁵ és a *Compillata Constitutiones* második részének, első címének kilencedik törvénycikke.⁵⁶ Az udvarhoz való viszony kérdésének másik érzékeny pontja a katonaság és a hadiadó. Erre is ajánl megoldást a röpirat, mégpedig a nemzeti katonaság felállításával, amelyben az erdélyi parasztság négyezer, a három nemzet békeidőben szintén négyezer fős lovas és gyalogos csapattal venne részt erdélyi tisztek vezénylete alatt és a hadiadó jelentős csökkentése mellett.⁵⁷

A nemzetek közötti egyenlőtlenségek orvoslására újra csak a nemzeti hadsereg jelentene megoldást:

lehet remélni, hogy ha a' fellyebb irt modon az Hadi Kőteleességnek 's egyéb közönséges szükség[ne]k elrendelése és hordozása a' régi Törvényes lábra vissza állittatik, és az Haza Kőboldogságának kimunkálódásában egygyesítettethetik, nagy része azonn Panaszok[na]k, és ellenkezések[ne]k, mellyek eddig kőztünk haborgást szűltenek, megfog szűnni, és leg közelebből a' Magyar és Székely Nemzet egy mással olyan egyenlőségre hozattatik, hogy még Nével se kíván meg különböztetni.⁵⁸

A szász nemzet által felvetett problémákat azonban ennyivel nem lehetne megoldani. Szükség lenne a röpirat szerint a „kölcsonös concivilitas”-ra, azaz arra, hogy magyar és székely nemesek csak akkor kapjanak hivatalt szászföldi városokban, ha másutt nem rendelkeznek birtokokkal. Ugyanígy a szászok is csak abban az esetben viselhetnének tisztségeket Székelyföldön és a vármegyékben, ha a Szászföldön nincsen semmilyen jószáguk. A házassággal a saját területükön kívül földet szerző szászoknak viszont nemességet adna a röpirat.

A kolozsvári Egyetemi Könyvtárban fennmaradt két kézirat, amelyeknek címe: *Egy Anonymus Munkájára tett Jegyzések* és *Az Anonymus Planumára Készített Elmélkedéseknek Bővítése az ismeretlen szerző tervezete ellen*

⁵⁴ Uo. 3.

⁵⁵ WERBÓCZY 1897: 228–229.

⁵⁶ Erdélyi törvények, 272.

⁵⁷ *Diaetális Vetélkedések*, Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár, Ms. 1136, 5v–10v.

⁵⁸ Uo. 11v.

próbálnak érveket felsorakoztatni. A *Jedgyések* írója szinte minden sorát megcáfolja az előbbi röpiratnak. Már a változtathatatlan törvényeket is lehetetlennek tartja, mivel ilyen törvények nem voltak szokásban a magyar jogban. Ha a törvényhozás ususszal szentesített menetén változtathatnának a rendek, az uralkodó – mivel neki is van szerepe a törvényhozásban – jogosan gondolhatná azt, hogy ő is változtathat, és a rendek nélkül hozhat törvényerejű jogszabályokat. A nemzeti katonaság pedig, a vitázó fél szerint, túl nagy terhet jelentene a három nemzet számára.

Az *Elmélkedéseknek Bővítése* sem érti, miért kezeli az anonim röpirat a Tripartitum egyes részeit „isten törvényekként”, holott a történelem azt mutatja, hogy az uralkodó mindig befolyással volt a törvényhozásra. Szerinte ugyanis „a mü Össi Jussaink[na]k és Szabadságainknak megalittásban [!], a *Fejedelmeknek bé folyása volt, vagy szerződés* vagy a’ *Törvény tévő Hatalom által* vagy pedig *Adakozás és Privilegiumoknak adása által*”.⁵⁹ A kézirat különösen azt kifogásolja, hogy a II. József uralkodása előtt meglévő és az 1790-es évek diétáinak segítségével visszaállítandó viszonyokat akarja megváltoztatni a felelőtlen röpirat:

Az Anonymus a’ mint lattzik, arra törekedik, hogy az Erdélyi Nemzeteket nem *egyesítse*, hanem *egyenlősitse*, a köztök lévő Rendet, és Rangot el törölje, a Tereh viselésekben egyenlővé tegye; a’ regi Privilegiumoknak külömségét [!] meg zavarja; s következőképpen a mostani Uniot, sorkaiból [!] kivegye, ‘s aztot az Egyenlőség Fundamentumára építse.⁶⁰

Ráadásul – mondja az elégedetlen recenzius – a szászok számára sokkal több jogot biztosít a névtelen röpirat, mint a másik két nemzetnek.

Az egyik legkülönösebb programirat – ami szintén az alkotmányos garanciák témájában nyilatkozik – az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság későbbi titoknokának tollából származik. Aranka György az *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése* című munkájában szintén az idegenek által rosszul értelmezett magyar alapjogokat igyekszik leírni, abban bízva, hogy a nemzet „igazságait” megértő idegen tisztségviselők nem nevezik többé „nyughatatlanságnak” a nemesi kiváltságok védelmét.⁶¹ Magyarországot Angliával állítja párhuzamba, lévén, hogy a nemesség ott is részt kap a törvényhozói hatalomból. Ezt a két országot (Magyarországot is alkotmányos monarchiának tekintve) hasonlítja a Habsburg örökös tartományokhoz és Hannoverhez, ahol – az előbbiekkal ellentétben – minden a király tulajdona. Ezzel szemben Magyarországon és Angliában az uralkodó kénytelen

⁵⁹ Az *Anonymus Planumára Készített Elmélkedéseknek Bővítése*, Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár, Ms. 1136.

⁶⁰ Uo. 31.

⁶¹ [ARANKA] 1790. Elemzi, CSÁKY 1981: 84–85.; BALLAGI 1888: 520–525.

elismerni a nemesség hatalmát, vagyis minden kérdésben a saját érdekei helyett az országét kell szem előtt tartania: „a’ Fejedelem; a’ király maga is, – ha jól akar benne itélni – nem úgy ítél mint magáéba; hanem mint Ország dolgába. És ezt ha tetszik jegyezd meg; mint a’ leg-fundamentomosb Igasságot”.⁶² Miután ezt a Habsburg uralkodó is kénytelen lesz elismerni, rá kell ébrednie, hogy Magyarország és Ausztria két különböző állam, csupán uralkodójuk közös, hogy a királynak az országban kell laknia (ha ez nem lehetséges, maga helyett nádort kell kijelölnie), hogy meg kell tanulnia a kormányzandó ország nyelvét és legalapvetőbb törvényeit.⁶³ Így Arankánál azután az uralkodó erkölcsi belátásán alapulnak a legfontosabb nemesi privilégiumok (mint amilyen a törvényhozásban való részvétel, a tisztségviseléshez való jog stb.) elismerése.⁶⁴

Összefoglalva az eddigieket, az országgyűlés idején megjelenő megnyilatkozások sokféle alkotmányos garanciát támogatnak (*Diploma Leopoldinum*, nemzeti hadsereg, „igasságok”), abban azonban mindannyian egyetértenek, hogy az erdélyi nemzeteknek a törvényhozásban való részvétele elengedhetetlen feltétele annak, hogy ne kerüljön trónra egy újabb kalapos király. A Kolozsvárra összegyűlt rendek első reakciói is azt szolgálják, hogy a diétának a törvényhozásban betöltött szerepét helyreállítsák.

Az országgyűlés a saját tekintélye növelése érdekében több, a kortársak számára is különös lépést tesz. A legmeglepőbb talán az, hogy az 1790–91-ben hozott törvényjavaslatokat sokan egyszerűen törvényként kezelik. Ugyanis a hatvanegyedik ülésen a rendek úgy döntenek: „a’ régibb szokással ‘s az Országnek törvényszerző hatalmával inkább megegyeznék, hogy a’ Statusoknak Végezései Articulusok’ [törvénycikk] formájában terjesztessenek ö Felsége’ eleibe megerősítés végett”.⁶⁵ Ebből azután több félreértés is adódik, hiszen az 1792-es diétán jelenti a főkormánysház a rendeknek, hogy az előző országgyűlésen hozott törvényjavaslatokat néhány vármegye törvény gyanánt alkalmazza, holott azokat még nem szentesítette az uralkodó.⁶⁶

Hasonlóan próbál beleszólást szerezni a diéta a nevelés, oktatás ügyébe, amely Mária Terézia idejétől királyi felségjognak számított. Az 1792-es országgyűlés jegyzőkönyvében olvasható:

⁶² [ARANKA] 1790: 24.

⁶³ „Eröl hogy mitsoda Nyelven beszéllyen a’ Király Törvény nintsen; mint arrol hogy az ember a’ vizen hajon ‘s a’ szárazon szekeren járjon; de a’ természet és illendőség hozza, hogy a’ kit egy ollyan ditsösséges Ország mint Magyar Ország aval betsüll meg, hogy Királyává teszi; annál inkább mikor arra a’ következtést is még-adgya [!] Fiurol Fiura, és Léányrol Léányra: attol meg-erdemli mind a’ szeretettnék, mint a’ betsülletnek azt a’ viszontáglását: hogy a’ Korona Örökösse a’ Korona nyelvét tudgya.” Uo. 37–38.

⁶⁴ A röpirat értelmezéséhez l. DÁVID 2007: 8–18.

⁶⁵ Orsz. jegyz., 1790/91, LXI. ülés (1791. június 8.), 467.

⁶⁶ Orsz. jegyz., 1792, VIII. ülés (1792. augusztus 3.), 203–208., 208.

[A]z Oskolák, és Tanulás Módgyának szoros egyben függése lévén a’ jó Neveléssel ennek pedig el-rendelésétől (minthogy a’ közönséges bódogságban olly nagy bé-follyása vagyon) az Ország Rendjei el-nem rekesztethetvén, az Oskolák aránt-is fenn tartják magok törvényes Jussokat.⁶⁷

A neveléssel, oktatással kapcsolatos ügyeket azonban elég szélesen értelmezi a diéta, hiszen a már 1790–91-ben létrehozott tanügyi rendes bizottság munkálatai között ott találjuk a román nemzetiség és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság ügyét is.

Az országgyűlés megpróbálja érvényesíteni érdekeit a tisztségviselők megválasztásával kapcsolatban is. A szabad választás elvét legtöbbször az 1794–95-ös országgyűlésen gyakorolják a rendek, amikor a királyi tábla előlülői, az ítélmesteri címre és a főkormánysház megürült helyeire ajánlanak hivatalviselőket. A libera electio mibenléte azonban az 1790-es évek elején mindvégig problematikus. Nem egyértelmű például, hogy a kancellária tagjait ki terjeszti fel szentesítésre az uralkodóhoz,⁶⁸ sem az, hogy hogyan lehetne a rendek választási jogát meghatározni (a fogalomra ugyanis több latin kifejezés is a rendelkezésükre áll).⁶⁹

A legkritikusabb pont az országgyűléseken a generális megválasztása. Több röpirat sürgeti – mint arról már szó esett – a nemzeti katonaság felállítását. Ennek főparancsnoka lenne a libera electióval megválasztott generális (ez a tisztség a *Diploma Leopoldinum*ban is szerepel!). Az új intézmény jelentőségéről az 1794–95-ös diéta nyilatkozik:

arra nagyobb szükség talám soha sem vólt, mint most, midön Törvényes alkotmányunkkal ellenkező, és az Hazának Fejedelmünk ditsőségével egyben kötve lévő bódogságát háboritható környül állások kívánnják [a küszöbön álló francia háború], hogy hazánkknak Fiai a’ Törvénytől elejekbe adott Hadi kötelességhez nyúljanak, magokat abban gyakorolják.⁷⁰

A gubernium értetlenkedve fogadja az udvar számára kellemetlen javaslatot, amelynek megvalósulása Erdély katonai önállóságát jelentené.⁷¹ Visszaírnak a rendeknek, hogy „a’ Királyi Fő Igazgató Tanács előtt azok a’ környül-állások [amelyekre a beadvány hivatkozik] tudva nintsenek”.⁷² A

⁶⁷ Uo., XX. ülés (1792. szeptember 28.), 307–315., 311.

⁶⁸ L. erről Orsz. jegyz., 1790/91, XX. ülés (1791. február 15), 184–191., 189–190.

⁶⁹ L. erről még a *A libera electio kérdése az 1790-es évek erdélyi országgyűlésein* című fejezetet.

⁷⁰ Orsz. jegyz., 1794/95, V. ülés (1795. november 21.), 62–69., 66. A „környül állások”, amelyre a szöveg hivatkozik, a Franciaországgal való háború.

⁷¹ A király 1794-es levelében ír arról, hogy kész lenne megerősíteni azt a törvénycikkelyt, ami szerint az Erdély területén állomásozó katonaság kötelékébe való felvételnél előnyben részesítené az erdélyieket. Orsz. jegyz., 1794/95, III. ülés (1794. november 17.), 31–57., 37.

⁷² Uo., XVIII. ülés (1795. január 9.), 124–126., 124.

rendek újra próbálkoznak, kivéve a kérdéses érvelést a javaslatból, de a *Diploma Leopoldinum*ra továbbra is hivatkoznak.⁷³ Az önálló erdélyi hadsereg – mint az alkotmányosságot biztosító intézmény – és az azt vezető generális tisztség ügye végül is zátonyra fut. A következő erdélyi országgyűlés már fel sem veti ezt a problémát.

A röpiratokból ismert más garanciákat is igyekszik elismertetni a diéta. Többször felmerül a „sarkalatos törvény” kifejezés a jegyzőkönyvekben, például amikor az unió feltételeként kéri az országgyűlés a *Tripartitum* kilencedik törvénycikkének változtathatatlanságát, amely a nemesi szabadságjogokat rögzíti.⁷⁴ A legfontosabb jogszabály azonban, ahogyan a röpiratok vitáiban is, a *Diploma Leopoldinum* az 1790-es évek országgyűlésein. Be is kerül a dokumentum a *Novellaris Articulusok* közé, mint az 1791. évi II. törvénycikk,⁷⁵ sőt az 1792-es diétára a királyi küldött elhozza a *Diploma* megerősített, díszes változatát,⁷⁶ amit fel is olvasnak az országgyűlés második ülésén. A jegyzőkönyv szerint ezt a gesztust sokra értékelték a megjelent követek: „az Ország Rendjei [...] ő Felségéhez ezen kegyelméért való háládatosságokat sűrű *Éllyen* kiáltással jelentették”.⁷⁷ Talán ennek is köszönhető, hogy az 1790–91-es országgyűlésen hozott „articulusokat” vizsgáló bizottság 1792-ben már a kilencedik ülésen merészen új ötlettel áll elő. Javasolják, hogy a király hittételében a törvények megtartásáról szóló részt változtassák meg, és a „juxta suum Assecuratorium Rescriptum Regium” (a király biztosító leirata szerint) kifejezés helyett alkalmazzák a „juxta confirmatum, & extradatum Sacrum Diploma Leopoldinum” (a megerősített és kiadott Szent Diploma Leopoldinum szerint) szavakat.⁷⁸ A következő diéta harmadik gyűlésén értesülünk arról, hogy az ezzel kapcsolatos felvetést az uralkodó nem támogatta.⁷⁹ Hajlandó elfogadni a *Diplomát* mint a rendekkel való kompromisszum alapját, de nem akar változtathatatlan és szent jogszabályként tekinteni rá.

⁷³ Uo., XIX. ülés (1795. január 10.), 127–128., 127–128.

⁷⁴ Orsz. jegyz., 1790/91, XXVII. ülés (1791. március 4.), 226–232., 228–229.

⁷⁵ Magyar törvénytár, 1900, 486–497.

⁷⁶ Orsz. jegyz., 1792, II. ülés (1792. augusztus 23.), 19–45., 27.

⁷⁷ Uo. 36.

⁷⁸ Uo., IX. ülés (1792. szeptember 7.), 226–228., 227.

⁷⁹ Orsz. jegyz., 1794/95, III. ülés (1794. november 17.), 31–57., 41.

A Magyarországgal való szorosabb kapcsolat

Az udvarral szembeni érdekérvényesítés egyik lényeges pontja a Magyarországgal való kapcsolat. Az 1790-es évek elején nemcsak azért kísérik élénk figyelemmel az „anyaország” diétáit az erdélyi politikusok,⁸⁰ mert az ottani események irányadók lehetnek a Kolozsváron összegyűlt követeknek is, hanem azért is, mert ebben az időszakban nyílik lehetőség arra, hogy Magyarország és Erdély között az eddiginél szorosabb kapcsolat jözhessen létre, lehetővé téve a közös érdekképviselést is. Az ilyen irányú igyekezetet jegyzi a történetírás a Magyarország és Erdély *uniójáért* folytatott törekvésként.⁸¹

Már az 1790–91-es országgyűlés harmadik ülésén felmerül a „Nemes Magyarországgal léendő szorosabb egyesülésnek Tárgya”,⁸² de a diéta rendjei ebben a témában sem tudnak azonos álláspontra helyezkedni. Gr. Gyulai Sámuel, az uniópárti nemesek leghangosabbja szerint a magyarországi országgyűlésen megjelenő és a két ország viszonyáról tárgyaló erdélyi nemesek, Fekete Ferenc és Bethlen Sámuel nem képviselték megfelelően az erdélyi rendek érdekeit.⁸³

A Szász Universitas a Magyarországgal való szorosabb kapcsolat ellen foglal állást, amikor a diétára küldött követek utasításaiba beveszi, hogy kíséreljék meg megakadályozni a számukra előnytelen egyesülést.⁸⁴ Akárhogyan is, a tizenkilencedik ülésen már a témával kapcsolatosan felhasználandó dokumentumokról tárgyalnak a rendek. Ekkor határoznak arról, hogy a II. József által összevont magyar és erdélyi kancelláriát megtartják közös intézményként, valamint arról, hogy bizottságot állítanak fel a téma kidolgozására, aminek elnökévé b. Kemény Simont nevezik ki.⁸⁵ A kancelláriával kapcsolatos viták után,⁸⁶ a főkormánysszékkal együtt szeretné a diéta megtárgyalni a Magyarországgal való szorosabb viszony ügyét

⁸⁰ Jó példa erre Aranka György és Prónay Sándor levelezése, amely a Jancsó-féle gyűjteményben található az OSzK kéziratárának Fond 399. jelzete alatt.

⁸¹ Az unió kifejezés félreérthető, hiszen a korszakban az unió a három rend (a magyar nemesek, a székelyek és a szászok) politikai egyesülésére utal, nem a Magyarországgal való egyesülésre. Ez utóbbival kapcsolatban l. Pál. 2010: 30–52.

⁸² Orsz. jegyz., 1790/91, III. ülés (1790. december 23.), 43–64., 46.

⁸³ Uo., XI. ülés (1791. január 18.), 107–119, 108, XX. ülés (1791. február 15.), 184–191., 189.

⁸⁴ SÁRKÖZY 1963: 40.

⁸⁵ Orsz. jegyz., 1790/91, XIX. ülés (1791. február 11.), 166–183., 178. Érdemes megfigyelni, hogy a kancelláriák egyesítésének ügyében elfogadják a rendek a gyűlölt II. József véleményét.

⁸⁶ Az egyesített kancellária megtartásáról levelet fogalmaz az országgyűlés a királyhoz, de a főkormánysszék ezt nem tartja megfelelőnek, mivel a kancellárián dolgozó tisztségviselők megválasztásának ügyében nem ért egyet a diéta rendjeivel. Szerinte ugyanis nem az országgyűlés, hanem a főkormánysszék ajánlására a fejedelem választja ezeket a hivatalnokokat. L. erről uo., XX. ülés (1791. február 15.), 184–191., 189–190.

azzal a feltétellel, hogy így gyorsan lezárják a megbeszéléseket, mert az országgyűlés véleményét a még Budán tartózkodó magyar rendekkel is közölni szeretnék.⁸⁷ A főkormánysház azonban „a’ Nemes Magyarországgal való Egyesülésnek Tárgyát egy olyan nagy dolognak tartja, melynek jó megfontolása hosszabb időt kíván”.⁸⁸ A következő gyűlésen olvassák fel az 1765. évi diplomát – amelyben Mária Terézia Erdélyt nagyfejedelemséggé tette –, annak érdekében, hogy felhasználják az unió ügyében, az okirat azonban nem bizonyul megfelelőnek, mivel néhány pontban ellenkezik a „fundamentomos törvény”-ként kezelt *Diploma Leopoldinummal*.⁸⁹ Ezek után még hosszú tárgyalások következnek, amelyeket az országgyűlési jegyzőkönyv nem részletez.

Az anyaországgal való szorosabb kapcsolat feltételeit viszonylag korán, március negyedikén vezetik be a jegyzőkönyvbe, jelezve, hogy az elhúzódó megbeszélések végül is sikerrel jártak.⁹⁰ Ezek értelmében kéri a diéta az uralkodótól: „a’ Felsőleges Austriai Házból következő Magyarországi Királyok Erdélyt mint Magyarországnak Tagját nem más Jussal, hanem csak mint Magyar Királyok Magyarországtól elválhatatlanul bírják és igazgassák”.⁹¹ Természetesen belekerül a fejedelemhez küldendő előterjesztésbe a privilégiumok megtartása, amelyre a királynak a koronázáskor meg kell esküdnie. Kéri a rendek az uralkodótól továbbá, hogy a *Diploma Leopoldinum* által meghatározott intézmények működhessenek, hogy a két ország kancelláriája egyben maradjon és, hogy a II. József által eltörölt harmincadokat ne állítsák fel újra. Ezen kívül feltétel a nemesség konvertibilitása, azaz, hogy az erdélyi magyar nemest Magyarországon is nemesként fogadják el és fordítva, még akkor is, ha nincs birtoka az ország területén.

Az 1790-es évek erdélyi országgyűléseinek talán leggyorsabb, kevesebb, mint két és fél hónap alatt megvalósuló döntéseként lehet elkönyvelni a március negyedik határozatot. Nem meglepő, hogy a diéta a kancellária kettéválasztásáról szóló királyi levelet nagy felháborodással fogadja,⁹² amit annak jeleként is értelmezhetek a rendek, hogy az udvar elzárkózik az uniós feltételek teljesítésétől. A Magyarországgal való szorosabb kapcsolat nem kap tehát törvényes megerősítést, így az erdélyi diétának ez az alapvető törekvése nem tud megvalósulni, ami később hatással lesz az erdélyi tudományos intézmények Magyarországhoz fűződő viszonyára is. Hasonlóan kudarcot vall a nemzetek, vallások sérelmeinek orvoslására tett legtöbb kísérlet is.

⁸⁷ Uo., XXIII. ülés (1791. február 25.), 200–212., 209.

⁸⁸ Uo., XXIV. ülés (1791. február 28.), 213–220., 217.

⁸⁹ Uo., XXV. ülés (1791. március 1.), 221–223., 221.

⁹⁰ Uo., XXVII. ülés (1791. március 4.), 226–231.

⁹¹ Uo. 227.

⁹² Orsz. jegyz., 1790/91, XXXII. ülés (1791. március 15.), 263–274., 269–270.

Régi sérelmek és új követelések

II. József halála után a rendek elsőszámú feladata az országgyűlés nélkül eltelt harminc év alatt felgyűlt sérelmek orvoslása. Ez azonban olyan akadályokba ütközik, amelyekre talán a legtapasztaltabb politikusok sem számíthattak. A vallások és nemzetek közötti ellentétek, amelyek lehetlenné teszik az egységes érdekképviseletet, már az országgyűlés legelején hangot kapnak.

A székelyek legfontosabb sérelmeit összefoglaló beadványt, amely nyomtatásban is megjelent,⁹³ viszonylag későn, több halasztás után,⁹⁴ 1791. április 8-án tárgyalja az országgyűlés a diéta negyvenkettedik ülésén.⁹⁵ A székelység sérelmezi, hogy határőrkatonaként alkalmazzák őket, és hogy nemes létükre adót kell fizetniük.⁹⁶ A simplex libellus műfajának megfelelően hosszú történeti fejtegetéssel indít a székely „könyörgő levél”, amelynek lényege az lesz, hogy bizonyítsa: „az Atila' Nemes véréből származott Székelység még Scithiából hozott, és azt sok jeles dolgaival fényesített ősi szabadságát soha örökké el-nem vesztette”.⁹⁷ Ennek megerősítésére több királyi oklevelet felhoz a szöveg, és országgyűlési végzésekből idéz. Igyekszik amellel érvelni, hogy minden egyes székely, legyen az akármilyen alacsony társadalmi állású is, a jelenben is birtokolja az ősi közös nemesiséget. Ehhez kapcsolódva citál Ferdinánd király küldötteinek 1552-ben keletkezett leveléből, amelyben a lófő és gyalogos székelyek egyaránt kiváltságosként tűnnek fel:

Siculi in Communi omnes sunt Nobiles et ab omnibus Contributionibus exempti, distincti tamen in tres ordines, quorum qui praecipui sunt vocantur Nobiles, qui quasi Báronum, et Patritiorum loco habentur; alii vocantur lingua eorum Ló-fő Székelyek, ipsi latine Primipilos vocant, qui quasi Equestris sunt ordinis: Reliqui sunt ceu Plebei, omnes tamen ut dictum est Nobiles.⁹⁸

⁹³ A' Nemes Erdélyi Fejedelemség három Nemzetből álló tekintetes státussaihoz és rendeihez alá-
zatos könyörgő levele az adózás és azt követett terhek alá törvénytelenül huztatott Nemes Székely-
ségnek, Költ. Nemes Kolo'svár szabad királyi városban böjt-más havának 4.-dik napján 1791.-dik
esztendőben. A kolozsvári Akadémiai Könyvtárban megtalálható Aranka György szignált
példánya (C77604 jelzet alatt), sajnos azonban a királyi tábla ülnöke nem fűzött jegyzeteket
a könyörgő levélhez.

⁹⁴ Orsz. jegyz., 1790/91, XIV. ülés (1791. január 25.), 134–138., 134., XXI. ülés (1791. február
18.), 192–196., 192.

⁹⁵ Uo., XLII. ülés (1791. április 8.), 324–353.

⁹⁶ A székelység XVIII. század végi helyzetével kapcsolatban l. IMREH 1987: 74–117., különö-
sen 74–97.; HERMANN 2003: 61–136., PUKÁNSZKY 2003: 59–70.

⁹⁷ Orsz. jegyz., 1790/91, XLII. ülés (1791. április 8.), 324–353., 337.

⁹⁸ Idézi uo. 342. Ez a forrás kiemelkedően fontos volt a korszakban, többen is felhasználták
történeti munkájukhoz, például Benkő József (BENKŐ J. 1778: 59.; BENKŐ J. 1791: 34.; BENKŐ
J. 1806: 30.), Joseph Karl Eder a Schesaeus-kiadásában vagy Aranka György Erdély-történe-

A beadvány megpróbálja a királyi leirathoz is kapcsolni a székely kiváltságok helyreállítását. Utal II. Lipót királyi leiratának hetedik pontjára, ami szerint az armalisták és az egyházi nemesek – azaz, akik írásos dokumentumokkal is igazolni tudják nemességüket – visszatérnek II. József előtti, privilegiált állapotukba.⁹⁹ A székelységet a *supplex* az egyházi nemeseken belül próbálja kezelni gyenge argumentumokkal. Megkülönbözteti továbbá a kollektív és ősi (*per natiuitatem*) nemességet, a privilégiumaikat az uralkodótól elnyerő (*per literas armales*) nemesektől az előbbihez számolva a székelyeket is. A kérelem legnagyobb problémája ugyanis éppen az, hogy nagyon nehéz megfelelő jogi szövegekkel alátámasztani:

[m]ivel tudni-való dolog az, hogy a' Székely-Szabadság sok Seculumokat sok Királyok' és Fejedelmek' idejét, Adományait felülhaladó, nem valamely Személy-szerént költ különös Levél, hanem az egész Székelységet illető közönséges indultummal stabilitáltatott régi Szabadság, de természet-szerént-való Nemesség".¹⁰⁰

Mivel a kérelem legfontosabb sérelme, a nemesség mentességének elmentmondó adófizetésen kívül, a székelyek határőrségre való kényszerítése és a katonaságnál alkalmazott, de a nemesi jogállással szintén összeegyeztethetetlen testi fenyegetés, így a székely sérelmek megvizsgálását a hadügyi bizottság munkakörébe utalják,¹⁰¹ hogy együtt tárgyalhassák azt az erdélyi nemzeti katonaság problémájával. A székely-ügy legkeményebb ellenzői a szász követek, akik úgy gondolják, ha a Székelyföld adómentességet szerez, a szászoknak kell majd az így keletkezett bevételkiesést megfizetniük.¹⁰²

Az országgyűlés hiába hirdeti ki a kilencvenötödik ülésen a székelyekről szóló törvényjavaslatot,¹⁰³ azt még az 1794–95-ös országgyűlés is kénytelen tárgyalni – eredménytelenül. Ennek ellenére a székely követek igyekeznek minden lehetőséget megragadni nemzetük pozicionálására. Nem elégednek meg az 1791-ben meghozott sematikus törvényjavaslattal. Már

tében (ARANKA 2010: 108, 120–121.).

⁹⁹ Az egyházi nemesek vagy más elnevezéssel egyházas nemesek „a bizonytalanná váló egyetemleges székely szabadságot kívánták címeres levéllel maguknak személyre szólóan biztosítani”, IMREH 1987: 75. Az armális nemesek azok, akik fel tudnak mutatni armalist, azaz címeres nemesi oklevelet privilégiumaik bizonyítására.

¹⁰⁰ Orsz. jegyz., 1790/91, XLII. ülés (1791. április 8.), 324–353., 343. Benkő József, a kor legismertebb erdélyi, székely történésze így magyarázza, hogy a székelyeknek nincsenek írott törvényeik, nemesi leveleik: „[m]indezen felül a székelyek okos és kötelező s az esetek gyakoriságától kipróbált szokásokkal élnek”, „a székelyek nemességüket Scythiából hozták magukkal”, BENKŐ J. 1999: 22, 8.

¹⁰¹ Uo. 343–344.

¹⁰² L. erről pl.: Orsz. jegyz., 1792, VI. ülés (1792. augusztus 28.), 116–202., 198.

¹⁰³ Orsz. jegyz., 1790/91, XCV. ülés (1791. augusztus 2.), 632–635., 633.

az 1792-es országgyűlés második ülésén újra hallatják hangjukat, emlékeztetve a diétát sérelmeikre.¹⁰⁴ A tizenharmadik gyűlés alkalmával

[o]lvastatik a' Székely Nemzetnek könyörgő Levele, mely által orvoslás véget a' mult Ország Gyűlésében fel-adott Sérelmei aránt még eddig semmi, bizonyos Választ nem-vévén, azon esedezik az Ország Rendjeinek, hogy a' Felső Fejedelem előtt valo hathatos közben vetések által Sérelmeiknek orvosoltását, és a' rajtok lévő terheknek le-vételét eszközölni egykezzenek.¹⁰⁵

Kérik a székelyek továbbá, hogy az előző diétán a határőr-katonaság ügyének megvizsgálására felálló „hadi és polgári renden lévő” vegyes, ún. „mixta commissio” döntése ne jelentsen hátrányt a székely nemzet számára.¹⁰⁶ A rendek, valószínűleg ismerve a szászok és az udvar véleményét a témáról, kitérően azt válaszolják, hogy támogatni fogják az armális és egyházi nemesség „felszabadítását” az adó és a katonai terhek alól, de kollektív kiváltságokról nem beszélnek. Ez a momentum arra mutat, hogy a székelyek követeléseit már nem támogatja olyan erővel az országgyűlés, mint az 1790–91-es diétán.

Erdély második nemzete mégis tovább próbálkozik. Az 1794–95-ös diéta negyedik ülésén sérelmeik újratárgyalását kérik,¹⁰⁷ majd két nappal később hivatalviselési jogaikért szólalnak fel:

Írásban bé-adott atyafiságos Jelentésben panaszolván, hogy jól lehet a' Hivatalok viselésében egyenlő Jussa vagyon a' más két Nemzettel, még-is sajnoson kelletik tapasztalni, hogy az Hivatalokra a' Nemzet részéről, mind a' Királyi Fő Igazgató Tanátsnál, mind az Udvari Cancellariánál, ugy egyebütt-is nem azzal a' Számmal, a' mellyel kellene, tétettetnek.¹⁰⁸

Ugyanígy sérelmezik, hogy egy székely sincs a kincstárnoki posztra jelöltek között.¹⁰⁹ Utóbbiaknál az országgyűlés is kész kielégíteni a székely követeléseket, javasolva, hogy kapjanak egy helyet a kancellárián és jelöltesse a kincstárnoki posztra. De adómentességről és a katonai terhektől való felmentésről a diéta még ekkor sem akar tárgyalni; a székelyek sérelmeit vizsgáló deputáció munkájának megbeszélését egyelőre elhalasztják.¹¹⁰

¹⁰⁴ Orsz. jegyz., 1792, II. ülés (1792. augusztus 23.), 19–45., 44.

¹⁰⁵ Orsz. jegyz., 1792, XIII. ülés (1792. szeptember 14.), 255–263., 260–261.

¹⁰⁶ Uo. 261.

¹⁰⁷ Orsz. jegyz., 1794, IV. ülés (1794. november 19.), 57–62., 61.

¹⁰⁸ Uo., V. ülés (1794. november 21.), 62–69., 63.

¹⁰⁹ Uo., VI. ülés (1794. november 24.), 69–82., 71.

¹¹⁰ Uo., IX. ülés (1794. december 1.), 86–92., 88., XXXI. ülés (1795. február 5.), 177–181., 177.

A legnagyobb eredménye a székelyek agitációjának mindössze az lesz, hogy a harminckettedik gyűlésen kimondják: „az Egyházi Nemesek valamint a’ Székelyek-is tsak *önként való segedelem*, és nem *valóságos Adózás* gyanánt folytak-bé az Ország közönséges szükségeinek potlásában”.¹¹¹ Ezáltal semmi akadálya sincs annak, hogy az országgyűlés kimondja a székelyek adómentességét, a székelyek viszont ugyanúgy kénytelenek fizetni, ha nem is adót, de „segedelmet”. Erre a döntésre a székelyek beadványt készítenek, amihez a másik két nemzet képviselői fűznek jegyzeteket,¹¹² majd miután az ügygel foglalkozó rendes bizottság, valamint a mixta commissio is elkészítette ajánlatait, a kancellár pedig levélben értékelte ez utóbbi munkáját,¹¹³ úgy tűnik, a bonyolult és hosszadalmas eljárás végén minden akadály elhárult a székely sérelmek végleges orvoslása elől. A diéta döntését március 17-én olvassák fel.¹¹⁴ A gubernium azonban kijelenti: „ezen nevezetes, és tökéletes meg fontolást kívánó munkának tellyes jó móddal való ki tanulására az Ország Gyűlése végének közelgetése miatt [...] elég ideje nem lévén”,¹¹⁵ a következő diétára halasztja a kérdés megtárgyalását, azaz lényegében ad acta teszi az ügyet.

Erdély harmadik nemzetének, a szászoknak is bőven akadnak sérelmei, mivel II. József felszámolta kiváltságaikat. Neveléssel kapcsolatos rendeletei sértették a szász iskolák autonómiáját, a közigazgatást érintő döntései pedig megszüntették a szász területek önállóságát, beolvasztva azokat az újonnan alakított vármegyékbe. A legnagyobb probléma a felvilágosult abszolutista uralkodó ténykedésével mégis talán a concivilitas biztosítása volt (1781. július 4-i rendelet). Ez polgárjogot biztosított a Szászföldön élő vagy oda betelepülő más etnikumhoz tartozó személyeknek, azaz a szász nemzetnek a többitől különböző privilégiumainak legfontosabb előfeltételét, a területi különállást szüntette meg.¹¹⁶ Ez nem egyedül a Szászföldön élő, megtűrtnek nevezett románság számára biztosított előnyöket,¹¹⁷ hanem a magyar nemesség számára is megengedte, hogy birtokot, városi házat vásároljon az erdélyi szász székek területén. Az így vásárolt földterületre vagy a városba költöző nemes jogállása nem volt egyértelmű, hiszen nemesként nem vonatkoztak rá a szász jogszabályok. Már a concivilitas-rendelet előtt is éltek ugyan magyar nemesek a szász-

¹¹¹ Uo., XXXII. ülés (1795. február 6.), 181–184., 181. (kiemelés tőlem: D. P.)

¹¹² Uo., XXXVI. ülés (1795. február 12.), 194–201., 198., XLII. ülés (1795. február 2. [1. és március 5. között]), 242–248., 245–246.

¹¹³ Uo., XLVI. ülés (1795. március 6.), 260–262., 260–261.

¹¹⁴ Uo., LII. ülés (1795. március 17.), 288–290., 289.

¹¹⁵ Uo., LX. ülés (1795. március 27.), 336–343., 337.

¹¹⁶ TRÓCSÁNYI 1986: 1101. A szászok II. József kora utáni politikai törekvéseiről I. PUKÁNSZKY 2003: 65–70. Az 1790-es évek szász röpiratairól I. BIRÓ 2008.

¹¹⁷ SÁRKÖZI 1963: 22.

földi városokban (a legtöbben a közigazgatási központban, Szebenben 233-an, azután Brassóban 65-en¹¹⁸), de a rendelet után valós fenyegetésnek tűnt, hogy egy-egy gazdagabb főúr akár utcákat is felvásárolhat ezekben a helységeekben.

Ezek után nem meglepő, hogy II. József halála után, az 1790. május 25-én összeülő Szász Nemzeti Egyetem az országgyűlésre készített utasítások közé felveszi az 1780-as állapotok visszaállításának ünnepélyes kihirdetését.¹¹⁹ Ebbe az irányba mutató lépésként új szász comest választanak, az egykori kormányzó, báró Samuel Brukenthal unokaöccsét, Michael Brukenhalt, aki első politikai lépésként visszaszerzi a kincstári levéltárba szállított szász iratokat.¹²⁰ Az ekkor meghatározott országgyűlési követutasítások legtöbbször egy Erdély többi nemzetétől elkülönülő, azok helyett inkább az udvar felé forduló natiót mutat. Ugyan a szászok is követelik, hogy évenkénti diéta nélkül ne hozzon törvényeket az uralkodó, de az országgyűlés rendjével kapcsolatban több kifogásuk is van. Nemzetenkénti szavazást szeretnének fejenkénti helyett, illetve azt, hogy a szász követek arányos számban legyenek jelen a jelentős törvényhozó fórumon. A három nemzet közötti vitás ügyekben a követutasítás az udvarra bízna a döntést a főkormányshoz és a magyar és székely érdekeket jobban képviselő diéta helyett. Hasonlóan az adóról is az uralkodóval tárgyalnának, és nem az országgyűléssel. Az udvar szerepének ilyen mérvű megnövelése a szász követeknek azért állt érdekükben, mivel a diétán csupán elenyésző arányban tudtak hozzászólni egy személyenkénti szavazás eredményéhez. Az 1790–91-es országgyűlésen például a 384 magyar és székely résztvevő mellett csupán 35 követ érkezik a szász városokból.

A magyar és székely nemzet már a diéták előtt megegyezik a közös jogvédelemben,¹²¹ így a szászok legfontosabb követelései háttérbe szorulnak. Az országgyűlés tárgyalja ugyan a sérelmeiket, és a concivilitas ügye is napirendre kerül,¹²² de a diéta felépítését és a szavazás módszerének megváltoztatását nem sikerül elérniük a szász követeknek. A szavazás ügyét felvető hetvenhetedik ülésen valószínűleg parázs vita alakulhatott ki.¹²³ A diéta csak a nemzetek szabadságát illető, sarkalatos kérdésekben javasol nemzetenkénti szavazást. A jegyzőkönyv – nem térve ki a részletekre

¹¹⁸ Uo. 16

¹¹⁹ Idézi Uo. 41.

¹²⁰ *Vorlesung zur Feier der Installation Seiner Erz. des Herrn geheimen StaatsRaths Michael von Bruckenthal, zum Grafen der Sächsischen Nation, Siebenbürgische Quartalschrift*, 1790, 403–416.

¹²¹ L. erről *A felvilágosult abszolutizmus székelyföldi következményei* című fejezetet, HERMANN 2003: 89–136.

¹²² Orsz. jegyz., 1790/91, LXXXII. ülés (1791. július 15.), 561–565., 565.; uo, XCII. ülés (1791. július 29.) 610–618., 617–618.

¹²³ Orsz. jegyz., 1790/91., LXXVII. ülés (1791. július 9.), 536–541.

– így fogalmaz az erről folyó vitával kapcsolatban: „[m]elyben egyedül a’ Szász-Nemzet nem-akart megegyezni, azt kívánván, hogy a’ Törvény-szerzésnek minden Tagjaiban nem Személyenként, hanem Nemzetenként légyen a’ Voxolás”.¹²⁴

Ezután a sikertelen próbálkozás után a szászok, nem elégedve meg azzal, hogy a törvényjavaslatokhoz jegyzéseket csatolhatnak, az országgyűlést megkerülve próbálják érdekeiket érvényesíteni az udvar előtt. Ez egyezik ugyan a korábban megfogalmazott követutasítások elveivel, amelyek szerint a nemzetek közötti vitás ügyekben az uralkodónak kell dönteni, viszont kétségbe vonja a diétán hozott törvényjavaslatok érvényességét. A dokumentumok átadására 1792 februárjában Bécsbe utazó bizottságnak az országgyűlés politikai erejét megszilárdítani igyekvő magyar és székely követei pedig éppen így értelmezik Johann Tratler bécsi utazását, amelynek során a szász követ iratokat adott át a királynak.¹²⁵ Tratler azzal védi magát, hogy nem a bizottság tagjaként, hanem a szász nemzet megbízottjaként indult az udvarhoz, a másik két nemzet követei mégis elkérik tőle a kérdéses iratokat, hogy ellenőrizhessék, van-e bennük valami, ami az 1790–91-es diétán hozott törvényjavaslatoknak ellentmond. A deputatiónban részt vevő szászok egy beadványban megpróbálják megvédeni Tratlert, amit a testület kész eljuttatni az uralkodóhoz a többi követ véleményével együtt. A bizottság április 30-i gyűlésén a szászok tovább nehezítenek amúgy is kényes helyzetükön, amikor már megalkotott törvényjavaslatokat próbálnak kétségbe vonni. Erre a magyar és székely követek még válaszolnak, de hozzá is teszik: „a’ Szász Nemzet részéről-is több feleletet bé-nem vésznek”.¹²⁶

A nemzetek közötti vita 1792 szeptemberében folytatódik, amikor az előző diétán megalkotott huszadik artikus (De Competentia Civici Status in gerendis publicis officiis) kerül újra napirendre. A concivilitast szabályozó törvényre a szászok új beadványt próbálnak meg benyújtani, amelyre az 1792. május 26-i királyi levél engedélyt is ad nekik: „ha mi ujj Ok-Levelei volnának a’ Fundus Regiuson a’ Szász Nemzet által mások ki-rekesztésével magának tulajdonított Jussnak meg mutatására nézve, azokat az Ország Rendjeinek bé-adhassa”.¹²⁷ A magyar és székely követek a kormányzót kéri meg, utasítsa rendre a már meglévő jogszabályokat vitató, így az országgyűlés politikai tekintélyét megkérdőjelező szászokat, mivel: „a’ Szász Nemzet Követeinek se uttyak, sem pedig okok nem-lehetett volna a’ panaszolkodásra”.¹²⁸ Valószínűleg Bánffy György kormányzó közbenjá-

¹²⁴ Uo. 548.

¹²⁵ Orsz. jegyz., 1792, VI. ülés (1792. augusztus 28.), 116–202., 121.

¹²⁶ Uo. 145.

¹²⁷ Uo., XII. ülés (1792. szeptember 12.), 247–255., 249.

¹²⁸ Uo., XIII. ülés (1792. szeptember 14.), 255–263., 256.

rására a magyar és székely küldöttek mégis készek kompromisszumokra: visszaadják a szászoknak a Tratler mentségére beadott iratot – mintegy kegyelmet gyakorolva – „ezen egész dolgot atyafiságosan, és végképpen kívánván eltsendesíteni”.¹²⁹ A béke azonban csak látszólagos. A szászok a tizenhetedik ülésen újra megpróbálják bizonyítani a Fundus Regiushoz való kizárólagos jogait,¹³⁰ de az erre adott válasz számukra megint csak elfogadhatatlan.¹³¹

A huszonharmadik ülésen az egyik ítélőmester is felszólal a témában. Sorra veszi a szászok által hivatkozott törvényeket és okleveleket:

[m]ellyekből a' Szász Nemzet azt hozza-ki, hogy nékiek az ők lakta Fölgyek proprietással [kirekesztőleg saját tulajdonnal], és különös iurisdictional [külön jogszabályalkotó hatalommal] adatott volna, és az-által ugy meg-külömböztetett volna, hogy más Nemzetekkel öszve nem elegyedhetik.¹³²

A hangsúlyt az ítélőmester is a szászok „kirekesztő”, azaz a magyar rendek szemszögéből alapvetően negatív megítélésű politikájára helyezi, nem pedig a földbirtoklás neutrálisabb jogi problémájára. Egy ilyen előfeltevés mellett lesz érthető az ítélőmester következő megállapítása:

mert ugyan-is ha a' Szász Nemzetnek leg-gyökeresebb, és András Királytól nyert Privilegiuma a' Blakkusoknak és Bissenusoknak, a' Vizek, és Erdők használását a' Szász Nemzettel edgyaránt meg-engedte, képzelhetetlen dolog, hogy a' Magyarok és Székelyek, a' kik magok szerzették Fegyverek által az Országot, el-rekesztettek volna a' Polgári Jussal való éléstől.¹³³

Ráadásul a szászok által elsőrendű dokumentumként kezelt *Andreanumban* nem is szerepelnek későbbi szász székek, mint Brassó és Beszterce vidéke, Medgyes és Sejk székek. Az ítélőmester továbbá úgy látja, hogy a concivilitas, ami ellen a szászok olyan nagy erővel harcolnak, számukra is kedvező, hiszen a Szászföldön vásárló betelepülők számával együtt a helyi ingatlanok és földbirtokok ára is megnövekszik majd.¹³⁴ Ezzel a kitérő, a jogi fejtegetéshez nem kapcsolódó véleménnyel zárul le egyelőre a concivilitas kérdése.

¹²⁹ Uo. 263.

¹³⁰ Uo., XVII. ülés (1792. szeptember 24.), 279–290., 280–288.

¹³¹ Uo., XXVII. ülés (1792. október 8.), 355–361., 356.

¹³² Uo., XXVIII. ülés (1792. október 9.), 361–384., 364.

¹³³ Uo., 364–365.

¹³⁴ Uo. 370.

A nemzetenkénti szavazás témáját igyekeznek felmelegíteni 1792-ben az egyre rosszabb megítélésű szász küldöttek,¹³⁵ sőt megpróbálják bojkotálni egy-egy végzés hitelesítését is,¹³⁶ az 1791-es helyzeten azonban ekkor sem tudnak változtatni. Még azt sem sikerül elérniük, hogy a törvényjavaslatokban szereplő „communibus votis conclusos” (közös megbeszélés) kifejezést „pluralitate votorum conclusos”-ra (a többség által megbeszélés) változtassák.¹³⁷

Újabb probléma merül fel azonban az 1794–95-ös országgyűlésen. Több megüresült hivatalra választanak ekkor új tisztségviselőt. A követek többsége úgy gondolja, hogy kincstárnoki posztra nem lehet birtok nélküli személyt jelölni, így a nemesi jószággal nem rendelkező szászok közül sem kerülhet senki ebbe a pozícióba. A szász követek az evangélikus felekezet hivatalviselési jogával próbálnak meg érvelni, de ezt a többi nemzet nem fogadja el.¹³⁸ Január 16-án, a huszonkettedik ülésen ezért új beadvány kerül a diéta elé, amelyben a *Diploma Leopoldinum* megfelelő pontjaira és más jogszabályokra hivatkozva próbálják bizonyítani hivatalokhoz való jogaikat¹³⁹ – megint csak eredménytelenül.

Ha a magyar nemesség számára negatívként értelmezhető az uniós tárgyalások eredménytelensége, a székelyek számára a kollektív kiváltságok hiábavaló követelése, a szászok valószínűleg súlyos kudarcok sorozataként értelmezték az 1790-es évek országgyűléseit, amelynek eredményeként nemcsak sérelmeikre nem kapnak orvoslást, hanem politikailag is elszigetelődnek.

A Supplex Libellus Valachorum és az örmény városok

A több pontban különböző nézeteket valló nemzetek kevés témában helyezkednek ugyanarra az álláspontra. Az erdélyi nemzetek rendi állapotát alapvetően befolyásolni kívánó román nemzet beadványa ellen azonban közösen lépnek fel. Az 1790–91-es országgyűlésen megjelenő, később *Supplex Libellus Valachorum* néven megismert „könyörgő levél” a románság számára követel kiváltságokat. Hatását jól mutatja az a legendaszerű jelenet, ami szerint a *Supplex Libellus* felolvasásának idején tűz ütött ki Kolozsváron; Wesselényi Miklós azonban intette a diéta résztvevőit, addig ne rohanjanak az ablakhoz a lángokat megsemmisíteni, amíg a „benti tüzet”

¹³⁵ Uo., X. ülés (szeptember 10.), 229–239., 232.

¹³⁶ Uo., XXXII. ülés (október 13.), 422–446., 423.

¹³⁷ Uo., XXII. ülés (október 1.), 320–337., 324–325.

¹³⁸ Orsz. jegyz., 1794/95, VI. ülés (1794. november 24.), 69–82., 71.

¹³⁹ Uo., XXII. ülés (1795. január 16.), 133–138., 136–138. (A beadványt a szászok december 19-én nyújtják be a főkormánysszékhez – Uo., XVI. ülés [1794. december 19.], 115–119., 115.) A hivatkozott törvény a *Tisztek állapotjáról*, Erdélyi törvények, 1900, 111.

el nem oltották.¹⁴⁰ A beadványt a hatvanötödik ülésen olvassa fel a királyi küldött, Rall Christiani Nepomuk János tábornok.¹⁴¹ Valószínűleg az ezt követő felzúdulás miatt szólal fel a helyszínen lévő ortodox püspök, a nemzetek követeit megnyugtató: „az Oláhok a' nélkül, hogy külön 4-dik Nemzetet formáljanak, mind a' Nemesi, mind a' Városi, és más Rendeken lévők a' más három Nemzetbéli Rendeknek, kiknek kebelében laknak; egyenlő Jussaival, és Szabadságaival élhessenek”.¹⁴²

A *Supplex* – mondhatni – egy rosszul megszerkesztett könyörgő levél. Műfaját tekintve nem igazi *supplex libellus*, mint például a székely sérelmeket felsoroló, a kiváltságokat visszakövetelő irat, hanem inkább „representatio” („jogi érveléssel alátámasztott kérés vagy beadvány”).¹⁴³ Mégis megtalálhatóak szövegében a könyörgő levelek jellegzetességei. Ilyenek például a sérelmek felsorolása, az ősi nemesség bizonyítása történeti dokumentumokkal.

A román beadvány, amit a diéta egyértelműen könyörgő levélként olvas, a római–román kontinuitásra épít. Ez a nézet már nagy hagyománnyal rendelkezett a XVIII. század végén,¹⁴⁴ ráadásul nem csak a románság identitásának fontos alkotóeleme az előkelő eredettörténet, de a románságról író legtöbb, más nemzetiségű történész is elfogadja a folytonosság elméletét. Benkő József népszerű *Transsilvaniájában* szintén a rómaiaktól származtatja az Erdélyben nagy számban élő románságot: „VALACHI a Romanis oriundi, e Colonis, a Trajano & ceteris Imperatoribus in Daciam deductis promanarunt & ad facienda Nobilius Transsilvanis officia servilia cursu, ad avita lingua & majorum suorum consuetudinibus defecerunt”.¹⁴⁵ A *Supplex* így magabiztosan – mintegy evidenciaként – állíthatja:

[a] valach nemzet a mostanság Erdélyben élő nemzetek közül a legősibb, amennyiben Traianus császár által, a második század kezdetén magába Dáciába, a tartomány megvédésére ismételt nagy számmal behozott veterán katonák római telepeiből veszi eredetét, s erre tanúbizonyság a történelem hitele, a soha meg nem szakadt hagyomány, a nyelv, erkölcsök és szokások hasonló volta.¹⁴⁶

¹⁴⁰ Pervain–Köllő 1971: 35.

¹⁴¹ Orsz. jegyz., 1790/91, LXV. ülés (1791. június 21.), 477–483., 483.

¹⁴² Uo.

¹⁴³ *Supplex Libellus Valachorum*, 37.

¹⁴⁴ I. Tóth 2005: 36–40.

¹⁴⁵ Benkő J. 1999: 474.

¹⁴⁶ *Supplex Libellus Valachorum*, 75.

Az itt lakó rómaiak a később érkező magyarokkal egyezsége léptek, anélkül, hogy a két nép jogai sérültek volna; amit Anonymus *Gestája* is alátámaszt. A románság így nagyon sokáig megtarthatta per nativitatem nemességét, azonban

[a] magyar nemzet [...] mind a saját népükbeli székellyel – akik ugyanakkor külön nemzetet kezdtek alkotni –, mind pedig a XII. században betelepített szászokkal egy bizonyos külön unióra lépett a kölcsönös segitést illetően.¹⁴⁷

Ez azonban még mindig nem jelentette azt – a *Supplex* szerint –, hogy a románság jogait megkérdőjelezték volna. A négy bevett vallást rögzítő jogszabály sem azt mutatja, hogy az ortodox vallásról megfélemeztek volna, csupán arról van szó, hogy a szabad vallásgyakorlatot szabályozó törvény egyedül a latin egyház reformálása során keletkezett vallások gyakorlásáról beszél. Az erdélyi törvényekbe – szól a *Supplex* sérelme – azonban olyan pontok is bekerültek az „idők mostohasága” folytán, amelyek kétségre vonják a románság jogait és szabad vallásgyakorlatát.¹⁴⁸

Ezek mellett az érvek mellett helyet kapnak más argumentumok is. Hivatkozik a *Supplex* arra is, hogy több olyan történelmi személy és család is román származású volt, akik különösképpen szívükön viselték Magyarország boldogulását, így a Hunyadi, a Géczy, Kendeffi, Naláczy és Jósika családok tagjai is.¹⁴⁹ Azután utal arra, a korszakban még nem egyértelmű tényre is, hogy a román nemzet „a többi számbelileg jóval felülhaladja a tartományban”.¹⁵⁰

A *Supplex* mindezek után kéri a megbélyegző kifejezések, mint amilyen az „admissa” („bébocsájtatott”) vagy a „tolerati” („megtűrt”) eltörlését, a régi nemesség visszaadását, a többi vallással azonos elbánást a görög katolikusok számára, képviselőket a közigazgatásban a nemzet számarányának megfelelően, valamint, hogy „mondassék ki, hogy a Fejedelemség valamennyi lakosa – nemzetiségre és vallásra való tekintet nélkül – állapota és rendje szerinti egyazon szabadságokkal és jótéteményekkel él”.¹⁵¹

Nehezen körülírható nemzetképe miatt a *Supplex Libellus* akár a modern román nacionalizmus egyik alapvető szövegeként is kezelhetnénk, hiszen a kiváltság nélküli románok és a nemesek számára ugyanolyan jogokat követel, és a nemzetet egybefogó olyan jellemzők jelennek meg benne, mint a közös eredet, a közös nyelv és vallás.¹⁵² Emiatt tartja számon

¹⁴⁷ Uo. 79.

¹⁴⁸ Uo. 90.

¹⁴⁹ Uo. 79–80.

¹⁵⁰ Uo. 94.

¹⁵¹ Uo. 101.

¹⁵² Ilyen „modern” szöveggént értelmezi a *Supplexet* például HITCHING 2002: 78–109., 99.

a nemzetiségi törekvések között a magyar szakirodalom is.¹⁵³ Az erdélyi rendek azonban – a nacionalizmus ideológiájának megjelenése előtt – mindeképpen rendi keretek között próbálják kezelni a románság ügyét. Erre utal az is, hogy a representatiót a könyörgő leveleket tárgyaló bizottság hatáskörébe sorolják.¹⁵⁴ Nagy szerepe lehetett a beadvány elutasításában annak, hogy az 1784-es Horea és Cloșca-féle parasztfelkelést az erdélyi nemesség egyértelműen a románság számlájára írta. A mai történetírás már másképp látja ezt, de a XVIII. század végén Benkő József, a korszak egyik legfontosabb történésze a románságról tervezett munkájának egyik fejezetében a parasztfelkelés történetét írta volna le.¹⁵⁵

A diéta utolsó üléseinek egyikén kerül újra a rendek elé a *Supplex Libellus*.¹⁵⁶ Az országgyűlés döntése megjósolható: a románság kérvényét törvénytelennek találják az összegyűlt követek. Úgy gondolják – a nemesi rendi szemléletnek megfelelően –, hogy az egyes román nemzetiségű emberek előtt is nyitva áll a magyar nemesi kiváltságok megszerzésének útja, amit maga a *Supplex Libellus* is elismer, amikor a Kendeffieket, Jósikákat, Nalácziakat emlegeti, mint román származású magyar nemességgel rendelkező famíliákat. Kollektív kiváltságokat azonban nem lehet biztosítani számukra, mindenekelőtt azért, mert nem rendelkeznek saját területtel. Az országgyűlés jegyzőkönyve elfogadja ugyan, hogy: „a' Nemes Hunyad-Vármegyében és Fagaras[!] Vidéken lévő Nemesek-is eredetekre-nézve Oláhok, és talám nem-is fundamentum-nélkül; mert ezek talám azoknak az Oláhoknak maradéki, kik Erdélynek a' Magyarok-által lett meghodoltatása idejekor már itten laktanak”,¹⁵⁷ az egész románságra viszont semmiképpen sem igaz, hogy a rómaiak Dáciába telepedett utódai lennének, azaz nem rendelkeznek per nativitatem nemességgel. Ez a kérdés tehát – vélik a diéta követői – jóval bizonytalanabb annál, semhogy az országgyűlés dönthetne vele kapcsolatban. A vallást illetően is csak azt mondják ki, hogy nem fogják háborgatni az ortodox egyházat, de a „minden gyülekezet a saját papját látja el”-elv érvényesítésével nem engedélyezik, hogy a szász székekben lakó papoknak az evangélikus szász nemzet tagjai adjanak tizedet. A *Supplex Libellus Valachorum* egyetlen olyan felvetése, amivel a diéta hajlandó érdemben foglalkozni, a román papok kiművelését célozza. Emiatt kerül az ügy az egyházügyi rendes bizottság (Systhematica deputatio in ecclesiasticis) elé, ahol több szakértő adja be véleményét a témával kapcsolatban. Bartha Mózes és Michael Soterius készítene

¹⁵³ Pl.: ARATÓ 1983: 32–43.

¹⁵⁴ Orsz. jegyz., 1790/91, LXVI. ülés (1791. június 24.), 484–485., 484.

¹⁵⁵ ÉDER 1978: 25.

¹⁵⁶ Orsz. jegyz., 1790/91, XCVIII. ülés (1791. augusztus 5.), 644–652.

¹⁵⁷ Uo. 647.

tervezetet a témáról,¹⁵⁸ amelyekhez a Szász Universitas, Fangh István, gyulafehérvári kanonok és Eszterházy János, a bizottság elnöke is fűz jegyzeteket. Így alakul ki az a végleges dokumentum, ami azután a kancellária elé kerül. Kimaradnak belőle a Soterius és Bartha által javasolt széles körű változtatások (pl.: szász mintájú intézmények bevezetése a románság körében, a földművelés javítása, a tolvajnátkát kedvelő román népköltészet szabályozása), így a végső változat szigorúan oktatási, nevelési tárgyakat tartalmaz. A bizottságnak azonban még ez a csökkentett javaslatokkal élő munkája sem kerül napirendre a következő országgyűléseken.

A *Supplex*nek nem csupán politikai hatása van a XVIII. század végén, hanem a történészeknek is feladja a leckét. Olyan tudósok nyilatkoznak a témában, mint a *Supplex*et kiadó és jegyzetekkel ellátó Joseph Karl Eder vagy a kolozsvári lyceumban tanító Bolla Márton, akinek értekezése nem jelent meg ugyan a korban, de kéziratban is hatással volt a korszak tudományosságára.¹⁵⁹ Bolla *Dissertatio de Valachis, qui Transylvaniam incolunt* című munkája radikálisan átírja az addig gyakran evidenciaként kezelt római–román kontinuitást. Szerinte ugyanis: „az oláhok nem római származásúak, hanem a Moesiában és Thraciában már elfajtázott [!] római gyarmatosokkal és a Daciában lakó szlávokkal keveredett bolgárok”.¹⁶⁰ Ebből egyértelműen következik, hogy az erdélyi románok nem rendelkeznek per nativitatem nemességgel, sőt ha nemesek lettek volna is, mint legyőzött nép, a honfoglalás idején úgyszólván elvesztették volna kiváltságait. Anonymus tehát nem egy kétoldalú szerződést rögzít, amikor arról ír, hogy Tuhutum szövetségre lép az Erdélyben élőkkel.¹⁶¹ Bolla szerint a román lakosság számát is túlértékeli a *Supplex*. Vándorlásaik miatt joggal nevezik a különböző források jövevényeknek és türteknek („advenae et tolerati”) őket. Miután az 1790-es beadvány legfontosabb argumentumait megcáfolja, a *Dissertatio* semmissé téve a problémát így fogalmaz: „Római eredet, Anonymus, kolosmonostori oklevél-töredékek? Mit használhatnak ezek? Népeség-szám, gyarapodó műveltség, a közterhek közös viselése, nagyjaink oltalma érnek csak valamit”.¹⁶²

Eder szintén a *Supplex* történeti érveit támadja, azt bizonyítva, hogy a románok nem egyértelműen római származásúak. A bizánci forrásokkal dolgozó történész szerint a románok elődei a Haemus-hegységben éltek,

¹⁵⁸ TRÓCSÁNYI 1978: 28.

¹⁵⁹ BOLLA 1931. Eder és Bolla műveit elemzi, HUNFALVY 1879. A függelékben közölt Aranka-gyűjteményben is megtalálható az M 11. pont alatt, ebből tudható a Nyelv-művelő Társaság is felhasználta a kolozsvári tanár kéziratot munkáját.

¹⁶⁰ BOLLA 1931: 50.

¹⁶¹ ANONYMUS 2004: 27. cap., 28.

¹⁶² BOLLA 1931: 102.

és nevük nem a romani szóból származik, hanem a szlávos rumunyból.¹⁶³ Felmerül nála, hogy Anonymus *Gestája* – amit a beadvány alapvető forrásként kezel – nem autentikus dokumentum a honfoglalás korával kapcsolatban. Nem csupán azért, mert a középkori viszonyokból nem lehet rögtön a jelenbeli állapotokra következtetni, hanem azért sem, mert az ismeretlen jegyző saját korát vetítette vissza a magyarok bejövetelének idejére.¹⁶⁴ Ezzel Eder egy olyan történetírói körhöz csatlakozik, amely Anonymus leírását megbízhatatlannak tartja, helyette pedig a bizánci forrásokra helyezi a hangsúlyt.¹⁶⁵ Hogy mennyire veszélyes megkérdőjelezni Anonymus hitelességét, azt mi sem bizonyítja jobban, mint, hogy a székelyek által beadott *supplex* is ezt a forrást használja az ősi nemesség bizonyítására, vagy hogy Balia Sámuel is többször alkalmazza érveinek igazolására a *Gesta Hungarorumot*.

A „nemzetiségi kérdés” másik fontos dokumentuma az örmény városok által 1791-ben előterjesztett kérelem, amely már több megértésre talál a rendek előtt, hiszen kisebb-nagyobb módosításokkal Szamosújvár és Ebesfalva elhelyezhető a fennálló rendi keretek között, mint szabad királyi városok.¹⁶⁶ Az ő érvek között szerepel, hogy eddig is hűséggel és szorgalommal szolgálták a hazát, amit II. Józsefnek az a rendelete is megmutat, amellyel a két városnak szabad királyi városi rangot adományozott. A székely követek éppen emiatt – mivel Szamosújvár és Ebesfalva nem a rendek beleegyezésével nyerte el magas rangját – nem támogatják a beadványt.¹⁶⁷ A taxális helyek hasonlóan vélekedve jócskán csökkentenék a kérelemben szereplő privilégiumokat.¹⁶⁸ A beadvány tárgyalása után három nappal mégis kedvező eredményről számol be az országgyűlés jegyzőkönyve, az örmény városokat – ha feltételekkel is – felveszik a magyar városok közé.¹⁶⁹ Bár ezt a döntést az uralkodó is szentesíti, a diétákon mégsem tudnak szóhoz jutni a városok követői, hiszen új privilégiumlevelüket még 1794–95-ben sem tudják bemutatni.¹⁷⁰

¹⁶³ EDER, 1791, 10–11.

¹⁶⁴ „Notarius iste suam sibi de statu Transsilvaniae seculi noni imaginem ex resum adjunctis, qualia erant tum, quum ipse scribet, id est circiter medium seculi tertii decimi effinxisse”, Uo. 13.

¹⁶⁵ Az Anonymusszal kapcsolatos problémákról l. CSAPODI 1978. Különösen 15–33.

¹⁶⁶ Orsz. jegyz., 1790/91, LXXXVIII. ülés (1791. július 26.), 587–594., 589–590.

¹⁶⁷ Uo. 591.

¹⁶⁸ Uo. 591–592.

¹⁶⁹ Uo., XCII. ülés (1791. július 29.), 610–618., 611–612.

¹⁷⁰ Orsz. jegyz., 1794/95, LXIII. ülés (1795. április 1.), 378–389., 378.

Az eddigieket összefoglalva elmondható, hogy az 1790-es években összeülő országgyűléseknek nagyon összetett problémákkal kell szembenéznük. A *Restitutionsedict* kiadásával szerzett előnyüket megpróbálják a rendek kihasználni azáltal, hogy az uralkodói választ meg sem várva, ideiglenesen kinevezett tisztségviselőkkel megindítják a tárgyalásokat. A nemzetek és vallások közötti nézeteltérések azonban nemcsak a megbeszéléseket nyújtják el, hanem a diéta ütőképességét is csökkentik, nem adva alkalmat az egységes fellépésre az udvar halogató politikájával szemben. A szászok hivatalviselési joga, a concivilitas és a székely adómentesség például legalább olyan vitás témák a diéta ülésein, mint az uralkodóval való egyezkedés. Az király folyamatos siettetéssel próbálja elejét venni az elhúzódoó országgyűléseknek, igyekszik megőrizni kiemelkedő szerepét a törvényhozásban és a közigazgatásban. Engedményekre kényszerül ugyan, de az 1794–95-ös országgyűlésen már nyilvánvalóvá válik, hogy a rendek legfontosabb követeléseit csak szimbolikus aktusokkal hajlandó kielégíteni.¹⁷¹

Az uralkodó és a rendek közötti egyezkedésben kulcsszerepe van a II. József által kinevezett Bánffy György kormányzónak, aki nemcsak az 1790-es évek erdélyi politikai életében, hanem az erdélyi tudományos intézmények megszervezésében is az egyik legfontosabb tényező.

Bánffy György, Erdély kormányzója

E' Kegyes Atyának kár volna rothadás,
Mivel hogy Bánffy György nem lehet senki más,
Kiben úgy fénylene Jóság, 's adakozás.
Kegyelem a' szíve melyben nints változás.

(Bolla Márton)

Hideg fagyos Nagy Ur! Hazánk' Elefántja
Nehéz sarkad földünk tapodja nem szántja

(ismeretlen szerzőjű gúnyvers)

Mielőtt a két erdélyi tudós társaság leírásába belekezdenék, az 1790-es évek Erdélyének részletesebb megismerése érdekében az „elfeledett időszak” egyik legkiemelkedőbb politikusának, a gubernátornak, Bánffy Györgynek akkori munkásságát is érdemes felvázolni. Egyrészt fény de-

¹⁷¹ Az Aranka-levelezésben is többször történik említés az országgyűlés sikertelenségéről. Aranka Teleki Imrének 1795. március 8-i, kolozsvári levelében azt írja: „[a]z Ország mintegy szántsándékkal azt csinálja, hogy semmitse csináljon, ne végezzen”. OSZK Kézirattára, Fond 399.

rülhet egy olyan kapcsolatrendszerre, amely meghatározó lesz a Kéziratkiadó és a Magyar Nyelvmívelő Társaság szempontjából is, másrészt az erdélyi kormányzó nézeteinek ismeretében jobban érthetőek lesznek azok a szövegek, amelyeket a két akadémiai jellegű szervezet megalkotott.

1790. március 9-i dátummal Toldalagi György levelet ír a kormányzónak. Emlékezteti őt, hogy „[h]ivatalamat Excellentiának Segedelme által nyertem”, és kéri Bánffy-t, legyen újra segítségére, hogy a II. József halála utáni zavaros időszakban megtarthassa pozícióját, „[m]inthogy pedig Hazánknak ezenn örvendetes változásával könnyen meg történhetik Hivatalomnakis változása”.¹⁷² II. József halála után az 1780-hoz való visszatérés elvének hangoztatása azt is jelentette, hogy a kalapos király ideje alatt kinevezett hivatalviselők nem jogosan töltik be pozícióikat.¹⁷³ Ez a probléma az 1787-ben Samuel Brukenthal helyére kinevezett Bánffy Györgyöt is érintette, ahogy azt az 1790–91-es erdélyi országgyűlés jegyzőkönyve határozottan ki is mondja: „a' mostani Gubernátor nem lévén törvényes választás és Királyi megerősítés-által tétetve, azon Hivatalt méltán üresnek állították az Ország-Rendjei”.¹⁷⁴ Bánffy ennek ellenére nemcsak megtartja kormányzói tisztét a főkormányzók élén, hanem Erdély leghosszabb ideig hivatalban lévő kormányzója is lesz. Legitimitásának visszanyerését nem csupán annak köszönhetette, hogy az 1790-ben induló diétának szüksége volt egy gubernátorra, de kiterjedt kapcsolatrendszere, az udvar és a rendek érdekeit egyaránt szem előtt tartó határozott politikai működése, az egységes Erdélyt propagáló megnyilatkozásai szintén segíthették ebben.

Személyes kapcsolatok

A Bánffy család hagyatékában fennmaradt levelek a kormányzó kiterjedt kapcsolatrendszeréről tanúskodnak. Rengeteg olyan misszilis található itt, amelyekben még a legpatinásabb erdélyi nemesi családok is a kormányzó segítségét kérik valamilyen fontos pozíció eléréséhez, vagy amelyekben köszönetüket fejezik ki a gubernátornak, hogy ügyüket segítette.

A Telekiek közül többen folyamodnak a kormányzóhoz segítségért. A legfeltűnőbb ezek közül talán Teleki Ádám neve, aki az XVIII. század utolsó harmadának – egészen 1792-ben bekövetkezett haláláig – egyik legnagyobb tekintéllyel rendelkező protestáns politikusa. Ő is igyekszik jó kapcsolatot fenntartani a kormányzóval, megköszönve, hogy vejét, Tele-

¹⁷² Toldalagi György levele Bánffy Györgyhez, Szászrégen, 1790. március 9., Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Fond 320, 1263-as csomó, 39.

¹⁷³ Hasonlóképpen kérdőjeleződik meg a magyarországi országgyűlésen a II. József által hivatalba léptetettek legitimitása. L. *Naponként-való jegyzései...*, 9–11.

¹⁷⁴ Orsz. jegyz., 1790/91, XXXII. ülés (1791. március 15.), 263–274., 267.

ki Lászlót guberniumi titkárságra jelölték.¹⁷⁵ Azt is megmutatja ez a levél, hogy Bánffy kapcsolatrendszere túlnyúlt a felekezeti határokon (erre még látunk majd példát).

Szintén régi erdélyi nemesi családból származik Teleki Mihály, a marosvásárhelyi királyi tábla bírása, aki később az Erdélyi Magyar Nyelv-mívelő Társaság elnöke lesz. Ő azt írja Bánffynak 1789. november 22-én:

Excellentziád kegyes közben járása által nyervén meg a' M[éltó]s[á]l[os] Királyi Táblára lett elő tétetésemet Ex[cellen]t[zi]ádnak hozzám érdemtelenhez bizonyított Kegyeségéért örökös háládatossággal tartozom: és csak akkor tartom magamat boldognak; a' midőn minden tartozó kötelességeimnek, és az Ex[cellenci]ád csekély személyemről el-képzelt reménységének, ambár minden részben eleget nem tehetek is; avagy csak annak bé telyesíthetésére terekedő igyekezetemet ki mutathatom.¹⁷⁶

Tíz évvel ezután pedig már a fia számára kér állást a királyi táblán, mutatva ezzel azt is, hogy az ilyen típusú személyes jó viszonyt nem korlátozzák a generációs váltások, hanem azok szinte apáról fiúra öröklődnek. Ebben a levelében Teleki megemlíti ugyan, hogy fia számára az állást „most bajos meg nyerni, mert a' Nepotismus nem jól illatozik”.¹⁷⁷ Mégis, mind utóda, mind a család számára fontos lenne, hogy a fiú Marosvásárhelyen kapjon hivatal, hiszen a könnyebb munka nem ártana annyit a beteges ifjúnak, mintha a bécsi kancellárián kapna állást, és – nem mellékesen – nem költene annyi pénzt sem itthon, mint a császárvárosban. Ez a terv ugyan nem sikerül Telekinek, fiát a kancelláriára küldik; ezt azonban éppen abból a misszilisből tudhatjuk meg, amelyben a királyi tábla bírása megköszöni Bánffynak a Fejér vármegyei főispánságra való jelölést.¹⁷⁸

Teleki Lajos levelei különösen érdekesek. Hasonló problémákkal fordul a kormányzóhoz 1789. június 6-án, amikor megkéri Bánffyt, segítse referensből vicepraesesi (főkormányzszéki alelnök) pozícióba.¹⁷⁹ Később, Bethlen Sándor halála után és az ő helyére kéri magát a főkormányzszékhez.¹⁸⁰ 1799. március 13-án viszont egy különös kéréssel fordul újra Bánffyhoz. „Emlékezvén Ex[cellenci]ádnak azon szavaira, hogy nagyobb terhére vagyon a' Privatusok bajának igazítása, mint a' Közönséges Dólgok folytatása”¹⁸¹ – kezdi a levelet Teleki, majd bevallja, hogy 3000 forintnyi

¹⁷⁵ Teleki Ádám levele Bánffy Györgyhöz, Kolozsvár, 1789. január 25., Uo. 32.

¹⁷⁶ Teleki Mihály levele Bánffy Györgyhöz, Sárpatok, 1789. november 22., Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Fond 320, 1263-as csomó, 29.

¹⁷⁷ Teleki Mihály levele Bánffy Györgyhöz, Marosvásárhely, 1799. április 27. Uo. 87.

¹⁷⁸ Teleki Mihály levele Bánffy Györgyhöz, Sárpatok, 1799. július 11. Uo. 97–97v.

¹⁷⁹ Teleki Lajos levele Bánffy Györgyhöz, Szeben, 1789. június 6. Uo. 30.

¹⁸⁰ Teleki Lajos levele Bánffy Györgyhöz, Krasznahorváth, 1793. október 10. Uo. 51–52.

¹⁸¹ Teleki Lajos levele Bánffy Györgyhöz, Kolozsvár, 1799. március 13. Uo. 107.

adóssága van, amelynek következtében kénytelen eladásra kínálni szebeni házát. Amellett, hogy jóval a vételár alatt adná az épületet, még ezzel kívánja megfizetni a kormányzónak 775 forintnyi adósságát is. Ez a levél nem csak azt mutatja, hogy Bánffyknak sokat kellett foglalkoznia az ilyen segítségkérő „Privatusokkal”, de azt is, hogy az erdélyi viszonylatban meglehetősen gazdag kormányzó, ha kellett, kölcsönrel is kisegítette a hozzáfutókat.

Bánffy kliensi rendszerének egyik legkülönösebb tagja azonban mégis az unitárius Sala Mihály, akinek története szintén reprezentatív példázat, hogy a kormányzó személyi kapcsolatai túlnyúlnak a felekezeti határokon. Sala Mihály a korban szinte egyedülálló karriert fut be – Bánffy segítségével. Az 1780-as évek végén még a kormányzó birtokügyeinek jogi problémáit igyekszik megoldani mint kolozsi ügyész,¹⁸² 1790. május 18-án pedig már megköszöni a kormányzónak: „hogy F[e][ll][s]é[g][e]s Urunktól, Nemesítő Level nyerés végett Eszközölöm lenni méltóztatik”.¹⁸³ Az 1790–91-es erdélyi országgyűlésen, nem nemesként (a hivatalos névsor nem tartalmazza nevét) mégis jelen van a diéta gyűlésein, mint „a' Hertzeg Eszterházi Háznak [Eszterházy János Bánffy sógora volt] törvényesen vallott szószóllója (Procurátora)”.¹⁸⁴ Itt a Bihar vármegyei helységek sérelmei ellen szólal fel (valószínűleg a Bihar vármegyében kiterjedt birtokokkal rendelkező Bánffy érdekeit is érintette ez a beadvány). Az 1792-es országgyűlésen hirdetik ki Sala nemességét, de a diéta hivatalos névsorában még az 1794–95-ös országgyűlésen sem szerepel a neve. A fontosabb hivatalos viselők közül a királyi táblán lévő Kökösi András és a diétán regalistaként részt vevő Horváth Ferenc és Szentiványi Sámuel mellett mégis ő a legnépszerűbb az unitárius felekezetből, amit az is bizonyít, hogy az 1794-es országgyűlésen különböző hivatalokra való szavazásnál többször a legtöbb szavazatot összegyűjtők között végez az unitáriusok közül. Talán részt vehetett a felekezet sérelmeit tárgyaló simplex megfogalmazásában is.¹⁸⁵ Eb-

¹⁸² Több levelet ír erről a kormányzónak, amelyek kéziratban maradtak fenn a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Fond 320, 1259-es csomó (Sala Mihály levelei Bánffy Györgyhez, Kolozsvár, 1788. július 12.; Kolozsvár, 1789. június 6.; Kolozsvár, 1789. június 7.; Kolozsvár, 1789. június 27.; Kolozsvár, 1789. szeptember 1.; Kolozsvár, 1789. március 2.), 7–11v.

¹⁸³ Sala Mihály levele Bánffy Györgyhez, Kolozsvár, 1790. május 18., Uo. 12.

¹⁸⁴ Orsz. jegyz., 1790/91, XXII. ülés (1791. február 22.), 197–199., 200. A Bihar vármegyei községek beadványa: uo., XX. ülés (1791. február 15.), 184–191., 191.

¹⁸⁵ A' Nemes Erdélyi Fejedelemség három Nemzetekből álló tekintetes statussaihoz és rendeihez alá-
zatos kérése az Erdélyben lévő Nemes és Polgári Unitaria Közönségnek, hogy az Unitarius Hazafiak,
Törvényen fundált Jussaik szerint a' Fejedelem és az Haza mindennemű Szolgálatjára fel-vétessenek.
Költ Nemes Kolo'svár Szabad Királyi Várossában Sz. Iván Havának 4^{dik} Napján 1791^{dik} Esz-
tendőben. Sala ezt a röpiratot személyesen küldi el Bánffynak 1790. május 21-i, Kolozsváron
írt levele mellékleteként, Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Fond 320,
1259-es csomó, 13.

ben a három nemzet négy vallás „állandó szegelet kö”-vére és a *Diploma Leopoldinum*ra mint „örökös meg tartásra ki adott Törvény”-re hivatkozva,¹⁸⁶ az unitáriusok kérik, hogy ismerjék el fontosabb hivatalok viseléséhez való jogaikat. Erdély – tagjainak számát tekintve – legkisebb felekezete már az 1790–91-es országgyűlés legelején megpróbál magának a II. József halála után elvileg üresen maradt ítélőmesteri székek közül az egyikbe unitáriust ültetni,¹⁸⁷ ekkor még sikertelenül, mivel az 1790 előtt hivatalukban lévő ítélőmestereket megerősítik pozícióikban a rendek. 1795-ben viszont, amikor Cserei Jánost kinevezik fiscalis directornak (kincstári igazgató), ennek következtében távoznia kell a királyi tábláról, felmerül egy új ítélőmester megválasztásának kérdése.¹⁸⁸ Az unitárius felekezet jelöltjei közül a legtöbb szavazatot – szám szerint 116-ot – Sala Mihály szerzi, míg a hosszabb idő óta a királyi táblán dolgozó Kőkösi András, kis túlzással, csupán ennek felét, 67 szavazatot kap.¹⁸⁹ Így az új ítélőmester, az unitáriusok elégedetlenségét is csillapítva, Sala Mihály, a nemességét 1792-ben szerző, Bánffy által patronált *homo novus* lesz.

Bánffy klientúrájához tartozik a protestáns Aranka György is, az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság létrehozója és titkára, aki 1778-ban öccsének előmenetelét próbálja kieszközölni a befolyásos főúrnál.¹⁹⁰ Ez sikerül is neki, legalábbis egy 1794-es almanach titulárjában Aranka Dániel már mint archivarius szerepel a királyi táblán.¹⁹¹ Aranka az általa tervezett tudós társaság létrehozásában is számít a kormányzó hathatós segítségére, aki azután az 1793-ban megalakuló intézménynek nemcsak tiszteletbeli előülője lesz, de tevékenyen is részt vesz a társaság szervezésében, segíti munkálatait.¹⁹² Ugyanakkor Aranka is igyekszik segíteni a gubernátornak azzal, hogy megírja *Az erdélyi kézírásba lévő történetírók kiadására felállítandó*

¹⁸⁶ A' Nemes Erdélyi Fejedelemség három Nemzetekből álló tekintetes statussaihoz..., [4.], [5.] A hivatalviseléssel kapcsolatban I. az 1791. évi II. tc. (*Diploma Leopoldinum*) ötödik pontját, Erdélyi törvények, 1900, 490–493.

¹⁸⁷ Orsz. jegyz., 1790/91, I. ülés (1790. december 21.), 1–31, 5.; III. ülés (1790. december 23.), 43–64, 43.

¹⁸⁸ Orsz. jegyz., 1794/95, XXVIII ülés (1791. január 29.), 155–161., 156–157.

¹⁸⁹ Uo., XXXI. ülés (1791. február 5.), 177–181, 178.

¹⁹⁰ Aranka György levele Bánffy Györgyhez, Marosvásárhely, 1778. november 20., Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Fond 320, 1211-es csomó, 21.

¹⁹¹ Az Erdélyi Nagy Fejedelemségnek egyházi és polgári karairól és rendjeiről, in *Magyar Almanak MDCCXCIV-ik esztendőre*, D. D. S. [DECSY Sámuel] által, Bétsben, Nyomtatott Schrämbl Ferentz Antal Cs. K. szabados Könyvnyomtatónak műhelyében, 385.

¹⁹² A társasághoz segítségért forduló színészeket például Bánffy veszi pártfogásba, I. ismeretlen levele a Magyar Nyelvmívelő Társasághoz, Kolozsvár, 1794. május 17., A Magyar Nyelvmívelő Társaság levele Bánffy Györgyhez, Marosvásárhely, 1794. június 2., Bánffy György levele az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társasághoz, Kolozsvár, 1794., július 10., in: ENYEDI-UGRIN 1988: 201–211., 215–217. Bánffy szervezést illető utasítása: Bánffy György levele Teleki Mihálynak, Kolozsvár, 1796. február 3., in: uo. 233–234.

társaságnak rajzolatja... című röpiratát, amelyben a Bánffy által elgondolt, történelmi források közlésével foglalkozó intézmény terveit vázolja fel.¹⁹³

Tovább szélesíthető Bánffy György kapcsolathálózata, ha az eddigiekhez hozzátesszük azt is, hogy a kormányzó szabadkőműves volt, sőt ő volt a nagymestere az 1781-ben kialakult négy tartományi nagypáholy egyikének. A legfontosabb intézmény erdélyi kapcsolatainak szempontjából a szebeni Szent András páholy, amelynek II. József halálakor majdnem 200 tagja volt, köztük a főkormányzók jó néhány hivatalviselője.¹⁹⁴ A királyi tábla bírái és ülnökei között is található több szabadkőműves, így az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságot – Jancsó Elemér szerint szabadkőműves alapon – megszervező Aranka György is, aki később Marosvásárhelyen alapít újabb páholyt.¹⁹⁵ A titkos társaságra jellemző volt, hogy vallási és nemzeti hovatartozástól függetlenül mindenki tagja lehetett, így valószínű, hogy Bánffy kapcsolatai között több befolyásos evangélikus, szabadkőműves szász is volt. Ismerte tehát a szebeni és brassói páholyok jó néhány tagját, akik egyben a szász nemzet legfontosabb politikai vezetői is voltak. Így Samuel és Michael Brukenthalt, Johann Soteriust vagy Johann Tratlert. Olyan tudósokkal is kapcsolatba került, mint a *Siebenbürgische Quartalschrift* kiadója, Johann Flitsch vagy a Kéziratkiadó Társaság munkásságában főszerepet vivő, katolikus Joseph Karl Eder.¹⁹⁶

A Bánffy György kapcsolatrendszerébe tartozó tisztviselők, szabadkőművesek valószínűleg saját érdeküknek tekintik, hogy a kormányzó minél előbb visszakerüljön a főkormányzók élére. Támogatottságát leginkább ez a klientúra biztosíthatja, de ha legitimitását meg akarja őrizni, mindenképpen el kell érnie, hogy az országgyűlés szabad választással jelölje őt hivatalába, és hogy ugyanez az országgyűlés elismerje az általa vezetett főkormányzók tekintélyét. Mindezt pedig a II. József halála utáni delegitimációs korszakban megerősödő ellenzék (vezetőjük id. báró Wesselényi Miklós) támadásai közepette kell megtennie.

A libera electio kérdése az 1790-es évek erdélyi országgyűlésein

A személyes kapcsolatok nem garantálhatták egyértelműen Bánffy sikerét. Szinte kötelező magát igazolnia az országgyűlés előtt is, mivel a nemesi szabad választás kérdése központi probléma a rendek és az uralkodó egyezkedésében. II. Lipót a hitlevélre küldött válaszában próbálja az

¹⁹³ Az erdélyi kézírásban lévő történetírók kiadására felállított társaságnak rajzolatja, in: JANCÓS 1955: 101–106., ENYEDI–UGRIN 1988: 60–68.

¹⁹⁴ A korszak szabadkőművességéről remek összefoglalást ad, JANCÓS 1936; valamint ABAFI 1993.

¹⁹⁵ Aranka György szabadkőműves tevékenységéről l. JÁSZBERÉNYI 2002: 280–292.

¹⁹⁶ Az erdélyi szabadkőművességről l. ABAFI 1993: 53–73., 239–259., 305–324., 356–360.

országgyűlés előnyét csökkenteni,¹⁹⁷ (amelyet az a legfontosabb hivatalviselők ideiglenes kijelölésével ért) taktikusan utalva a király szerepére a tisztségviselők kinevezésében, valamint megemlítve azt a szokásjoggá erősödő tény, mely szerint 1762 óta a libera electio elvének gyakorlati alkalmazására nem került sor.¹⁹⁸ Az országgyűlés eddigi eredményeit ugyan nem vonja kétségbe, de kéri a diéta tagjait, a jövőben várják meg az uralkodó beleegyezését, mielőtt a hivatalnokokat pozícióikba helyezik. Az országgyűlés reakciója megjósolható. Vitatkozva a király jogszabály-értelmezésével és hivatkozva a *Diploma Leopoldinum* és más – a mai értelemben nem jogszabálynak minősülő – iratok megfelelő helyeire, azt állítják, hogy nem feltétlenül szükséges az uralkodók beleegyezése. Az országgyűlés rendjeinek nehéz helyzetét mutatja, hogy a citált iratok közül még a *Diploma Leopoldinum* sem törvényerejű dokumentum.¹⁹⁹ Ráadásul még fogalmi nehézségekkel is bajlódnia kell a diétának, hogy legfontosabb hatalomgyakorlási biztosítékát működtethetővé tegye. A szabad választás ugyanis remekül alkalmazható hivatkozási alapként mint politikai szimbólum, ha az országgyűlés minél hamarabbi megnyitásáról van szó, de amikor jogi rendszerben is definiálni kellene a fogalmat, rögtön problémák merülnek fel. A hitlevélre adott királyi választ követő vitában felmerül a kérdés a libera electio pontos fordításával, egyben meghatározásával kapcsolatban.²⁰⁰ Egyesek javasolják a királyhoz küldendő levélben eddig meglévő electio (választás) meghatározást, mások a sarkalatos törvénynek tekintett *Diplomához* való szorosabb kapcsolat miatt az abban is szereplő candidatio (jelölés) kifejezést alkalmazzák. Végül a semleges és kevésbé precíz, többféle magyarázatot előhívó praesentatio (felterjesztés) mellett dönt az országgyűlés, mellőzve ezzel a pontos leírást.

Hasonló vita alakul ki a gubernátori esküvel kapcsolatban,²⁰¹ aminek szövegében a rendeknek csupán „praesentatio”-ja van, míg az uralkodónak választása. Javasolják ennek megváltoztatását,²⁰² az „Augustissimi etc. Principis electione et confirmatione” (a legfényesebb fejedelem választása és szentesítése) helyett a „Statum Transsilvaniae Praesentatione, et Augustissimi etc. Principis confirmatione” (az erdélyi rendek javaslata/feladása és a legfényesebb stb. fejedelem szentesítése) kifejezésre. Ez a változat – amely egyébként a *Diploma Leopoldinum* szóhasználatával is megegyezik

¹⁹⁷ A levelet az országgyűlés XXXI. gyűlésén tárgyalják, március 12-én, Orsz. jegyz., 1790/91, XXXI. ülés (1791. március 12.), 256–262.

¹⁹⁸ A fejedelemség idején állandó elemnek számított a szabad választás kérdése az országgyűléseken, TRÓCSÁNYI 2005: 17.

¹⁹⁹ Ez a sajátosság amúgy is jellemző a rendi politikai rendszerre. L. erről SZIJÁRTÓ 2005: 41.

²⁰⁰ Orsz. jegyz., 1790/91, XXXVII. ülés (1791. március 26.), 289–299.

²⁰¹ Uo., LI. ülés (1791. május 11.), 409–410.

²⁰² Uo., LII. ülés, (1791. május 13.), 411–415.

– azonban nem tetszik Rall Christiani Nepomuk János altábornagynak, a királyi küldöttnek, mivel ezzel az esküszöveggel Bánffy György kormányzó eskü előtti majdnem négyéves működését jogtalannak ítélné az országgyűlés. A vita végén újfent nem sikerül a rendeknek saját elveiket akadálytalanul működtetni. Az eskü szövege marad, csupán azt toldják hozzá, mintegy mellékesen: „Praesentatione item inclytorum Statuum” (továbbá a felséges rendek jelölésére).²⁰³

Az országgyűlés tovább próbálkozva kiírja a főkormányzók tagjainak választását. Bánffy az időhiányra hivatkozik, amikor kéri a rendeket, ne alkalmazzák ezen az országgyűlésen a libera electio elvét a gubernium tisztségviselőinek megválasztásakor, de az is valószínűsíthető, hogy sejtette, hogyan fog reagálni a fejedelem a választással kapcsolatos hírré.²⁰⁴ Az udvar számára bizonyára kellemetlen lehetett, hogy a rendek megpróbálják érvényesíteni a libera electio elvét a legfontosabb erdélyi közigazgatási intézményt illetően. Ezzel kapcsolatban az új uralkodó, I. Ferenc nem is válaszol semmit az 1792-ben újra összeülő országgyűlésnek.²⁰⁵

Az 1794–95-ös diétán a szabad választásnak egy meglehetősen különös alkalmazásával is találkozunk. Közép-Szolnok vármegye követe, báró Wesselényi Miklós és még néhány perbe fogott nemes ugyanis ennek az elvnek a hangoztatásával próbálja védeni magát. Az ellenük felhozott vád, hogy nem engedték meg a toborzást megyéjük területén az előző évben (1793), nem egy helyen kemény eszközökkel – például az újoncozók bezárásával – akadályozva meg a sorozást. Wesselényiek úgy látják, eljárásuk jogos volt, hiszen az országgyűlés, amely 1793-ban nem is ül össze, nem adott engedélyt újabb katonaállításra. Általános elvként a szabad választást jelölik meg, amelyen az ő perbe fogásuk miatt csorba esett. A szimbólum ilyen értelmezése ellen azonban keményen fellép az uralkodó érdekeit is figyelembe vevő főkormányzók, hangot adva annak a véleményének, ami szerint nem lehet a libera electio megsértéseként értelmezni a per kiállításba helyezését, hanem „tulajdon hatalomból esett erőszakos cselekedetek” miatti, jogos eljárásként. Hozzáteszik azt is, hogy az ilyen peres ügyek megítélésében – amelyekben a kincstár a felperes – az országgyűlés nem lehet kompetens,²⁰⁶ elutasítva ezzel a további tárgyalások lehetőségét.

A libera electio kérdéséhez szorosan hozzátartozik a különböző tisztségviselők, intézmények legitimitásának problémája, hiszen a rendek már az 1790-es évek országgyűlés-sorozatának elején úgy vélekednek, hogy ennek a szimbólumnak való megfelelés biztosíthatja egyedül azoknak jogosságát. Így lesz bizonytalan a Bánffy vezette főkormányzók megítélése

²⁰³ Uo., LIII. ülés, (1791. május 16.), 421.

²⁰⁴ Uo., XCI. ülés, (1791. július 28.), 609.

²⁰⁵ Orsz. jegyz., 1792, XXIX. ülés (1792. október 10.), 384–397., 387.

²⁰⁶ Orsz. jegyz., 1794/95, IV. ülés (1794. november 19.), 57–62., 59.

is. Az 1790-es diétán felmerül a kérdés, hogy a guberniumnak külön szerepelnie kell-e a királynak küldött hitlevélben. A rendek szerint ez az intézmény is a három nemzetből való, így külön való említése szükségtelen,²⁰⁷ de arról egyelőre ők sem tudnak dönteni, hogy a főkormánysház külön pecsétje szerepeljen-e a hitlevélen.²⁰⁸ A jegyzőkönyv szerint maga a gubernium nem száll vitába a rendekkel, viszont II. Lipót, a hitlevélre küldött válaszában felrója a diétának, újra a szokásjogra hivatkozva, hogy a főkormánysház kihagyásával egy 1741 óta működő stílust írtak felül.

Határozottabban lép fel a főkormánysház a működését illető egyéb kérdésekben. Például, amikor a rendek megint csak az *usust* megváltoztatva követelik a guberniumtól – azzal a szándékkal, hogy ellenőrizték annak működését –, hogy velük együtt ülésezzen. Az országgyűlés meggyőzésére maga Bánffy érkezik az ülésező rendek elé, és a szokásra hivatkozva visszautasítja a rendek kérelmét.²⁰⁹ A Fő-Igazgatótanács iránti bizalmatlanságot ráadásul csak tovább növeli az a félreértés, amely szerint a főkormánysház nem helyesli a vármegyék és székek gyűléseinek működését.²¹⁰

A Főkormánysház elleni legkeményebb támadás mégis a rendi ellenzék vezetőjétől, Wesselényi Miklóstól érkezik, aki az *Approbata Constitutio* második részének harmadik címére hivatkozva követeli a múlt rendszer rossz tanácsadóinak felelősségre vonását.²¹¹ Követelését részletesen is előadja a diéta tizennyolcadik ülésén,²¹² II. József idejének elítélendő tanácsadóit kategóriákba sorolva. Olyan személyeket kellene szerinte törvény elé állítani, akik az 1784-es Horea és Cloșca-féle parasztlázadás kitérését követően a nemesség fegyveres felkelését lázadásként próbálták beállítani, akik a nemesi adózást, a szélkatonaságot, a földmérést és a szászok „eltörlését” javasolták vagy segítették elő, és főleg felelősségre vonást érdemel „a’ Királyi Fő-Igazgató Tanátsnál lévő idegen Nemzetü *Bayschalg* [!] nevezetü Urnak munkáji különösen a’ melyel a’ 4-dik Nemzetnek ezen Ország-

²⁰⁷ Orsz. jegyz., 1790/91, V. ülés (1790. december 30.), 69–77.

²⁰⁸ Uo., VII. ülés (1791. január 4.), 85–91., 90–91.

²⁰⁹ Uo., VI. ülés (1791. december 31.), 78–84., 83.

²¹⁰ Uo., XIV. ülés (1791. január 25.), 134–138., 134–138.

²¹¹ Uo., XVII. ülés (1791. február 4.), 154–165., 159–161. A hivatkozott jogszabály: „A tanácsrend azért szokott a fejedelmek mellé adhibeáltatni [alkalmaztatni] és kötelességek is azt tartja, hogy minden jó és közönséges haszonra nézendő tanácsokat adjanak; valakik annakokáért törvénytelen ok nélkül való dolgokra tanácslanak, comperta rei veritate, legitimeque citati ac convicti, in notam perpeture infidelitatis incurraljanak [a dolog valóságának kihirdetése s törvényes idézés és elmarasztalás után örök hűtlenség bűnébe essenek]”, Appr. Const. II. R. III. c., 1. art., in Erdélyi törvények, 1900, 44.

²¹² Orsz. jegyz., 1790/91, XVIII. ülés (1791. február 8.), 166–165. [elszámozva]

ba-való béhozatását javallotta”.²¹³ A Gubernium véleményét február 19-én kérdezik meg erről, de az – talán hogy időt nyerjen – azzal válaszol, hogy éppen akkor tárgyalják az ügyet. Február 28-án készül el a véleményalkotással a Főkormánysház, de érdemben nem javasol megoldást Wesselényi panaszaira. Egyrészt azzal érvel, hogy több olyan elem van a követelésben, ami nem tartozik a Fő-Igazgatótanács hatáskörébe, mint amilyen a szélkatonaság és a földmérés ügye. Másrészt zseniálisan visszadobja a labdát az országgyűlésnek, megkérdezve, kik panaszkodnak a munkájukat jól végző hazafiakra.²¹⁴ Ugyanez a gubernium az 1794–95-ös diétán még ennél is erősebb eszközökkel lép fel Wesselényivel szemben, majdnem nyíltan hatalmaskodással vádolva a renitenskedő nemest, sőt nyilvánosan el is marasztalják „gyakor minden mód és mérték felett való, 's néha másoknak sértegetésével egyben kaptsolt beszédgyei, a' voxok szabadságát ellenző vetélkedései, és a' már meg-állított dolognak vitatásai” miatt.²¹⁵

Az előző példából is látszik, hogy Bánffy köteles tehát érvényesíteni saját megválasztásával kapcsolatban a libera electio elvét, de annak radikális értelmezésével szemben keményen fellép. Igyekszik visszaszerezni és megőrizni a főkormánysház tekintélyét, és megakadályozni a túlzó nézetek érvényesülését annak érdekében, hogy saját politikai programját minél könnyebben előtérbe helyezhesse.

Bánffy György politikai programja

Gróf Bánffy György II. József halála után Bécsben várja meg az új uralkodó megérkezését. Mint a józsefi érában a király által kinevezett kormányzó, az ő pozíciója is megkérdőjeleződik a fejedelem halála után; pozíciókeresésekor tehát olyan politikai szimbólumokat kell alkalmaznia, mellyekkel visszaszerezheti legitimitását és a Főkormánysház tekintélyét. Ennek vizsgálata nem egyszerű feladat, részben mivel a kormányzó ritkán szólal fel az országgyűlésen, így kevés önmeghatározó szöveg áll rendelkezésünkre vele kapcsolatban, részben pedig azért, mert felszólalásai sem mindig tekinthetők a sajátjának, lévén, hogy többször a Főkormánysház nevében nyilatkozik. Beszédeit ráadásul valószínűleg nem saját maga fogalmazta. Ezért szükség van arra, hogy Bánffy György névvel ebben a fejezetben nem egy hús-vér embert jelöljek, hanem azt a fiktív személyt vagy akár politikai közösséget, akit ezek a megnyilatkozások megalkotnak, rep-

²¹³ Uo., XIX. ülés (1791. február 11.), 166–183., 170. A külön kiemelt „Bayschalg [!] nevezeti Ur” vélhetően Beyslag Ignác, főkormánysházai consiliariussal azonosítható.

²¹⁴ Uo., XXIV. ülés (1791. február 28.), 213–220., 215–216. Az *Appr. Const.* III. R. I. c., 1. art. szerint az igaztalan vádaskodás szintén hűtlenségi pert vonhat maga után. L. Erdélyi törvények, 1900, 70.

²¹⁵ Orsz. jegyz., 1794/95, XXXVI. ülés (1795. február 12.), 194–201., 199.

rezentálnak. Ha nem is ő írta például saját beiktatóbeszédét, de azoknak identifikációs szimbólumai megképeznek valamilyen Bánffy Györgyöt; ha nem is ő szólal meg a főkormányzóság nevében, a felszólaló mégis jellemez valamilyen Bánffy Györgyöt azáltal, hogy ezzel a névvel jelöli a Főkormányzók vezetőjét.

Ez a személy az 1790–91-es országgyűlés megnyitásakor bizalmat kap, hogy a diétát akadályozó különleges ellentmondást a rendek feloldják. A megnyitóbeszédet a kormányzó tartja,²¹⁶ méghozzá magyar nyelven, saját magát jó hazafiként és a királyhoz hű tisztségviselőként határozva meg.

Azonban méltóztassanak az-aránt mindnyájon bizonyosok lenni, hogy oly Igaz Híve kívánok lenni a' Felséges Udvarnak, hogy soha meg-ne szűnnyem igaz fia lenni édes Hazámnak.

Ugyan-is nem egészen helyes az a' vélekedés: E' jó Hazafi, tehát nem lehet Udvari; mint e' sem ellenben: Ez Udvari, tehát nem jó Hazafi. Sőt éppen Udvarinak kell lenni, ha ki akarja tudni, mint lehessen Hazájához-való szeretetét okosan megbizonyítani. Az Udvariság, és Hazafiuság, kivált képpen egy jó és törvény útján járó Fejedelem alatt, nem ellenségi egymásnak; az ennek útasítója, ez amannak kedveltetője; mind a' kettő pedig azon drága aranylantzának megbetsülhetetlen művesse, mely a' Király' szívét a' Hazájával eloszlatatlanul egybekapcsolja.²¹⁷

Az idézet első mondata akár fenyegetésként is hangozhat a „méltóztassanak” felszólító módú ige és a vele furcsa kapcsolatban álló „bizonyosok lenni” ellentmondást nem tűrő együttesével, amit azonban magyarázatként egy sajátos közösséget megképző bekezdés követ. A fennálló vélekedéssel szemben, amely az udvarhűség és a hazaszeretet fogalmát egymást kizáró ellentétként, aszimmetrikus fogalom párként képzei el – erősítve ezzel a hazafiaknak tekintett közösség kohézióját –, egy olyan csoportot próbál megképezni, amelybe a királyhoz és saját hazájukhoz egyaránt hűséggel viseltető személyek kerülnek. Csak sejteti, hogy az előző vélemény II. József elítélt korszakában volt általános, míg most, a „jó és törvény útján járó Fejedelem” idején ennek az utóbbi gondolatnak és az azt valló közösségnek lesz létjogosultsága. A sokáig Bécsben tartózkodó Bánffy ezzel mintegy követendő példaként állítja az országgyűlésen megjelentek elé saját lojalitását, az új uralkodóba vetett bizalmát. Beszédében rejtetten megképződik az újonnan felálló politikai közösséggel szemben álló ellenség képe is: a II. József korára jellemző törvénytelenkedés, jogtalan hatalomgyakorlás és a szintén az előző érában meglévő széthúzás. A három nemzet viszonyára áttérve Bánffy felszólítja a diéta rendjeit:

²¹⁶ Orsz. jegyz., 1790-91, I. ülés (1790. december 22.), 1–31., 27–29.

²¹⁷ Uo. 28.

azon iparkodjunk ezentúl hogy egyes értelemmel és akarattal bírjunk. Légyünk példájára, sőt tsudájára-is a' külső Nemzeteknek, hogy külömb-külobb Nemzetekből és Vallásokból álván Gyülekezetünk, mindazáltal oly Egyesség virágzott közöttünk, mintha mindnyájan egy Nemzetből és Vallásból állottunk volna.²¹⁸

Különös szavak ezek néhány perccel azután, hogy az unitáriusok, hangot adva sérelmeiknek, ítélőmesteri posztot követelnek maguknak; miután a szász Andreas Rosenfeldnek, a fogarasi kapitánynak a leváltását követeli Kemény Pál, reprezentálva, hogy a kormányzó által említett egység csupán vágyálom lehet.²¹⁹

A Bánffy által hangoztatott nemzetek és vallások békéjét tehát olyan szimbólumként lehet kezelni, amely nem a jelenbeli politikai helyzetet értékeli, hanem utópikus elvárásaival a jövő ideális helyzetét igyekszik megteremteni. Próbálja elterelni a rendek figyelmét arról az időszakról, amelynek felemlegetése számára (mint hűséges jozefinista számára) talán kellemetlen lenne, és inkább a bizalom, egytértés szimbólumait mutatja fel. Nem kétséges az sem, hogy ebben a jövőben létrejövő közösségben az övé lesz majd a vezető szerep, még ha ez a beszéde nem is hangsúlyozza ezt.

Bánffynak az országgyűlést berekesztő szónoklata az előbbiekhöz hasonló elveket fogalmaz meg. Kéri a rendeket:

hogy elválván egymástól, tsak Személy-szerént légyen elválásunk; szívvel és igyekezettel távol létünkben-is maradjunk együtt, és egyek – egyek a' Felséges Fejedelem törvényes Rendeléseinek hiv bé-teljesítésében; egyek az Ország' Javainak előmozdításában, egyek az egymáshoz-való tökéletes szeretetben.²²⁰

A lojalitás és a nemzetek közötti egyetértés itt is fontos jellemzőként jelenik meg. Ám újra kétségbevonja a kormányzó szavait a diéta tényleges állása, hiszen több eldöntetlen kérdés marad a nemzetek és a felekezetek közötti viszonyt illetően. Kemény Farkas, a rendek elnöke reflektál is erre Bánffy szónoklatát követő beszédében,²²¹ hangot adva véleményének, amely szerint: „[t]öbb nehézségeket tapasztaltunk dolgaink' folyamattyában, hogysem talám előre képzelhettük”.²²² De a jövőre nézve ő is a gubernátoréhoz hasonló tanácsot fogalmaz meg: „légyenek egyes Munkássi az Haza' boldogságának, melyet semmi se vesztegethet-meg inkább, mint a'

²¹⁸ Uo.

²¹⁹ Uo. 5–26.

²²⁰ Uo., CI. ülés (1791. augusztus 9.), 672–689., 686.

²²¹ Uo. 687–688.

²²² Uo. 688.

félre való-vonás, versengés”.²²³ Felvetődhet ezek után az elemzőben, egyrészt hogy Kemény sokkal realisabban látta az országgyűlésen megjelenő problémákat, mint a Főkormányzékkel külön ülésező Bánffy, másrészt hogy a kormányzó – a királyhoz való hűségének, a rendek összefogásának és a törvényességnek emlegetésével – csupán toposzokat, üres és hatástalan szimbólumokat mutat fel beszédeiben.²²⁴ Ennél azonban helytállóbbnak tűnik az a megállapítás, hogy Bánffy pontosan tudta ugyan, milyen ellentétek feszülnek egymásnak a diétán, ezek emlegetése azonban jövőorientált, célelvű politikájának ellentmondott volna. Különösen igaznak tűnik ez, ha megvizsgáljuk a kormányzónak az országgyűlésen betöltött szerepét és azokat a problematikus pontokat, ahol az általa használt szimbólumok újra kifejeződnek vagy versenyre kényszerülnek.²²⁵

Az egység és a törvényesség szimbólumainak érvényesítésére legjobb példa talán a szászok és magyarok közötti érdekellentét megszüntetésére tett kísérlet az 1792-es év gyűlésein. A concivilitas ügyében erre az évre különösen kiéleződött az ellentét a szász és magyar küldöttek között, lévén az előbbi külön úton keresett orvoslást sérelmeire az uralkodó előtt, nem pedig a diétán keresztül.²²⁶ A konfliktust csak tovább mélyítette a személyenkénti szavazásról szóló vita.²²⁷ Amikor az ellentét feloldására már nem látszik más megoldás, a kormányzó lép fel tisztázni az ügyet:

[a]’ mi illeti az Szász Nemzetnek némellyek által külömben-is esett megkedvetlenítését, ö Ex[ce]ll[en]tiája ajánlja az Ország Rendjeinek, hogy ezen helylynek méltóságát megfontolván, melly minden illetlenséget ki rekeszt, annak megsértődése el-távoztassék.²²⁸

A magyar rendek erre támadólag lépnek fel azt állítva: „a’ Szász Nemzet Követeinek se uttyak, sem pedig okok nem-lehetett volna a panaszolkodásra”,²²⁹ mivel a szász küldöttek olyan artikulushoz akarnak módosító jegyzést fűzni, amelyet már a király is elfogadott. Így visszaadják a szót a kormányzónak, hogy a szász nemzetet „más utnak Követésére utasítani méltotassék”.²³⁰ Noha a magyar rendek – megbékélésük jeleként – eltekintenek az országgyűlést megkerülve, a királynál külön úton

²²³ Uo.

²²⁴ A magyarországi országgyűlés résztvevői is hasonló beszédeket tartanak a diéta megnyitásokor. L. például Ürményi József szónoklatát. *Naponként-való jegyzései...*, 2–8.

²²⁵ A politikai szimbólumok konfliktusának típusairól l. HARRISON, 2000. 193–211.

²²⁶ Orsz. jegyz., 1792, VI. ülés (1792. augusztus 28.), 116–202., 121.

²²⁷ Orsz. jegyz., 1790/91, LXXVII. ülés (1791. július 9.), 536–541., 540., LXXVIII. ülés (1791. július 11.), 542–549., 546., Orsz. jegyz., 1792, X. ülés (1792. szeptember 10.), 229–239., 232.

²²⁸ Orsz. jegyz., XIII. ülés (1792. szeptember 14.), 255–263., 256.

²²⁹ Uo.

²³⁰ Uo. 257.

próbálkozó szászok felelősségre vonásától –²³¹ Bánffy mégis szükségesnek érzi megmagyarázni, miért igyekezett a szászoknak segítséget nyújtani. Azzal érvel, hogy csupán feladatát végezte, ami nem más, mint, hogy „a' különböző értelmeknek meg-edgyeztetésére az Ország Rendjei közt megjelenyen”.²³² A jegyzőkönyv ugyan nem idézi, de a gubernátor itt az 1791. évi XI. törvénycikk f. pontjának második fejezetére utal, amely rögzíti a főkormánysház feladatát: „a karok és rendek között támadt vélemény és szavazatkülönbség esetében azok ki egyenlítésére törekedni”.²³³ Ezen a ponton összefonódik a törvényességnek és az összefogásnak a szimbóluma, egymást támogatva, mintha a kormányzó törvénytisztelete lenne a nemzetek és vallások uniójának egyik alapja.

A kormányzó az állandó bizottságok munkálatainak véleményezésekor is alkalmazza az országgyűlések alatt már használt politikai szimbólumait. A vallásügyi bizottságnak a sérelmekkel foglalkozó kérdéseit nem hajlandó meghallgatni. Trócsányi Zsolt szerint:

Bánffy, az 1800-as években kimutathatóan, de feltehetően már 1793–'94 tájt is, azon az állásponton volt, hogy a sérelmek újratárgyalása csak behegedt sebeket tépne fel, indulatokat váltana ki – ennek pedig semmi szükségét nem látta.²³⁴

Nem hagyja tehát, hogy teret nyerjenek a politikában a „széttartó Erdély” felé mutató tendenciák. Mégsem söpri egyértelműen szőnyeg alá a problémát, amit az bizonyíthat, hogy a fontosabb tisztségek vallások közötti arányos elosztását kérő unitáriusok végül is Bánffy pártfogoltjának, Sala Mihálynak személyében kapnak egy ítélőmestert.

Bánffy az uralkodó iránti lojalitását is igyekszik kifejezésre juttatni és a főkormánysház tekintélyét is megőrizni nemegyszer az országgyűlés radikális nézeteivel szemben. A diétán a Magyarországgal való szorosabb kapcsolatnak egyik fontos kérdése a kancellária szervezeti felépítése. Az uralkodó – anélkül, hogy az országgyűlés véleményét kikérte volna – szétválasztja az eddig közös magyarországi–erdélyi közigazgatási egységet, és a guberniumra bízta ennek kihirdetését. A rendek viszont arra kérik Bánffyt – miután felolvastatta II. Lipót erről szóló levelét –, ne hirdesse ki a királynak ezt a döntését, míg a Magyarországgal való unió feltételeiről nem dönt a diéta. A főkormánysház annak a véleményének ad hangot, hogy a király levelének felolvasásával már tudnak a rendek a döntésről, a

²³¹ Uo. 263.

²³² Uo., XIV. ülés (1792. szeptember 18.), 263–271., 264.

²³³ 1791. évi XI. tc., f., 2., Erdélyi törvények, 1900, 504–505.

²³⁴ TRÓCSÁNYI 1978: 25.

kihirdetés ellen való fellépés voltaképpen nem változtat a tényeken.²³⁵ A rendek ugyanakkor azt is kérelmezik, hogy a libera electiót alkalmazva a kancellárt is az országgyűlés választhassa meg. A kérelem a Főkormány-szék elé kerül. A Gubernium tagjai elfogadják ugyan a kancellária egysé-gét, de a legfontosabb erdélyi tisztség jelöléséről nem akarnak lemondani, hiszen eddig a király a Főkormány-szék javaslatára választotta ki az erdélyi kancellária vezetőjét.²³⁶ Ugyanígy szintén az udvar érdekeit tartja szem előtt a Bánffy vezette Gubernium, amikor Wesselényiek ellenzéki körének sérelmeit visszautasítják.

A jakobinus összeesküvés lelepleződését követő időszakban is igyekszik Bánffy kimutatni lojalitását, másrészt kimenteni a kompromittálódott nemeseket a hűtlenség vádjá alól. 1795. február 11-én jelenti az udvarnak, hogy titkos társaság működik Erdélyben, és javasolja három-négy ezred bevonulását a területre.²³⁷ Ugyanakkor kíméletes eljárást javasol az ügy felderítésekor, sőt Egyed Emese szerint „megfontolt gesztusaival, körültekintő pártfogásával a veszélybe került erdélyi nemesek életét mentette meg a Martinovics-összeesküvést követő példás büntetések idején”.²³⁸ A vizsgálatok alatt Bánffy unokatestvérének, Barcsay Ábrahámnak mint a radikális csoportosulás egyik lehetséges tagjának a neve is felmerül. Hozzá írja azt a francia nyelvű levelet, amelyben a törvényességet, annak megtartását és kikényszerítését alapvető politikai értéknek írja le:

[a] státusok bármelyikében és akármiféle kormányzás alatt szükséges, hogy az ellenszegülés és az alávetettség megtagadása tilalom alá essék, mert anarchiát hoz elé, annak minden nyomorúságos következtével, és illetéknéppen alá-assa a polgári társaságnak alapjait és szétszaggatja kötelékét.²³⁹

Az egyik legfontosabb pont Bánffy pozíciókeresésének történetében mégis beiktatóbeszéde, amit 1791. május 16-án mond el az országgyűlés küldöttei előtt.²⁴⁰ Ekkor válik a diéta számára is hivatalossá Bánffy kormányzói tisztsége, innentől számítva ő a Főkormány-szék legitim vezetője. Szónoklatában – amelyet magyar nyelven mond el – a már említett nézeteket is megtalálhatjuk. A „köz jó” fogalmát például két részre bont-

²³⁵ Orsz. jegyz., 1790/91, XXXII. ülés (1791. március 15.), 263–274., 272.

²³⁶ Uo., XX. ülés (1791. február 15.), 184–191., 189–190.

²³⁷ CSERTI E. 2006a: 51–56.

²³⁸ EGYED E. 1994: 72.

²³⁹ Bánffy György levele Barcsay Ábrahámmal, Bonchida, 1795. július 14., EGYED E. 1994: 74.

²⁴⁰ Méltóságos Groff Losontzi Bánffy György ur Excellentiája, nemes Erdély országban k. fő kormányzói hivatalában lett be-iktatásának jelen ünnepén, a' nemes ország rendei előtt tartott hivatalbéli beszédek, MCCXCI-dik Esztendőben, Kolozsváratt, Nyomtatott Hochmeister Márton Ts. K. priv. Könyv-nyomtató által 1791-ben. (Az országgyűlés jegyzőkönyvében: Orsz. jegyz., 1790/91, LIII. ülés (1791. május 16.), 416–430., 425–428.)

va úgy definiálja a gubernátor, hogy az egyrészt „a' Fejedelemhez való Bizodal[m]”-at jelenti, másrészt a „közös segítség”-et.²⁴¹ A definíció persze nem megfelelő szó ezzel kapcsolatban, hiszen a kormányzó nem akarja pontosan meghatározni ezeket a politikai szimbólumokat, hanem azoknak az egységességét, egymáshoz való szoros kapcsolatát mutatja be. A „közös segítség”-et kibontva, ismét a jövőre vonatkoztatva javasolja:

Éllyünk, Tekéntetes Nemes Státusok, és Rendek, éllyünk már égszer amaz minden emberi dolgokban leg-nagyobb, leg-probáltabb, és leg-igazabb mesterrünknek, tudni illik mind a' külső, mind a' magunk tulajdon belső tapasztalásunknak taníttásával és ennek bölts utasítása szerént mellőzzünk el minden, akár személly, akár vallás, akár Nemzetbéli különös Tekéntetet; tegyük félre azt az ártalmas, az dolgok folyamattyát nagyon hátráltató vélekedést, mintha ezen Hazának némelly része valami külön Törvénytelen Uralkodást magának tulajdonítani szándékoznék, söt inkább egyben vetett vállokkal, közönséges igyekezettel, jó Fejedelmünkkel való egyet értelemmel munkállyuk, édes Hazánkunk töllünk várt Boldogságát; visellyük mindenkor szemünk előtt azon tagadhatatlan, és magából a' természetből származó igazságot, hogy egy egységés Testben egy résznek sem eshetik tsonkulása az egésznek kára nélkül, az egésznek pedig akkor vagyon leg-nagyobb ereje, és Böldogsága, a' midőn annak minden részei, az magok természeti állapottyok és rendek szerént, annak fenn tartását, és épséget eszközlik.²⁴²

Az idézetben a felszólító módú igék közé beiktatott megszólítás és a felsőfokú melléznevek használata arra hívja fel a figyelmet, hogy különösen fontos mondat következik. Bánffy ugyanis itt foglalja össze politikai működésének azokat a lépéseit, amelyek az „egységés Erdély”-nézethez kapcsolódnak, és amiket ennek a szimbólumrendszernek a kiterjesztése érdekében foganatosítani szeretne. Egyik ilyen lépés a „törvényesség” szembeállítása a „Törvénytelen Uralkodás”-sal, a második pedig a széthúzás, a „különállóság” ellen való fellépés vagy annak figyelmen kívül hagyása. A kormányzó saját legitimitását is megerősíti azzal, hogy önmagát mint a törvényesség biztosításának letéteményesét jelöli meg, kiemelve, hogy a régi korokra visszamenő jogszokás alapján került kormányzói székébe:

imé már vissza tért az a hajdani szokás, és mái nap a' Nemes Országnak törvényesen választott, és Fejedelmi helyben hagyással meg erősített fő Kormányzoja, valamint négy esztendővel ez előtt Felséges Fejedelmét: úgy mái nap édes Annját hazáját hite le-tételével méltatlan személyemben megtisztelte.²⁴³

²⁴¹ Uo. 21.

²⁴² Uo. 21–22.

²⁴³ Uo. 26.

Így lesz, a szokásjog érvényesítésével, az ő újbóli, négy év utáni hivatalba lépése a törvényesség reprezentatív példája is.

Nemcsak pozíciójának elfoglalásában kap fontos szerepet a törvényesség, hanem jövőbeli politikai törekvéseit is ezzel legitimálja.

Ezen Hivségem meg-bizonyításának pedig az léssen fő jelensége, hogy a' fenn tartása mellett, a mi sérelmei vannak Törvényeinknek, buzgo közben járásom után Felséges Fejedelmünk által meg-orvasoltassanak [!]; a' mik le-omlattak, fel-állitassanak, a' mik épségben maradtak minél illendőbb karban, Kolozsváran helyheztessenek.²⁴⁴

Hivatalából kifolyólag tehát saját magát tekinti a rendek és a király közötti közvetítő hatalomnak, aki képes arra, hogy az országgyűlés érdekeit képviselje az uralkodó előtt. Önbeteljesítésként fogható fel az 1792 februárjában és márciusában lejátszódó eseményekben betöltött szerepe. Ekkor ugyanis ő vezeti Bécsben azt a küldöttséget, amelyik díszes külsőségek közepette a királyhoz viszi a diétán összeállított artikulusokat.²⁴⁵ Itt első kézből értesülnek az erdélyi követek II. Lipót haláláról, ami után I. Ferenc, az új király – a törvényjavaslatokat megtárgyalandó – szűk körű konferenciát hív össze. Meghívja erre Bánffy is, aki így saját közvetítő voltának alkalmasságát igazolhatja.²⁴⁶

Feltűnő, hogy Bánffy csak az 1790–91-es országgyűlésen mond magyar nyelvű beszédet. Ekkor, ugyanúgy, ahogyan Magyarországon is, a magyar nyelv hivatalossá tételéért már a diéta elején síkra szállnak a rendek.²⁴⁷ Bánffy valószínűleg az ő támogatásukat akarja megnyerni a magyar nyelvű beszédekkel és a beiktatását követő ünnepséggel, amelyről Aranka György így számol be:

[e]nnek a' napnak örvendetes Innepe emlékezetessé lőn aval, hogy az Ének Szerző Lélekkel bíró Bolla Márton [...] ezen alkalmatosságra egy jeles Magyar Éneket ira; melyet a' Musikában nagy mester Schreyer János [...] Musikához alkalmaztatván, az Rendek Színének estvéli gyűlekezetében Bánffi, Teleki, Bornemissza Fő Rendű kis-Aszszonyok annak mestersége szerint igen ditsőségesen éneklének el. És ezt a napot a' Magyar éneklésben a' nyelv pallérozódás krónikaiban nevezetessé tevék.²⁴⁸

²⁴⁴ Uo. 20.

²⁴⁵ Orsz. jegyz., 1792, VI. ülés (1792. augusztus 28.), 116–202., 117–196.

²⁴⁶ Uo. (a Bécsbe küldött deputáció üléseinek jegyzőkönyve: 1792. március 15.) 140.

²⁴⁷ L. erről még *A magyar államnnyelv ügye* című fejezetet.

²⁴⁸ ARANKA György, *Az MDCCCLXXXIVdik Esztenádótól való Szám vétel*, Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Fond 258, 73-as csomó, 137–137v.

Bánffy viszonylagos politikai sikere azonban valószínűleg nem csak annak köszönhető, hogy magyar nyelvű beszédeivel a józsefi törvénytelenségek eltörlőjeként tudott fellépni még azután is, hogy a kalapos király mellett majdnem annak haláláig kitart. Nem is csak annak, hogy topikus retorikával, jövőorientált, biztonságot garantáló politikájával kiszámítható, rendezett állapotokat helyezett kilátásba Erdély számára. Közrejátszhatott legitimitásának formálásában a politikai örökség tudatos, jó érzékű mozgatása is.

Erdélyben „a többnemzetűség, ez a korai századok óta tartó együttélés, a másik jogainak, privilégiumainak tudomásul vétele és tiszteletben tartása a toleranciát az erdélyi társadalmi és állami élet alapvető szempontjává, szinte alapelvévé avatta”.²⁴⁹ A három nemzet és négy vallás békés egymás mellett élése és az efelé irányuló politikai törekvések mindig meghatározóak voltak az erdélyi politikusok számára. Nem véletlen, hogy az egymásrautaltság jeleként a „rendi alkotmány-féle”-ként működő unioesküt még az országgyűlések elején letették a rendek. Ráadásul a jól ismert szimbólum a törvényességjelképpel is összekapcsolható, hiszen törvények erősítik a három nemzet és a négy vallás kölcsönös megbecsülését (például *Approbata Constitutiók* első rész, első cím, 1–3. törvénycikk és a harmadik rész, első cím, 1. törvénycikk²⁵⁰). Így Bánffy olyan szimbólumegyüttest tud felhasználni, amelyben a régi, elvesztett, törvényes, biztonságos aranykor jövőbeli megvalósítását láthatták az országgyűlés rendjei. Megjegyzésre méltó, hogy ez a szimbólumegyüttes képes volt versenyre is kelni a diéta ülésein más politikai nézetekkel, így nem csupán üres frázisokat hangoztatott a gubernátor, hanem nézeteit politikai döntéseivel is igyekezett igazolni.

Különös egybeesések

Egy különös körülményt mindenképpen meg lehet említeni még 1790-nel kapcsolatban, amelyet Bánffy ugyan közvetlenül nem hangoztat, de amely a korban mégis köztudott volt. A kormányzó alkalmasságát az is bizonyíthatta, hogy családjában már viselte valaki ezt a tisztséget – szintén Lipót nevű király regnálása alatt; ráadásul éppen száz éve –, az ugyancsak György nevet viselő Bánffy, aki pontosan a *Diploma Leopoldinum* létrehozásának idején kapta meg gubernátori kinevezését.²⁵¹ Nem véletlenül válasszja megénekelésre ezt a különös egybeesést Gyöngyössi János is:

²⁴⁹ MEZEI 2005: 11.

²⁵⁰ Erdélyi törvények, 10–12., 68–70.

²⁵¹ MAKKAI–SZÁSZ (szerk.) 1987: 881.

Század el-telvén az Idők' sorában,
Öltsd-fel a' Bársonyt Ös-Atyád nyomában,
Egy neven, egy Tiszviseeléssel, (óh szép
Ujjra szüölött kép!).²⁵²

Hasonlóan használja fel a múlthoz való különös viszonyt az *Első Leopold császár diplomája...* című röpirat írója is. Ismerteti a sarkalatos törvénynek szánt *Diploma* tartalmát a jelenre vonatkoztatott bőséges jegyzetanyaggal, és elérkezettnek látja az időt arra, hogy az iratot törvényként is bejegyezzék, hozzátéve: „[v]alamint uralkodód, úgy Fő Kormányozód-is éppen azon Uralkodónak, 's Fő Kormányozónak Unokái, 's viselik a' Neveket, a' kik alatt ezen itten elé adott lépést tetted vala”.²⁵³

Nincs rá adat, hogy Bánffy megpróbálta volna felhasználni elődjét és a *Diploma Leopoldinum*ot politikai szimbólumként, az azonban valószínű, hogy a *Diplomára* ő is úgy tekintett, mint olyan törvényre, mely eredményesen szabályozni tudja az udvar és a rendek 1790-es évekbeli sérülékeny, érzékeny viszonyát.²⁵⁴ Az eddigiekből is egyértelmű, hogy Bánffy legitimitásának visszanyeréséhez igyekezett a józsefi korszakra nem jellemző, erősen szimbolikus, rituális külsőségek között végrehajtott nyilatkozatokat tenni (ilyen a diétát megnyitó beszéde és beiktatási beszéde az azt követő ünnepséggel) egy olyan ideológia érvényre juttatásának érdekében, amely a korszakban nem volt egyedülálló. Több olyan tudóst ismerhetünk a korszakból, akik a Bánffyéhoz hasonló „erdélyiség-tudattal” rendelkeznek.²⁵⁵ Ilyen például a magát székelynek valló, de egész Erdélyt leíró Benkő József²⁵⁶ vagy az erdélyi tudósokról historia litterariát tervező Johann Seivert.²⁵⁷ Bánffynak köszönhetően ez az „erdélyiség-tudat” politikai szinten is érvényesül, azaz mintegy hivatásos ideológiává válik, amit a két XVIII. század végi tudós társaság is követni fog szervezeti felépítésében és az általa létrehozott szövegekben.

²⁵² Örömm-innapi tisztelet. Midőn nagy méltoságu grof, Losontzi Bánfi György ur ő excellentziája, a' Tsászári, és Apostoli Királyi Felség Arany Költsos Hive, belső Titok Tanácsosa, a' Szent István Apostoli Király Jeles Rendének Commendátora, az Erdélyi Nagy Fejedelemségnek Fő-Kormányozója 's a' t. Fő Kormányozói fényes hivatalában Nemzeti törvényes szokás szerint Kolosvárat békéltetnének Ezer Hét Száz Kilentzven Egygyedik Esztendőben, Pünkösöd Havának 16-dik Napján, in Gyöngyössi 1790. A vers megjelent külön is Hochmeister Márton kiadásában, 1791-ben.

²⁵³ *Első Leopold császár diplomája...* [27.]

²⁵⁴ A *Diploma Leopoldinum* több másolata is megtalálható a Bánffy család iratai között, Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Fond 320, 1610-es csomó, 3–8v.

²⁵⁵ Hasonlít ez az identitástudat az ún. hungarus-hazafiságra. L. erről TARNAI 1969; S. VARGA 2005: 159–166.

²⁵⁶ Főműve a *Transsilvania sive Magnvs Transsilvaniae Principatvs*, amelynek folytatását, a *Transsilvania Specialist* már nem sikerült megjelentetnie, BENKŐ J. 1778.; BENKŐ J. 1999.

²⁵⁷ PUKÁNSZKY 2003: 58.; LÖKÖS 2006: 145–146.

A KÉZIRATKIADÓ TÁRSASÁG

A XVIII. század végén létrejövő tudományos csoportosulások közül a Kolozsváron működő Kéziratkiadó Társaság volt az, amelynek irányításában Bánffy György személyesen is részt vesz.²⁵⁸ Ezért nem véletlen, hogy a kéziratkiadók működésében és az általuk létrehozott szövegekben Bánffy nézeteit ismerhetjük fel.

A Kéziratkiadó Társaság szervezete, céljai

Az Erdélyi Kéziratkiadó Társaságról nem áll rendelkezésre sem olyan bőséges forrásanyag, sem olyan kiterjedt szakirodalom, mint a Nyelvművelő Társaság működésével kapcsolatban.²⁵⁹ Ez a körülmény megnehezíti például annak vizsgálatát is, hogyan kapcsolódik az intézmény az 1790-es évek erdélyi politikai törekvéseihez. Ez a fejezet éppen erre tesz kísérletet, kitérve a társaság szervezeti felépítésére, tagjaira, az általuk alkalmazott forráskiadói elvekre, az általuk létrehozott szövegekből kiolvasható nézeteire.

Ugyan a nyelvvelőekkel foglalkozó tanulmányok többször is megemlíti a Kéziratkiadó Társaságot, de egy általános, rövid leíráson kívül nem sokat tudnak tenni, köszönhetően annak a sokszor hangoztatott akadálnak, hogy nem maradtak fenn vagy lappanganak a társaság üléseiről

²⁵⁸ „itt nem csupán jelképes elnökségi funkció ez, hanem mint a levelek bizonyítják: Bánffy konkrétan is kézben tartotta az ügyeket”, ENYEDI 1984b: 241.

²⁵⁹ Gunst Péternek a magyar történetírás történetét összefoglaló, sokszor használt munkája sem emlékezik meg az intézményről, csupán annyit említ meg, hogy „a Scriptores rerum Transsylvanicarum két kötete (1792, 1800) az ő [t. i. Benkő József] gyűjtésének felhasználásával jelent meg”, GUNST 2000: 151. Az első kötet egyébként 1796-ban jelent meg, és mindkét kötetet Joseph Karl Eder rendezte sajtó alá. Hóman Bálint a Kéziratkiadó Társaságot a Nyelvvelő fióktársaságának tartja. HÓMAN 1925.

szóló jegyzőkönyvek.²⁶⁰ Az intézmény munkásságát bemutatandó több levelet közölt Enyedi Sándor és Hubert Ildikó,²⁶¹ de tartalmazznak idetartozó mondatokat Benkő József, Kovachich Márton György és mások misszilisei is.²⁶² Miután tudjuk, hogy F. Csanak Dóra még önálló tanulmányokat is szentelt a Kéziratkiadó Társaságnak, úgy tűnhet, nem is áll rosszul az intézmény történetével, munkásságával foglalkozó kutatás.²⁶³ Ha azonban azt is hozzáteszem, hogy még azzal sincsenek teljesen tisztában a kutatók, hogy mi számít felhasználható forrásnak az intézmény történetével kapcsolatban, máris több probléma merül fel. Enyedi Sándor egyik közleménye például, ami *A Kéziratkiadó Társaság történetéhez I.* címet viseli,²⁶⁴ hat Aranka György és egy Bánffy György által írt levelet közöl, és bár a bevezető tanulmány valóban a forráspublikáló intézményről szól, a levelek mindegyike a Nyelvmívelő Társaság munkásságához kapcsolódik. A közlemény utolsó levelét ráadásul már Jancsó Elemér is kiadta 1938-ban *Aranka György ismeretlen levele Gr. Bánffy Györgyhez, Erdély kormányzójához* című közleményében, más dátummal és majdnem harminc sorral hosszabb változatban.²⁶⁵ Úgy tűnik tehát, hogy nagyfokú bizonytalanság jellemzi a kéziratkiadók történetével foglalkozó szakirodalmat és a szövegkiadásokat. Az imént említett levél esetén is jól látható ez. Bár Jancsó és Enyedi kiadásában a dátumok és a levél szövege nem egyeznek teljesen, abban mindketten egyetértenek, hogy a forrás elsősorban a Kéziratkiadó Társaság vizsgálatánál jöhet számításba. Maga a levél viszont nem ezt láttatja, hiszen Aranka azt írja a kormányzónak:

[a]’ Kéz Írások Társasága Munkáirolis kellene Ex[cellen]t[iá]dnak irnom; mert mind Bécsből mind Magyar Országról sürgetik az Előfizetők, és tudakozodnak: de *mostani állapotját annak a’ Társaságnak nem tudván*; még aztsem tudom, hogy helyyesen mit kérjek, mit nem Ex[cellen]t[iá]dtol. [Kiemelés tőlem: D. P.]

Igaz ugyan, hogy a misszilisben a *Csíki székelj krónikáról* is szó esik, mint kiadandó kéziratról, de ennek megjelentetésén a későbbiekben a Nyelvmívelő Társaság dolgozott.

Ilyen és efféle problémákkal kell szembenéznie annak, aki ennek az intézménynek a történetével foglalkozik. Nem véletlen, hogy F. Csanak Dóra alapos írása is inkább összefoglaló, a kutatás problémáira figyelmet

²⁶⁰ JAKAB 1884: 341–360., ENYEDI 1988b: 21–23.

²⁶¹ ENYEDI 1984b.: 240–243., HUBERT 1989: 143–149.

²⁶² BENKŐ J 1988.; ENYEDI 1994a; FERENCZY 1878; KUBINYI 1855.

²⁶³ F. CSANAK 1976; F. CSANAK 1994. Újabban Bíró Annamária foglalkozott könyvében a Nyelvmívelő és a Kéziratkiadó Társaság viszonyával, in BÍRÓ 2011: 103–104.

²⁶⁴ ENYEDI 1988a: 67–74.

²⁶⁵ JANCÓS 1938: 66–67. Bár Enyedi közli a rövidebb szöveget, a dátumot mégis az ő verziója közli helyesen (1796. december 25.).

felhívó tanulmány, mint új adatokat felvonultató, az eddigiektől eltérő módszereket és nézőpontokat alkalmazó vagy kialakító munka.

Mielőtt azonban rátérnék arra, hogy kísérletet tegyek ennek a jó ideje „halottnak” vélt témának a „felélesztésére”, röviden összefoglalom a Kéziratkiadó Társaságról eddig írottakat, reflektálva az intézménnyel kapcsolatos kutatás főbb kérdéseire. Tudható például, hogy a társaságról Aranka György készített röpiratot az 1790–91-es országgyűlésen megjelenő küldöttek figyelmének felkeltése céljából. Az ötlet azonban valószínűleg nem tőle származik, hiszen maga Aranka emlékezik vissza így: „[a]’ mi a’ Kézírások ki-adásának Társaságát illeti! Ennek gondolatja abban a’ Nemes Főben fogantatott, mely a’ Nyelv-mívelő Társaságot 1791-dik esztendőben az Haza Kormányának terhes gondjai között szülte”.²⁶⁶ A Nyelvmívelő Társaság legfontosabb támogatója pedig a kormányzó, Bánffy György volt. Felmerül a kérdés, hogy milyen szerepe lehetett a kormányzónak és Arankának a Kéziratkiadó Társaság felállításában és munkásságában, és hogy mi köze van egymáshoz a Nyelvmívelő és a Kéziratkiadó intézménynek. Ez utóbbi problémával kapcsolatban Jancsó Elemér úgy gondolta, hogy a nyelvművelők történeti iratainak kiadójaként működött a Kéziratkiadó Társaság.²⁶⁷ Ezt cáfolta meg Enyedi Sándor Kovachich Márton Györgyhöz írt Aranka-levelek kiadásával,²⁶⁸ holott – mint már arról szó volt – a Jancsó által közölt Bánffyhoz írt levél is arra mutat, hogy Aranka 1796-ban szinte semmit sem tud a kéziratkiadók működéséről: „a kezdetek után tevékenysége a kéziratkiadó társaságban alkalmi volt” – állapítja meg Enyedi Sándor.²⁶⁹

F. Csanak Dórának az a véleménye, hogy a két intézmény között szoros kapcsolat lett volna, megkérdőjeleződik. Ő Arankának az előszóban is említett 1794-es beszédével indokolja ezt a hipotézist, amely meg is jelent *A Magyar Nyelv-mívelő Társaság’ munkáinak első darabja* című kiadvány negyedik „Bé-Vezető” cikkelyeként.²⁷⁰ A rövid szónoklat valóban együtt szól az 1790–91-es diéta döntéseinek eredményeként felállott intézményekről. Ugyanennek a kiadványnak a kilencedik cikkelye is erősíthetné a két tudós alakulat kapcsolatát, mivel itt adja ki Aranka *Az Erdélyi Kézírásban lévő Történet-Iróknak ujjabb, és bővebb Laistromát*.²⁷¹ Viszont éppen a lajstrom elé írt előszóban választja szét a két intézmény feladatait a kéziratok ki-

²⁶⁶ *Első darab* 1796: 178.

²⁶⁷ JANCsó 1955: 85. (93. lábjegyzet)

²⁶⁸ ENYEDI 1994a: 143–144.

²⁶⁹ Uo. 143.

²⁷⁰ ARANKA György, 1794-ben Sz. Jakab Havának 21-dikén a’ Munkás Társok gyűlésében Fő Méltoságu Királyi Kormányzo Urunk Excellentiája előtt tartott Beszéd, *Első darab* 1796: 30–35.; ENYEDI–UGRIN 1988: 154–161.

²⁷¹ *Első darab* 1796: 178–204.

adását a Kéziratkiadó, az oklevelek összegyűjtését a Nyelvmívelő Társaság munkakörébe utalva. Ezután közli: „[a]’ mondottakból könnyen által láthattya akár ki; a Nyelv-művelő és Kéz-írásban lévő Történeteket ki-ado két Társaságoknak egész külömbségét, többet szollani rolla Szó szaporítás lenne”.²⁷² Úgy látszik, hogy ha Aranka röpiratával hozzá is segíti az intézményt a megalakuláshoz, ha az azt irányító tanácsba szabad bemenetele is van,²⁷³ ha vállal is feladatot munkájában (Kászonszék eredetének dokumentumait vizsgálja és Marosszék tisztségeinek kidolgozását vállalja),²⁷⁴ a Marosvásárhelyen működő nyelvművelőknek szervezetileg és munkásságukat illetően nem sok köze volt a kolozsvári kéziratkiadókhöz.

Aranka szerepe ebben az esetben főleg az írástudóéra korlátozódik: Bánffy ötletéről írva megpróbálja azt elfogadtatni egy szélesebb közönséggel. Erről így emlékezik meg Kovachichhoz írt 1794. július 5-i levelében:

[e]z a K[ézirat] K[iadó] I[nstitutum] Társasága más dolog. Ezt még az első Ország Gyűlésen 1791-ben fel állítottam. Előbb nyomtatásban adtam ki egy Jelen-tő levelet, mint az ide zárt Erdélyi M[agyar] Nyelv Mívelő Társaság. Azután el-indítottam egy Arkus tiszta Papirossat a Rendek közt és alája irtak mintegy 80-an 30–30 aranyig, és az első tiz aranyat akkor többnyire megis adták. Azután a’ Méltóságos Gubernátor Úr Excellentiája, ki mind a’ két Társaságban a’ fő mozdító Rugó és vezérlő Jo Lélek volt, ’s mais az, egybe gyűjtötte őket.²⁷⁵

Ebben a narratívában, úgy tűnik, inkább a kormányzó lesz a főszereplő. Aranka véleménye ráadásul nem is teljesen egyezik a Kéziratkiadó Társaság vezetőségének véleményével, ahogyan arról Kovachichhoz írt levelében is beszámol:

[a]’ mi azt illeti, hogy Magyar, Német, és Deák Kéz Írások elegy adatnak ki: ebben a’ Méltóságos Fő Tanátsnak ez a’ természeti gondolkodása volt, hogy mind a’ két hazában mind a’ három nyelv közönséges lévén, és minden nagy születésbeli vagy tudos Embereknek szükséges képpen tudni kellestven mind a’ hármát: tehát a’ Hazára nézve nintsen miért külömbséget tenni a’ nyelvek

²⁷² Uo. 184.

²⁷³ „abban a’ kitsin Méltóságos Tanátsbannis szabad bé menetelem vagyon engedve”, Aranka György levele Kovachich Márton Györgyhöz, [1794. július 6.], ENYEDI 1994a: 153.

²⁷⁴ Uo. 148. Aranka székelyföldi útja során is keres ezekhez forrásokat, *Aranka György jelentése Székelyföldi tudományos utazásáról*, in FEKETE 2004: 43. Kászonszék eredetére és a Maros széki tisztviselőkre vonatkozó dokumentum megtalálható a kolozsvári Állami Levéltár Bánffy-anyagában: *Kászonszék Csiktől lett el szakadása – le írása, és A’ Maros Széki Tisztviselők[ne]k ab anno 1491 usq[ue] 1515 valo Regestruma*. Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Fond 320, 1681-es csomó, 205–208v. Ez utóbbi Kovachich közvetítésével eljut Johann Christian Engelhez, aki meg is jelenteti azt, CORNIDES 1802: 351–352. A Kászonszék eredetéről szóló kézírrattal kapcsolatban l. BIRÓ 2011: 102–106.

²⁷⁵ Aranka György levele Kovachich Márton Györgyhöz, Marosvásárhely, 1794. július 5., ENYEDI 1994a: 184.

között; sőt a' nemzetek közt valo egyesség szerént a' nyelveketis egyeztetni kellenék; és a' Magyar Nyelvre nézve, ennek a' más két nyelvtől valo megkülömböztetése talám hátra maradást okozhatott volna. Az idegenek közül a' ki meg akarja venni: meg veszi igyis: de a' főczél ebben az Igyekezetben a' Haza és Hazafiai lévén, ezekre kell fő képpen figyelmezní.²⁷⁶

Eddig a tanács nézeteit leíró rész. Jól láthatók azok a politikai erővonalak, amelyek Bánffy pozíciókeresését is jellemezték.²⁷⁷ Itt is az „egyesség”, „egyesíteni” kulcsszavak képezik a gondolat gerincét. Ehhez kapcsolódik a „haza” és a használatban (szokásban) lévő három nyelv fogalma. Olyan politikai képlet ez, amelyben a haza mint többnyelvű komplexum képez egységes közösséget. Ha az egymásra utalt szimbólumok közül megsérül valamelyik, akkor az egész szimbólumegyesítés megsérül; így válhat a haza és az egység kárára a magyar nyelv kiemelése. Ebben a retorikában a magyart olyan jelképként kezeli a Kéziratkiadó Társaság tanácsa, mint amelyik egy értékelési versenyben negatív eszközet használ fel saját maga érvényesítésére, azaz a magyar nyelv a többi rovására szeretné magát előbbre helyezni. Aranka ehhez a véleményhez hozzáfűzi:

azt akarnám, hogy azok a' K[iadatlan] K[éz] Írások mind magyarul volnának írva; és minden Haza közönséges javára intézett Munkákis magyarul iratnának, és semmi se Deákul vagy Németül, ki nem vévén az Indexeketis: hogy az idegenek ne olvashatnák, 's nemzetünk és szabadságaink irigyei ne piszkálhatnának benne, Hazánk kárára. A' kül földieket nem ohajtom most hogy magyarul tudjanak. Azt kívánván, hogy minden Esméretet Hazánkrol és Nemzetünkrol ők töllünk és általunk szerezzenek: nem pedig a' mint eddig fonákul esett mi szerezzünk ö töllek és általok.²⁷⁸

Aranka ugyanúgy a hazára hivatkozik, de a magyar nyelv értékelési versenyét pozitívan állítja be, olyanként, amely képes lenne arra, hogy a magyar (nemesi) nemzet jogait autentikusan kifejezze. Nem azért, mert instrumentálisan a legmegfelelőbb, azaz mert a kommunikáció sikerét leginkább biztosítani tudja. Eppen elégtelenségével – vagyis hogy az idegenek számára érthetetlen – tudja betölteni elsődleges feladatát. A nyelvet ismerő magyar nemzet ily módon a kommunikáció irányítójává, ellenőrzőjévé válna. Hogy mire vonatkozhat az utolsó mondatrész, csak sejteni lehet. Talán August Ludwig Schlözer német nyelvű, a *Stats-Anzeigenben* megjelent cikkére, amelyben Arankának az *Anglus és magyar igazgatásnak egybenvetése* című röpiratát bírálta a göttingai tudós (ugyanígy utalhat Aranka akár a honfoglalás korára, amely időszakból csak idegen nyelvű források

²⁷⁶ Aranka György levele Kovachich Márton Györgyhöz, h. n., [1794. július 6.], Uo. 153.

²⁷⁷ L. az előző fejezetben.

²⁷⁸ ENYEDI 1994a: 184.

állnak rendelkezésünkre).²⁷⁹ Az, hogy végül is a társaság latin nyelvű kiadványokat hoz létre, arra utal, hogy Aranka véleményével szemben a kéziratkiadók a „Méltóságos Fő Tanács” elveihez ragaszkodnak.

Visszatérve a Kéziratkiadó Társaság szervezeti kérdéseire, az intézmény első gyűlésén megtörténik a tanács megválasztása,²⁸⁰ 1792-ben kerül sor a második ülésre, ahol pedig a különböző kéziratokat osztják ki a tudósoknak.²⁸¹ Ennél több találkozási 1797-ig nincs tudomásunk, csak egy ezzel kapcsolatos utalásról tudunk. 1796. október 8-án a Kéziratkiadó Társaság azt írja Kovachich Márton Györgynek: „oka az volt [t. i. annak, hogy nem válaszoltak Kovachich levelére], hogy az régi Kéz irások ki-adásában igyekező Társaság Tanácsának szokott üléseit ez ideig nem tarthattuk”.²⁸² Szokásos gyűlései tehát voltak az intézmény vezetőségének, de 1796 eleje óta (ekkor írt a társaságnak Kovachich) biztosan nem ültek össze. Lukinich Imre értékes közléséből értesülhetünk még egy gyűlésről, hiszen az intézmény titkára, Bethlen Gergely azt írja: „A Benkőnek küldött 45 Rfról nincsen quietantia, de vagyon protocollumban de 30-a Martii 1797.”,²⁸³ ahol a „protocollum” szó egy jegyzőkönyvre utalhat. Szintén Lukinich közlésében található egy nehezen értelmezhető irat (az 1. számú közlemény), amely valószínűleg szintén egy gyűlés emlékét őrzi.²⁸⁴

A kéziratkiadók anyagi helyzetéről szerencsére több adat áll rendelkezésünkre. Már akkor sokan jelentkeznek mecénásként az országgyűlés tagjai közül, amikor az ötlet először felmerül.²⁸⁵ Később gr. Teleki László, a társaság titkára készít egy listát azokról, akik befizettek 45 forintot az intézmény anyagi támogatására.²⁸⁶ Több olyan név szerepel a listában, amely mellett nem szerepel összeg, talán azt jelezve, hogy ők csupán ígérték, de még nem adták meg a vállalt pénzmennyiséget. A társaság, eszerint az irat szerint, jelentős anyagi erővel rendelkezett (az összes beadott

²⁷⁹ [SCHLÖZER], 1791. L. ehhez BIRÓ 2011: 55–61.

²⁸⁰ Erre a gyűlésre vélhetően 1791. május 12-én kerül sor, amiről egy Prónay Sándor által írt levélből tudhatunk (Almás, 1791. június 4.): „örömel értem a’ 12dik’béli első gyűlését a M. tudós Társaságnak. Vivat.”; OSzK Kézirattára, Fond 339.

²⁸¹ HUBERT 1989: 148.

²⁸² Uo. 147.

²⁸³ LUKINICH 1907: 499.

²⁸⁴ Uo. 493. A szöveg szerint „[f]elolvastott az itt nem lévő főrendekhez irandó levélnek conceptussa”, azaz voltak ott lévő főnemesek is, ami szintén egy gyűlésre utalhat. A szöveg datálását Lukinich nem kísérli meg, de valószínűleg az első ülések valamelyikéről származhat a dokumentum, mivel „a kiadandó könyvek lajstrom[á]”-ról van benne szó, amelyet Aranka 1791-ben adott sajtó alá (esetleg az 1796-ban a Nyelv-mívelő Társaság kiadványában megjelenő „lajstrom”-ról lehet szó).

²⁸⁵ „a Rendek közt és alája irtak mintegy 80-an 30–30 aranyig, és az első tíz aranyat akkor többnyire megis adták”, Aranka György levele Kovachich Márton Györgyhöz, Marosvásárhely, 1794. július 5., ENYEDI 1994a: 184.

²⁸⁶ A Kéziratkiadó Társaság tagjainak névsora, in JANCSÓ 1955: 150–152.

adomány 2115 forint). Ebből a pénzből tudták támogatni azokat a tudósokat, akik kéziratokat adtak át az intézménynek, valamint finanszírozni tudták a megjelenő források igényes formában való kiadását.²⁸⁷ Hogy ezek mennyibe kerülhettek, arról nincsen adatunk. Az viszont ismeretes, hogy 1802-ben a társaság még mindig rendelkezik 1202 forinttal Bethlen Gergely kincstárnok leírása szerint.²⁸⁸

Az intézmény céljairól Aranka tervezetéből szerezhetünk információkat. Az *erdélyi kézírásba lévő történetírók kiadására felállítandó társaságnak rajzolatja a három nemzetbeli méltóságos fő rendekhez című röpiratát a Nyelv-mívelő Társaság későbbi titoknok a írás értékeinek sajátos vizsgálatával kezdi. Az amerikai „sivatag”-őslakosokat a szkíta magyarokkal állítja párhuzamba amiatt, hogy egyik sem ismerte az írás mesteriségét. Az indiánokról mégis azt jegyezték fel idegen írók, hogy tudatlanok voltak, a szkítákról pedig hogy dicsők, harci erényekben gazdagok:*

ugyanazon betűk, melyeket – amint feltésem – egyik sem tudott, egyikéhez mostohábbak lévén, mint a másikához, midőn a szerencsétlen amerikaiakat csak sivatagságokról bélyegezték meg; a szkíták bölcsességének, virtusának és viselt dolgainak jeles példáit jegyezték fel az emlékezetek könyveibe.²⁸⁹

Az írás tehát olyan hatalom, amely ítélni jó és rossz között, kialakítva az eljövendő nemzedékben azt, hogyan tekintsen egy közösségre:

hogy kedves eleinket nemcsak az Amerika lakosainál emberebbeknek és érdemesebbeknek tartsuk, hanem esmérjük is: a virtuson kívül csak a tollu, az idegen írók homlokának verejteke és az írás valóságos isteni mesterisége, ez a három dolog cselekedte.²⁹⁰

A többször emlegetett virtus még önmagában nem elég, ha nem marad fenn az emlékezetben. Erre szolgál az írás, az archiváló, konzerváló mesteriség. Ráadásul a betűvetés is az emlékezet rítusos formájához hasonlóan működik.²⁹¹ Ahogyan a rítusban az ismétlődés tartja emlékezetben az elmúlt személyeket és eseményeket, úgy teremti újra az olvasás és újraolvasás az egyébként feledésre ítélt múltat. Nem véletlen, hogy Aranka

²⁸⁷ Szintén Lukinich Imre közli azokat a nyugtákat, amelyek azt mutatják, hogy a társaság kiknek és miért fizetett a pénzből (kap például Benkő József és Joseph Karl Eder is, valamint megtéríti az intézmény Aranka 1793-as utazásának költségeit is). LUKINICH 1907. A kéziratkiadók gazdagságát mutatja, hogy a másik intézmény, a Nyelv-mívelő Társaság vagyona szinte sohasem megy 100 forint fölé.

²⁸⁸ LUKINICH 1907: 498–499.

²⁸⁹ JANCsó 1955: 101.; ENYEDI-UGRIN 1988: 60.

²⁹⁰ JANCsó 1955: 101.; ENYEDI-UGRIN 1988: 61.

²⁹¹ ASSMANN 1999: 57–59.

„isteni mesterség”-nek nevezi az írást, hiszen a teremtés logikája szerint zajló működésről van szó.

A rajzolat ennek felvázolása után tér ki arra, hogy még az írás teremtő ereje is kevés ahhoz, hogy a dicső tettek, a múltbéli fényes nevek megmaradjanak az emlékezetben. A történetírók munkái előtt ugyanis két út áll:

vagy azonnal semmiségbe visszatérjen és magával együtt őseink örökkévalóságot érdemlő cselekedeteket a feledékenység örök homályába borítsa, vagy pedig egy csudatévő erő által az életre bévezetessék, és hazánk dicsőségét s a nagyérdemű elhunyt uraknak neveket a világnak eleibe adja.²⁹²

A „bé-vezettetés” egyetlen módja pedig a nyomtatás, mivel a kéziratos forrásokat csak kevesen olvashatják, ezzel lehet csak megtartani az emlékezetben az ősök neveit, akik – Aranka érzékletes képével leírva – a semmiség szélén, fél lábbal a feledés mélye felett állnak. A sérült emlékezet regenerálása helyreállítaná a múlt és a jelen között törést szenvedett folytonosságot, és dicsőséget biztosítana a jelenben élők számára. A papír, amit Aranka elindít az országgyűlés követői között, hogy arra felírva neveiket csatlakozzanak a felállítandó Kéziratkiadó Társasághoz, az „Emlékezet lajstroma” nevet kapja. Az ezen szereplő nevek ugyanis a jövőben példaként fognak szolgálni a leszármazottak számára.

A múlt–jelen–jövő ilyen folyamatosságot sugalló összekapcsolása után gyakorlati kérdésekre tér át a szöveg: milyen módon kell kiadni a történeti szövegeket, mennyi pénz szükséges hozzá, hogyan szerveződjön meg maga az intézmény. Természetes az előbb leírtak után, hogy a Kéziratkiadó Társaság tagjainak nevei is bekerülnek a nyomtatványba, még hozzá a kiadvány elejére az „emlékezet lajstroma”-hoz hasonló módon.²⁹³

A szövegek megszerkesztésével kapcsolatos elvek különösnek tűnhetnek.

[E]zeknek [a kéziratoknak] megszerzésére némelyikének leíratására is, de mindenikének kivált nyomtatás alá való készítésére, megvizsgálására, és ha mik benne vagy vallás, vagy valamelyik nemzet, vagy valamely família, vagy személyes ember ellen is illetlenül volna írva, annak anélkül, hogy az írásba magába valami bántás, amint nevezik *herélés* lenne, alájok teendő helyes jegyzésekkel való megvilágosítására és igazítására igen sok költség fog kívántatni.²⁹⁴

²⁹² JANCsó 1955: 102.; ENYEDI–UGRIN 1988: 62.

²⁹³ A kiadványok mégsem közlik a támogatók nevét.

²⁹⁴ JANCsó 1955: 104.; ENYEDI–UGRIN 1988: 66.

Nem egyszerű filológiai műveletről van szó tehát a kéziratos források nyomtatásra való átültetésénél, hanem azok argumentálásáról, kiigazításáról is. Az „illetlenség”, úgy tűnik, nem fér bele a történelem folyamatába, vagy ha mégis előfordul, akkor bizonyosan magyarázatra szorul. Ebben a nyilatkozatban nem nehéz felfedezni a Bánffy György által is használt „egységes Erdély”-képét felmutató, nemzetek és vallások egymás elleni felszólalásait ha nem is figyelmen kívül hagyó, de mindenképpen negatívan megítélő politika nézeteit. Aranka az *Első darabban* megjelent *Az erdélyi kézírásban lévő történetíróknak újabb és bővebb lajstromára való bevezetés* című cikkében is hasonlóan nyilatkozik.²⁹⁵ Azt írja, hogy érdekes lehet olvasni a régi történetírókat, mivel „az emberi különböző megmagyarázhatatlan indulatokat” jól szemléltetik az ilyen dokumentumok. Az egyik ilyen megmagyarázhatatlan, egyben elítélendő indulat, amely a „közönséges boldogságra” is árnyékot vetett: a saját közösség szeretete: „Erdélyben az három Nemzetek egymással mint három Nemzet erősebben egyesülvén [...] az Író mindenkor ezek közül egyikéhez, közönségesen a’ maga fazakához szitt”.²⁹⁶ A többi közösség kizárására törekvő megnyilvánulásokat a kéziratokban a társaság szerint tehát hozzá fűzött jegyzetekkel kell javítani.

A gubernátor a Kéziratkiadó Társaság elölülője lesz, Aranka tervezetét megvalósítva. A röpirat az intézményt irányító tanácsba is a Főkörmányszék tagjait javasolja: Bánffy sógorát, Esterházy Jánost, Kemény Simont vagy Zejk Dánielt. A titoknoki pozíciót Bethlen Gergely, a kincstartóit pedig Teleki László kapja.²⁹⁷ A nevek felsorolása azt sejteti, hogy a szászokat teljesen kirekesztették az intézményből. A társaság kiadványait azonban éppen egy szász tudós, Joseph Karl Eder rendezi sajtó alá, sőt a kéziratkiadók első kötete is szász szerző tollából származik.

Jegyzőkönyvek hiányában nem tudhatjuk, hogyan zajlottak az intézmény ülései. Információnk csak az Aranka György által megtett gyűjtőutakról vannak. A Nyelvmívelő Társaság titoknoka 1793-ban – valószínűleg Bánffy György megbízására – székelyföldi körutat tesz Keresztúr, Udvarhely, Homoródszentmárton, Barót, Köpec, Hidvég, Uzon, Sepsiszentgyörgy, Alsócsernáton, Jakabfalva érintésével Csíksomlyóig.²⁹⁸ Jakabfalván azonban szerencsétlen baleset történik (egy kutya harapja meg Aranka lábát), így útját nem tudja korábbi tervei szerint folytatni. Az uta-

²⁹⁵ [ARANKA] 1796; ENYEDI–UGRIN 1988: 162–173.

²⁹⁶ [ARANKA] 1796: 183.; ENYEDI–UGRIN 1988: 166.

²⁹⁷ Aranka György levele Kovachich Márton Györgyhöz, Marosvásárhely, 1794. július 5., ENYEDI 1994a: 148. Bethlen Gergely helyett később Csedő László lesz a társaság kincstartója, a titoknokságot pedig Teleki Magyarországra költözése után Wesselényi József kapja meg. JAKAB 1884: 343.

²⁹⁸ FEKETE 2004: 39–44. Aranka jelentését Vass József is közölte *Adalékok Erdély kiadatlan magyar történetéhez* címen, Vass 1854.

zást követő jelentésből kiderül, hogy legfontosabb célja Erdély egyik legismertebb történészének, Benkő Józsefnek a felkeresése.²⁹⁹ Benkő azonban nemrég költözött Középpajtáról Köpecre, így nagyméretű forrásgyűjteménye nem állhat Aranka rendelkezésére, ő maga pedig beteg lévén, nem segíthet az utazónak, ezért csupán azt ígérheti, minél előbb összeállítja kéziratainak listáját. Néhányat közülük Aranka is megnevez jelentésében, hozzátéve, hogy a Benkő által kiadásra előkészített Bojti Gáspár és Mikó Ferenc történeti munkáinak kéziratait visszakérte a nyomdász Hochmeister-től, hogy a Kéziratkiadó Társaság neve alatt jelenjenek majd meg a szükséges jegyzetekkel. Aranka, úgy tűnik, nem találta még kiadásra méltónak Benkő iratait:

[k]özönségesen pedig mind azokról, melyekről azt irtam hogy készek, ezt jegyzem meg; hogy e csak azt teszi, hogy tisztán le vannak írva, de olyan módon, mint a társaság akarja, és illik kiadni, po. az író élete leírásával, akkori írásmódját, s történetet illető világosításokkal épen nincsenek kidolgozva.³⁰⁰

Talán ezért nem ezek közül a munkák közül jelentet meg szövegeket a Kéziratkiadó Társaság.

A következő út Magyarországra vezet. Aranka 1794-ben, szintén Bánffy megbízásából,³⁰¹ Debrecenen keresztül Pestre utazik, hogy a Nyelv-mívelő Társaságnak tagokat toborozzon, a Kéziratkiadóknak pedig történeti szövegeket vagy azok másolatait szerezze be. Az utazás legnagyobb eredménye, hogy megismerkedik az 1790-ben szintén forráskiadó intézményt kezdeményező Kovachich Márton Györggyel, akivel később baráti levelezést is folytat.³⁰² Azt is megtudjuk Bánffyhoz szóló leveleiből, hogy sikerült több Erdélyre vonatkozó kéziratot találnia, amelyeknek leírásáról gondoskodott. Aranka Györgynek a Kéziratkiadó Társaságban betöltött szerepe innentől nehezen körvonalazható.

Nagyjából ennyi ismeretünk lehet eddig az intézményről, vagy talán még az a tény, hogy végül is két kötetet jelentet meg az intézmény, Christian Schesaeus, a XVI. századi szász evangélikus lelkész és író *Ruinae Pannonicae* című eposzát³⁰³ és Somogyi Ambrus történeti munkájának egy részét.³⁰⁴ Érdemes megvizsgálni ezeket a kiadványokat. Az intézménnyel foglalkozó dokumentumok bármelyikét is nézzük, egyik sem szentel túl

²⁹⁹ BENKŐ F. 1822; MIKÓ 1867; SZABÓ Gy. 1988: 7–14.; SZABÓ Gy. 1999.

³⁰⁰ FEKETE 2004: 41.

³⁰¹ ENYEDI 1987b: 225.

³⁰² Aranka és Kovachich kapcsolatáról l. V. WINDISCH 1998: 83–84.

³⁰³ SCHESAEUS 1797; modern kiadása: SCHESAEUS 1979. A *Ruinae Pannonicae*vel kapcsolatban l. SZEKFÜ 1906; HEGEDÜS 1916.

³⁰⁴ SOMOGYI 1800, modern, magyar nyelvű kiadása: SOMOGYI 2007.

nagy figyelmet az intézmény által sajtó alá rendezett könyveknek, legfeljebb megemlíti őket, pedig nem egyszerű forráskiadványokról van szó, hiszen a szövegeket hosszú paratextusokkal is ellátta a kiadó, Joseph Karl Eder.³⁰⁵

A Schesaeus-eposz és paratextusai

Említést nyert, hogy Schesaeus négy énekes eposzát – az 1571-ben megjelent wittenbergi edíció nyomán – és Somogyi históriájának első kötetét adja ki a Kéziratkiadó Társaság. Felmerülhet a kérdés, miért egy olyan munkát választanak a kéziratkiaók első kiadványuknak, amely nem szigorú értelemben vett történeti, hanem inkább irodalmi alkotás. Válasz lehet erre az általuk használt literatúrafogalom, amelybe egyaránt beleférhettek történetírók munkái és ma már költőként kezelt alkotók verses történetei is. Ennek a fajta forráskezelésnek egyébként ellenpéldája is akad: Benkő József véleménye. Ő ugyanis, amikor Aranka Györgyhöz 1791. márciusában írt levélsorozatában felsorolja az Erdéllyel kapcsolatos történeti munkákat, listájába beleveszi Hieronymus Ostermayer évkönyvszerű leírásától kezdve Bethlen Miklós önéletrajzán keresztül különböző diáriumokig az összes műfajt, csak verses alkotásokat nem.³⁰⁶ Az pedig bizonyos, hogy ismerte Schesaeus *Ruinae Pannonicae*-jét legalább címről,³⁰⁷ de a kéziratkiaókhoz írt egyik levelében sem emeli ki ennek fontosságát. Helyette inkább más történeti munkákat tüntet ki figyelmével. Arankához írt 1791. márciusi levélfolyamában, amikor részletesen ismerteti a később Aranka által is listába foglalt kéziratosokat, az „Esméretebbek” oszlopban található Somogyi Ambrus munkája is, de Schesaeus neve még az „Esméretlenebbek” között sincsen. Ez azért lehet így, mert Benkő a korszak többi történészéhez képest szűken értelmezte a történetírás fogalmát. A naplókát is nehezen tudja beilleszteni ebbe a kategóriába, külön közli az adataikat, mintegy függelékben.³⁰⁸

A széles értelmű literatúrafogalom, látható, nem lehet biztos magyarázat a *Ruinae Pannonicae* választására. Az intézmény döntésének másik oka az lehetett, hogy a kiadandó kéziratosokat Erdély történetének kezdetétől

³⁰⁵ A paratextusokról l. GENETTE 1997.

³⁰⁶ Benkő József levele Aranka Györgyhöz, 1792. március 2., BENKŐ J. 1988: 301–305.

³⁰⁷ Benkő József levele Teleki Sámuelhez, Közéapajta, 1781. november 28., Uo. 150.

³⁰⁸ „Már következnek nem Históriák hogy már, de még is szép Históriák Diarium név alatt” Benkő József levele Aranka Györgyhöz, Közéapajta, 1791. március 9., 312–313. Az erdélyi történetírók kéziratait ismerteti Benkő Arankához írt 1791. március 2-i, 7-i, 9-i, és 15-i leveleiben, BENKŐ J. 1988: 301–305., 305–311., 312–313., 314–319., 319–321.

szerették volna megjelentetni.³⁰⁹ Emiatt lehetett megfelelő Schesaeus munkája, aki éppen a három részre szakadó Magyarország történetét mutatja be.

Ugyanakkor talán az eposz témájában is lehet keresni jelentőségének kulcsát. A kiadásra választott négy ének *Magyarország romlása* cím alatt a három részre szakadó ország történetét dolgozza fel Szapolyai János végrendeletétől az 1552-es év krónikájáig. Az epizódokból felépülő eseményben helyet kap Buda megszállása, Fráter György halála, Temesvár esete és az egri dicsőség is. A romlástörténetként elbeszélte múlt leírása mellett azért a barbárokkal körülvevett Erdély bemutatására is szán jónéhány hexametert a szerző, így ismerteti meg az olvasóval a harci vitézségről híres szkíta–hun (magyar) és székely nemzetet, valamint a gótokkal rokonságba hozott szászokat. Az első könyv végén egy *Status religionis* című részletben Schesaeus Erdély vallásairól is beszél. Eder szinte alig győzi mentesíteni a hithű lutheránus medgyesi lelkész sorait – aki a többi vallásról nem sok jót szól –, mégis úgy találja, ha már a társaság programjában a kiadandó szövegek teljes közlése a cél, akkor az egész ezzel foglalkozó „fejezetet”, változtatás nélkül sajto alá adja.

Az ilyen típusú, a múltat romlástörténetként tematizáló történetmondás sohasem egyszerűen a lett dolgok leírására törekszik, de olvasójától mindig elvárja egy együttérző érzelmi viszonyulás kialakítását is. A romlás mint az emlékezet kiemelt eseménysora és a jelenbeli viszonyokra reflektáló magyarázat így olyan közösségképző erő lesz, amely sajátos történeti tudattal rendelkező „együttérzők” csoportját hozza létre a többes szám első személyű elbeszélő alkalmazásával:

Oh te nagy Isten, jaj, könnyörülj meg végre mi rajtunk,
Drága hazánkat szánd meg, oh szánd meg, bős gyűlölet ne
Dúljon köztünk, vesd már végét a harci viharoknak,
Íjas thrák legyen úr len a Bosporus északi táján,
A bugyogós német harcoljon a Rajna vidékén,
Hajh, mi közöttük, két nép közt mi vagyunk csak az üllőn,
Melyre lecsap szörnyű kalapácsa a zordon időnek.

(IV. könyv 712–719., Hegedüs István fordítása)

Schesaeus éppen azt a korszakot választja témául, amelyben az ország három részre szakadásával létrejön a különálló Erdély. Az együttérző közösség múltjának az eredetét, minden csoport életében a legkitüntetettebb pontot próbálja megragadni. Hegedüs István Schesaeus eposzáról írt ta-

³⁰⁹ „A kiadás esztendő Szám Szerént való rendelészen”, ARANKA György, 1791, in: *Az MDCCCLXXXIVdik Esztendőől való Szám vétel*, Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Fond 258, 73-as csomó.

nulmányában Tinódival hasonlítja össze a megyesi lelkészt: „[h]azaszeretet jellemzi mind a két költőt, de míg Tinódinál a haza Magyarország, a szétdarabolt föld egysége, addig Schesaeusnál egy új alakulat: a *transylvanismus* lép föl.”³¹⁰ Ráadásul Schesaeus kevésbé ellenséges a magyar és a székely nemzettel szemben, mint korának többi szász írója.³¹¹ Talán az erdélyi közösségi tudat kifejezése miatt esett éppen erre a szövegre a Kéziratkiadó Társaság választása.

A sajtó alá rendező, Joseph Karl Eder Erdély egyik legfelkészültebb történésze. Hatalmas forrásgyűjteménnyel rendelkezik, tekintélyét és tudását a Nyelvmívelő Társaság is igyekszik felhasználni. Az ő nevéhez fűződik a *De initiis iuribusque primaevae saxonum Transsylvanorum commentatio*³¹² című jogtörténeti kiadvány, amely a szászok privilégiumait magyarázza, a *Supplex Libellus Valachorum*³¹³ kritikai jegyzetekkel ellátott kiadása, de írt tankönyvet is magyar nyelven.³¹⁴ A Schesaeus-kiadás az ő előszavával indít. Ez két funkciót tölt be. Egyrészt a kormányzónak mond köszönetet támogatásáért, másrészt megindokolja saját kiadási és jegyzetelési elveit. Bánffy és a kéziratkiadók az előszóban úgy állnak az olvasó előtt, mint tudománypártoló mecénások, akik a nehézségek ellenére is képesek voltak létrehozni a társaságot:

[i]taque inter grauissima, quae sustines, procurandae prouinciae Transsilvaniae negotia literas etiam, eas potissimum, quae ad publicam vtilitatem propriis adtinent, curis tuis complexus, auctoritate atque opera perfecisti, vt Societas coalesceret Philohistorum, quorum ope vetera atque abdita patriae nostrae monimenta a tenebris atque ab iniuria obliuionis adserantur.³¹⁵

Hasonlóak ezek a szavak Aranka röpiratának kifejezéseéhez, és úgy tűnik, a jegyzetelést illetően sem változtat az eredeti terven a Kéziratkiadó Társaság. Eder is jelzi az előszóban, hogy a kiadás tartalmazni fog olyan kapcsolt szövegeket is, amelyek például Erdély történetével és jogával foglalkoznak: „[i]n praesentia Schesaeum offero, notis ad Historiae Iuris publici Transsilvaniae scientiam adtinentibus ab me additis auctum”.³¹⁶ Sajátos szövegthalmaz jön így létre, hiszen az eposz mellett az előszó, az egyes versekhez fűzött lábjegyzetek, az énekek között helyet kapó exkurzusok és a mellékletek azt sugallják, nem csupán a főszöveg

³¹⁰ HEGEDŰS 1916: 5.

³¹¹ PUKÁNSZKY 2003: 40.

³¹² EDER 1792.

³¹³ EDER 1791.

³¹⁴ EDER 1796.

³¹⁵ SCHESAEUS 1797: [VI.]

³¹⁶ Uo. [VII.]

a fontos, de a legalább ugyanannyi oldalt elfoglaló kapcsolt szövegek, paratextusok is. Ezek nagymértékben befolyásolhatják a főszöveg olvasását is – mint azt látni fogjuk –, azáltal, hogy kiemelnek belőle bizonyos eseményeket, szereplőket, megindokolják, magyarázzák az eposz szereplőinek cselekedeteit.

Ha követjük a kiadó ajánlását, akkor először a paratextusok közül az Erdély közjogával kapcsolatosakra kell figyelniünk. Ezek, a jobb átláthatóság miatt, témájuk szerint csoportosíthatóak. Vannak olyan kapcsolt szövegek, amelyek a Habsburg-ház öröklésével foglalkoznak és olyanok, amelyek az erdélyi nemzetek jogállását magyarázzák. Az előbbi esetben nem meglepő, hogy Eder az ausztriai uralkodóház jogos öröklését bizonyítja mind a Szapolyai János testamentumához, mind pedig Ferdinánd császárhoz fűzött jegyzeteiben.³¹⁷ Külön melléklet foglalkozik ezzel a témával, ami a *Successio Austriacorum Principum in Regno Vngariae Adsensu Transsilvanorum Firmata* címet viseli.³¹⁸ Ebben három erdélyi főméltóság iratát közli a kiadó, amelyek azt bizonyítják, hogy az erdélyi előkelők elfogadtak volna – amennyiben II. Ulászlónak nincsen fiúgyermek – egy Habsburg-házi uralkodót. Az egyik Báthori Istvántól, az országbírótól és erdélyi vajdától való, a második Geréb László gyulafehérvári püspöktől, a harmadik pedig szász előkelőktől származik.

A székelyek és szászok kiváltságainak leírására is törekszik Eder. Az *Excursus de Sicoliis Transsilvanis* című exkurzusában például azt vizsgálja, vajon kollektív szabadságjogok illetik-e meg a székely nemzetet, vagy pedig olyanok, amelyek csak a székelységnek egy részére érvényesek.³¹⁹ Úgy gondolja, hogy ez az amúgy „legvitézebb nemzet” jogait fegyverei által birtokolja („armorum jure”). A *Diploma Leopoldinumból* vett idézettel nemcsak arra a nemzeti sajátosságra szeretné felhívni Eder a figyelmet, hogy a székelyek híresei harci vitézségükről, hanem egyben arra is, hogy kiváltságaiknak más alapja nem is lehet, egyedül a katonai erények bizonyítása. Ezt Schesaeus munkájából is megerősíti, hiszen éppen ahhoz a sorhoz kapcsolja az exkurzust, amelyben a szász eposzíró a székelyek harci virtusról beszél. Ferdinánd császár küldötteinek 1552-es jelentését felhasználva bizonyítja, hogy a Székelyföldön élnek bizonyos „földön lakó székelyek”, akik elvesztették régi kiváltságaikat.³²⁰ Ehhez idéz még Forgách történeti munkájából és Szamosközitől azokat a helyeket, ahol a lázongó székelyek megfosztatnak előjogaiktól.

³¹⁷ I. könyv 130. verséhez és a II. könyv 77. verséhez fűzött jegyzetek, SCHESAEUS 1979: 9., 81.

³¹⁸ Uo. 205–212.

³¹⁹ Uo. 57–75.

³²⁰ Uo. 58.

Az országgyűléseken történetekre nem utal Eder, de valószínűleg tisztában lehetett az ott elhangzott székely sérelmekkel és követelésekkel. Így az adóval kapcsolatos problémákkal is, amelyekre szintén reflektál exkurzusában, a hadi kiadásokra fordítandó „segedelmet” a nemzetek közös terhének tekintve, a hadiadó kötelességét a nemzetek közötti föderációra, az unióra vezetve vissza:

[i]n his manifesta est memoria foederis (*Vnionem* vocant) a tribus nationibus Transsilvaniae initi, cuius haec summa, vt, quoniam fructus, qui e consuanda patria existunt, ad eas omnes ex aequo pertineret, etiam a militiae laboribus atque a pecuniae publicae repraesentatione nulla earum immunis esset.³²¹

A szászokkal a beszercei grófságról szóló melléklet foglalkozik, a *De perpetuo comitatu Bistriciensi in Transsilvania instituto abrogatio*.³²² Ebben azt bizonyítja, hogy amikor Ulászló király Hunyadi Jánost beszercei grófnak nevezi, nem jogszerűen jár el, hiszen a szászok területe felett átengedi a hatalmat. Ennek részletezését Eder a szász telepések történetének leírásával kezdi, akiket a királyok szabadságjogokkal csábítottak be az országba. II. András oklevelét, az 1224-es *Andreanum*ot magyarázva kifejti, hogy a behívott németek egységes, kollektív jogokat kaptak Szeben környékén, amivel később az északkeleten, Beszerce környékén megtelepedő szászok is éltek saját, sérthetetlen birtokaikon.

Germanis hospitibus in Transsilvaniam vocatis non modo libertatem suam integram manisse, sed eosdem plagarum desertarum atque hostium incursionibus obnoxarum, quas adepti sunt, etiam plenum dominium esse adeptos, imperio penes Principem manente, vnde nempe id consequitus, eorum fundos deinceps per Regem alienari non potuisse: id quidem non modo argumentis Historiae omnigenis formatur, sed dogmatibus etiam Iuris, vt vocant publici universalis est quam maxime consentaneum. Nempe si regionis cuiusnam per populum aliquem occupatae sint loca nonnulla, nemini priuatorum titulo dominii subiecta: eorum omnime et imperium et dominium ad Principem pertinet.³²³

A fejtegetés végkövetkeztetése, hogy I. Ulászló király törvénytelenül járt el, amikor Hunyadi kinevezte. Ezt erősíti Mátyás király három oklevelével, amelyek visszahelyezik a beszercei szászokat régi szabadságjogaikba.

³²¹ Uo. 68.

³²² Uo. 223–248.

³²³ Uo. 227–228.

Úgy tűnik, Eder ezekben az exkurzusokban és appendixekben éppen a korszak „divatos” témáira reflektál, azokra, amelyek az országgyűlésen is felmerültek, mint például a székelyek és szászok kiváltságait érintő kérdések. Ezzel nagyon is életközeli, jelenvalóvá teszi Schesaeus több mint kétszáz éves szövegét.

A legérdekesebb melléklet azonban mégiscsak Tinódi Lantos Sebestyén *Az veg Temes varaban Losonci Istvannac halalarol* című históriás éneke, amit egyébiránt maga Schesaeus is felhasznált eposza megírásához. Eder már az előszóban is kiemelten kezeli a „hős Losonczy” nevét, ami nem lenne zavarba ejtő, ha nem lennének az eposzban más hősieken viselkedő hadvezérek is, például olvashatunk a hősköltemény negyedik énekében a „nagy” állandó jelzővel illetett Dobó István tetteiről is. Vajon miért nem ő a kiemelt szereplő? Erdély történetében vajdaként ő is kiemelkedő helyet foglal el; az ő nevéhez ugyanúgy lehet kapcsolni Tinódi-féle históriás éneket, sőt Eder ezt meg is teszi a negyedik ének harminchatodik verséhez fűzött jegyzetében.³²⁴ De az *Eger var viadalyarol való enec historiajat* nem közli a kiadott szöveg mögötti appendixek között.³²⁵

Losonczy István kiemelését és azt, hogy miért olyan fontos Eder számára ez a már-már kultikus viszonyulás a várkapitányhoz, az ajánlás és a Temesvár védelméről szóló históriás ének utáni újabb melléklet magyarázza meg. Az utolsó appendix ugyanis a Losonczy család egy genealógiáját tartalmazza, amiben az egyes nevekhez a történész kisebb leírásokat is csatol. Az első név ebben „Thomas de Losontz, Regun, Sz. Márton de Magyaro”, aki után két ágra válik a család, az egyiknek végén ott található Temesvár védője. A másik ágon az első név „Dionysius de Losontz”, majd annak László nevű fia. Neki a Losonczy mellett már egy másik jelölő is feltűnik a neve mellett: „Bánfi”. Tőle egyenes út vezet Bánffy Györgyig, aki már grófi méltóságot visel, és 1691-ben Erdély kormányzója lesz. Az ő fia Doboka vármegye főispánja, György, későbbi leszármazottja pedig Dénes, a királyi tábla ülnöke és több más tisztség birtokosa. Úgy tűnik, a Kéziratkiadó Társaság ennek a genealógiának a megalkotásakor valóban érvényesítette azt az Aranka röpiratában is megjelenő igényt, hogy jelenbeli, mármint XVIII. század végi kiemelkedő emberek őseiről is írjon. A genealógia végén ugyanis, mintegy koronaképpen a következő név és hozzá tartozó leírás áll:

³²⁴ Uo. 170.

³²⁵ A temesvári hősről, Losonczy Istvánról szóló Tinódi-szöveg majdnem egészében a *Cronica* 1554-es kiadását követi, tizenhat versszak híján (Tinódi 1959.). Ennek a hatvannégy sornak az elmaradásával nemcsak az akrosztichont rontja el Eder kiadása, de értelemzavaró is a kihagyás. Nem lehet azonban egyértelműen arra gondolni, hogy a Temesvár védelmében elesettek listáját tartalmazó részt Eder tudatosan vette ki a szövegből, mivel a *Cronicával* a mellékletet összehasonlítva egyértelmű, hogy éppen egy lapnyi a kimaradás.

Georg. C. Bánfi L. B. de Los [...] Consiliarius Thesaurarius Transsiluanici, et supremus Comes Comitatus Kolosiensis, tum Consiliarius Gubernii Transsiluani, serius Procancellarius aulicus ac denique anno 1789. [!] Transsilvaniae Gubernati creatus.³²⁶

Ugyanígy az ajánlás beszélője is Bánffy Györgyhöz, Erdély kormányzójához szól, amikor azt írja:

Most Schesaeust adom ki a hazai történelemre és Erdély közjogára tartozó jegyzetekkel bővítve. E munka kiadása által te nem csak azon kor jeles íróját s a tudományt pártolod, de kegyeletet is teszel, mert abban a te egyik elődöd, Losonczi István jeles tettei is elbeszélve vannak.³²⁷

Bánffy – azáltal, hogy az eposz paratextusai az ő őseit léptetik elő a történet legjelentősebb személyeivé – nem csupán tudománypártoló mecénásként, a Kéziratkiadó Társaság előlülőjeként jelenik meg, ahogyan az ajánlás mutatja. Ő lesz annak a családnak a legtekintélyesebb tagja, amelyik a genealógia szerint több nagyformátumú államférfival is megajándékozta Erdélyt. Schesaeus intencióival szemben – aki János Zsigmondot szerette volna a tervezett tizenkét énekes hősköltemény főszereplőjévé tenni –³²⁸ Losonczi és az ő leszármazottai, a Bánffy familia tagjai lesznek az eposz igazi főhősei. Ők ugyanis jelen vannak Erdély eredeténél, közülük kerül ki a Habsburg-fennhatóság alá kerülő ország első kormányzója és a legmagasabb tisztségekig eljutó, a családot a jelenben reprezentáló Bánffy György.

A kéziratkiadók másik kiadványa, Somogyi Ambrus históriája – amely szintén Magyarország három részre szakadásának időszakáról, azaz Erdély külön életének kezdetéről szól – már kevesebb paratextust tartalmaz, nincsenek például exkurzusok a szövegben. A hozzáfűzött jegyzetekben Eder leginkább a szászok történetével foglalkozik.³²⁹

A Kéziratkiadó Társaság, a kezdeti elgondolásokat követve, igyekszik nemcsak a lezártult múlt régi, „megkövesedett” szövegeit bemutatni, de próbál hozzászólni a jelen legfontosabb politikai, társadalmi kérdéseéhez is. Mindezt oly módon kíséri meg, hogy a nemzetek és vallások közötti békességet megbontani akaró vagy a személyeket, neves családokat érintő negatív kijelentéseket, azaz az „illetlenségeket” megmagyarázza, egyben el is veti, erősítve a Bánffy György által is preferált „erdélyiség tudatot”.

³²⁶ SCHESAEUS 1797: 269.

³²⁷ Uo., [7.], ford.: JAKAB 1884: 348.

³²⁸ HEGEDÜS 1916: 17.

³²⁹ SOMOGYI 1800: 39–47., 68–73., 94–101.

AZ ERDÉLYI MAGYAR NYELVMÍVELŐ TÁRSASÁG

A XVIII. század végén Erdélyben létrejövő másik tudományos intézmény az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság volt. Megalakulása és az általa létrehozott szövegek személete szintén szorosan kapcsolódik az 1790-es évek erdélyi országgyűléseihez, az ott felvetett problémákhoz és a kormányzó által hangoztatott „egységes Erdély” nézetéhez. Az ebben az időszakban egyedülként létrejövő akadémiai jellegű szervezet (amely törvényi megerősítés nélkül, de Bánffy György beleegyezésével és támogatásával, azaz félhivatalos módon működik) története több irányból is megközelíthető. Először – ahogyan azt az előszóban jeleztem – az Aranka György által az országgyűléshez írt röpiratokat vizsgálom meg, és hogy azok hogyan kapcsolódnak a diéta kérdéseihez, majd a társaság szervezeti felépítéséről szólva magyarázom annak működését, tagjainak szerepét és azt, miért fejezték be munkálataikat a nyelvművelők. Kitérek arra, mit értettek nyelvművelés alatt az akkori tudósok és kiemelten vizsgálom *A' Magyar Nyelv-mívelő Társaság' munkáinak első darabját*, a *Csiki székely krónikához* kapcsolódó szövegeket, így az Aranka–Schlözer-vitát is.³³⁰

³³⁰ Ez utóbbiról l. BIRÓ 2011.

A magyar nyelv és az erdélyi politikai problémák

„In Siebenbürgen aber können alle Leute hungarisch.”

(I. Ferenc)

Aranka György röpiratai

A Kéziratkiadó Társaság mellett a sokkal jobban dokumentált munkássággal rendelkező Nyelvmívelő Társaság az, amely Bánffy György segítségével létrejön az 1790-es évek elején. A megelőző fejezetekben már láttuk, milyen körülmények játszottak szerepet a XVIII. század végi intézmények megalakulásánál, de ahhoz, hogy teljes körű képet kapjunk az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságról, mindenképpen szükséges elemezni az Aranka György által kiadott, az országgyűlés közönségéhez címzett röpiratokat, reflektálva arra, milyen változásokon ment keresztül a későbbi titoknak elgondolása, és hogyan kapcsolódnak ezek elsődleges kontextusukhoz, az 1790-es évek végének erdélyi politikai problémáihoz: a magyar államnyelv ügyéhez,³³¹ a „nemzetiségi” kérdéshez, a Magyarországgal való szorosabb kapcsolat témájához.

Egy Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság felállításáról való rajzolat az *haza felséges rendeihez* (a későbbiekben: *Rajzolat*) címet viseli az az irat, amit Aranka György először kiad, hogy egy akadémiai jellegű szervezet felállításának pozitívumairól meggyőzze az országgyűlés rendjeit.³³² Eszerint a társaság fő céljai: a két magyar hazában egy egységes nyelvnek a meghatározása, valamint a „világosodás”, vagyis az ismeretek terjesztése. Szükséges ehhez az író szerint egy magyar grammatika, lexikon, a provinciális szavak összegyűjtése, recenziók írása, könyvtár és olvasótársaság létrehozása.

Aranka második röpirata *A Magyar Nyelvmívelő Társaságról Újabb elmélkedés* (a későbbiekben: *Újabb elmélkedés*) címmel jelenik meg.³³³ Valószínűleg Bánffy György bírja rá Arankát, hogy dolgozza ki részletesebben a társaság tervét. Ez már egy jóval részletesebb, konkrétabb program, amely három részre osztva mutatja be az akadémiai jellegű szervezettel kapcsolatos teendőket. Először a költségről, azután a társaság feladatairól, majd annak szervezeti felépítéséről értekezik. Itt a nyelvművelő társaság funkciói főleg közvetítő jellegűek:

³³¹ L. ehhez MARCZALI 1907: 341–393., valamint Szekfű Gyula előszavát az *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez* című szövegkiadásához, SZEKFI 1926: 5–61. A XVIII. század végének nyelvfelfogásáról I. BÍRÓ 2003: 123.; MARGÓCSY 1996: 251–259.

³³² JANCÓ 1955: 93–100.; ENYEDI-UGRIN 1988: 43–59.

³³³ JANCÓ 1955: 106–120.; ENYEDI-UGRIN 1988: 71–101.

az elméket az esméretek bévételére *készíti*, az akadékokat [...] felfedezvén, az elméket azoknak elháritására *felgerjeszti*, az esméretek csomóját szaporítván, azt közönségesen *terjeszti*, az igyekezetet *serkenti* és munkásságot *segéli* [...] *segedelemmel léssen*.³³⁴

„Készíteni”, „felgerjeszteni”, „serkenten”, „segélni”, ezek inkább egy ösztönző, jótékonykodó, a tudósokat instrukciókkal ellátó társaság feladatai, mint egy akadémiai jellegű, tudománnyal közvetlenül is foglalkozó intézményé. Ez az elképzelés sokban hasonlít a Kéziratkiadó Társaság működésére, ahol a tagok szerepe a tagdíj befizetésére korlátozódik, a tényleges tudományos munkát viszont tudósok végzik többé-kevésbé egymástól függetlenül. A társaság első kiadványát és a második kiadvány első kötetét szerkesztő tudós – mint már arról szó esett – például a szász Joseph Karl Eder volt, de Aranka is kapott az intézménytől feldolgozásra váró kéziratot. A nyelv művelők céljaiban megfigyelhető változás így valószínűleg a kéziratkiadókat is irányító Bánffy György gubernátor javaslata volt.³³⁵

Az első röpirathoz képest az *Újabb elmélkedés* egyes fogalmak használatában is óvatosabb. A „világosodás” helyett például ebben az írásában Aranka következetesen az „esméret terjesztése” szókapcsolatot alkalmazza. Fel is hívja a figyelmet a változtatás okára: „ez a szó a mi időnkbe nehéz, kétértelmű szavá és mintegy a közönséges visszaéléseknek jelszavává változván”.³³⁶ A „felvilágosodás”-ra tehát, ahogyan azt Kazinczy is megfogalmazza az *Orpheus* bevezetőjében,³³⁷ sokan tekintettek úgy, mint a radikális politikai nézeteket összefoglaló, sűrítő szimbólumra. A Nyelv-mívelő Társaság első közönséges ülésén elmondott beszédében Aranka újra reflektál a „világosodás” szimbólumára, mondván: „[a]zok között a babonás erővel bíró szók között, [...] melyek ma Európának hajdani egyik megvilágosítottabb részét fellármázták, nevezetes eme kettő is: világosodás és a szelídülés”.³³⁸ Ahogyan az akadémiai jellegű szervezetről írt második röpiratában, itt is igyekszik a szimbólum zavarba ejtő, akár negatív értelmezéseket is előhívó többértelműségét az „emberi értelemnek vezére” jelentésre redukálni.³³⁹ Ezzel ki is veszi a „világosodást” az általa használt

³³⁴ JANCsó 1955: 112.; ENYEDI-UGRIN 1988: 84–85. Kiemelés tőlem: D. P.

³³⁵ A gubernátor szerepével kapcsolatban l. Enyedi Sándor argumentálatlan megjegyzéseit, ENYEDI 1988b: 12–16.

³³⁶ JANCsó 1955: 106.; ENYEDI-UGRIN 1988: 72.

³³⁷ KAZINCZY 2001: 9. Valószínűleg azért is fogadták ilyen ellenségesen a „felvilágosodás” fogalmát, mert II. József is alkalmazta azt (pl. nyelvrendeletében).

³³⁸ ARANKA György: *Béköszöntő beszéd, 1794. Marosvásárhelyen böjtmás havának 28-dikán a Magyar Nyelv-mívelő Próbátársaságban az társaság főtítoknokjának béköszöntő beszéde*, in: ENYEDI-UGRIN 1988: 107–112.

³³⁹ Uo. 108.

politikai fogalmak közül, és a tudomány fogalmai közé illeszti, politikailag kevésbé támadhatóvá téve programját.

Enyedi Sándor véleménye szerint a harmadik, Nyelvmívelő Társasággal kapcsolatos szövegnek a létrejöttében is nagy szerepe lehetett Bánffy György kormányzónak.³⁴⁰ Ez a szöveg pedig *A nemzeti magyar nyelv művelés eredetének Erdélyben alkalmatossága, állapotja és arra egy útkészítő társaságnak ajánlása*.³⁴¹ Mint a címből is látszik, itt egy „útkészítő”, vagy ahogyan később nevezik, egy próbatársaságról szól Aranka, amelynek feladata, hogy a törvényes végzést megelőzően működjön, példát mutatva a majd törvénynyel is elismert tudós társaságnak.

Az országgyűlés először 1790. március 18-án találkozik Aranka beadványával.³⁴²

Zágoni Aranka György Atyánkfia Anyanyelvünk’ műveléséről, és egy arra a’ végre felállítandó Társaságnak Lerajzolásáról készített munkáját oly Kérelem mellett adja-bé az Ország-Rendjeinek, hogy azon Társaság’ felállítását, mint Nemzetünk’ ditsőségére tzelőző Nemes Tárgyat a’ Királyi Fő-Igazgató Tanátsal egyetértve tanátskozás-alá venni méltóztassanak.

Aranka tehát akkorra időzíti programjának tárgyalását, amikor az egyébként külön ülésező Főkormánysház, Bánffy Györggyel az élén, meg tud jelenni a rendek előtt, hogy közösen döntsenek a Nyelvmívelő Társaságról. Erre Bánffy betegsége miatt csak április 15-én kerül sor. A döntés, úgy tűnik, hamar megszületik.

Mely igyekezetet a’ Fő-Igazgató Tanáts-is helyesnek és egyszersmind annak elő-segellését szükségesnek esmérven, a’ Méltóságos Gubernátor Ur ö Excellenciája ajánlá, hogy azon hasznos tárgynak meg-fontolására ’s kidolgozására kész a’ Királyi Fő-Igazgató Tanáts részéről-is Személyeket kinevezni, tsak elébb a’ Statutusok [!] magok’ részekről a’ Deputatiót ki-rendelni és magával ö Excellenciájával azon Deputációra rendelendő Személyeknek neveit közölni ne terheltessenek.³⁴³

A témát tárgyaló „a’ Magyar-nyelv’ és Tudományok nevelésére” nevet viselő bizottságban Arankán kívül helyet kap például a kolozsvári színjátászás két legfontosabb pártfogója: Fekete Ferenc és báró Wesselényi Miklós is, valamint a négy bevett vallás iskoláinak legtekintélyesebb tanárai.³⁴⁴ Bánffy később kihagyatja az ellenzéki érzelmű Wesselényit, de Arankának

³⁴⁰ ENYEDI 1988b: 20.

³⁴¹ JANCsó 1955: 121–123.; ENYEDI–UGRIN 1988: 102–106.

³⁴² Orsz. jegyz., 1790/91, XXXIV. ülés (1791. március 18.), 279–281., 281.

³⁴³ Uo., XLIV. ülés (1791. április 15.), 362–368., 367–368.

³⁴⁴ A bizottság munkálataival kapcsolatban I. TRóCSÁNYI 1978, különösen 46–80.

is távoznia kell a bizottságból, mivel a királyi tábla tagjai csak a jogügyi bizottságban kaphatnak helyet.

Az Erdélyi Nyelvmívelő Társasággal egyébként a tanügyi deputatio, úgy tűnik, nem nagyon foglalkozott.³⁴⁵ Noha az ügyet tárgyalók támogatják az intézmény megalakulását, mégis módosítanák a tervezetet; kihagynák a személyi kérdésekkel és a részletkérdésekkel foglalkozó részeket, valamint javasolják szászok felvételét is a társaságba. A kancellária még ennyre sem tartotta érdemesnek a tervezetet, mondván, nincs még teljesen kidolgozva.³⁴⁶

Hiába születik meg az országgyűlésen a Nyelvmívelő Társaság felállításáról szóló XLV. számú törvényjavaslat, a szentesítés elmaradása miatt ez nem emelkedhet törvényerőre. Valószínű azonban, hogy Aranka programja széles körű támogatást élvezett, hiszen nem csak Bánffy György, az udvarhű kormányzó támogatja a törvényjavaslat létrejöttét. A Bécsben tartózkodó Teleki Sámuel kancellár is dicséri Aranka társaságalapító igyekezetét 1791. május 30-i levelében.³⁴⁷ A misszilisben reményét fejezi ki, hogy a II. József halálát követő zavaros állapotok nem akadályozzák a program megvalósulását: „csak a mostani felhevülések, mértékletesebb hangja a szelídebb Musákat szollani engedje”. De a másik oldal képviselője, Wesselényi Miklós, a rendi ellenzék vezetője is figyelemreméltónak tartja Aranka tervezetét. Erről tanúskodik Aranka röpiratának kézzel írott, latin változata, amely az ő hagyatékában maradt fenn, és aminek a hátoldalára azt írták: „[m]egtartásra méltó hasznos levelek”.³⁴⁸ Ezt a széles körű támogatottságot a próbatársaság megalakulása után is igyekszik kihasználni Aranka és az intézmény vezetősége, ügyelve a „politikai korrektség”-re, vagyis hogy a nyelvművelők között mind a négy bevett vallásból és mind a három erdélyi nemzetből legyenek tagok.

³⁴⁵ Uo. 76.

³⁴⁶ Uo. 80.

³⁴⁷ közli: ENYEDI 1991: 133.

³⁴⁸ Kolozsvári Állami Levéltár, Fond 259, 448-as csomó. Egy vélhetően 1796-ban vagy 1796 után keletkezett tagnévsorban Wesselényi neve is megtalálható. A felette lévő gr. Bethlen László neve mellé – hogy jelezzék, milyen tudományos munkakörben számíthatnak a segítségére – ezt írták: „versre és folyó beszédre”. Wesselényi neve mellett pedig az „esmét” szó áll, azaz szintén olyanként van feltüntetve, aki a Nyelvmívelő Társaságot szűkebben vett irodalmi (verses és prózai) művek létrehozásával segítheti (?). JANCsó 1955: 351.

A magyar államnyelv ügye

Háttérül szolgál Aranka röpirataihoz a magyar nyelv presztízsének folyamatos növekedése a XVIII. század során,³⁴⁹ és annak politikai kérdéssé váló válása az 1780-as és '90-es években.³⁵⁰ Érdeemes tehát egy kicsit visszszámenni az időben, legalább II. József 1784-es nyelvrendeletéhez, amihez a magyar nyelv ügyének politikai kérdéssé válását köti a szakirodalom. Ekkor ugyanis a kalapos király rendeletét a magának politikai hatalmat tulajdonító nemesi közösség egy kiterjesztési versenyben részt vevő szimbólumként kezdi el értelmezni, azaz olyan jelképként, amely arra törekszik, hogy a magyar nemesi politikai közösség szimbólumait megpróbálja kiszorítani, megsemmisíteni.³⁵¹

II. József bizonyosan nem így értelmezte saját lépését, amit egy egységesebb, összetartóbb birodalom megalkotásának érdekében tett meg. A helytartótanácsához szóló leirata így szól:

Holt nyelvnek, mint a latin használata eléggé tanusítja, hogy egy nemzet nem érte el a műveltség (Aufklärung) bizonyos fokát, mert vagy azt bizonyítja, hogy anyanyelve hiányos, vagy hogy más nép azt nem tudja írni és olvasni és, hogy csak azok képesek gondolatoknak írásában kifejezést adni, kik tudnak latinul.³⁵²

A latin és a latint használók anyanyelve ebben a leírásban egyaránt alkalmatlanként tételeződik a politikai, jogi kommunikációra. Egyik sem tudja betölteni a kommunikáció sikerességének feltételeit, a latin holt nyelv volta miatt, az anyanyelv, amilyen a magyar is, fejletlensége miatt. A latin nyelvvel ráadásul túl kevesen bírnak ahhoz, hogy az állampolgárok megérthessék, hogyan kormányozzák őket és hogyan bíraskodnak felettük, nagy tömegeket zár ki nemcsak a közigazgatási hivatalokból, de a jogszabályok, bírósági ítéletek egyszerű megértéséből is. A németről viszont azt állítja az uralkodó leirata, hogy kellőképpen kiművelt, könnyű megtanulni, és máris sokan ismerik Magyarországon. Itt tehát a Habsburg Birodalom egységét szem előtt tartva, a „racionális kormányzás” gondolatával karöltve jelenik meg a német nyelv.

³⁴⁹ L. erről Szajbély Mihály könyvének „Minden nemzet a maga nyelvén...” című fejezetét, SZAJBÉLY 2001: 15–31.

³⁵⁰ A nyelvkérdéssel kapcsolatban I. CSETRI L. 1990: 14–25.; MARCZALI 1888, II: 384–405. és a Marczali nézeteit helyenként bíráló, a témáról jó áttekintést nyújtó: BÍRÓ 2003: 117–137. Az országgyűléseken megjelenő nézeteket vizsgálja főleg az 1807-es magyarországi diétával foglalkozva: AJKAY 2005.

³⁵¹ L. ehhez: HARRISON 2000.

³⁵² MARCZALI 1888: 385.

A Statsraat támogatta a Kaunitz ötletére visszavezethető rendelet kiadását.³⁵³ A szakértőként felkért Martini javasolja, hogy az iskolákban: „ezentúl ne alkalmazzassék németül nem tudó mester”,³⁵⁴ Hatzfeld, az államtanács egyik tagja szerint pedig a kiváltságokért könyörgők közül is előnyösebb megítélésben kellene részesíteni a németül tudókat. Gróf Esterházy Ferenc, a magyar kancellár viszont – tudva, hogy a király véleményét nem tudja megváltoztatni – amellet érvel, hogy a magyar nyelvet könnyebb volna bevezetni „Volkssprache”-ről lévén szó (elterjedt, az ország legtöbb lakosa által beszélt nyelv), ráadásul a közigazgatásban fontos szerepet betöltő nemesség is ezt használja.³⁵⁵ II. József válaszában valóban ragaszkodik nézeteihez. Megnyugtatta Esterházyt, nem akarja, hogy millió ember nyelvet cseréljen Magyarországon, csupán azt, hogy a közügyekben a latint a német nyelv váltsa fel.³⁵⁶ „Ezen intézkedésem” – írja a király elmentmondást nem tűrően – „a magyar nemzetnek és a köznek javára és dicsőségére céloz”.³⁵⁷

Már ebből a II. József kompromisszumkészségét is minősítő, reprezentatív levélváltásból is látszanak azok a nézetek, amelyek irányítani fogják az 1780-as, '90-es évek politikai ágenseinek nyelvről alkotott percepcióját. Mind az uralkodó, mind pedig a kancellár alapvetően két témát érint a hivatalos nyelvről beszélve. Egyrészt úgy néznek a nyelvre, mint a politikai, jogi kommunikáció eszközére, amivel kapcsolatban a legfontosabb kérdés, hogy teljesíti-e egy nyelv a kommunikáció sikerességének előfeltételeit. Ez ugyanakkor azt is elárulja, hogy mindkettőjük nyelvfelfogása instrumentális, azaz úgy tekintenek rá, mint a gondolatok kifejezőeszközére.³⁵⁸ II. József a németben látja a sikeresség biztosítóját, míg Esterházy alkalmasabbnak véli a latint és a magyart. Másrészt fontos problémaként jelenik meg a nyelvet beszélők, illetve nem beszélők politikai helyzetének, hatalomhoz való viszonyának megváltozása a rendelet bevezetése után. Esterházy úgy látja, hogy a német bevezetésével eddig feladatuknak megfelelő hivatalnokokat kellene elbocsátani, míg a király szerint a német nyelv még a birodalmi tisztségek előtt is megnyitná a kaput a magyarországi tisztviselők számára. Innen látszik – és ezt a későbbi elemzések is bizonyítani fogják –, hogy II. József mindig birodalomban, a rendelete ellen fellépők mindig

³⁵³ Soós 2005: 263.

³⁵⁴ MARCZALI 1888: 389.

³⁵⁵ Uo. 387.

³⁵⁶ Uo. 389.

³⁵⁷ Uo. 390.

³⁵⁸ „József nemcsak nem látta, de nem is láthatta előre a következtetéseket, mert az ő szeme, mint még kortársaie sem, nem volt kifejlődve arra, hogy nyelv és nemzetiség végzetes összefüggéseit a valósághoz képest észre vegye.”, SZEKFÜ 1926: 9.

Magyarországban gondolkodnak, ami miatt az előző levélváltás is olyan, mintha a jogszabályon vitázó politikusok elbeszelnének egymás mellett.

A nyelvről való beszéd leírhatónak tűnik tehát a politikai, jogi kommunikációs sikeressége és sikertelensége, valamint a nyelv mint a *politikai integráció* (sokan és egyre többen kapnak esélyt használata által, hogy részt vegyenek a politikai kommunikációban) és *dezintegráció* (a nyelv hivatalosan való elismerése kirekesztő hatású) ellentétpárjainak segítségével, még akkor is, ha a különböző érvrendszerek között nagy különbségek lehetnek. Az persze már az előbbi levélváltásból is látszik, hogy a nyelv politikai szimbólumként működik. Ha az egyik politikai közösség, jelen esetben az udvar, az egyik nyelvet a sikeres politikai kommunikációra alkalmasnak találja, ugyanígy a birodalom politikai, közigazgatási egységesítésére is, a másik politikai közösség éppen amellet kezd el érvelni, hogy ugyanez a nyelv sikertelen lenne bizonyos kommunikációs helyzetekben, és a nyelvet nem beszélők elől elzárná a boldogulás, a politikai érdekérvényesítés, a jogi aktusokban való megszólalás útját. Ebben az esetben természetesen – még ha úgy is tűnik, hogy egy témáról beszélnek a vitázó felek – nagy eltérés lehet a sikeresség és az integritás megítélésében.

Kérdés, hogy ebbe az előző levélváltás alapján megalkotott egyszerűsítő sémába beilleszthető-e a magyar nyelv. Bizony elég nehezen, amennyiben tudjuk, hogy politika és jog nyelve évszázadok óta a latin Magyarországon, így inkább ez az, amire a politikai kommunikáció sikerességét hangoztatva hivatkozni lehet. Ugyanígy az ország integritásának megerősítésére is inkább alkalmasnak tűnhet egy nemzetek feletti, a magyarul nem beszélő nemzetiségi nemeseknek is „esélyegyenlőséget” biztosító latin. Nem véletlen, hogy elsősorban ezt támogatják a nyelvrendelettel megriadt vármegyék felirataikban.³⁵⁹ A magyar nyelv azonban az 1790-es évek nemesi törekvéseinek legfontosabb programjaiban nagyon is előkelő helyet kap, sőt néhány ez időben írt szövegből úgy tűnik, a magyar hivatalossá tétele lenne a legmegfelelőbb garancia a nemesség amúgy is korlátozott hatalmának megőrzésére, illetve a legjobb megoldás az XVIII. század végére felgyülemlett sérelmek orvoslására.

A nyelvrendelet leiratának II. Józseffel ellentétben a vármegyék különleges jelentőséget tulajdonítanak, sőt az „embert próbáló idők” toposzait kezdik el alkalmazni vele kapcsolatban. A rendelet szövegét „fájdalommal”, „aggódással” olvassák, „félelem szállja meg lelküket”.³⁶⁰ „Amennyiben ugyanis a rendelet végrehajtására kerülne, az nagy veszélyeket jelentene a magyar nemzetre, azon túl, hogy nagy zűrzavart fog előidézni

³⁵⁹ Soós 2005. 295–296.

³⁶⁰ Uo. 272.

mind a közigazgatásban, mind pedig a törvénykezésben”.³⁶¹ Szepes vármegye egyenesen törvénytelennek ítéli meg az uralkodónak azt a lépését, amellyel a szokásokat kívánja megváltoztatni, azaz a folytonos, legalizáló erőként is funkcionáló időt akarja kizökkenteni természetes folyamából. Ellentmond ezzel saját magának, hiszen trónra lépésekor fogadalmat tett az ország szokásainak megtartására, de ellentmond elődeinek is, akik tiszteletben tartották nem csak az írott törvényeket, de az íratlan szabályokat is. Ezzel – vélik az északi vármegyék – a király saját legitimitását is megrendíti. A „megbontott szerződés”, a „kizökkent idő”, vagyis a bizonytalanság arra ösztönzi a rendeket, hogy az uralkodóval szembeni politikai közösségként lépjenek fel a német nyelv bevezetése ellen. Ez a politikai közösség koherenciájának megerősödését is maga után vonja; Bihar vármegye például több vármegyével kezd levelezésbe a leirat hatására (pl. Békés, Arad, Máramaros).³⁶² Hogy céljaikat elérjék, mindenekelőtt azt kell bizonyítaniuk, hogy a német a politikai, jogi kommunikáció eszközeként sem használható megfelelően, sem a politikai integráció megerősítésére nem alkalmas.

„A törvényes latin (»lingua legalis«) »kiirtásával« alig akad majd az utódok közül bárki a hazában, aki a hosszú évszázadok alatt megalkotott honi törvényeket megértené” – állítják a zalaiak és a borsodiak.³⁶³ A jogszabályok autentikusságának megőrzése általában a nyelvek alkalmaságának próbaköveként jelenik meg a leírásokban. A latinnak ebben behozhatatlan előnye van, hiszen a szokás legitimálja használatát. Ugyanígy az armálisok, a birtokperek anyagai is latinul íródtak,³⁶⁴ és az országban élő különböző népek a hivatalos ügyeik intézésekor is ezt a nyelvet használják. A külfölddel való érintkezés sem okoz problémát az univerzális nyelvvel,³⁶⁵ sőt „a magyar nemzet ezen a nyelven ismerte meg a bölcséleti tudományokat, a művészeteket, a literatúrát, a teológiát, a történelmet, de a természettudományokat is, – mondhatni – ezen pallérozódott ki”.³⁶⁶

Röviden: a latin mindenre alkalmas volt eddig, és lesz ezután is. Kérdés, hogyan lehet érvelni a latin nyelv mint az ország integritásának megerősítője mellett. Ez a funkciója az „atyai nyelv”-nek leginkább úgy jut kifejezésre, hogy a németet állítják alkalmatlannak erre a feladatra, mindenekelőtt azzal, hogy ezt kevesen beszélik az országban.³⁶⁷ A német bevezetésével a nyelvet nem beszélő hivatalnokokat el kellene távolítani.

³⁶¹ Uo. 273.

³⁶² Uo. 275.

³⁶³ Uo. 274.

³⁶⁴ Uo. 289.

³⁶⁵ Uo. 287.

³⁶⁶ Uo. 288.

³⁶⁷ Uo. 283–284.

Helyettük hozzá nem értő idegeneket kellene fontos pozíciókba juttatni. Ebből a gondolatmenetből egyenesen következik a magyar nemesek állástalansága, így egzisztenciális nehézségeik is,³⁶⁸ továbbá az az „alkotmány-jogi probléma, hogy hogyan lehet biztosítani a nemesek hivatalviselési jogát”.³⁶⁹ A német így nem hogy egységesítő lenne, de még azok elől is elzárna a felemelkedés útját, akik érdemesek lennének arra, hogy fontos pozíciót töltsenek be Magyarország közigazgatásában.

A magyar nyelvet II. József nem tartotta elég műveltnek ahhoz, hogy a politikai, jogi kommunikációban sikeres legyen. Ezzel szemben is sok ellenvélemény fogalmazódik meg a vármegyék felirataiban, nem feltétlenül a politika vagy jog köréből hozva példát. A máramarosiak például azzal bizonyítják a magyar fejlettségét, hogy az alkalmas az irodalom művelésére is. Szepes vármegye pedig úgy véli: „a magyar minden nehézség nélkül alkalmazható lenne a törvényeinkben: már addig is sok helyen volt annak nyelve, mindenféle jogi terminust ki lehet fejezni vele”.³⁷⁰ Úgy tűnik, a latin melletti legfontosabb érv, az *usus*, a szokás, itt is felhasználható. A Bihar vármegyei Beöthy János véleménye szerint:

a deák nyelv volt az, melyen valamint az törvényeink ki szabattak, úgy az ország dolgai is, – jelen való időig kormányoztattak, noha a tanácskozásokban s egyéb publicumoknak folytatásában nem csak a vármegyéknek, de az országnak gyűlésében is mindenek magyar nyelven folytanak.³⁷¹

A magyar nyelvet, hasonlóan a latinhoz, szintén sokan beszélik az országban,³⁷² így hivatalossá tétele semmiképpen sem lenne olyan kirekesztő, mint a németé. Azokkal a nemzetiségiekkel pedig, akik nem tudnak magyarul – Trencsén vármegye felirata szerint, – nem kell foglalkozni, mivel nem nemesként úgysem szólhatnak bele az ország közigazgatásába. Esztergom vármegye már azt a később nagy karriert befutó gondolatot is felveti az „egységes ország” szimbólumrendszerén belül, hogy a magyart a nemzetiségiek között is el kellene terjeszteni.³⁷³

A magyar nyelv – összefoglalva az eddigieket – beilleszthető a sikeres-sikertelen, integráló-dezintegráló kategóriák által határolt rendszerbe, hiszen alkalmasságát ugyanazokkal az érvekkel sikerül igazolni, mint amivel a latin mellett szóltak, vagy amivel II. József indokolta a német bevezetését. Hasonló argumentumokkal próbálják indokolni a „tudós haza-

³⁶⁸ Uo. 282.

³⁶⁹ Uo. 283.

³⁷⁰ Uo. 292.

³⁷¹ MARCZALI 1888: 528–529.

³⁷² Soós 2005: 292.

³⁷³ Uo. 292–293.

“fiség” eszköztárát használó szerzők a nemzeti nyelv előnyben részesítését az 1790-es években.³⁷⁴ Ekkor jelennek meg ugyanis azok a népszerű röpiratok, amelyek összesítve tartalmazzák mindazokat a nézeteket, amelyek a nyelvrendelettel kapcsolatban megjelentek a feliratokban.

Találhatók mégis olyan megnyilatkozások, amelyek nem eszerint a séma szerint beszélnek a magyar nyelvről. Ezek ugyan szintén a politikai kommunikáció sikerességéről, sikertelenségéről és a nyelvhasználók politikához való hozzáféréséről beszélnek, de az értékek előjelét megfordítják. Itt az lesz a fontos, hogy a kommunikáció sikertelen legyen, hogy minél kevesebben vegyenek részt a politikában. Decsy Sámuel például a Magyarországon hivatali állásban lévő idegenekkel kapcsolatban jegyzi meg:

[e]gyedül nyelvünknek közönségesé tételében találhatunk egy keves menedék-helyet. Hogyha minden polgári és törvényes székekbe bé-iktathatnók azt, ha mind kerengő úton-is, de csak ugyan elérhetnénk végünket. Mihelyt ezt végbe-vihettyük, mingyárt [...] el-távoznánk tőlünk kenyerünkön élő idegenek.³⁷⁵

A magyar nyelv hivatalossá tételével tehát a magyar nemesség magához ragadná a kezdeményezést, válaszára kényszerítve az idegen tisztségviselőket: vagy eltávoznak az országból, vagy a nyelvet megtanulva erősebben kötődnek majd a magyarokhoz. Ebben a szemléletben alapvető előfeltevés az, hogy a tanult nyelvvel együtt a nyelvet beszélő nemzet erőseiből is részesül a tanuló. Így, a politikai kommunikációból kizárva bizonyos elemeket, egyben azokat hasonulásra készítve erősödne meg – kizárva beolvasztva – a magyar nemesi politikai közösség.

Ugyanitt idézhetnénk Aranka Györgytől is, aki úgy véli, hogy a minden történeti szöveget magyar nyelven kell kiadni, hogy azokat a rosszindulatú idegenek ne használhassák a magyarok ellen:

Igen is minden Laístromok, minden Inventariumok, a mint nevezik, sőt a' fizetett Tudos Társaságnak minden munkái, és könyveíis [...] tiszta Magyarul, és tsupán csak Magyarul légyenek, és külömben semmi képpen nem. Ilyen tisztán, és röviden meg mondom az okát is. Most ugyan mitsoda Lélekkel tehetném én hazám eleibe ezt a' kérést? Atyamfiai Nemes Magyarok! Adjátok az én kezemben minden Diplomáitok, ok Leveleítek, és minden betsesebb, 's hasznosabb Írásaitokot, Ímé olyan okkal kérem hogy rendíbe szedem őket, [...] hogy valami haszonra vagy Tudományra való vagyon benne a' mikor tetzik

³⁷⁴ DEBRECZENI 2001b: 487–501.

³⁷⁵ DECSY 1790: 242.

könnyen meg találhatja benne akár mely idegen Nemzetbeli ember; tsak Ti, és a’ Ti Őzvegyeitek, és Árváitok nem vehetik hasznát ha réájok szorulnak!³⁷⁶

A magyar nyelv hivatalossá tétele – mint a legfontosabb alkotmányos garancia – Aranka György programjában is elsőrendű szerepet játszik az 1790-es évek elején. A Nyelvmívelő Társaság későbbi titoknok *Rajzolatá*-ban úgy véli:

[v]alameddig az igazgató, törvénytevő s tudományi, tanító, olvasó és író nyelv nem nemzeti, mindaddig egy választó kárpit vagyon a nemzetnek közepette felhúzza [az idegen nyelveken is beszélők és a csak magyarul tudók között].³⁷⁷

Ám a magyar államnyelv Erdélyben – ugyanúgy, ahogy Magyarországon – nem tűnhetett fel mindenki számára egyértelműen pozitívként,³⁷⁸ lévén, hogy az országgyűlésen is részt vevő szász követek nemzeti nyelve nem a magyar, hanem a német volt. Valószínűleg éppen emiatt az *Újabb elmélgedésekben* Aranka máshogyan fogalmaz:

az egész országba a *magyarok között* minden alsó és felső székeken, mind törvényes, mind igazgatást illető minden dolgok, kamarán, bányákon, postákon, harmincadokon közönségesen és minden kifogás nélkül egyedül magyar nyelven folyjanak.³⁷⁹

Itt már csak a magyar és székely területeken váltaná magyarra a közigazgatás nyelvét, a szászokat ebbe a leírásba nem lehet beleértetni. A hivatalos nyelvről alkotott törvényjavaslat, a később 1791. évi XXXI. törvénycikként szentesített artikus is ezt a szűkebb körű értelmezést követi, kimondva: „[a] magyar nyelvnek ezelőtt is divatban volt használata, Ő szent felsége kegyes beleegyezésével a magyar és székely nemzetek kebelében, valamint minden kormányhatóságnál, hivatalnál és törvényszéknél jövőre is maradjon fön”.³⁸⁰

A magyar nyelv egyébként az 1790-es évek erdélyi diétáin nagy támogatásra számíthatott, hiszen már az első országgyűlés legelső ülésén eldöntik az egybegyűlt rendek, hogy a jegyzőkönyvet magyar nyelven is

³⁷⁶ ARANKA György, *A’ Magyar Nyelv Mivelése ’Sengéjének II Szakasza a’ XI-dik Czikkelly héjjával*, in: DÁVID–BIRÓ (s. a. r.) 2007: 60–61.

³⁷⁷ Uo. 95. Aranka próbálkozik is létrehozni egy magyar *Tiszti szójegyzéket*, amely az igazságszolgáltatásban használt legfontosabb szavakat magyarázná, l. ÉDER 1978: 260–263.

³⁷⁸ Magyarországon a szlovák anyanyelvű követek tiltakoznak a magyar államnyelv bevezetése ellen.

³⁷⁹ JANCÓS 1955: 110.; ENYEDI–UGRIN 1988: 78–79. [Kiemelés tőlem: D. P.]

³⁸⁰ *Erdélyi törvények* 1900: 529. Hasonló törvénycikk születik a magyarországi országgyűlésen, 1790. évi XVI. törvénycikk, *Magyar törvénytár* 1901: 163.

ki fogják adni: „[e]zaránt egyenlő akarattal végeztetett, hogy Hazánk' és Nemzetünk' ditsőségére, más Nemzeteknek-is helyes példáját követvén, ezen közönséges Gyűlésnek folyamatjáról kikelendő Jegyző-Könyv Hazai Magyar-nyelven irattassék”.³⁸¹ Meg is bíznak egy bizottságot azzal, hogy sajtó alá rendezze a kérdéses iratokat, amely bizottságnak Aranka György is tagja lesz. Ráadásul az uralkodónak 1790. november 2-i rendeletét is lehetett a jogszabály betűjétől elvonatkoztatva és inkább a jogszabály „szellemére” figyelve úgy értelmezni, hogy II. Lipót is lelkes híve a magyar nyelvnek és annak kiművelésének. Aranka is hivatkozik erre, mint olyan dokumentumra, ami a fejedelem intencióját tartalmazza:

mostani felséges uralkodónk is nemzeti nyelvünknek az elsőséget megengedni láttatik, midőn [...] így parancsol: [...] azokon a helyeken, ahol több nyelvekkel élnek, mint *fő nemzeti nyelvre, a magyar nyelvre*, és a deák nyelv tanulása segítségére éppen *csak ez a nemzeti nyelv fordíttassék*.³⁸²

Ezeket a biztató előjeleket erősíteni látszik, hogy az országgyűlés támogatásával adják ki Gyarmathi Sámuel *Okoskodva tanító magyar nyelvmes-terét* is. Erre fordítják azt az 1500 forintot, amit Natorp Vilhelm ajánlott fel a rendeknek nyelvművelési célokra hazafiúsításáért cserébe. Gyarmathi grammatikája ráadásul az egyik legtökéletesebb nyelvnek tartja a magyart, kényszeredett igyekezettel törekszik arra, hogy bebizonyítsa megállapítását, mely szerint: „az Europai Nyelvek közt, a' Magyar Nyelv legközelebb járul, egy [...] nagy tökéletességű képzelt Nyelvhez”.³⁸³ A magyar ugyanis majdnem teljesen megfelel a könnyen tanulhatóság, a törvényekhez való ragaszkodás és a minél kevesebb nyelvtani szabály: conjugatio és declinatio (Gyarmathinál „foglalás” és „hajtogatás”) hármas elvének. Tagadja, hogy a magyarban egymástól nagyon különböző dialektusok lennének,³⁸⁴ hogy ezzel is az egységes, tökéleteshez közel álló nyelv tételét támassza alá, aminek gazdagságára azzal hoz példát, hogy több mint 1500 ragozott alakját sorolja fel a „szolga” szónak.

Több kortárs szerint azonban mégiscsak az lenne a nyelv karrierének csúcsa, ha a jog és a politika is ezt az eszközt használná kommunikációiban. Az erdélyi polgári jog legfontosabb iratai, az *Approbata* és a *Compilata Constitutiók* ugyan magyar nyelvű törvényeket foglalnak össze, Balia Sámuel Erdély közjogi helyzetéről szóló *Erdély Ország' közönséges nemzeti törvényeinek első része* című, a korábbiakban már említett kiadvány mégsem elégedett. A könyv írója elnézést kér a nyomtatás hibáiért, amelyek

³⁸¹ Orsz. jegyz., 1790/91, I. ülés (december 21.), 1–31., 31.

³⁸² JANCsó 1955: 96., ENYEDI–UGRIN 1988: 50. [Kiemelés az eredetiben]

³⁸³ GYARMATHI 1794: VII.

³⁸⁴ Uo. 374.

szerinte azért kerültek bele munkájába, mert „a' Magyar Beszéd' és Irás' törvényei [...] egy formába még nem allittattak-meg”.³⁸⁵ Aranka György is hasonló okok miatt tartja fontosnak a magyar nyelv művelését, hogy le lehessen írni magyar nyelven, egyértelműen, hiba nélkül a nemesek priviligiumait. Emiatt nem ért egyet a Kéziratkiadó Társaság tanácsának tagjaival, akik úgy látták – mivel a német és a latin szintén „közönséges” nyelv a hazában –, hogy a történetírók munkáit eredeti nyelven kell kiadni.

A nemzetiségek

A magyar nyelv presztízisének megnövekedését legjobban az mutatja, hogy a róla írók általában alkalmasnak tartják arra is, hogy a különböző nemzetiségekre tagolódó országot egységesítse. Az a gondolat, hogy Magyarországot egyetlen nyelv égisze alatt lehetne egyneművé tenni, Besenyeitől fogva,³⁸⁶ Báróczi Sándoron³⁸⁷ át sokaknál megjelenik. Arankától is lehet bőségesen példát hozni erre az elképzelésre, például az *Újabb elméledések* érzékletes hasonlatát:

Akik távol vagynak egymástól, ámbár azon egy nyelven beszélnek is, sőt még akik azon egy hazában laknak is, ha egyik a másik gondolatját nem tudhatják, mindkét rendbéliék egymásra nézve süketek is, némák is. Ez a sorsok bizonyoson egy különböző nemzetekből és nyelvekből álló haza lakosainak, míg egy nyelv köztők közönségessé nem tétetik.

Hogy ezt az egyesítő szándékot Arankánál a Nyelv-mívelő Társaság működése során mindig figyelembe vette, arra példa lehet, hogy még 1806-ban is úgy gondolja: „a haza és magyar nemzet kebelében sok más nyelvű nemzetek is lévén, a magyar nyelv mint fő, mindenek között közönségesbé legyen”.³⁸⁸

Az 1790-es években, amikor a nemzetiségi kérdést nem nemzeti, hanem rendi keretek között kezelték, nem tűnt egyértelműen illuzórikusnak a soknyelvű ország egységesítése a magyar nyelv eszközével. Az 1794-es diétán például a nyelvéhez mindig ragaszkodó szász nemzet gyakorol értékes gesztust ezzel kapcsolatban. Éppen Gyarmathi elkészült grammati-

³⁸⁵ BALIA, 1791: o. n.

³⁸⁶ „[A] köztünk lakó németeket és tótokat is magyarokká kellene tennünk”, BESSENYEI 2007: 469–492.

³⁸⁷ „[M]iért ne lehetne hát ellenben azt remélni, hogy azokat az előszámlált nemzeteket, meggyőző fontos okokkal kapacitálván következendő hasznokról, ne fogadnák el a magyar nyelvet, és önként ne tennék ezt az egynehány esztendeig tartó áldozatot [!], egy olyan hazának, melynek kebelében, más nemzetekhez képest oly boldogan élnek”, BÁRÓCZI 1984: 36.

³⁸⁸ ARANKA György, *Arra a kérdésre mely a Hazai Tudósítások által az 1806-ban a 38-dik tudósításban kihirdetett, rövid vélekedés*, in JANCsó 1955: 336.

káját osztják szét a vármegyék és székely székek képviselői között, amikor „[a'] Szász Nemzet Követtjei jelentvén, hogy azon Magyar Grammaticára leg nagyobb szükségek volna”,³⁸⁹ elkérik a megyéktől az *Okoskodva tanító magyar nyelvmestert*. A vármegyék pedig át is adják saját példányaikat.

Más nemzetiségeket is lehet azonban említeni, mégpedig azokat, akik az 1790-es országgyűlésen próbálnak rendi kiváltságokat szerezni. Láttuk, hogy a románság, amelyik létszámban ekkor már meghaladta a három bevett nemzet összlétszámát, szintén beadvánnyal fordul az erdélyi rendekhez privilégiumokat követelve. A másik, hasonló beadványt pedig a kereskedéssel foglalkozó örmény települések, Szamosújvár és Ebesfalva nyújták be, akik a haza eddigi hű szolgálataért cserébe kérik felvételüket a szabad királyi városok közé.³⁹⁰

A *Supplex* elutasítása után a románság ügye az országgyűléstől a tanügyi bizottság elé kerül, két témára szűkítve a beadvány által felvetett problémákat, egyik a görögkeleti katolikus papok ellátásának, másik a román nép kiművelésének problémája. Ez utóbbi kérdésben is nagy hangsúlyt kap a magyar nyelv, hiszen Fangh István kanonok javaslata előnyben részesíti a magyarul tanuló román papokat.³⁹¹

Azt, hogy az örmény városok elhelyezhetők a fennálló rendi keretek között, Arankának az 1791. év krónikájáról írt szövege is bizonyítja, ahol örömmel köszönti Szamosújvár és Ebesfalva csatlakozását a magyar szabad királyi városokhoz:

[e]zen a' gyűlésen a' Magyar Nemzet az eddig kebelébe lévő, és kereskedéssel élt Szorgalmatos Örmény jövevény Nemzetet annak kérésére maga kebelébe és Nemzetibe vevé, és ez által egyszeribe a' Magyar Nemzetet egy néhány ezer Lélekkel 's az Országot két szép Magyar várossal meg erősíté.

Az országgyűlés azonban – ahhoz, hogy a magyarságba beolvaszthassa az örmény városokat – feltételekhez köti az Szamosújvár és Ebesfalva privilégiumait. Ilyenek például azok a kikötések, amelyek szerint az örmény követeknek magyarul kell beszélniük a közjót illető dolgokban, valamint hogy a kereskedővárosok kötelesek magyar iskolát felállítani.³⁹²

Történnek tehát próbálkozások a legnagyobb rendi fórumon is az irányban, hogy a magyar nyelvet a soknemzetiségű ország minden nemzetével és etnikai csoportjával elfogadtassák. Így Aranka, még ha ma már túlzottan naivnak, idealistának tűnik is ez az álláspont, valóban láthatott

³⁸⁹ Orsz. jegyz., 1794/95, XVI. ülés (1794. december 19.), 115–119., 118.

³⁹⁰ L. erről a *A Supplex Libellus Valachorum* és az örmény városok című fejezetet.

³⁹¹ A bizottság munkálataival kapcsolatban l. TRÓCSÁNYI 1978: 28–45.

³⁹² Orsz. jegyz., 1790/91, XCII. ülés (1791. július 29.), 610–618., 611–612., maga a beadvány no., LXXXVIII. ülés (1791. július 26.), 587–594., 589.

reális esélyt arra, hogy egy nyelv égisze alatt lehet majd egyesíteni a széttagolt országot, hogy a magyar nyelv hivatalossá válik rövid időn belül. Erősíthető ez a megállapítás azzal, ha újra felhívjuk a figyelmet arra, hogy az *Approbata* és *Compilata Constitutiók* magyar nyelven íródtak, így az erdélyi jogrendszerben a magyar nyelvűség nagy hagyománnyal rendelkezik a XVIII. század végén (ez az állítás még akkor is igaz, ha az említett törvénykönyvek inkább latin szakszavakkal telezsúfolt magyar nyelven keletkeztek, nem „tiszván” magyarul).

A magyar nyelv hivatalossá tételét és elterjesztését a nemzetiségek között ráadásul az a tény is erősíti, hogy a legfontosabb tisztségviselők általában használták vagy legalább ismerték a magyar nyelvet. Csetri Elek felmérése szerint a gubernium munkatársai közül 1789-ben két titkár kivételével mindenki beszéli a magyar nyelvet.³⁹³ Ez a szám azért is lehet érdekes, mivel ebben az időszakban a németet (a nyelvrendelet után!) a gubernium hatvannégy tisztviselőjéből csak ötvenheten beszélnek. Az 1799-es adatok szerint a magyart szintén több mint a gubernium tagjainak 90%-a ismeri, mégha arányuk romlott is valamelyest tíz év alatt.³⁹⁴ A legfontosabb közigazgatási fórumon is megvolt tehát a lehetőség, hogy az ügyeket magyar nyelven tárgyalhassák.

Optimista lelkesedéssel fogadhatta a Nyelvmívelő Társaság titoknoka azokat a leveleket, cikkeket, amelyeket a szászok írtak magyar nyelven. Ilyen pozitívnak tekintett gesztus volt Joseph Karl Eder magyar Erdély-tankönyve³⁹⁵ vagy Michael Froniusnak az *Orpheus*ban megjelent leírása a brassai vademberről,³⁹⁶ illetve a szász értelmiségieknek a társasághoz írt levelei.

A Magyarországgal való szorosabb kapcsolat

A *Rajzolatokat* így indítja Aranka György:

Anyahazánk, nemes Magyarország több jeles országos végzései és szerzései között kettőt szerzett olyat, mely mindenik első tekintettel egy kissé csudálatosnak látszhatik: az egyik az, hogy a magyar magyar ruhában járjon, a másik az, hogy ugyan a magyaroknak Magyar Nyelvmívelő Társaságot állított fel.³⁹⁷

³⁹³ CSETRI E. 2006b: 112.

³⁹⁴ Uo. 114.

³⁹⁵ EDER 1796.

³⁹⁶ FRONIUS 2001. Aranka véleménye erről: „[a] Brassai Urak [...] többnyire úgy tudnak Magyarul; mint egy született Magyar. Azt meg bizonyítja az Érd[emes]. Fronius Úr a' Vad ember leírásában”, DÁVID-BIRÓ (s. a. r.) 2007: 44.

³⁹⁷ JANCsó 1955: 93; ENYEDI-UGRIN 1988: 43.

Valóban, Magyarországon az erdélyi diéta megindulásáig már megtárgyalták a magyar államnyelv és a felállítandó tudós társaság ügyét. A nyelvművelésben a Magyarországhoz hasonló társaság felállítása – Aranka szerint – nemcsak a példakövetés, hanem kényszer is, mivel a magyar nyelv fejlesztése a két ország közös ügye, amelyhez ha Erdély nem csatlakozik

nétalán könnyen megeshetnék, hogy a nemes magyarországi és erdélyi egy magyar nyelv lassan-lassan majd úgy megkülönböztetnék, hogy nem két hazában egy nyelv, mint most, hanem egy nemzetben két nyelv lenne.³⁹⁸

Ezek után nem meglepő, hogy a majdan felálló Erdélyi Nyelvmívelő Társaságot a magyarországi tudós társaság fiútársaságának nevezi. Annál különösebb az, hogy később, 1798-ban már a Nyelvmívelő Társaság működése során, Bánffy György előülőnek azt írja, korai lenne Magyarországon egy „fiok” társaság felállítása. Ezt azzal indokolja, hogy amíg nem született törvény az erdélyi intézményről, addig „inkább irigységet mint hasznot szerző Organizationnak még most nintsen helye”.³⁹⁹ Az idézetben figyelemre méltó, hogy a korábbi, az 1790-es évek legelejéről származó szövegekben Erdély mint Magyarország része jelenik meg, így a Révai-féle akadémiának a Nyelvmívelő Társaság csupán a nagyobb intézménytől függő fiútársasága. A Bánffynak írt levélben ez a viszony megfordul. Itt a hierarchia élén már az intézményesülésben magasabb szinten járó erdélyi nyelvművelők állnak, akik próbálnak a másik magyar haza felé nyitni.⁴⁰⁰ Aranka azonban ekkor már elzárkózik a korábban közös problémaként kezelt nyelvművelés ilyen típusú megszervezésétől.

Úgy tűnik a magyar–erdélyi közös nyelvfejlesztés nem olyan állandó gondolata Arankának, mint a magyar nyelv országszerte történő elterjesztése. Egy 1793-ban keletkezett forrásban szintén különválasztja az anyahazában és az Erdélyben folyó törekvéseket:

Erdély tsak őtőd része Ns. Magyar Országnak, és kisebb mint sem magát véle egybe mérhesse. A’ nagy vízbe a’ mint mondják nagy hal terem. Magyar Országon Nagyobb sűvegű emberek vagynak, és a’ Társaság is Nagyobbra terjeszkedhetik. Az Erdélyi Társaság nem neveztetik Tudos Társaságnak, tsak Magyar Nyelv művelőnek: Tárgya is nem a’ Tudos Kőnyveknek iratása, és ki adása; hanem főképpen a’ Nyelv művelése, és egyszersmind az esméretnek

³⁹⁸ JANCsó 1955: 94; ENYEDI–UGRIN 1988: 46.

³⁹⁹ Aranka György levele Bánffy Györgyhöz, Marosvásárhely, 1798. május 24., ENYEDI 1989a: 92.

⁴⁰⁰ A társaság magyarországi orientációjával kapcsolatban l. ifj. Teleki Domokos jelentését, JANCsó 1955: 223–225.

szaporítása, az alkalmas Elméknek fel serkentések a' munkára, és az arra szolgáló eszközöknek Szerzések, 's esmertetések.⁴⁰¹

Még ha Magyarországon nem is valósult meg Révai terve, Aranka szerint azért Erdélyben még felállhat egy attól különböző kisebb intézmény (egy „próbatársaság”), hiszen két külön országról van szó. Ez azonban 1790-ben még nem volt teljesen egyértelmű, hiszen ekkor zajlottak a két ország uniójával kapcsolatos viták az országgyűlésen, amelyek azután eredmény nélkül záródnak.

Ez lehetett az egyik oka annak, hogy Aranka szakít a magyar–erdélyi közös nyelvműveléssel, még akkor is, ha a meginduló társaság céljai között szerepel, hogy a magyar grammatika létrehozásában „a két hazabéli némely különbségekre nézve az egyeztetés” szükséges.⁴⁰² A változást jól mutatja, hogy Aranka első rajzolatában még a legfontosabb célkitűzésként szerepel a magyar és erdélyi nyelv egységesítése, később ez azonban mellékessé válik.

Láthattuk, hogyan próbálja meg Aranka megszervezni a Nyelvmívelő Társaságot, az országgyűlésen megjelenő problémák aktuális állása szerint folyamatosan változtatva érveit. Mivel az 1792-es diéta után sem történik érdemi döntés javaslatával kapcsolatban (nem születik törvény a tudós társaságról), úgy dönt – Bánffy Györggyel egyetértve –, hogy egy próbatársaságot próbál szervezni, amely a jogszabály által létrehozott intézmény elődjeként szolgál majd.

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság szervezeti felépítése

A Nyelvmívelő Társaság történetének leírásakor a szakirodalomban mindig fontos szerepet kap, hogy milyen volt ennek az intézménynek a szervezeti felépítése, kik közül kerültek ki tagjai és vezetői, hogyan zajlottak az ülések, hogyan tartották a kapcsolatot a nem Marosvásárhelyen lévő társakkal. Nem léphet ki ebből a hagyományból ez a fejezet sem, hiszen a társaság történetét, tudományos céljait alapvetően befolyásolják annak tagjai és felépítése. Ennek a fejezetnek mindenekelőtt a legfontosabb források újraolvasása a célja a már felvázolt elsődleges kontextus figyelembevételével. Ezért vizsgálja az Aranka-levelezést, majd az intézmény jegyzőkönyveit, végül megpróbál választ adni arra a szakirodalom által

⁴⁰¹ ARANKA György: *A' Magyar Nyelv Mivelése 'Sengéjének II Szakasza*, in: DÁVID–BÍRÓ (s. a. r.) 2007: 54.

⁴⁰² JANCsó 1955: 132.

is kiemelten kezelt kérdésre, hogy miért fejezte be működését az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság.

Levelezés⁴⁰³

Az Aranka-levelezést Jancsó Elemér problémafelvető tanulmánya⁴⁰⁴ óta elsőrendű forrásként emlegetik a Nyelvmívelő Társasággal foglalkozó irodalomtörténészek. A levelezőtársakkal létesített kapcsolatok minőségét újraz vizsgálva egyrészt megkérdőjelezhetővé válik az Aranka-levelezéshez fűződő néhány rögzült megállapítás, másrészt az eddig nem preferált kapcsolatokra való reflektálással a társaság tudományszervező tevékenységére szélesebb rálátás nyílhat. Ennek a kettős célnak a figyelembevételével hosszabban elidőzők majd egy-két, a levelezés szempontjából fontosabb kérdésnél.

A szakirodalom és elsősorban a társaság történetével foglalkozók számára megkerülhetetlen Jancsó Elemér-tanulmány,⁴⁰⁵ de az Aranka-levelezést tárgyaló dolgozatok legtöbbje⁴⁰⁶ szintén, főleg a nyelvművelők magyarországi kapcsolatait tárgyalják részletesen; hozzáteszem, bizonyos szempontból érthető módon, hiszen Kazinczyról vagy Batsányiról könyvtári szakirodalom áll rendelkezésünkre, míg például Lajos Elek vicekirálybíróról szinte semmit sem tudunk. Nem véletlen hát, hogy a Nyelvmívelő Társaságról olyan „felemás” kép alakulhatott ki a vele foglalkozó szakirodalomban, amelynek megváltoztatására az újabb időkben nemegyszer szerencsés próbálkozások születtek.⁴⁰⁷

A sokszor emlegetett magyarországi kapcsolatok túlhangsúlyozására jó példát találhatunk, ha megvizsgáljuk az eddig kiadásban megjelent levelek sorát. Ezek a szövegközlések sokszor nem a Nyelvmívelő Társaságot tekintik elsődleges témájuknak, hanem inkább a magyarországi levelezőpartner széles körű ismeretségére hívják fel a figyelmet, vagy annak munkásságát, életművét próbálják árnyalni a kiadott iratok segítségével. Így kaphatunk értékes információkat az intézmény történetével kapcsolatban, például a Kazinczy-levelezésből vagy a Ráday Gedeonnal foglalkozó Ladányi Sándor szövegközléséből.⁴⁰⁸ A „felemás” képen a ’80-as, ’90-es

⁴⁰³ A magyar felvilágosodás korának levélelméletéhez l. MEZEI 1994, különösen 5–13.; valamint LABÁDI 2008, különösen 20–34.

⁴⁰⁴ JANCÓS 1947.

⁴⁰⁵ JANCÓS 1955: 5–78.

⁴⁰⁶ Az Aranka-levelezéssel főleg Enyedi Sándor foglalkozott számtalan szövegközlő tanulmánya előszavában, valamint újabban KIRÁLY 2003: 137–150., valamint KIRÁLY 2006: 352–370.

⁴⁰⁷ Pl. KIRÁLY 2007.

⁴⁰⁸ Kazlev; LADÁNYI 1973. Közöl még a Ráday–Aranka levelezésből Enyedi Sándor, ENYEDI 1981.

években szinte évente publikáló Enyedi Sándor levélkiadásai sem változtattak igazán, mivel ő is főleg a magyarországi kapcsolatokat preferálta. Nem véletlen, hogy a kiadott levelek több mint 50% magyarországi kapcsolatokat mutat az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság munkásságának aktív időszakában (1794–1801). Szintén feltűnően sok iratot számlál (a korpusz nagyjából 15%) az a csoport, amelyik a Bécsből és Bécsbe induló, illetve a peregrinus diákokhoz és kísérőikhez vagy azok által írt missziliseket tartalmazza, míg az Erdélyen belül folytatott levelezésre mindössze a kiadott mennyiség körülbelül 30%-a jut, amiből a Székelyfölddel és Szászfölddel fenntartott kapcsolatot összesen a kiadásra került levelek elenyészően kevés, körülbelül 5%-a bizonyítja.

Ha elemezzük a többször emlegetett és fontosságukat túlbecsült magyarországi kapcsolatokat, azt vehetjük észre, hogy például a Kazinczy-levelezésből a Nyelvmívelő Társaság aktív működésének idejére csupán egy, a Batsányi-levelezésből pedig egyetlen levél sem jut; úgy tűnik tehát, Aranka még a jakobinus per előtt leszámolt a *Magyar Museum* korábbi kiadóihoz fűződő barátságával.⁴⁰⁹

Kazinczytól kétségkívül sokat meríthetett tudományszervezési törekvéseihez Aranka – mint ahogy arra már Jászberényi József is felhívta az irodalomtörténet-írás figyelmét⁴¹⁰ –, a két literátor között azonban végzetes szemléletbeli ellentétek húzódtak. Barátságuk, amit szabadművészi mivoltuk is erősít, akkor romlik meg, amikor a Kazinczy által fordított *Messziás*ra előfizetőket gyűjtő Aranka nem küldi időben a megrendelők pénzét. A marosvásárhelyi táblabíró igyekszik megnyugtatni levelezőtársát, aki ingerült levélben válaszol neki, azt írva: „És még tsendes vért kívánsz. Ha, ha, ha! Az van! hogy is ne vólna tsendes, mikor a' Messziásra 13 Praenumérans van”.⁴¹¹ „Üzleti vállalkozásának” sikertelensége ráadásul nem az egyetlen momentum, ami haragra gerjesztheti Kazinczyt, hiszen Arankától ekkor kapja meg a Nyelvmívelő Társaságnak az országgyűlésre készült rajzolatát, amelyben a későbbi titoknak néhány nyelvtani hibára hívja fel az olvasó figyelmét. Kazinczy ezekben a mondatokban saját nyelvhasználatára ismer. „Igen, igen jól tselekedted, hogy két engemet illető gántsaidat a' barátság érzése miatt ki nem hagytad. Az egyik az én kezem a' te kezed, a' másik a' vala-t illette.” – írja Marosvásárhelyre 1790. április 8-án, majd bírálja Aranka nyelvújításról vallott óvatos nézeteit; gúnyos szavakkal szól purizmusáról, hozzátéve: „Miattam írhat minden a' hogy akar, de midőn

⁴⁰⁹ Kazinczyval később újra felveszi a kapcsolatot, de a magyarországi literátor már nem úgy tekint Arankára, mint aki művelődési törekvéseinek erdélyi irányítója tudna lenni, vö: KAZINCZY 1979: 651.

⁴¹⁰ JÁSZBERÉNYI 2002. L. ehhez még JÁSZBERÉNYI 2003: 94–100.

⁴¹¹ Kazinczy Ferenc levele Aranka Györgyhöz, Regmetz, 1791. ápr. 8., Kazlev, II, 185–187., 186.

én egészen tolerans vagyok, én is meg kívánom, hogy erántam is minden tolerans légyen”.⁴¹²

A „vala” segédige használatával kifejezett múltidő és a birtokos személyjelzéssel kapcsolatos nyelvtani probléma hosszú pályát fut be. Szenthe Pál is kifejezi véleményét velük kapcsolatban 1792. augusztus 15-i levelében,⁴¹³ sőt Bethlen Elek még gúnyverset is ír a „valához” ragaszkodó Arankáról:

Aranka pediglen erőlködik vala
Aranka pediglen költő nem vala.⁴¹⁴

Ezután a „pengeváltás” után ugyan a két szabadkőműves kibékül néhány levél erejéig, de amikor Kazinczy nem tartja be ígéretét, ami szerint egy tanulmányt küld majd az erdélyi nyelvművelőknek az ortográfiáról (helyesírásról),⁴¹⁵ Aranka végleg meg akarja szakítani barátságukat.⁴¹⁶ Emiatt azután megritkul, udvariaskodóvá válik levelezésük. A kiadásról és a cenzúráról alkotott nézeteik sem egyeznek, míg Kazinczy megélhetési forrásként is tekint a könyvkiadásra, addig Aranka legfeljebb a tudományok terjesztésének egyik módjaként kezeli azt; míg előbbi mint a gondolatok szabad áramlásának akadályaként (és így a szerkesztők ellenfeleként) értelmezi a cenzúrát, addig másíka olyan intézményt lát benne, ami hatékonyan meg tudja akadályozni az esztétikailag és grammatikailag gyenge minőségű könyvek kiadását.

A *Magyar Museum* másik szerkesztőjével sem levelez hosszan a későbbi titoknok, és ez a kapcsolat megszakad, mielőtt a Nyelvművelő Társaság működése beindulna. A gyümölcsözőnek induló levelezés megszakadásának ebben az esetben mindenekelőtt politikai okai vannak. A radikális nézeteket valló Batsányi kijelentése, mely szerint: „elmúlhatatlan a mi hazánkban is a revolúció, mégpedig mivel az észnek józan világossága előre nem ment, révolution à la Hora et Gloska fog lenni”,⁴¹⁷ egy erdélyi értelmiségi

⁴¹² Uo., 187. A birtokos személyjel és a régmúlt nyelvtani problémái Aranka szövegében: JANCsó 1955: 46., ENYEDI–UGRIN 1988: 45., 46.

⁴¹³ Szenthe Pál levele Aranka Györgyhöz, Mohács, 1792. augusztus 15., OSZK Kézirattára, Quart. Hung. 1994.

⁴¹⁴ JANCsó 1972: 160.

⁴¹⁵ L. erről Kazinczy Ferenc levele Aranka Györgyhöz, Regmetz, 1791. szeptember 27., december 29., 1792. március 5., Kazlev, II, 224–225., 224.; 233.; 250–251., 250.

⁴¹⁶ A levelezésben felmerül egy Batsányinak írt levél, amelyben Kazinczyt a „csalás” vádjával illetik: „Egyik Barátom tudósít, hogy Bacsányi Úr egy ellenem így ’s így panaszoló Erdélyi levelet mutatott néki”, Kazinczy Ferenc levele Aranka Györgyhöz, Regmec, 1792. április 24., Kazlev, II, 259–262., 260. Talán a meg nem írt tanulmányról lehet szó itt.

⁴¹⁷ Batsányi János levele Aranka Györgyhöz, h. n., 1793. február 10., BATSÁNYI 1956: 286–287., 287.

számára nem hangozhatott túl optimistán. Főleg úgy nem, hogy Batsányi ezzel a mondatával Schlözernek az *Anglus és Magyar igazgatásnak egybenvetése* ellen írt cikkére is utal.⁴¹⁸ Aranka igyekszik csillapítani Batsányi engesztelhetetlen indulatait, amelyektől vezéreltetve a „setétség apostoli”, főleg a klerikusok ellen beszél őszinte megnyilatkozásaiban:

„[v]etkezd le azt a vad kívánságot, és ne kívánd győzelmet azon a hazán kezdeni, melytől ha a rajta tett sebekért borostyánágokat nyernél is, azok majdan csak a tudományos arisztokrataság címerei és a te virtusod ellen meganynyi szatírák lennének”.⁴¹⁹

Erre az intésre reagálva Batsányi kéri Arankát, égesse el a korábban Marosvásárhelyre küldött *Az európai hadakozásokra* írt versét, és egy gúnyos megjegyzéssel számolja fel kettejük barátságát:

„Ugyan nem méltóztatnék-e kedves Barátom Uram, mind nékem, mind Európa nagy részének szemeit felnyitni? Mutassa meg, kérem, azt a titkos ösvényt, amelyen az Igazságnak fényes templomába jutván maga, oly vastag homályban, oly mély örvényben látja tévelyegni embertársait!”.⁴²⁰

Ezek a mondatok egyrészt bírálják az európai literatúra nagyjait félreértő Arankát, másrészt a „titkos ösvény” és „az Igazságnak fényes temploma” kifejezésekkel annak szabadkőművesi mivoltából is gúnyt űznek.

A legértékesebb magyarországi kapcsolatok közé tartozik Csokonai Vitéz Mihály. Sajnos a levelezésnek több darabja hiányzik vagy lappang,⁴²¹ de egy Aranka- és egy Csokonai-levelet ismerünk, amikből kiderül, hogy a fiatal költő kéziratosszerű műveinek kiadójaként tekintett a társaságra. 1798. augusztus 4-i levelében legalábbis felsorolja addigi „Kézírásban lévő munkáscáit”. Az Aranka-gyűjteményről szóló lista számon tart egy vélhetően Csokonai-fordítást, a „Batrachomyomachia a' békák[na]k az egerekkel való hadakozások és hartzok” címűt.⁴²² Elküldhette az általa „Régibb és újabb magyar népbéli dalok”-nak nevezett gyűjteményét is (esetleg a gyűjteményben szereplő dalok címeit), amely a levél tanulsága szerint 300

⁴¹⁸ SCHLÖZER 1791: 359.

⁴¹⁹ Idézi Batsányi János levele Aranka Györgyhöz, h. n., 1793. május 6., BATSÁNYI 1956: 291–293., 292.

⁴²⁰ Uo.

⁴²¹ Ebből mindössze két levél maradt fenn (CSOKONAI 1999: 86–89., 280.), öt levélről pedig csak tudomásunk van, de a szövegük nincs meg (a Csokonai-levelezés 22., 39., 90., 97. és 144. levelei). A kapcsolat fontosságára Aranka Györgynek egy ismeretlenhez írt levele mutathat rá 1794. július 17-ről, amiben azt írja a titoknak: „Meg találtam hát végre az én rég óhajtott jó vers szerző eltévelyedett Csokonaymat”, Aranka György levele ismeretlenhez, Marosvásárhely, 1794. július 17., JANCsó, 1960: 374.

⁴²² L. a melléklet H 25-ös pontját.

népdalt tartalmazott. A levélre Aranka György kézírásával kerül rá: „már mintegy 450”.⁴²³ Egyelőre nem lehet tudni, vajon Aranka is részt vett-e a gyűjtésben, vagy Csokonai későbbi közlése alapján írta a levélre a jegyzetet. Az biztos, hogy a titoknak is fontosnak tartotta a népdalgyűjtést, legalábbis az *Újabb elmélkedésben* az írja: „A nép kezében forgó könyvek is (Volksbücher) egy érdekes tárgy; igyekezzék a társaság minél jobbakat adni a nép kezébe, de a régiek közül a javát, kivált az énekeket öszveszedni”.⁴²⁴ Abafi Lajos is úgy vélekedett, hogy: „igen háladatos munka lenne, a társaságnak fennmaradt [...] kézíratait átvizsgálni, mert egyáltalában nem lehetetlen, hogy azok közt [...] akadhatnánk oly népdalokra, melyek egy félszázaddal később, midőn Erdélyi János gyűjtött, már feledésbe merültek volt”.⁴²⁵ Csokonai és Aranka kapcsolata mindenesetre irodalmi jellegű volt, de a társaság munkálataiban Csokonai tevékenyen nem vett részt.

Hasonló literátori viszony állt fenn a titoknak és Édes Gergely között.⁴²⁶ Kettejük kapcsolata baráti volt, a helyesírásról, nyelvtani szabályokról alkotott véleményeik viszont nem egyeztek. Ezért kéri meg Aranka Édes Gergelyt, hogy a társaság kiadványához fűzzön jegyzeteket. Arra is sarkallja a költőt, írjon a „Vers szerzés Mesterségéről” és a debreceni grammatikáról.⁴²⁷ Később a magyar nyelv dialektusainak különbségei is felmerülnek, amivel kapcsolatban Aranka megkéri Édes Gergelyt: „méltoztassék arról egy kis conceptust csak igen röviden feltenni a társaság számára”.⁴²⁸ Sajnos a levelezés hiányosságai miatt nem lehet eldönteni egy kivételével, hogy Édes Gergely ezek közül a feladatok közül melyiket végezte el. A társaság kiadványát jegyzetekkel látta el, amint arról a XXXVIII. ülés jegyzőkönyve is tudósít.⁴²⁹

Péteri Takács József *A hazai utazással* gazdagítja a társaság gyűjteményét,⁴³⁰ egyben kifejti nézeteit a magyar irodalmi nyelvvel kapcsolatban: Baróti Szabó Dávid műveit tartja követendőnek.⁴³¹ A Festetics György fiának nevelőjeként dolgozó író tanítványával együtt fel is keresi Marosvásárhelyt, legalábbis a társaság XXXI. gyűlésének jegyzőkönyve

⁴²³ Csokonai Vitéz Mihály levele Aranka Györgyhöz, Nagybajom, 1798. augusztus 4., Csokonai 1999: 88.

⁴²⁴ ENYEDI–UGRIN 1988: 88. A népdal fogalma Aranka számára más volt, mint ma, inkább közköltészeti alkotásokat érthetett a megnevezés alatt.

⁴²⁵ ABAFI 1881a: 74.

⁴²⁶ A fennmaradt Aranka-leveleket közli: ABAFI 1881a; ABAFI 1881b.

⁴²⁷ Aranka György levele Édes Gergelyhez, Marosvásárhely, 1798. február 2., ABAFI 1881b: 177.

⁴²⁸ Aranka György levele Édes Gergelyhez, Marosvásárhely, 1798. október 19., ABAFI 1881a: 69.

⁴²⁹ JANCsó 1955: 280. Az egyik tagnévsorban szerepel Édes Gergely neve, mint olyan, akinek hasznát veheti a Társaság munkás tagként „Versszerzésre”. Uo. 351.

⁴³⁰ Péteri Takács József leveleit közli: CsűRY 1935: 52–54.; ENYEDI 1990b.

⁴³¹ Péteri Takács József levele Aranka Györgyhöz, Bécs, 1798. november 2., CsűRY 1935: 52–54.

szerint az ifjú gróf és „Hofmestere” „itt járván” összesen 10 rajnai forinttal gazdagították a nyelv művelők kasszáját.⁴³²

A követendő példaként felhozott Baróti Szabó Dáviddal is levelezésben állt a társaság.⁴³³ Az Erdélyből elszármazott idős költő a Marosvásárhely környékén beszélt dialektusról kér felvilágosítást (ő maga a székely nyelvjárást tartja a legjobbnak). Később kifejti saját nyelvтанról, prozódia-ról vallott nézeteit is, de a vitatott kérdésekben a nyelv művelők nézetét fogadná el, ami azt mutatja, hogy Baróti Szabó egy olyan intézménynek tartotta a társaságot, amely képes lehet egy *sensus communis* alapján megállapított standardot létrehozni.⁴³⁴

Kis János 1797-ben veszi fel a kapcsolatot Arankával⁴³⁵, és rögtön második levelében, amikor beszámol folyóirat-indítási terveiről, azon gondolkodik: „[n]em lehetne-e úgy intézni a dolgot, hogy Ti is egyesítenétek velünk magatokat, s auctoritások által nyernétek még több érdemes írókat az együtt dolgozásra”.⁴³⁶ Kis reméli, hogy a nyelv művelők anyagilag is részt tudnának venni a folyóirat kiadásában, de Aranka válaszlevelében közli: „a cassánk most üres”.⁴³⁷ Az ötletet mindazonáltal, hogy az alapítandó *Flóra* köre és a társaság szorosabb kapcsolatot tartson, jónak tartja. Kis terve egyelőre nem jár sikerrel, de ígéri Arankának, hogy „anyai nyelvünk-ről fogok csakugyan valamely részbeli értekezést írni”.⁴³⁸ Szempontjait és munkája azonban megakadályozzák abban, hogy tevékeny tagja legyen az intézménynek.⁴³⁹

Az erdélyi szervezet egy másik társasággal is igyekszik felvenni a kapcsolatot. Ez a Soproni Magyar Társaság, amelytől az eddig kiadott magyar grammatikákról kér véleményt.⁴⁴⁰ A válaszlevelél különböző kategóriákban válogat a rendelkezésre álló nyelvтанok közül (magyarok számára, idegenek számára, helyesírás szempontjából), még 1794 decemberében elküldik gondolataikat, de ennél szorosabb kapcsolatról a két intézmény között nincs tudomásunk.

⁴³² JANCsó 1995: 258.

⁴³³ Két levelet Csúry Bálint közölt kétszer is (CsúRY 1935: 54–58.; CsúRY 1939: 290–294.), egyet pedig Éder Zoltán, ÉDER 1978: 299., 300.

⁴³⁴ „Kérem méltóztassék mind ezeket szerossan megvisgálni, 's a' Tudós Társaság által-is; meg-visgáltatni, 's a' bé fejező ítéletet velem közleni. Igen nagy szükségem van erre.” Baróti Szabó Dávid levele Aranka Györgyhöz, Vrt, 1798. december 18., CsúRY 1935: 57., CsúRY 1939: 294.

⁴³⁵ ENYEDI 1986: 166.

⁴³⁶ Kis János levele Aranka Györgyhöz, Nagybaráti, 1797. augusztus 11., ENYEDI 1986: 170.

⁴³⁷ Aranka György levele Kis Jánoshoz, h. n., 1797. szeptember 15., uo. 174.

⁴³⁸ Kis János levele Aranka Györgyhöz, Nagybaráti, 1798. július 29., uo. 178.

⁴³⁹ Utolsó ismert levelében írja: „[s]ajnálom, hogy még eddig semmivel sem szolgálhatok”. Kis János levele Aranka Györgyhöz, Kővágóórs, 1799. április 30., uo. 180.

⁴⁴⁰ A levélváltást közli: PEÉRY 1957.

Hasonlóan kevés előny származik a Nyelvmívelő Társaságra nézve a szintén kiemelten kezelt Révai Miklóssal⁴⁴¹ fenntartott kapcsolatból, lévén, hogy a hozzá írt és tőle érkező levelek sem az 1794–1801 közötti időintervallumba esnek, sőt a kiadott misszilisek nagy hányadát képező Fekete János-levelezés dokumentumai is⁴⁴² – noha ő pénzzel is támogatja a társaságot, és irodalmi művekkel bővíti annak gyűjteményét – inkább közvetlen hangnemű, főleg irodalomról és magánéletéről szóló iratok.

Kovachich Márton György⁴⁴³ és gróf Dessewffy József levelei⁴⁴⁴ a társaság történeti munkásságához kapcsolódnak. Előbbi Aranka jóbarátja, mindketten jeles kéziratgyűjtők, akik megosztották egymással tapasztalataikat.⁴⁴⁵ A Nyelvmívelő Társaság fel is használta Kovachich gyűjteményét.⁴⁴⁶ Dessewffy Józsefre a társaság számíthatott olyan tagként, akinek irodalmi ismereteit lehet felhasználni,⁴⁴⁷ de a történeti-jogi vizsgálódások esetén is kikérhették véleményét.

Összefoglalva elmondható, hogy a társaság aktív működésének időszakában folytatott levelezés mennyiségéhez viszonyítva a magyarországiakhoz vagy tőlük írt misszilisek száma nem túl jelentős, ami megkérdőjelezheti a magyarországi kapcsolatok fontosságáról alkotott eddigi véleményt. Az viszont bizonyos, hogy a Nyelvmívelő Társaság ismert volt – ha működését nem is követték naprakészen – a kor legfontosabb literátorai számára.

Aranka nem tartotta lehetségesnek – az egyik Bánffyhoz írott levele tanúsága szerint –, hogy létrejöhessen Magyarországon az intézménynek egy fióktársasága⁴⁴⁸, míg a törvényi megerősítést el nem nyeri az erdélyi társaság, ami magyarázatul szolgálhat arra, miért nem épít ki szélesebb körű kapcsolatot a Magyarországon élő tudósokkal a titoknak. A társaság levelezéséről fennmaradt, vélhetően 1798-ban keletkezett *Levelek lajstroma*⁴⁴⁹ lista ráadásul szintén a szakirodalomnak ellentmondó képet tár a levelezést vizsgálók elé. Ebben a lista megszerkesztője – vélhetően Aranka – külön oldalon kiemeli azokat a missziliseket, amelyek a székelyek történelmével foglalkozó személyektől származnak, jelezve ezzel, hogy a tár-

⁴⁴¹ ENYEDI 1984a: 736–746.; CSÜRY 1935: 185. (ugyanaz a levél: CSÜRY 1939: 296–297). Érdekes, hogy missziliseikben egyetlen szó sem esik a két levelezőtárs „akadémiai próbálkozásairól”.

⁴⁴² ENYEDI 1985b.; ENYEDI 1989a.; ENYEDI 1990a.; ENYEDI 1995a.

⁴⁴³ ENYEDI 1994a.; FERENCZY 1878.

⁴⁴⁴ Tőle két levelet adott ki Csüry Bálint. CSÜRY 1935: 180–185.

⁴⁴⁵ V. WINDISCH 1998: 77–78., 81, 83–84., 90–91.

⁴⁴⁶ ARANKA 2010: 102–104. A Nyelvmívelő Társaság gyűjteményében több helyen is van utalás Kovachich kézirataira (A függelékben közölt lista J. 3., II. 26 és KK. 3. pontját).

⁴⁴⁷ Egy tagnévsor „versre és folyó beszédre” alkalmas levelező tagként tartja számon Dessewffyt. JANCsó 1955: 351.

⁴⁴⁸ ENYEDI 1989a: 92.

⁴⁴⁹ Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Fond 258, 73-as csomó.

saság számára Székelyföld lesz az egyik legfontosabb tájékozódási irány, Aranka 1797-es székelyföldi utazásának a hozományaként. Ekkor veszi fel a kapcsolatot a brassai szász tudósokkal is, aminek feltűnő következménye lesz a különböző tájegységek lakóival folytatott levelezés arányának megváltozása. Az 1797-es évben ugyanis (az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában őrzött Jancsó-hagyaték,⁴⁵⁰ a *Levelek lajstroma* és a kiadott iratok alapján) a magyarországi levelek aránya huszonöt százalék körüli, míg az Erdélyen belül folytatott kapcsolattartásról a misszilisek több mint hatvan százaléka tanúskodik (a külföldre küldött és onnan érkező levelek a fennmaradt tíz százalék körüli arányt érik el). A székelyföldi és szászföldi „expanzióra” magyarázatul szolgálhat a nyelvművelők történeti érdeklődésének megnövekedése (a *Csiki székely krónika* és a Schlözer-vita miatt is).

A levelezés megvizsgálása a hiányok miatt természetesen nem lehet mindenre kiterjedő, az azonban már ebből a rövid leírásból is látható, hogy Aranka nem szervezett olyan szalonszerű levelezést, mint amit Labádi Gergely ír le *Kéziratos források az irodalmi intézménytörténeti kutatások tükrében* című tanulmányában az Orczy-körrel kapcsolatban.⁴⁵¹ Misszilisei nem kezdeményezik levelező csoportok kialakítását, amiben mindenki ír mindenkinek, inkább csak egyirányú kapcsolatot mutatnak.

Aranka levelei, mint arra már Király Emőke is rámutatott, igyekeznek informális viszonyt, barátságot kialakítani – a tudós levelezés hagyományát folytatva – a levelezőtársak között,⁴⁵² háttérbe szorítva a hierarchikus szerepeket. A székelyföldi útja során Aranka mégis főlevelezőket nevez ki, hierarchikus viszonyt létrehozva a különböző levelezőtársak között. Büdesházi Boldizsárt szilágysági, gróf Mikes Zsigmondot háromszéki, gróf ifj. Bethlen Farkast pedig Küküllő vármegyei főlevelezőnek kéri fel,⁴⁵³ ugyanúgy, ahogy korábban Schedius Lajost megbízta a társaság magyarországi tagjaival való kapcsolattartással, formalizálva ezzel a levelezőtársakhoz fűződő viszonyt. Arra pontosan nem térnek ki sem a levelek, sem pedig a jegyzőkönyvek, hogy mi is lett volna a feladata a marosvásárhelyi titoknak alatt és az egyszerű levelezőtársak felett álló főlevelezőnek, de valószínűleg egy adott területen az intézmény tagjainak koordinálása, a nyelvművelők kiadványainak terjesztése és a társasággal való kapcsolattartás lehetett az elsődleges funkciója. Több adat arra mutat, hogy az intézményhez kapcsolódó kisebb csoportok megszervezésére is törekszik Aranka. Így alakítja ki Brassóban a már említett szász tudós kört, amihez Vizi Ferenc esperes is csatlakozik. A hozzá írt Aranka-levélből látszik, ho-

⁴⁵⁰ OSZK Kézirattára, Fond 339.

⁴⁵¹ LABÁDI 2005: 505.

⁴⁵² KIRÁLY 2000: 358.

⁴⁵³ JANCÓS 1955: 248.

gyan próbálja megszervezni a kisebb, formális (mert nem a tagok választása, hogy milyen más tagok mellé kerüljenek) csoportokat a titoknak:

méltoztassék esméretes Hazafi szeretetéhez képest annak mind maga személylyesen, mind mások által, Brassoba Munkás Igyekezetének elég nagy piattza lévén a' Társaságot mind Tekintetével, mind szép ajánlásaival elé segilleni, és alkalmatosság szerint a' Titoknak tudositani. A' Társaság Barátai eddig Brassoba M[é]l[tósá]g[o]s Brigadéros General Martini Ur, M[é]l[tósá]g[o]s Consiliarius Fronius Ur. Senator Drauth Ur és Rector Teutsch Ur. Három Széken pedig Fő Levelezője Groff Mikes Sigmond Ur: kiket a' Társaság azért nevez meg, hogy ezekkel együtt a' Fő Tiszt[elendő] Ur is maga Igyekezetét egybe köthesse.⁴⁵⁴

Ahogy az idézetből látszik, Mikes Zsigmond a brassai kapcsolatok fenntartását is feladatul kapja, átlépve a nemzetek közötti és a földrajzi határokat. Hasonló tudós csoport alakul ki Medgyesen, Károlyfehérváron és talán Enyeden, Nagyváradon és Csíksomlyón is. A legfontosabb károlyfehérvári tagok: Szentpáli István, Seelmann Károly, városi tanácsosok és gróf Batthyány Ignác katolikus püspök. Szentpálinak a társaság nyelvészeti munkásságában szánnak fontos szerepet, Seelmann egy recenzióval gazdagítja az intézmény kiadványának első,⁴⁵⁵ egy cikkkel pedig a meg nem jelent második darabját.⁴⁵⁶ Batthyány püspökre leginkább a társaság munkásságának második szakaszában lesz szükség, ekkor ugyanis több történeti problémához fűz jegyzetet Arankához küldött leveleiben. Hasonlóan értékes kapcsolat jön létre a medgyesi tudósok és a marosvásárhelyi intézmény között. A szászok felé való nyitás legfontosabb dokumentumai a meghívólevelekre küldött válaszok. Ezek mind úgy értelmezik a társaság közeledését, mint a nemzetek közötti egyetértés szép példáját. Michael Heydendorff azt írja levelében: „[v]ajha az ezen szép és a természettől meg áldott hazában lévő három Nemzetek szívesen szeretnék egymást! [...] Be boldogak volnánk és boldog, ditsősséges vólnál te Édes Hazám!”⁴⁵⁷ Ő öcscsének, Karl Heydendorffnak az életrajzát, valamint Schaeseusnak a székek 1562-es felkeléséről írt művét ígéri az intézménynek.⁴⁵⁸

⁴⁵⁴ Aranka György levele Vizi Ferenchez, Kolozsvár, 1797. szeptember 5., OSZK Kézirattára, Fond 339.

⁴⁵⁵ SEELMANN 1796.

⁴⁵⁶ JANCsó 1955: 259., 346.; Seelmann Károly levele Aranka Györgyhöz, Károlyfehérvár, 1797. szeptember 17., ENYEDI 1992: 358.

⁴⁵⁷ Michael Heydendorff levele Aranka Györgyhöz, Medgyes, 1797. január 13., OSZK Kézirattára, Fond 399.

⁴⁵⁸ Aranka és Heydendorff levélváltásairól l. BINDER 1971.

Andreas Kraus levelére, amikor azt titkárként iktatja Aranka, ráírja: „Medgyes. Kráusz Ur Levele 1797 Szép!”.⁴⁵⁹ A levél szépsége nem csupán abban rejlik, hogy Kraus szász létére magyarul írja, de – hasonlóan Heydendorffhoz – ő is a nemzetek közötti közeledésként kezeli a társaság meghívását:

Hogy a M[é]l[tósá]g[o]s Ur Szegény Nemzetünket illető mostani fenyegetető nem csak de nemelly Részében mar Kezdődött nehéz változásokrol és világos romlásáról olly érzékeny szívvvel és Keresztényi gondolattal emlékezni méltoztatik, alázatosan Köszönöm a M[é]l[tósá]g[o]s Urnak; [...] Meg vagjok arról gjozetetve, hogj, ha mássut mások is most ugj gondolkoznának Nemzetünkről, jobb végét várhatnánk a velünk (vagy inkább ellenünk) Kezdet Plánumoknak.⁴⁶⁰

Kraus a sajátos szász intézményekről ír hosszan ugyanebben a levelében, ezt azonban a társaság nem használta fel későbbi munkássága során. A medgyesi társaság legértékesebb tagja az intézmény munkásságának történeti szövegekkel foglalkozó szakaszában Johann Ballmann lesz, aki számos jogtörténeti problémával kapcsolatban fejti ki nézetét a társasághoz írt leveleiben.

Talán Csíksomlyón is létrejön egy kisebb „fiók-társaság”, hiszen Aranka székelyföldi útja során megismerkedik itt Farkas Nepomuk Jánossal, Bonavita Balázs professzorral és a többi ferences szerzetessel. A konvent könyvtárából hozza el Aranka a *De re militari* című művet, egy 1410-ben írt latin *Újtestamentumot* és egy, a mohácsi csata idejéből való magyar kéziratot.⁴⁶¹ A csíksomlyói különítménynek a társaság főleg történelmi kérdésekben veszi hasznát. Farkas Nepomuk János a *Csíki székely krónikát* közli az intézménnyel, Bonavita Balázs pedig a székely katonaság felállításának históriáját.⁴⁶² Ő különböző latin dokumentumokat is küld a társaságnak, amiről a XXVIII. gyűlés jegyzőkönyvének második pontja tudósít.⁴⁶³

Ezek a kisebb, néhány fős alintézmények azt jelzik, hogy a Nyelv-mívelő Társaság próbált kiszabadulni helyhez kötöttségéből, és a vallási és nemzeti különbségekre való tekintet nélkül, összefogásra buzdítva, létrehozni egy összerdélyi tudós alakulatot. Az „egységes Erdély” megvalósítása mint elérendő cél ekkorra már az intézmény alapvető célkitűzésévé válik. Főleg a szászokkal való szorosabb kapcsolat kialakításában fontos

⁴⁵⁹ Andreas Kraus levele Aranka Györgyhöz, Medgyes, 1797. július 8., Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Fond 258, 91-es csomó, 5. v.

⁴⁶⁰ Uo. 5–5v.

⁴⁶¹ XXVII. gyűlés (1797. szeptember 4.), JANCsó 1955: 241–246.

⁴⁶² XXII. gyűlés (1797. április 24.), uo., 226–228., 226., XLIV. gyűlés (1799. június 19.), uo., 289–293.

⁴⁶³ XXVIII. gyűlés (1797. szeptember 5.), uo., 247–251., 247.

ennek az ideológiának a szerepe. Aranka Michael Heydendorffhoz például azt írja:

„minden részre való hajlandóság nélkül egy hazafiában az érdemet meg kívánjuk becsülni, az atyafiságos szeretetnek pedig azt a kötelét, mellyel a törvények szentsége a hazába a nemzeteket egybekötötte, nemcsak gyengíteni nem akarjuk, hanem inkább erősíteni s nevelni kívánjuk [...] Nemes hazánkban szükség nagyon arra, hogy a nemzetek egymást igen szeressék, de annak még sok héja”.⁴⁶⁴

Jegyzőkönyvek

Az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság történetének másik fontos forráscsoportja: az intézmény jegyzőkönyvei. Ezekből nem mind maradt fenn, és a meglévők is gyakran túlságosan szűkszavúak ahhoz, hogy egy-egy ülésen lezajlott eseményekről, akár a jegyzőkönyvek többszöri elolvasása után is, összefüggő, minden részletre kiterjedő történetet lehessen megalkotni. Mégis szükség lehet arra, hogy az iratokat szorosan olvasva a társaság szervezeti történetéről legalább lehetséges leírásokat vázoljunk fel. Enélkül még arra a kérdésre sem kísérelhetünk meg választ adni, hogy Aranka György mellett ki vagy kik játszottak még jelentős szerepet a Nyelvmívelő Társaság szervezésében, illetve tudományos munkájában.

Az első öt gyűlésen, a jegyzőkönyvek tanúsága szerint, mindössze néhány tag vesz részt, köztük a titoknoki pozícióban lévő Aranka és a helybeli előlülő Teleki Mihály. Ezek a gyűlések mindenekelőtt a társaság szervezeti kérdéseivel foglalkoznak; megbeszélik az akadémiai jellegű intézmény legfontosabb feladatait és a munkához szükséges költségeket. A meglehetősen szűkszavú jegyzőkönyvek azonban sok olyan, az elemző számára nehezen érthető momentumot tartalmaznak, mint amilyen például a második ülés „jelenléti listá”-ja. Ugyanis a kérdéses irat nemcsak a megbeszélésen megjelent személyeket sorolja fel, ahogy általában ezek a jegyzőkönyvek, hanem – a hasonló szövegektől eltérő módon – a jelen nem lévőkre is koncentrál: „Cserei János ítélőmester kötelessége folytatásában osztálya kimenvén, gróf Teleki Mihály tábla[i] praeses], pedig fia peres ügyei miatt meg nem jelenhetvén”.⁴⁶⁵ Teleki Mihály távollétének bejelentése indokoltnak tűnik, mivel a helybeli előlülőnek a lényeges szervezeti kérdések megtárgyalásában részt kellene vennie; ám ebben az esetben is megmarad a kérdés, hogy miért olyan fontos a nyelvművelők számára Cserei János jelenléte, illetve jelen nem léte. Cserei fontossága valószínű-

⁴⁶⁴ Aranka György levele Michael Heydendorffhoz, h. n., 1797. január, BINDER 1971: 1577–1578.

⁴⁶⁵ JANCsó 1955: 140.

leg pozíciójával kapcsolatos. Ítélmesteri minőségében feladata a királyi táblán folyó peres ügyek, valamint az országgyűléseken hozott döntések törvényes felügyelete. Hasonló feladatokat láthattak el az ítélmesterek a társaság megszervezésével kapcsolatos tárgyalásokon, amelyek 1793. december 3-ától december 31-éig négy ülésen keresztül zajlanak. Ezeknek mindegyikén részt vesz legalább egy az ítélmesterek (Cserei János, Csernátoni Ferenc és Túri László) közül.

Az ötödik gyűlés (1794. március 26.) még mindig előkészítő feladatokat lát el, hiszen ekkor beszélik meg a kinyomtatott tagtoborzó levelek szétküldésének módját, valamint azt, hogy a következő ülés már egy ún. „közönséges gyűlés” lesz. Az előre meghatározott időpontra (1794. március 28.) össze is ül a már jóval több jelenlévőt, összesen 28 főt számláló „közönséges”, azaz mindenki számára látogatható ülés. A Nyelvművelő Társaság tényleges tudományos működése ettől az időponttól számolható, mivel eddig jórészt szervezeti kérdésekkel foglalkozott az előlülő és az ítélmesterek által irányított kisebb tanácskozó testület. A munka megindulásának kezdetét egyrészt az a ceremoniális esemény is bizonyítja, amit úgy jelöl a tömören leíró jegyzőkönyv: „Aranka György egy békőszöntő beszédet tartott a társasághoz”,⁴⁶⁶ másrészt az, hogy „felolvastattanak a Társaságnak eleitől fogva volt jegyzőkönyvei”,⁴⁶⁷ mintegy nyilvánosság elé tárva a „szervezőbizottság” eredményeit. Ugyanekkor kerülnek vizsgálat alá a jegyzőkönyvek abból a szempontból is, hogy megállapíthassák, mire milyen feladatokat lehet bízni a társaság munkái közül.

A május 7-i ülésen újra csak a kisebb tanács tagjai vesznek részt, akik ezúttal meghatározzák, hogy „a Társaság dolgainak folytatására [...] egy bizonyos óra a törvényes szakaszokon minden héten tétessék”.⁴⁶⁸ Ez a mondat nem csak azt mutatja meg, hogy a nyelvművelők összeülésének ideje a bíraskodási terminushoz volt kötve, azaz ahhoz az időintervallumhoz kapcsolódik, amelyben a királyi tábla bírái és ítélmesterei mind Marosvásárhelyen tartózkodtak, de azt is, hogy a „vezetőség” hogyan próbálja – minden hétre egy gyűlés összehívásával – dinamizálni a társaság munkáját. A gyakoribb találkozásra az a levél adhatott szabad utat, amelyben gróf Bánffy György, az erdélyi kormányzó felvállalta a tiszteletbeli elnöki posztot, ezzel biztosítva a nyelvművelők nyugodt működéséhez szükséges politikai védelmet. A gubernátor udvarias levele, remek fogalmazással, egy nem is annyira rejtett szemrehányást is tartalmaz:

⁴⁶⁶ Uo. 155.

⁴⁶⁷ Uo.

⁴⁶⁸ Uo. 157.

Csak egyedül az látszik nékem közelebből tekintetre méltónak, hogy minek-utána az ország gyűlésén is ezen, a kérdésben fennforgó tárgy tanácskozás alá vétetett, és a tudományokra ügyelő országos deputációra bízattatott annak tökéletes kidolgozása, melyet öfelsége is kegyelmesen helyben hagyni méltóztatott, már most némineműképpen megelőztetik a rendek intézete s az iránt a fejedelemnek is kinyilatkoztatott akarátja.⁴⁶⁹

Bánffy tehát megemlíti, hogy az őt felkérő intézmény lényegében törvénytelenül, a róla alkotott jogszabályt megelőzve kezdte el működését, még akkor is, ha egyébként – a hazafiúi igyekezetet támogatásával indokolva – elfogadja az előlülői posztot. A társaság felügyeletét azzal biztosítja, hogy az ülésekről a majdani jegyzőkönyveket magához kéreti.

A Nyelvmívelő Társaság előtt így lehetőség nyílik arra, hogy az 1794-es tavaszi bíraskodási terminusban egymás után négy közönséges gyűlést is tartson (május 15., május 21., május 29., június 3.), megbeszélve ezeken a „jelentő levelek” szétküldését és az azokra érkezett válaszokat, rendezve a társaság gyűjteményét, intézve a tervezett magyar grammatika és a magyar színház ügyét.⁴⁷⁰

Más típusú gyűlésről ad hírt az 1795. november 8-i jegyzőkönyv. Ezen ugyanis – ahogyan az irat címe is mutatja – a „munkás” tagok vesznek részt. Hogy miért nem tartanak megbeszélést több mint egy évig a nyelvművelők, arra többek között az az ésszerű magyarázat is rendelkezésre áll, hogy a titoknok, Aranka 1794 augusztusától októberéig Magyarországon tartózkodik, és Debrecenben, valamint Budán gyűjt tagokat a Kéziratkiadó és a Nyelvmívelő Társaságnak;⁴⁷¹ az őszi találkozást pedig megakadályozza a november 12-én kezdődő erdélyi országgyűlés,⁴⁷² ahol a tagok nagy része jelen van. Talán ez lehet az egyik olyan időszak, amit Aranka később azok közé a korok közé számol, amelyben a társaság „megmaradása kétségesnek láttatott”.⁴⁷³ Innentől kezdve ugyanis egészen a huszonkettődik ülésig ítélőmesterek által is alig-alig ellenőrzött, előlül nélküli gyűléseket tartanak Arankáék. Az ilyen típusú informális összejövetelek már 1794-ben elkezdődhettek, ahogyan arról a titoknok maga is beszámol Teleki Sámuelhez írt 1795. április 14-i levelében: „az itt lévő tudós társakból felvévén hatot-hetet, megpróbáltam egy kicsiny munkás próbatársaságot. Kezdettem 15-dik Julij, és folytattam augusztusig, mikor elmentem [t. i.

⁴⁶⁹ Bánffy György levele az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságnak, Kolozsvár, 1794. március 31., ENYEDI-UGRIN 1988: 198. A társaság felkérő levele uo. 197.

⁴⁷⁰ JANCsó 1955: 158–171.

⁴⁷¹ L. erről ENYEDI 1987b.

⁴⁷² Ezt a feltételezést Enyedi Sándor is felveti, ENYEDI 1993: 679.

⁴⁷³ ARANKA György, *Az én testamentomom a Magyar Nyelvmívelő Társasághoz*, in: JANCsó 1955: 274.; ENYEDI-UGRIN 1988: 181.

Magyarországra]”.⁴⁷⁴ Részletesebben ír ezekről az „illegális” összejövetelekről Kovachich Márton Györgynek:

A’ meg indult Társaságtól nem szakadtam el, azt meg hagytam a’ közönséges dolgoknak vitelére folytatására; hanem a’ kinek kedvek volt az itt helyben lévő mind catholicus, mind Ref[ormátus] papokból és Professzorokból úgy a’ Procuratorokból is egybe gyűjtván, azokból formáltam egy Munkás Társaságot; a’ kikkel rendes Gyűléseket tartván, abban a’ részben munkáinknak, mely munkát kíván, dolgozgassunk, [...] Már négy Gyűlést tartottunk, u. m. ezen folyó Honak 15dikén, 17dikén, 21dikén és 24dikén.⁴⁷⁵

A 21-i, jegyzőkönyv nélküli ülésre maga Bánffy György is ellátogat az előlülő Teleki Mihályon kívül – aki engedélyezte a munkás tagok gyűlését⁴⁷⁶ –, amiből arra lehet következtetni, hogy nem tartották elítélendőnek Aranka próbálkozását.

A munkásgyűlések tovább folytatódnak a következő években is egészen a huszonkettedik sorszámmal rendelkező 1797. április 24-i ülésig. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint ez tíz gyűlést jelent, amelyeken általában nincs jelen sem a helybeli előlülő, sem az ítélmesterek (csak két iraton található meg Aranka barátjának, Csernátoni Ferencnek a neve). Van olyan jegyzőkönyv, amelyik nem jelöli meg konkrétan a „munkás” társaságot, de a gyűlések legtöbbje főleg tudományos témákkal foglalkozik (köztük a Nyelvmívelő Társaság első és meg nem jelent második darabjának szerkesztésével), valamint a pénzügyek kezelésével.

Az intézmény szervezeti történetében legnagyobb változást Bánffy György 1796. február 3-án írt levele hozza:

Úgy esvén értesemre, hogy a magyar nyelv pallérozására egybenállott társaságnak [...] oly feles számmal, mint eddig folytatott gyűlései az elkezdett szándéknak és munkásságoknak inkább akadályára, mint a jó célnak lehető elérésére szolgáljanak.⁴⁷⁷

⁴⁷⁴ Aranka György levele Teleki Sámuelhez, Marosvásárhely, 1795. április 14., ENYEDI–UGRIN 1988: 232.

⁴⁷⁵ Aranka György levele Kovachich Márton Györgyhöz, Marosvásárhely, 1794. július 26., ENYEDI 1994a: 156.

⁴⁷⁶ L. erről Aranka György levele Bánffy Györgyhöz, Kolozsvár, 1795. március 26., ENYEDI–UGRIN 1988: 226., valamint JANCsó 1955: 176.: „Mélt. gr. Teleki Mihály úr [...] köszöntessék meg illő tisztelettel mind a hazához való szeretete, mind hozzánk való hiedelme, mellyel mint helybeli előlülő minket akkor, mikor ezt a munkás társaságot formáltuk, megajándékozott.”

⁴⁷⁷ Bánffy György levele Teleki Mihályhoz, Kolozsvár, 1796. február 3., ENYEDI–UGRIN 1988: 233.

Az ő látogatása után mindössze hat gyűlésről tudunk – ötről jegyzőkönyv is készült – tizennyolc hónap alatt. Több magyarázat is kínálkozik Bánffy különös mondatára, mellyel megindokolja azt a döntését, hogy egy irányító tanácsot kell kinevezni a Nyelvmívelő Társaság élére, ami a munkás társaság felett gyakorol felügyeletet, és a „külső dolgokat” viszi, azaz a szervezeti kérdéseket beszéli meg, az ígért pénzügyi támogatást sürgeti és a munkálkodó ülés megszervezésével foglalkozik. Az egyik magyarázat az, hogy az elmúlt másfél évben több olyan ülést tarthattak a nyelvművelők „feles számmal”, amelyeket jegyzőkönyvek nem tanúsítanak; ebben az esetben jogos Bánffynak, mint előlülőnek, a társaság munkáinak szorosabb ellenőrzésére való törekvése.

Tovább árnyalható a tanácskinevezés története, ha elolvassuk Arankának az *Újabb elmélkedését*, amelyben a társaság elrendeléséről szóló harmadik részben a következőket írja:

Ezek közül a társok közül [t. i. a titkár és az előlülő által választott tagok közül – D. P.], [...] akik helybe vagy közel vagynak, legyenek egyszersmind a tanácsosok is. És a méltóságos gubernátor úr excellenciája vicéjével s a secretáriussal együtt ezekből álljon a társaság rendes tanácsa.⁴⁷⁸

Innen látszik, hogy már az 1790–91-es országgyűlésre kiadott röpiratban, vagyis az eredeti elképzelések között is létezett egy ilyen tanács létrehozásának gondolata.

Nehezebben indokolhatja a kormányzó döntését a Jancsó által elsődleges kontextusként kezelt jakobinus összeesküvés⁴⁷⁹ „utóhangja”, a titkos társaságok feloszlataásáról hozott királyi rendelet.⁴⁸⁰ Az összeesküvés leplezését követően – mint arról már szó esett – Bánffy hamar kifejezi udvarhűségét és ellenszenvét a túlzó nézetekkel kapcsolatban, amikor 1795. február 11-én jelentést tesz az udvarnak egy titkos társaság létezéséről Erdélyben, sőt javasolja a katonaság bevetését is,⁴⁸¹ a Nyelvmívelő Társaság működését mégsem függeszti fel a kormányzó, sőt csak egy évvel ezután a levél után kifogásolja, hogy a nyelvművelők „feles számmal” tartanak üléseket.

A Bánffy-által létrehozott tanács mindenesetre nem tud felállni az elnöknek kinevezett Zejk Dániel ítélőmester hirtelen halála miatt.⁴⁸² A szervezeti problémákba bonyolódó társaság így hosszú ideig szinte munkaképtelen lesz. A kormányzó a tanácsba Zejken kívül Teleki Mihályt, Teleki

⁴⁷⁸ JANCsó 1955: 119.

⁴⁷⁹ Uo. 23.

⁴⁸⁰ A rendeletet 1795 júniusában adja ki a király, JANCsó 1936: 257.

⁴⁸¹ L. ehhez, CSETRI E. 2006a: 52.

⁴⁸² L. erről JANCsó 1955: 209.

Lászlót, Sala Mihály ítélmestert, Cserei József plébánost és Arankát nevezi ki, ügyelve a tanács tagjainak vallási megoszlására (legyen benne mind katolikus, mind pedig református és unitárius). Valóban „a méltóságos királyi tábla előlülése alá”⁴⁸³ kerül a társaság, hiszen az említett hat főből öten a marosvásárhelyi bíraskodási fórumon dolgoznak. Ebből az a következtetés vonható le, hogy Bánffy egy fontos, állami intézményhez akarja kötni a tudósok működését. Találhatott erre példát az általa javasolt és Aranka által megszervezett Kéziratkiadó Társaságban. Korábban ugyanis *Az erdélyi kézírásba lévő történetírók kiadására felállítandó társaságnak rajzolatja a három nemzetbeli méltóságos fő rendekhez* című röpiratában Aranka egy háromtagú tanácsot javasolt a kéziratkiadók élére, Batthyány Ignác püspök, Eszterházy József (Bánffy sógora) és Kemény Simon vagy az akkor még belső tanácsos Zejk Dániel, a legfontosabb közigazgatási szerv, a főkormányshély munkatársainak részvételével.

Az 1796–97-es átszervezésnek az időszakára esik ifj. gróf Teleki Domokos működése is, aki tervezetével még inkább zavarossá teszi ezt a korszakot. Teleki Domokos neve a huszadik ülésen merül fel olyan tagként, aki remekül reprezentálhatná a Nyelvmívelő Társaságot a pozsonyi diétán, lévén ő az erdélyi kancellária vezetőjének, Teleki Sámuelnek a fia. A tagtoborzásban, a jelentő levelek szétosztásában Teleki Domokos lényegében szabad kezet kap.⁴⁸⁴ Az ekkor alig 23 éves ifjú, aki a jénai mineralógiai társaság tagja, jelentést is készít magyarországi útjáról, amelynek során először Pesten – mintegy saját kezdeményezéséből – Schedius Lajost nevezi ki a társaság „magyarországi fő correspondensének”.⁴⁸⁵ Ennek okaként jelöli meg, a társaság titoknokának kímélése és a nyelvművelők munkájának széles körűbb megismertetése mellett, hogy „a Pesten s Budán lakó tudós társak néha-néha tudományos munkájok iránt koncertálgassanak”.⁴⁸⁶ Ez az eddig fennálló intézmény szervezetében radikális változást hozhat, hiszen az eddig főleg *erdélyi* (azon belül pedig a munkás tagok és a bírósági fórumból szerveződő tanács „helyhez kötöttsége” miatt marosvásárhelyi) társaság Magyarország felé nyitna. Ez a gondolat főleg Teleki kezdeményezésének tekinthető, akinek leírását küldetéséről, valamint az ehhez kapcsolódó *A nemes Magyar Nyelvmívelő Társaság gyarapodását tárgyazó Jelentését* a társaság a huszonharmadik, „rendkívül való nem tudományos tárgyakat illető” gyűlésen tárgyalja (1797. június 24.).⁴⁸⁷ Teleki Domokos tervezetében a Bánffy által felállított tanács gondolatát változatlanul átveszi; az iratot tárgyalva a nyelvművelők úgy döntenek, írnak a kormányzó-

⁴⁸³ Uo. 205.

⁴⁸⁴ JANCsó 1955: 215.

⁴⁸⁵ Ifj. gr. Teleki Domokos *jelentése*, uo. 223.

⁴⁸⁶ Uo.

⁴⁸⁷ A gyűlés jegyzőkönyve Uo. 231–232. (1797. június 24., huszonharmadik ülés)

nak, nevezzen ki új elnököt a még fel nem állt tanács élére. Teleki további javaslatait, amelyek Schedius Lajosra mint magyarországi főlevelezőre és a tagok tudományterületek szerinti differenciálására vonatkozik, szintén elfogadja a gyűlés. A szűkszávú jegyzőkönyv csak sejteti, hogy akár heves vita is kialakulhatott a tárgyalás során. Felolvasták a gyűlésben „[a] Társaságnak eredeti és országos plánumá”-t is, amelynek pontjai sokban különböznek Teleki elképzeléseitől. Az erre adott válasz, amely jogosnak tűntette fel a fiatal arisztokrata magyarországi lépéseit, és merészségét, mellyel a társaságot reformálni akarja – az lehetett, hogy felolvastatott „a XX. gyűlés jegyzőkönyve, mellyel gróf Teleki Domokos úrnak teljes hitel adattatott”.

Hogy ki volt Teleki ellenfele ezen a vitán, arra utalhat Aranka György még a gyűlés előtt írott levele Schedius Lajoshoz, amelyben kifejezi kétélyeit mindenféle újítás ellen: „Ebből meg láttya a Tekintetes Ur: hogy a Társaság organizálva van; s egy ujj organizatio nem egyéb hanem tsak nyughatatlanság”.⁴⁸⁸ Később hozzászól egyértelmű utalással: „Ez jele bizonyos organizátlanságnak az igaz: de nem a Társaságban, hanem bizonyos fejekbe”. Bár az utóiratban megjegyzi Aranka: „a jó szívű Gr Teleki Domokos Urat semiben a’ mondottakban nem vádolom”, de sajnálja, „hogy annak az Urnak szép Elméje mások planumának rossz következéseit által nem látta”.⁴⁸⁹ Ugyanakkor bírálja Teleki haszontalan pesti-pozsonyi útját is, amelynek következményeként még semmi visszajelzés nem érkezett Magyarországról. Aranka valószínűleg úgy tekinthette, hogy minden újítás, amit nem ellenőriz az előlülő, vagy a titoknok, veszélyes a társaságra nézve.

Teleki Domokos céljaira egy 1797. július 17-i – eddig nem közölt – levélből következtethetünk.⁴⁹⁰ Ebben azt írja a kormányzónak:

Még azt akarom alázatosan jelenteni Excellentiádnak: hogy az a’ kérdés v: nehézség jóvén elő itt közöttünk ‘s hogy ha Exc[ellenci]ád a’ Társaság kis Tanátsát ki nevezni méltoztatik, ki lenne az a’ ki a Secretáriusi [titkári, titoknoki] Hivatalt fel vállalná? (:minthogy az a’ leg utolsó v. leg iffjabb membrumott [tagot] illetné:) én declaráltam, hogy ha külömben Excád engemet azon dirigens membrumok [a tanács tagjai] közzé nevezni méltoztatik, az említett terhet magamra fel vállalom.⁴⁹¹

⁴⁸⁸ Aranka György levele Schedius Lajoshoz, h. n., 1797. május 6., in ENYEDI 1989d: 154–156., 154.

⁴⁸⁹ Aranka György levele Schedius Lajoshoz, h. n., 1797. május 6., uo. 154–155.

⁴⁹⁰ Ifj. Teleki Domokos levele Bánffy Györgyhöz, Marosvásárhely, 1797. július 17., OSZK Kézirattára, Fond 399.

⁴⁹¹ Teleki Domokos levele Bánffy Györgyhöz, Marosvásárhely, 1797. július 17., uo.

Ebből látható, hogy Teleki éppen Aranka posztjára pályázott. Nem egyértelműen féltékenység vezette a titoknokot, amikor Teleki újításai ellen felszólalt. Többször dicsérően szólt a tehetséges ifjúról: „[m]ég olyan jól és Hazafiunak nevelt Ifjat nem láttam Hazámban” – írja Teleki Imréhez szóló levelében –, mivel Domokos három órát is el tud tölteni unatkozás nélkül könyvek és kéziratok társaságában.⁴⁹² A beteges fiú kímélése is fontos lehetett számára, mivel éppen Teleki Sámuel egy kéréssel fordul Arankához:

„Domokos fiam már le-ment Erdélyben, és tudom, hogy hogy (így!) neki nagy tüze és buzgosága vagyon a Tudos Társaság munkálkodásának gyarapítására; de physicuma és temperamentuma nem ahoz való lévén, minthogy a sok ülés, olvasás, írás, és intensio egészségének nagy ártalmára vagyon, valamint személyesen, úgy mostis, hozzám és Házamhoz való jó-szívűségére Kérem az Urat, hogy arra neki alkalmatosságot ne engedjen.”⁴⁹³

Hogy Aranka hogyan vélekedett Teleki újításairól, arra a már említett Schedius-levél bizonyosságul szolgál. Arra is van adat azonban, hogy a titoknok megpróbálta beilleszteni Teleki elképzeléseit saját elgondolásainak keretei közé. Erre utal például barátjához, Prónay Sándorhoz írt 1797. szeptember 4-én írt levele, amely témájában a társaság magyarországi „fiok Társaság”-ának tervéhez kapcsolódik:

nem tudom honnét vette Schedius Ur 's mit tészen, midőn a' Társaságnak küldött Tudosításában N[agy]s[á]lgodat Directornak írja, de kapok az alkalmatosságon a' Társasággal együtt örömet: és nagy örömmel részesévé tészem N[agy]s[á]lgodat azoknak a Nemes Gondoknak, melyeket a' Házáért [!] hordozni betsület is, gyönyörűség is. Könyörgök N[agy]s[á]lgodnak méltóztassék Schedius Urral 's az ott lévő több jó szívű Urakkal egyet értvén nékem Vezérem 's Tanács adom 's a' Társaság dolgainak bölts Igazgatoja lenni.⁴⁹⁴

Ahogy Teleki tervezetében, itt is megjelenik Schedius mint magyarországi titoknok, viszont a titoknoki rang fölött megemlíti a „Director” tisztséget, amelyet barátja, Prónay Sándor viselne. Olyan megoldást keres tehát Aranka, amelynek segítségével az új, anyaországi tagintézményt – Prónay által – ellenőrizheti.

⁴⁹² Aranka György levele Teleki Imréhez, Marosvásárhely, 1794. július 25. OSZK Kézirattára, Fond 399.

⁴⁹³ Teleki Sámuel levele Aranka Györgyhez, Bécs, 1798. március 12., Csűry 1935: 48. Teleki Domokos nem sokkal ezután meghalt.

⁴⁹⁴ Aranka György levele Prónay Sándorhoz, 1797. szeptember 4., uo.; arra eddig nem találtam adatot, hogy Prónay elvállalta volna ezt a feladatot.

A szervezési kérdésekkel a már említett „rendkívül való” 1797. június 24-i ülésen kívül a következő gyűlés „hosszas tanácskozása” is foglalkozik 1797. július 21-én. Az itt meghatározott változtatások, amelyek Teleki Domokos javaslatát tükrözik: egyrészt Schedius Lajos magyarországi főlevelező lesz, másrészt a tanács élére új elnököt kérnek Bánffytól, harmadrészt pedig új meghívó leveleket küldenek a támogatóknak és a tudósoknak.⁴⁹⁵ Az erdélyi kormányzó válasza nem ismeretes, de az 1797. év folyamatos munkálatai azt mutatják, egyelőre nem találta lehetetlennek a társaság tanács nélküli, kevésbé formalizált működését sem.

Ezután egy újabb hosszú szakasz telik el munkásülésekkel (például ezekben mutatja be Aranka 1797-es székelyföldi útjának eredményeit) egészen 1797. december 20-ig, amikor is „rendkívül való gyűlése hirdettetvén a Magyar Nyelvmívelő Társaságnak”.⁴⁹⁶ Ezen az ülésen néhány munkás és jelenlévő támogató (köztük Csernátoni Ferenc ítélmester) tag a társaság reprezentációjáról tárgyalnak:

A rendes titoknak jelenti: 1. hogy mind másoktól tudóssíttatván, mind maga tapasztalván, hogy a két hazának s a nemzetnek nagyobb része nem tudna semmit a Társaság mivoltáról [...] abból az okból, hogy a munkák darabjai egymás után sebesen nem folynának, úgy vélekednek, hogy talán a Társaság elenyészett.⁴⁹⁷

Aranka javasolja a jegyzőkönyvek kiadását, emellett kemény bírálattal is illeti a nyelvművelőket, mondván:

ezen a törvényes szakaszon egy derék rendes gyűlést akarván tartani, az arra való jelentést és mellé zárva a bájott darabokat, még sz[ent] András havának 15-dikén kerülőbe bocsátotta, [...] a jelentés és mellé zártak csak tegnap, úm., e folyó karácsony havának 19-kén jöttek vissza.⁴⁹⁸

A titoknak igyekezett tehát egy „rendes”, több tagot számláló gyűlést megszervezni, érezve, hogy a társaságnak eddigi ismertsége és pozitív megítélése függ a munkáknak minél előbbi kiadatásától. Az biztos egyébként, hogy az intézmény ismert lehetett a kor olvasó-író emberei számára. Nemcsak a jelentő levelekből, a felkérésekből szerezhettek tudomást a társaságról, de többen műveiket ajánlják a nyelvművelőknek. Így Teleki Domokos hazai utazásainak leírását dedikálja az intézménynek, Beregszá-

⁴⁹⁵ XXIII. gyűlés (1797. június 24.), JANCsó 1955: 231–233., 232. A Bánffyhoz küldött levelet közli ENYEDI 1989b: 87–88. (Aranka György levele Bánffy Györgyhez, Marosvásárhely, 1797. júl. 29.)

⁴⁹⁶ JANCsó 1955: 255.

⁴⁹⁷ Uo.

⁴⁹⁸ Uo.

szi Nagy Pál pedig magyar nyelvkönyvét.⁴⁹⁹ Már csak ezért is volt 1797-re égetően fontos valamit felmutatni a publikum felé. Talán erre a korszakra utal Aranka „testamentomában”, amikor azt írja 1798-ban titoknoki pozíciójáról leköszönve, hogy a társaság kétszer állt közel ahhoz, hogy befejezze munkálatait.⁵⁰⁰ Ekkor sikerült neki egy nagyobb gyűlést összehívni, hiszen a harmincegyedik ülésről szóló jegyzőkönyv már „rendes gyűlés”-ről ad hírt. Mégis, ha a későbbi fejleményeket is figyelembe vesszük, azt kell megállapítanunk, hogy ezek a „rendes gyűlés”-nevet viselő találkozók is ugyanolyan ellenőrizetlen, „munkás”-szerű összejövetelnek voltak, mint az eddigiek, előlül és ítélőmester nélkül. Közülük talán csak a harmincötödik, Szent György-napi, félig-meddig ceremóniális ülés lóg ki, amelyet Bánffy György névnapján az ő tiszteletére tartanak.

Erről az eseményről Aranka 1798. április 18-i levelében ír a kormányzónak, erre a „szerencsés” napra (ami egyben az ő névnapja is volt) időzítve titoknoki pozíciójáról való lemondását:

az az kisded Nyelv Mivelő társaság, mely olly sokáig a semmiséggel küszködött, már maga virágzása, ereje és nevedése azt kívánván, az én dajkálodo kezeim közül valo ki szabadulásának Oráit 1798bann az Ex[cellenciá]d Uri Neve Napjának elé fordulásától fogva fogja számlálni.⁵⁰¹

Aranka lemondását a szakirodalom a társaság történetének egyik leg-problematikusabb kérdéseként kezeli, általában valamilyen, az intézmény és Aranka szempontjából is negatív megítélésű eseményekkel összekötve a leköszönést, ettől a pillanattól számítva a Nyelvmívelő Társaság hanyatló korszakát. Jakab Elek szerint „a folytonos szabálmódosítás hatása körét folyvást szűkítette, némely adatok szerint épen a helybeli elnök, gróf Teleki Mihály akadémuskodásai voltak okozói Aranka elhülésének”.⁵⁰² Jancsó Elemér már egész „főúri klikk”-ről beszél, akik nem látták szívesen a társaság széles körű munkálatait.⁵⁰³ A szakirodalom bizonytalanságát Enyedi Sándor kutatásai sem csökkentették, aki a szervezeti kérdések körüli viták-

⁴⁹⁹ „Az erdélyi diszes magyar társaságnak, melyben a' hazának oszlopai, betsüllött tudosai és nagyra igyekező fiai a' Tudományok' gyarapítására, és az Anyai Nyelv' pallérozására 's terjesztésére: ez által pedig a' Nemzeti Characternek állandó fenn tartására 's ékesítésére egybe szövetkeztek: az ide foglalt Tudositásokat ajánlja az író.”, TELEKI D. 1797.; „Der Hochansehnlichen magyarischen Societät in Siebenbürgen, den edlen Männern, die sich zur Beforderung der Cultur der magyarischen Sprache vor einiger Jahren darselbst vereinigt haben.”, BEREKSZÁSZI NAGY 1797.

⁵⁰⁰ JANCsó 1955: 274., ENYEDI–UGRIN 1988: 181.

⁵⁰¹ Aranka György levele Bánffy Györgyhez, Marosvásárhely, 1798. április 18., ENYEDI 1989b: 90.

⁵⁰² JAKAB 1884: 273.

⁵⁰³ JANCsó 1955: 85. Ezt a véleményt Enyedi Sándor is átveszi, ENYEDI 1993: 683.

ban látja az elsőrendű indokot Aranka testamentumának megírására.⁵⁰⁴ Ez a feltételezés Döbrentei Gábornak a *Közhaszu Esmeretek Tárában* megjelent rövid Aranka-életrajzára alapoz. Ő említi ugyanis, hogy a Nyelvmívelő Társaságot „[s]okáig együtt tartá Aranka buzgósága, végre gr. Telekinek vele nem egyezése miatt is szétment”.⁵⁰⁵ Ugyanezt a véleményét később is megfogalmazza a *Magyar Tudós Társaság’ története*i című cikkében.⁵⁰⁶ A probléma csak az, hogy az Döbrentei az intézmény felbomlásával és nem Aranka lemondásával kapcsolatban ír Teleki „izgágáiról”.

Aranka lemondása előtt ír Batthyány Ignácnak, amely levélből inkább az derül ki, hogy a titoknok saját elhatározásából mondott le. Ezt a pozíciót nem irigylendő szerepként tünteti fel soraiban, és azt is megtudjuk belőlük, hogy

Könyörgöttem hogy rendellyen [a kormányzó, Bánffy György] itt helybenn maga Képibe egy kis Tanátsot, melly a’ Társaság dolgait vigye, ’s subalternusokat választván, azok által [v]ltesse; nékem arra gondom leszen hogy czikelyek legyenek, tudos Társokat szerezvén magam mellé. De a’ Directioba ’s Manipula[ti]oba magam nem elegyíthettem. Iga vono Marhát eleget lehet találni: én már paripáskodni akarok egy keveset.⁵⁰⁷

A „paripáskodás” kifejezés nem egyértelmű, de valószínűleg arra gondolhat Aranka, hogy inkább a tudományos munkában vállalna szerepet, amit az is igazol, hogy a társaság történeti munkálataiban később fontos szerepet vállal.

Elolvasva a 1798. április 18-i, már említett Bánffynak szóló másik levelét, egy újabb történet is megkonstruálható:

már mintegy maga idejét elért Ifju Dajkája öléből és kezei közül ki kéredzik [t. i. a Nyelvmívelő Társaság – D. P.]: és ez is gyengébbnek esméri magát, mintsem véle birhasson. Azonkívül maga is érzi, hogy másuvá hivatattik; és a Társaság legértelmesebb Barátai is attól kezdenek tartani: hogy a Társaság belső dolgainak folytatása, szinte csak egy embernek kezén fordulván meg: ennek

⁵⁰⁴ ENYEDI–UGRIN 1988: 34.

⁵⁰⁵ DÖBRENTÉI 1831: 371.

⁵⁰⁶ DÖBRENTÉI 1832: 35. Teleki Mihály negatív személyként való megjelenítésére másutt is találhatunk példát, l. Enyedi argumentálatlan kijelentését: „[Aranka] ismerve a kijelölt helyi elnök, gróf Teleki Mihálynak, Maros szék királybírájának a dilettantizmusát, szeszélyességét, a második hegedűs szerepéről inkább lemond, mint vállalja a hozzá nem értők dirigálását.”, ENYEDI 1995b: 1132.

⁵⁰⁷ Aranka György levele gr. Batthyány Ignáchoz, 1798. május 25., OSZK Kézirattára, Fond 399.

közelítő Boldog Orái az egész Igyekezetnek némely romlását, leg alább csökkenését magok után vonhatnák.⁵⁰⁸

Felmerül – az idézet értelmezésekor – a lehetőség, hogy Aranka egészségi állapota („gyengébbnek érzi magát, mintsem véle bírhasson”), valamint a titoknak „áthelyezése” („másuvá hivattatik”) is indokolhatta lemondását. Valóban, a gubernátor tervezetében Aranka lett volna az egyik tanácsos, így valószínűleg „összeférhetetlenség” alakult volna ki a társaságban betöltött kétfajta szerepe között; egyúttal attól is tartani lehetett, hogy egy központosított, egy ember által irányított szervezet nem lett volna kellően hatékony.

Az imént előszámlált idézetek alapján tehát Aranka egyrészt mint a titoknoki teendőkbe belefáradt, inkább a tudományos munka iránti hajlandóságának teret engedni akaró, másrészt, mint a társaság hatékonyságáért kompromisszumokra hajlandó tudományos szervező mutatható be. Azért érdemes egy pillantást vetni a Jancsó által „főúri klikk”-ként aposztrofált csoportra is. Itt elsősorban a negatív megítélésű Teleki Mihály jön számításba, akit nagy ünnepélyességgel helyeznek vissza előlülői pozíciójába a furcsa „munkás”-„rendes” üléseket lezáró 1798. június 26-i harminckilencedik ülésen. Ekkor valósul meg lényegében Bánffy 1796. februári rendelkezése, vagyis Teleki, a helybeli előlülő vezetésével létrejön a társaságot igazgató tanács. Az ülés „korszakváltó” jellegét hangsúlyozza az is, hogy eddig Aranka neve mögött mindig ott szerepelt a „rendes titoknak” kifejezés a jegyzőkönyvekben, ettől az üléstől kezdve viszont elmarad a titkári megjelölés. A „főúri klikk” másik két tagját talán Szentpáli Elekben és Sala Mihályban láthatta Jancsó (egyikük sem főúri rangú), hiszen ők szervezik meg Teleki visszatérését. Mégsem lehet ezt az eseményt Aranka „trónfosztás”-ának történeteként értelmezni, és elsősorban azért nem, mert – ismerve a társaság eddigi felépítését – a három tagnak jogában állt megváltoztatni az intézmény szervezetét, hiszen a helybeli előlülőről, és két ítélőmesterről van szó. Ez tehát inkább olyan lépés, amely végre a tanács nélküli, tehát szervezeti problémákba ütköző társaság rendbe tételére irányul. Bánffy Györgyöt utólag értesítik a változásokról: „ő ex[cellenciája] is, mind ezen Társaságnak fő előlülője tudósíttassék” – írja a harminckilencedik gyűlés jegyzőkönyve.⁵⁰⁹

⁵⁰⁸ Aranka György levele Bánffy Györgyhez, Marosvásárhely, 1798. április 18., ENYEDI 1989b: 90.

⁵⁰⁹ JANCÓSÓ 1955: 285–287.

A levelet meg is írják Bánffy-nak, és az ő „esméretes Hazafiui indulat-tyá”-ra hivatkozva kérik beleegyezését a szervezeti változtatásba.⁵¹⁰ Csak félszavak sejtetik Teleki Mihály kételyeit Bánffyhoz írt 1798. június 20-i, kiadatlan levelében, hogy a helybeli előlülő nem biztos a maga dolgában: „ha miben a’ Társaságnak lépései az egyenes uton kívül találtatának volna támtorodni, szokott kegyessége szerint a’ célhoz egyenesebben vivő utba vezérelni, ’s az alattis a’ Társaságnak Tagjait egyenként Kegyességében tartani méltóztassék”.⁵¹¹

Az 1801. március 17-i jegyzőkönyv jelzi, hogy Bánffy elfogadta Teleki javaslatát.⁵¹² Hogy ez az új típusú felépítése a társaságnak mennyire volt eredményes, arra bizonyíték például az 1799. június 19-i ülés, ahol egyedülállóan sok, összesen ötvennégy pont kerül megtárgyalásra.⁵¹³ Úgy látszik, visszaáll az 1794-es rend, hiszen a szervezeti viszályokat lezáró Teleki-visszatérés időpontjától pontosan megkülönböztethetők a nagyobb üléseket előkészítő tanácsgyűlések és a Teleki vagy valamelyik ítélmester elnöklete alatt működő rendes gyűlések, egészen a társaság 1801-es elhallgatásáig.

A társaság szervezeti története tehát így vázolható fel sematikusan (pusztán az elősoroltak átláthatósága kedvéért):

Az ülések típusa	Időintervallum	Az ülések száma
Előkészítő	1793. dec. 3.–1794. márc. 26.	5 ülés
Rendes	1794. márc. 28.–1794. júl. 3.	6 ülés
Munkás	1794. júl. 15.–1797. ápr. 24.	9 jegyzőkönyvezett (ebből egy jegyzőkönyv elveszett), 4 jegyzőkönyv nélküli, 1 „rendkívül való” és 1 „megbeszélés”; össz: 15 ülés
Teleki-vita	1797. jún. 24.–1797. júl. 21.	2 ülés
Rendesnek nevezett, de valójában munkás	1797. júl. 21.–1798. máj. 17.	15 ülés
Rendes és tanácsülések	1798. jún. 26.–1801. máj. 5.	11 jegyzőkönyvezett (három jegyzőkönyv elveszett vagy lap-pang) és két tanácsülés

⁵¹⁰ Aranka György [valójában Aranka nevében a társaság] levele Bánffy Györgyhez, Marosvásárhely, 1798. május 24., in ENYEDI 1989b: 93.

⁵¹¹ OSZK Kézirattára, Fond 399.

⁵¹² JANCsó 1955: 300.

⁵¹³ Talán ebből is látható, hogy Enyedi Sándor megállapítása, mely szerint egyértelműen negatív jelenség volt a tanács felállítása, árnyalásra szorul. L. ENYEDI 1993: 683.

Összegezve az eddigieket, mindenképpen kiemelkedik Bánffy György és az általa megbízott ítélőmesterek szerepe a társaság szervezetének történetében. Ugyanígy a királyi tábla is lényeges a Nyelvmívelő Társaság munkálatainak szempontjából, mivel ez az igazságszolgáltatási intézmény adja a társaság tagjainak legtöbbjét, köztük a munkákat ellenőrző ítélőmestereket is.

Az intézmény szervezeti felépítése folyamatosan változik a működése során. Mindenképpen arra törekszik a társaság, hogy szigorúan meghatározott szabályok alapján működhessen, hogy tagjainak feladatai, a nyelvművelők által elérendő célok írásban is le legyenek fektetve. A nem ellenőrzött, alá-fölrendelt viszonyt nem mutató munkasgyűlések viszont az informalitás iránti igényt mutatják, mintha egy ismerősből, barátokból álló tudományos kör eredményesebben működhetne a kor viszonyai között. Itt említhető meg az a nézet is, ami a korban általános volt, hogy úgy tekintettek a tudomány világára, mint demokráciára, ahol mindenki egyenlő, ahol nem érvényesül a társadalmi hierarchia. A szervezet történetében bekövetkező változások annak is köszönhetőek, hogy a polgári nyilvánosság különböző intézménytípusai még nem alakultak ki a XVIII. század végi Kelet-Európában.⁵¹⁴ Lebeghetnek ugyan példák a társaságot szervezők előtt, mint amilyen a hivatalosan is elismert francia akadémia, a titokban működő szabadkőműves-páholyok, de ugyanolyan vonzónak tartják az önszerveződő, informális csoportosulásokat is.⁵¹⁵ Thimár Attila meghatározását⁵¹⁶ finomítva tehát elmondható, hogy egy intézmény „felderíthető szabályai” ebben a korban még saját tagjai számára sem egyértelműek.

A jegyzőkönyvek tanúsága szerint 1793 decemberétől 1801 májusáig az üléseken több mint 130 fő vett részt, legtöbben azonban csak egy-egy találkozó erejéig (a tagok majdnem fele). Csak néhány olyan tag van, aki tíznél több ülésen megjelent. Közülük is kiemelkedik Aranka, aki negyvennél több gyűlést látogatott (és szervezett) meg. Sala Mihály és Szentpáli Elek ítélőmesterek a fent leírtak alapján talán csak a társaság törvényességére ügyeltek, de jogi kérdésekben valószínűleg ők is szót kaphattak. Hasonló problémák megoldásában segíthette a kisebb munkáscsoportot Zabolai Sámuel, Aranka Dániel, akik szintén jogászok voltak, és Dósa Gergely Marosvásárhelyen a jogi ismeretek tanítója. Ezen az egynemű képen

⁵¹⁴ L. a polgári nyilvánosság kialakulásáról HABERMAS 1971: 26–43.

⁵¹⁵ L. erről Aranka véleményét: ARANKA György, *A' Magyar Nyelv Mivelése 'Sengéjének II Szakasza a' XIIdik Czikkely héjjával*, in DÁVID-BIRÓ (s. a. r.) 2007: 29. Valószínűleg maga Aranka sem tudta egyértelműen eldönteni, milyen típusú intézmény legyen a Nyelvmívelő Társaság, ezért nevezi ő próbatársaságnak (azaz olyan csoportosulásnak, amelynek felderíthető szabályai egyelőre felderítésre várnak).

⁵¹⁶ L. a 6. lábjegyzetet.

nem sokat változtat, hogy a filozófiát tanító Csernátoni Ferenc tizennyolc, és a történelmet és klasszikus irodalmat oktató Zilahy Sámuel tizenhárom jegyzőkönyvezett ülésen kapott helyet. Noha a Nyelvmívelő Társaság tagjainak tényleges munkáját csak kevésbé ismerjük, az már ebből a rövid leírásból is látható, hogy a majdnem egyértelmű „jogászfölény”-ből kifolyóan az intézmény jogi-történeti munkásságához megvoltak a megfelelő személyi előfeltételek.

Más kérdés, hogy az anyagi előfeltételek az intézmény zavartalan munkájához gyakran hiányoztak. A társaság anyagi ereje a kéziratkiadókkal ellentétben sohasem érte el az ezer forintot. Aranka korai rajzolataival ellentétben (ahol még nyomda, olvasótársaság, könyvtár felállítása is szerepel) már a második ülésen megfogalmazódnak a „pénztár problémái”. Ifj. Teleki Sámuel ugyanis – miután előszámlálták az intézmény gyűlésében, hogy mennyi pénzre lehet számítani – azt mondja: „mindezek csak papiroson vagynak, kéz között pedig semmi nincsen”.⁵¹⁷ Az intézmény működése során a jegyzőkönyvekben többször megjelenő pénzügyek azt mutatják, hogy a nyelvművelők még száz forinttal sem nagyon gazdálkodhattak.⁵¹⁸ Ezekből a kimutatásokból az is kiderül, mire költött legtöbbet a társaság: postára, papírra, könyvekre, utazás finanszírozására, kéziratok leírására. Anyagilag a legmegegyeztetőbb feladata az intézménynek az *Első darab* nyomtatása volt, ami 335 forint 20 krajcárba került. Hogy ezt hogyan sikerült finanszírozniuk, arról a jegyzőkönyvek hallgatnak (valószínűleg Aranka saját pénzéből is támogatta a kiadást). Aranka ugyan kísérletet tesz az *Újabb elmélgedések* nagyrtatórő terveinek megvalósítására, és levélben kéri Bánffytól, hogy a Nádorp Vilhelm hazafiúsításakor felajánlott 1500 forintot juttassa el a társasághoz,⁵¹⁹ a kormányzó azonban tudatja a titoknokkal, hogy a pénz sorsáról az ország rendjei másként döntöttek, Gyarmathi Sámuel grammatikáját nyomtatják ki a felajánlott összegből.⁵²⁰

A Nyelvmívelő Társaság befejezi munkáját

A társaság megszűnésével kapcsolatban ellentmondó nézetek alakultak ki a szakirodalomban, ami annak köszönhető, hogy az 1801. június 17-i ülést követően is keletkeztek jegyzőkönyvszerű „protocollumok” 1803. február 5-ről, március 5-ről és március 29-ről datálva, sőt egy „minuta”

⁵¹⁷ JANCsó 1955: 144.

⁵¹⁸ Erre példa a 12. gyűlés, uo. 174.

⁵¹⁹ Aranka György levele Bánffy Györgyhöz, Kolozsvár, 1795. március 26., in: ENYEDI-UGRIN 1988: 225–227., 227.

⁵²⁰ Bánffy György levele Aranka Györgyhöz, Kolozsvár, 1798. november 10., in: ENYEDI 1993: 684–685., 685.

elnevezésű irat 1806. március 5-ről.⁵²¹ Perényi ezeket a dokumentumokat nem ismerve 1801. június 17-re teszi a Nyelvmívelő Társaság utolsó összehozásának időpontját.⁵²² Ezt módosítja Jancsó Elemér, aki már 1806-ot jelöli meg a nyelvművelők feloszlásának dátumaként.⁵²³ De – bizonyítva, hogy mennyire bizonytalan az időpont – létezik egy 1810-es dátum is, amelyet Döbrentei Gábor ír le a *Magyar Tudós Társaság’ történetei* című cikkében (ez valószínűleg sajtóhiba, a 0 és az 1 felcserélése).⁵²⁴ Ez a dátum annál is érdekesebb, mivel a Döbrentei nevével fémjelzett, 1818-ban ülést tartó csoport, amelyik a Nyelvmívelő Társaságot szeretne újra létrehozni, megvizsgálva a régi jegyzőkönyveket, úgy találja: „az 1801-dikbeli legutolsó gyűlés jegyzőkönyve 117 Rf 42 Kr fenn maradt pénz említ”.⁵²⁵ Ez az említés az 1801. június 17-i ülésen hangzik el, azaz eszerint is ez lenne az utolsó gyűlése a nyelvművelőknek.⁵²⁶ Cáfolják ezt Mogyoróssy Márton, Antal János és Dózsa Gergely (utóbbi kettő valószínűleg azonosak az 1803-as protocollumokban található „Antallal” és „Dósával”), akik azt mondják a Döbrentei-féle társaság 1818. július 1-jén tartott gyűlésén, hogy az említett iratnál van későbbi jegyzőkönyv is. Ebben azonban már csak 5 Rft szerepel a társaság vagyonaként,⁵²⁷ holott az újonnan szerveződő intézmény szívesen fogadná a korábban összegyűjtött pénzüsszeget. A felszólalók nem térnek ki részletesen arra, hogy mire is használta fel a Nyelvmívelő Társaság a pénzt (erről az 1803-as jegyzőkönyvek sem szólnak), csupán feltételezések születnek: „ujság hozatásra vagy levelezésre elkölt [...] a’ Társaság által kiadatott Munkák [!] nyomtatásaira fordítottak”.⁵²⁸ Eszerint tarthattak gyűléseket a nyelvművelők 1801 után is, de erről nincs konkrét bizonyíték.

Az igazság az, hogy az 1803-as ülések már nem számíthatók sem a Nyelvmívelő Társaság tudományos, sem annak tanácsának ülései közé; ezek inkább „barátságos gyűlések”, ahogyan arra utal is a március 29-i jegyzőkönyv.⁵²⁹ Ez alapvetően egy informális csoportosulás tudományos ülése, amelyet ráadásul vacsora is kiegészít. Az egyetlen, ami a korábbi nyelvművelőkhöz kapcsolja ezeket a beszélgetéseket, az a tagok azonosága. Az itt megjelenő tizenegy résztvevő közül heten a Nyelvmívelő Tár-

⁵²¹ JANCÓS 1955: 315–319. Ezeken kívül van adat még egy 1803. január 21-én, egy 1803. február 29-én és egy 1806. február 26-án tartott ülésről is. uo. 314., 315., 318.

⁵²² PERÉNYI 1918: 17.

⁵²³ JANCÓS 1955: 70.

⁵²⁴ DÖBRENTÉI 1832: 35.

⁵²⁵ JANCÓS 1944a: 529.

⁵²⁶ JANCÓS 1955: 311.

⁵²⁷ JANCÓS 1944a: 531. (1818. július 1-i ülés)

⁵²⁸ Uo. 529. (június 27-i ülés)

⁵²⁹ JANCÓS 1955: 317.

saságnak is tagjai voltak, de 1803-ban leginkább filozófiai kérdésekkel foglalkozik a kicsiny csoport „vetésforgó”-szerűen, mindig más-más tagnál tartva gyűlésüket.

Hogy ennek volt-e folytatása 1803. március 29. után, arra sajnos nincsen adat. Az viszont bizonyos, hogy az 1806. március 5-i ülés – amit megelőzött egy talán nem is dokumentált február 26-i gyűlés – mind a Nyelvmívelő Társaságtól, mind pedig a „barátságos gyűlésektől” eltérő új társaság üléséről ad hírt. Erre nem csak magában a jegyzőkönyvben található mondatok utalnak:

26-dik februari előre egy gyűlést tartatván és úgy határozatván meg, hogy 5^a Martii gyűlés tartassék és arra a jelenlévők közül, akiket hazafiúi indulatjuk és környűllásaihoz képest meg nem akadályoztatott készségek arra bír: Tehát egy tudós társaságnak tárgyaról írásban adják vélekedéseket.⁵³⁰

Ez azonban már egy új tudós társaság lenne. Utal erre az új intézményre a Kazinczy-levelezés néhány olyan passzusa is, amelyeket Jancsó is megemlített, de mint olyan bizonyítékokat, amelyek megmutatják, hogy 1806-ig fennállt a Nyelvmívelő Társaság. Cserey Farkas ezekben a levelekben ír társaságalapító terveiről. 1806. március 3-án arról tudósítja széphalmi barátját: „holnap után tartok itten az általom fel álitandó tudós Társaság iránt nagy gyűlést – ki menetelérül azonnal tudósitalak”.⁵³¹ Ígéretéhez híven Cserey újabb levelet fogalmaz 1806. március 6-án, hogy ismeresse az elmúlt napon Arankánál tartott gyűlés eredményét.⁵³² Néhány tag tervezeteket dolgoz ki egy új tudós társaság felállítására.⁵³³ Cserey hangot ad elégedetlenségének is: „Meg vallom, Kedves Barátom! nem az én arányomban ütött ki a dolog, és mások nem aszt vették czélul, a merre én néztem, de eszt idővel meg lehet orvosolni”.⁵³⁴ 24 nappal később már jóval borúlátóbb Cserey: „A mint meg jövendöltem, füstbe ment M. Vásárheljen minden igykezetem”.⁵³⁵ A terv sikertelenségéről nem beszél részletesen, a „setéttség faizatit” okolja a kudarcért, hozzátéve: „Aranka és Cserey József atyámfia M. Vásárhelji Plebanus érdemessen igyekeztek segiteni éngemet,

⁵³⁰ Uo. 318.

⁵³¹ Cserey Farkas levele Kazinczy Ferenchez, Marosvásárhely, 1806. március 3., Kazlev, IV, 71–73., 73.

⁵³² Ezt a gyűlést mutatja be a Jancsó által kiadott „minuta”, JANCsó 1955: 318–319.

⁵³³ Ezeket a tervezeteket közli JANCsó 1955: 320–335., 340–341.

⁵³⁴ Cserey Farkas levele Kazinczy Ferenchez, Marosvásárhely, 1806. március 6., Kazlev, IV, 75–77., 75.

⁵³⁵ Cserey Farkas levele Kazinczy Ferenchez, Marosvásárhely, 1806. március 30., Kazlev, IV, 96–99., 97.

de a volt elhibázva, hogy igen sokan egyeledtek [!] közünkbe, és így annak kelle következni, a mi el rontá a jó intézetet”.⁵³⁶

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság az előbbieket szerint tehát mégiscsak 1801-ben vagy az után röviddel fejezi be működését, az utána következő próbálkozások már más céllal, más szervezettel lépnek fel.

Egy kérdés azonban még ezután is megmarad: miért hagyta abba munkálatait a társaság? Több válasz is lehetséges. Perényi József azt állítja: „az igen szerény anyagi eszközök és a széthúzás, irigység itt is nagyon korán megakasztotta minden nemesebb és eszményi cél megvalósulását s magával hozta a társaság felbomlását”.⁵³⁷ Döbrentei Gábor újra egy alternatív, egyben zavarba ejtő adatot szolgáltat a társaság megszűnéséről: „[a]kkor Gr. Teleki Mihály’ sok izgágái miatt, a’ 64. esztendő’s Aranka, nála tartott üléseikkel felhagyott, hijába várván az útkészítő Társaságnak országossá váltaival az Egésznek helyes összefüggésbe jöhetését”.⁵³⁸ Ez a mondat is 1801-et jelöli meg az intézmény munkásságának végeként (Aranka 1737-ben született), de nem lehet eldönteni egyértelműen, hogy mi volt a fontosabb, Teleki „izgágái” vagy az, hogy nem kapott a társaság törvényes megerősítést.

Enyedi Sándor az eddigieknél konkrétabb választ ad, amikor közli Bánffy Györgynek az erdélyi kamarásokhoz írt 1801. május 20-i levelét, amelyben a kormányzó tolmácsolja I. Ferenc óhaját: „akár mi névvel is nevezhető, vagy okból öszve állott Társaságokat, különös szövetkezéseket minden örökös Tartományából ki [kell] tiltani”.⁵³⁹ Ez valóban magyarázatot nyújthat arra, miért kellett feloszlania a már majd nyolc éve fennálló intézménynek. Bánffy levelével csupán egyetlen probléma van: annak dátuma. A levél kelte és az utolsó dokumentált ülés (1801. június 17.) között majdnem egy hónap a különbség. Nem kapták volna meg az uralkodó óhaját tartalmazó felhívást egy hónap alatt a nyelvművelők, vagy úgy értelmezték, hogy erre az intézményre nem vonatkozik az „akár mi névvel is nevezhető, vagy okból öszve állott Társaság” kitétel? Esetleg nem vették komolyan, mondván, csak az örökös tartományokról nyilatkozik a gubernátor levele. Az mindenesetre bizonyos, hogy a június 17-i semmiképpen sem záróülés (erre hívja fel a figyelmet Mogyoróssy, Antal és Dózsa a már említett 1818-i újraszerveződésakor), sőt ekkor fizetik be a társaság számára a megígért pénzösszegeket a tagok, kiosztják a feladatokat a „nyári szünetre”, és meg is határozzák a „jövő Társaság gyűlésinek tárgyai”-t.⁵⁴⁰ A nyelvművelők levelet is írnak a gubernátornak 1801. július 3-án, hogy se-

⁵³⁶ Uo. Cserei József a korábbi társaság egyik tanácsosa volt.

⁵³⁷ PERÉNYI 1918: 22.

⁵³⁸ DÖBRENTÉI 1832: 35.

⁵³⁹ ENYEDI 1995b: 1130–1136., 1136.

⁵⁴⁰ JANCsó 1955: 310–311.

gítse őket a tervben lévő földrajzi lexikon összeállításában, egyúttal kéri, hogy erősítse meg Arankát újra felvett titoknoki pozíciójában.⁵⁴¹ Bánffy 1801. május 20-i levele tehát nem kizárólagos oka a társaság megszűnésének.

Van még egy megbízhatónak tekinthető, figyelmen kívül hagyott forrás, amely kitér arra, hogy a Nyelvmívelő Társaság miért fejezhette be működését. Ez a forrás pedig *A' magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései G. Teleki Lászlónak*.⁵⁴² Írója tagja volt az intézménynek, mielőtt 1796-ban Magyarországra költözött volna. Sőt, az 1794. május 7-i ülésen vállalja az előülőséget rokona, Teleki Mihály helyett.⁵⁴³ Jól ismerhette az intézmény viszonyait, még ha annak késői munkásságáról keveset is tud. Legalábbis azt állítja: „[...] régtől fogva nem halván [!] semmit is szerentsés következéséről [a Nyelvmívelő Társaság nyelvészeti munkásságáról], nem tudom mire mehetett azon hazafiui igyekezete”.⁵⁴⁴ Azok az okok, amelyeket a Nyelvmívelő Társaság elhallgatásával kapcsolatban ismertet, azt mutatják, hogy a szervezet 1796 utáni működését is figyelemmel kísérte, mivel más – Teleki László elutazása utáni – források is megerősítik a felsorolt argumentumokat.⁵⁴⁵

Teleki első okként ezt jelöli meg: „[ú]gy látszik, hogy eleinte a' milyen tüzzel nyúltanak annak Tagjai ezen tárgyhoz; éppen olyan nagy lankadások között vagynak már nagyobb részint”.⁵⁴⁶ Erre utal Aranka is *Az én testamentomom a magyar Nyelvmívelő Társasághoz* című szövegében: „[a] Nyelvmívelő Társaság kétszer volt olyan állapotban, melyben megmaradása kétségesnek láttatott. A legjobb baráti igen kívánták előmenetelés és nevedekesít siettetni, és talám e volt az oka”.⁵⁴⁷ Nem véletlenül, Aranka egyik legfontosabb tanácsa az, hogy: „lassan, erőlködés nélkül” kell a társaságnak munkálkodnia.

⁵⁴¹ Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság levele Bánffy Györgyhöz, Marosvásárhely, 1801. július 3., Halmágyi István levele Bánffy Györgyhöz, Marosvásárhely, 1801. július 3. (fogalmazványok), ENYEDI 1993: 679–693., 692., 692–693.

⁵⁴² TELEKI L. 1806.

⁵⁴³ Teleki László összesen hét ülésen vett részt (1794. március 26., 28. május 7., 15., 21., 29., június 3.), JANCsó 1955: 153., 155., 156., 158., 160., 165., 169. Jancsó Elemér szerint egy idősebb Teleki László is létezett a korban (I. könyvének névmutatóját, JANCsó 1955: 441.), de a nevek magyarázatakor már csak egyet említ (uo. 420.).

⁵⁴⁴ Arról sem tud pontosan, hogy az intézmény működik-e még 1806-ban: „most is élő, vagy inkább csak utolsó vonaglásai közt pihegő”-nek nevezi a társaságot, TELEKI L. 1806: 97., 126.

⁵⁴⁵ Az, hogy Telekire mennyiben hatottak Aranka tudós társasággal kapcsolatos elképzelései, egy későbbi elemzés tárgya lehetne. Itt csak annyit említek meg, hogy mind a ketten a nyelvművelést és az ismeretek terjesztését tartották egy tudományos intézmény legfontosabb céljainak, I. TELEKI L. 1806: 141.

⁵⁴⁶ Uo. 167. A további okok: uo. 167–168.

⁵⁴⁷ JANCsó 1955: 274. A további idézetek, 274–276.

A Teleki által említett második probléma az volt az intézménnyel, hogy „[ú]gy lázott eleinte, hogy annak némely Tagjai más különös tzélokra akarták azt fordítani, melly sok józanon gondolkodó Tagjainak, a' lankadást méltán okozhatta.” Aranka végrendelete szerint is az egyik legfontosabb feladata a társaságnak, hogy „[a] mostani nyughatatlan, viszketeges szép szín alatt más célokra dolgozó elmékkel [...] minden szövetséget elkerülni: és azoktól a Társaságot tisztán tartani”. Utalhatott itt mind Aranka, mind pedig Teleki a Diana Vadásztársaság próbálkozására, hogy saját céljaira igyekeznek felhasználni az intézményt.⁵⁴⁸

Teleki harmadik indoka: „sok olyan Tagjai vóltak, a' mellyek tsak a' számot szaporították”. Erről a problémáról a tagnévsorokban felsorolt nevek száma és a tényleges tudományos munkát végzők neveinek száma közötti különbségek beszélnek. Egy korai lista 3 hasámban sorolja fel a társaság „jóltevő” tagjait, a tudósokat és a levelezőket.⁵⁴⁹ Ez utóbbi két csoportot megvizsgálva az látható, hogy a nyelvművelők 22 tudóssal és 50 levelezővel számolnak. Egy későbbi, feltehetően 1796-os listában hasonlóan magas számokkal találkozunk.⁵⁵⁰ Ez a lista öt osztályba (nyelvészeti, költészeti, történelmi-diplomatikai, természettudományos, továbbá egy „más szép tudományok” és „tudós levelezés” osztályokba) sorolva összesen 71 nevet említ. Ennyien azonban nem vettek részt rendszeresen az intézmény tudományos munkájában. A társaság ülésein is csak tizenketten vettek részt tíznél többször.⁵⁵¹ Aranka meg is fogalmazza Kovachich Márton Györgyhöz írt levelében, hogy az intézmény tudóshiánnyal küszködik: „kiváltképpen egy-két munkás társra volna szükségem, aki egy-egy cikkelyecskét bár csak fél esztendőnkint beküldene”.⁵⁵² Az 1796-os tagnévsor ugyanakkor tanácsosokként, titoknokokként és a két „megvizsgáló szék” tagjaiként összesen 44 nevet említ, amelyek közül csupán 6 név szerepel a tudósok

⁵⁴⁸ L. erről Aranka György levele Teleki Sámuelhez, Marosvásárhely, 1796. április 14., ENYEDI-UGRIN 1988: 230–233., 231. A Diana Társaságról I. CSETRI E. 2006a: 52.

⁵⁴⁹ JANCsó 1955: 347–349.

⁵⁵⁰ Uo. 350–352.

⁵⁵¹ A legtöbbször, 41 alkalommal Aranka György, 23-szor a jogász Zabolai Finna Sámuel, 18-szor Csernátoni Vajda Sámuel, a marosvásárhelyi kollégium bölcsészettudományi tanára, Dózsa Gergely jogász 15-ször, Sala Mihály ítélmester, Tóbiás Antal jogász és egy Borosnyai nevű tag (vagy János, a marosvásárhelyi iskola természetrajztanára, vagy Lukács Simeon lelkész) egyaránt 14-szer, Szentpáli Elek ítélmester és Zilahi Sámuel professzor 13-szor, Aranka György 12-szer, Basa István professzor és Görög György szenátor pedig 10-szer vettek részt a társaság ülésein. Az üléseken összesen több mint 130-an fordultak meg összesen, legtöbbször csupán egy alkalommal.

⁵⁵² Aranka György levele Kovachich Márton Györgyhöz, Marosvásárhely, 1796. november 6., FERENCZY 1878: 147–150., 148. Ugyanez a probléma másutt is megjelenik az Aranka-levelezésben: „dolgos Társokra szükségünk vagyon”, Aranka György levele Bánffy Györgyhöz, Marosvásárhely, 1796. március 16., ENYEDI 1988a: 72.

között is. Valószínűleg erre az arányra utal Teleki, amikor a „számszapórító” tagokról beszél.⁵⁵³

„Mindjárt eleinte” – folytatja Teleki a felsorolást – „igen nagy kiterjedésű tzélt vettek fel magoknak, melynek jó móddal való kidölgozására [...] talám elégtelenek is voltak.” Ez a társasággal kapcsolatos vissza-visszatérő kifogás igazolható Cserei József leveléből, amelyben az intézmény kiadványát recenzeálja.

A „buzgó esdeklés” következő problémaként azt jelöli meg, hogy a nyelvművelők „[m]indjárt eleinte Tágyaiknak igen nagy kolompot hírt ‘s nevet tsináltanak, a’ melynek mivel érzették, hogy meg nem felelhetnek, valóságos lankadás ‘s tsökkenés fogta el őket.” Itt a társaság korábbi előlölője utalhat Teleki Domokos magyarországi kiküldetésére, valamint a rengeteg jelentő levélre, amelyről az ötödik ülés jegyzőkönyve is beszámol.⁵⁵⁴ A „reklámhadjárat”, amelynek eredménye még így is alulmúlta a tagok várakozását, kötelezte vagy inkább kényszerítette a társaságot, hogy tegyen le valamit az asztalra. Az eredmény pedig a felemás megítélésű *Első darab* lett.

Kínos problémára hívja fel a figyelmet Teleki László: „[a]’ Fundusok, soha sem vólt elegendő tzéllyoknak kivitelére”. A mecénatúra rendszere, amelyben Aranka annyira bízott, valóban nem működött megfelelően. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy az utolsó dokumentált ülésen maguknak a jelenlévő tagoknak kell pénzt felajánlani a társaság költségeire.⁵⁵⁵

A legutolsó oka annak, hogy a társaság abbahagyta működését, Teleki szerint a szervezeti kérdésekhez kötődik: „[a]z Erdélyi Igazgatás kezdetében fel se vette, nem vigyázott reája nem apolgatta, és késöbben is, mikor igazgatásában belé kezdett szóllani, nagyon Dicasterialiter akarta kormányozni”. A Nyelvművelő Társaság formalizálódását, amely Bánffy György és Teleki Mihály nevéhez fűződik, Teleki László negatívan ítéli meg. Úgy véli, egy tudós alakulatot nem lehet a közigazgatási intézmények, a dicasteriumok mintájára irányítani. Ezzel a megállapításával nem volt egyedül, hiszen Aranka is kifejti végrendeletében, hogy szerinte „[a tudósokkal] parancsolni [...] illetlenség volna; és valamely tárgyat kérdéslen, hallatlan

⁵⁵³ Aranka Joseph Karl Ederhez írt 1797. július 25-i levelében ír a taghiányról: „[a]’ Társaságnak szüksége vagyon Poëtára, Philosophusra elsőbe Magyarra, azután okvetlenül olyanra is ki a’ külső Litteraturába jártas légyen; oskolai emberre; ki meg itéllye ‘s minket vezérellyen, hogy a’ mi igekezetünk a’ nevelésre a’ Magyar Nyelv tanítására ‘s tanulására, hogy lehet hasznosabb; Historicusra, a’ ki egy egy Czikkelybe esztendönként vagy Szakaszonként a’ mindennapi, mind Hazai, mind más Europai fővebb Változásokat meg írja; Physicusra, a’ ki a’ tapasztalt Természeti Jelenéseket egybeszedje és értelmesen meg írja; Antiquariusra; nevezetesen közelebb olyan Tudosra, a’ ki a’ ki adott Darabot jól meg vizsgálja”. OSZK Kézirattára, Fond 399.

⁵⁵⁴ V. gyűlés (1794. március 26.), JANCsó 1955: 153. A jegyzőkönyv ezer jelentő levélről tudósít.

⁵⁵⁵ Uo. 310–311.

a nyakára küldeni, helytelenség”. Arankának több szövege is arra mutat, hogy a tudós társaságnak jobban megfelel az informalitás, amire bizonyoságul szolgálnak az 1803-as „baráti beszélgetések” jegyzőkönyvei.

Ezek miatt a Teleki által is felsorolt okok miatt történhetett meg az, hogy a társaság 1801 után már nem tudta biztosítani a működéséhez szükséges előfeltételeket.

Nyelvművelés nyelvmívelő módra

Milyen az igazi nyelvművelés?

A XVIII. század végi akadémiai törekvések egyik legfontosabb célja egy olyan tudós társaság létrehozása, amely tekintélyét felhasználva megállapíthatja a mindenki számára követendő nyelvi sztenderdet, szótárt és nyelvtant adva a nyelvet használók kezébe.⁵⁵⁶ Többen gondolnak úgy a Nyelvmívelő Társaságra mint olyan intézményre, amelyik képes lenne ezt megtenni. Ilyen Aranka barátja, Szathmári Pap Mihály is, aki reméli, hogy „egy olyan Társaság állittatik fel, elsőbben, a’ mellynek Helybe-hagyása Törvény gyanánt leszén”.⁵⁵⁷ Ugyanígy vélekedik Seelmann Károly is: „[b]ár valahára határoztatnék meg a’ Magyar nyelv, mert a’ mint a’ Méltóságos Uris tapasztalhatta a’ mostani ujj Könyvek /:Kiváltképpen a’ Magyar Országiak:/ meg meg annyi ujj Gramatikát, és külömböző orthographiát foglalnak magokban”.⁵⁵⁸ Az akadémiai tervezetekből egyedül megvalósuló Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság 1796-ban megjelent kiadványa, *A’ Magyar Nyelv-mívelő Társaság’ munkáinak első darabja* mégsem egységesíti nyelvtanilag a különböző szerzőktől származó cikkelyek helyesírását, mintha nem is akarna ez az intézmény semmiféle követendő sztenderdet előírányozni olvasóinak. A szerkesztő, Aranka György azzal indokolja a társaság eljárását, hogy így megmaradhatott a szövegek egyedisége, és a nyelvművelők így a szerzők intencióit sem bírálták felül udvariatlanul.

Ugyan-is az Iroknak és Írásoknak tulajdon különösségek, a’ mint nevezik, *Characterek*, mind azoknak az apró és nagy különösségeknek summájában áll, melynek minden Ironak és Írásnak csupán tulajdonai, ’s másokkal nem közösök, akar jók és szépek légyenek azok, akár talám olykor jobbithatók-is. Mellyeket meg-változtatni mind illetlen, mind káros volna.⁵⁵⁹

⁵⁵⁶ L. ehhez TOLCSVAI NAGY 2004: 22–28.

⁵⁵⁷ Szathmári Pap Mihály levele Aranka Györgyhez, Kolozsvár, 1788. augusztus 15., ÉDER 1978: 287–288., 288.

⁵⁵⁸ Seelmann Károly levele Aranka Györgyhez, Károlyfehérvár, 1792. január 30., ENYEDI 1992: 353–354., 353.

⁵⁵⁹ Első darab, *A’ béküldött Cikkelyekkel valo bánásrol*, 24.

Hasonlóan nyilatkozik Aranka Bánffy Györgyhöz szóló levelében, amit csatol az elküldött *Első darab* kéziratához. Ebben a misszilisben Aranka egy „csecsemő Társaságról” beszél, amelyik még éretlen arra, hogy az egész magyarság számára követendő nyelvi sztenderdet alakítson ki: „ennek az egész Igyekezetnek éppen sem Természete se czéllya nem az, hogy akár a nyelv akár más czikkelyek rendiben, ha mi jot mondottunk volnais, azt mint Remeket és mint tökélettest magok eleibe kívánnnyuk irni”.⁵⁶⁰ Emiatt lesz a társaságnak a beküldött munkákkal szembeni legfőbb törvénye, hogy a szerző engedélye nélkül semmit sem változtatnak a szövegeken.

Azonban nem ez az egyetlen furcsaság a társaság reprezentatívnak szánt kiadványával, amelynek elkészítésére csak hosszas szerkesztési munkálatok és sürgetések után kerül sor.⁵⁶¹ Az *Első darab* szétküldése után a recenzióra felkért levelező tagok nem mind látják egyaránt sikeresnek az intézmény próbálkozását.⁵⁶²

Akad természetesen olyan is, aki kultikus könyvnek tekinti a kiadványt. Ilyen például a csiksomlyói plébános, akiről Aranka így számol be Prónay Sándorhoz írt 1797. szeptember 4-i levelében: „[a’] Csik Somlyai Plébános es esperest azzal szerentséltetett: hogy Köszvénybe fekvűven mikor a’ Társaság Munkáját egy Barát nékie küldötte; olyan kedves volt olvasása, hogy míg által olvasta a’ Köszvényből meg gyógyult”.⁵⁶³ Mások viszont kevésbé vannak jó véleménnyel a kiadványról. Cserei József gyulafehérvári kanonok például nagyon illedelmesen indítja levélben küldött kritikáját, amit a társaság előülőjének, Bánffy Györgynek címez:

Excellenciádnak kegyes parantsolatjából meg vizgáltam a’ magyar nyelv mivelő társaságnak velem közlött munkáját, és az abban foglalt czikkellyeket mind a’ nyelv pallérozására, mind pedig a’ haza ismeretének, és a’ közönséges

⁵⁶⁰ A Nyelvmívelő Társaság és Aranka György levele Bánffy Györgyhöz, h. n., 1795. december 8., ENYEDI 1995b: 1135. Hasonlóan vélekednek a debreceni grammatika írói: „[a]zt ugyan egy Társaság sem veheti magának, hogy az egész Nemzet Óraculumja legyen”, *Magyar grammatika*, 1795, XXII–XXIII.

⁵⁶¹ JANCÓ 1955: 170. – már sürgetik az *Első darab* kiadását XI. ülés, 1794. június 3., 172, XII. ülés, 1795. november 8. – sok munka összegyűlt, 175–177., XIII. ülés, 1795. december 28. – szerkesztik az *Első darabot*, 203, XVII. ülés, 1796. május 28. – megvan az imprimatur, hozzátesznek újabb szöveget, 205–206, 1796. július 12. XVIII. ülés – ragasztanak még hozzá, 212, „szint kikelvén a sajtó alól”, XX. ülés, 1796. november 13. A társaság első darabjának kiadásához l.: ENYEDI 1989c: 404–406., különösen 405–406.

⁵⁶² Arról, hogy kiknek küldtek az *Első darabból*: JANCÓ 1955: 218–222., *A Társaság munkái adatnak ki eszerént*. A lista nem tartalmaz magyarországi neveket, csak erdélyieket (holott abból a levelező tagok is kaptak). 334 példányt osztottak szét így.

⁵⁶³ Aranka György levele Prónay Sándorhoz, h. n., 1797. szept. 4., OSZK Kézirattára, Fond 399.

meg-világosodásnak kiterjesztésére egy általában ugyan alkalmasnak lenni találtam.⁵⁶⁴

A levélben viszont az *Első darab*bal kapcsolatos negatív véleményeit is megemlíti. Ő a társaságtól inkább a magyar nyelv eredeti szépségének fenntartását, terjesztését, recenziók készítését, szótár kidolgozását várja. Emiatt azután a kiadvány nyelvészeti cikkeit is olyanoknak találja, amelyek „nyelvünk pallérozását tsak oldaslag 's távulról tárgyozza”.⁵⁶⁵ A kanonok úgy gondolja, olyan tárgyakról is szól a nyelvművelők könyve, amelyek nem tartoznak az intézmény illetőségi körébe, és maga a társaság sem tudta saját céljait, tárgyát elegendő konkrétsággal leírni. Sőt megfogalmazza, hogy a kiadványt „inkább egy Tudós, vagy a' magyar Literaturát elémozdittani kivanó, mintsem egy nyelvművelő Társaság munkái közé kellessék helyheztetni”.⁵⁶⁶ Ez azonban nem csak a reprezentatívnak szánt, de láthatóan vegyes érzelmeket keltő *Első darab* kiadása után fogalmazódott meg a kortársakban.

Amikor még csupán róla szóló röpiratok formájában létezett az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság, már akkor problematikus volt megfogalmazni funkcióját, céljait. Aranka – mint láttuk – sok olyan leírást fogalmaz meg az intézménnyel kapcsolatban, amelyek voltaképpen nem elsősorban egy nyelvtudománnyal foglalkozó, hanem inkább politikai célokat szem előtt tartó szervezetet mutatnak be. A röpiratok ráadásul olyan széles körű tudományos tevékenységet próbálnak a társaság hatáskörébe sorolni, amelyeknek elvégzésére nem egy, de talán több intézmény felállítására is szükség lehetne. A szorosan vett nyelvtudományi törekvések mellett helyet kapnak itt más, a nyelvtudományhoz csak közvetve kapcsolódó célok is. Ilyen például a magyar nyelv hivatalossá tétele vagy a magyar iskolák felállítása. Aranka maga is tudja, hogy ezekben a témákban egy tudós társaság nem kompetens, lévén, hogy ezek „elrendelése és végbevitel egyenesebben a tekintetes rendeket és a felséges főigazgató tanácsot illeti”.⁵⁶⁷ Hasonlóan nem kimondottan nyelvművelő feladatok a babonák és balvélekedések, rossz szokások felszámolása, Erdély történetének ismertebb tétele, és általában mindazok a témák, amelyeket Aranka az „esméret terjesztése” címszó alatt sorol fel.⁵⁶⁸

⁵⁶⁴ Cserei József levele Bánffy Györgyhöz, Kolozsvár, 1796. [?] február 16., in: ÉDER 1978: 297–298., 297.

⁵⁶⁵ Uo. 298.

⁵⁶⁶ Uo.

⁵⁶⁷ JANCsó 1955: 110., ENYEDI–UGRIN 1988: 79.

⁵⁶⁸ *Újabb elmélkedés*, in uo., 112–118., ENYEDI–UGRIN 1988: 84–96.

Nem változik ez később, a társaság megalakulása után sem. A nyelv-művelők üléseiről fennmaradt jegyzőkönyvekben és az Aranka-gyűjtemény leírásában ugyanígy találkozunk a szorosan vett nyelvtudománytól nagyon is távol álló tudományterületekkel. A társaság harminchatodik gyűlésén például Domokos Ferenc szólal fel, jelentve, hogy „a juhoknak metéltől való megőrzésekre s orvoslásokra hosszas tapasztalásai s sok kárai után talált egy bizonyos és jó orvosságra”.⁵⁶⁹ De akad olyan összejövétel is, amelyen a márványra vésés újabb módszereivel ismerkedik meg a társaság, sőt azokat kísérlettel ki is próbálja.⁵⁷⁰ A példák hosszas felsorolása helyett azonban célravezetőbb lehet, ha utalok arra, hogy a Benkő Károly által a reformkorban leírt Aranka-gyűjtemény közel ezer tételéből nagyjából húsz foglalkozik bizonyíthatóan nyelvtani problémákkal.⁵⁷¹ A lista nyelv-művelési célok helyett inkább enciklopédikus törekvéseket mutat.

Ezek után nagyon is jogosnak tűnik a kérdés: miért nem hozott létre grammatikát, lexikont és szótárakat az intézmény? Miért nem merülnek fel a jegyzőkönyvekben konkrét nyelvtani problémák? Miért olyan kevés nyelvtudománnyal kapcsolatos szöveg maradt fenn az Aranka-gyűjteményben? Vagy sarkítottabban: miért nem művelte a nyelvet a Nyelv-mívelő Társaság?

Valóban igaz, hogy sem nyelvtankönyvet, sem lexikont nem sikerül írnia a társaságnak, de előkészületek legalább történnek ez ügyben. A társaság működésének első éveiben komolyan foglalkozik egy grammatika és egy szótár létrehozásával, kevés sikerrel. Már az intézmény megalakulása előtt összeállít Aranka egy *Magyar Nyelv Mívelésnek Sengéje* című iratcsoportot, amit azután el is küld a későbbi előülölőnek, Bánffy György kormányzónak.⁵⁷² Perényi József elemzéséből ismerhetjük ezt a dokumentumot, amely nyolc hosszabb részben szól a magyar nyelv írásmódjáról, a magyar nyelv dialektusairól, arról, hogy milyennek kell lennie a megalkotandó szótáraknak, a magyar nyelv „bővségéről”, és más nyelvektől való különbségeiről.⁵⁷³

Még az intézmény megalakulása előtt küld egy levelet Arankának Szentpáli István, károlyfehérvári városi tanácsos, amelyben tudatja a nyelv-művelőkkel, hogy éppen egy, az erdélyi nyelvjárás szerint íródo

⁵⁶⁹ JANCsó 1955: 279. (XXXVI. gyűlés, 1798. május 2.)

⁵⁷⁰ „Cons[iliarius] Szalkai úr eléád más tapasztalást, hogy a márványra hogy lehet könnyűszerrel mind ormoson, mind metzve írni. Próbáltatik s igaznak találtatik.”, JANCsó 1955: 199.

⁵⁷¹ L. a mellékletben.

⁵⁷² Aranka György levele Bánffy Györgyhez, h. n., 1793. július 24., ENYEDI 1988a: 69–70.

⁵⁷³ PERÉNYI 1918: 41–47. L. ehhez még ÉDER 1978: 135–141. (Az *Erdélyi Magyar Nyelv-művelő Társaság és Aranka György szótárírói törekvései* című fejezet)

grammatikán dolgozik.⁵⁷⁴ Nem véletlen, hogy Gyarmathi Sámuel mellett – akinek *Okoskodva tanító magyar nyelvmester* című művének megjelenését az országgyűlés is támogatta – ő lesz a társaság első számú nyelvésze. Nekik és a harmadik tudósnak, Bőjthi Antalnak – aki *Magyar Nyelvtudomány* címen jelentetett meg könyvet 1790-ben és *A nemes magyar nyelv írásának és szólásának tudománya* címen 1794-ben – küld levelet a társaság 1794. május 29-én, buzdítva őket egy könnyen használható kézikönyv megírására:

A’ Magyar Nyelvnek elé mozdíttására el kerülhetetlenül szükséges lévén, hogy egy olly könnyű szerű Grammatikáskánk legyen, melyből a’ Magyar Nyelvet tanolni kívánók közül akárkinek Unalom nélkül, és bizonyos elemenetellel ki tárhassa mind azokat, a’ mik a’ Magyar Nyelvnek tudására szükségesek.⁵⁷⁵

Szentpáli István reagál a levélre, de azt írja a társaságnak, hogy az ő grammatikájából nem lehet „vágott verziót” készíteni: „tsekély munkám, a Magyar Nyelvnek nagy foglalkozása nélkül, kissébbre nem vitethetik”.⁵⁷⁶

A grammatika témájával kapcsolatban, úgy tűnik, a társaság munkája inkább csak információszerezésre korlátozódik. Több olyan levelet küld el inkább csak, amelyben kéri a címzetteket a már meglévő nyelvtanok recenziálására. Nem tudni, milyen eredménnyel jártak az Édes Gergelyhez⁵⁷⁷ és a gróf Dessewffy Józsefhez⁵⁷⁸ küldött misszilisek. A Soproni Magyar Társaság válaszát ismerjük csak ezek közül.⁵⁷⁹ Többen viszont éppen a társaságra gondolnak úgy, mint amelyik méltó véleményt tud alkotni a nyelvtankönyvekről. Földi János 1795. október 4-én küldi levelével a debreceni grammatikát,⁵⁸⁰ Beregszászi Nagy Pál pedig 1797. március 25-én, Erlangenben fogalmaz levelet Arankához, amelyben köszöni a titoknoknak, hogy „tsekély Grammatikámnak le küldött első levelét méltóztatott megolvasni”.⁵⁸¹

⁵⁷⁴ Szentpáli István levele Aranka Györgyhöz, Károlyfehérvár, 1793. március 4., ÉDER 1978: 288. Szentpáli műve, a *Grammatica Hungarica* 1795-ben meg is jelent Szebenben.

⁵⁷⁵ Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság levele Bőjthihez, Gyarmathihoz, Szentpálihoz, Marosvásárhely, 1794. május 29., ÉDER 1978: 291.

⁵⁷⁶ Szentpáli István levele az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társasághoz, Károlyfehérvár, 1794. június 17., ÉDER 1978: 293.

⁵⁷⁷ Aranka György levele Édes Gergelyhez, Marosvásárhely, 1798. február 2., ABAFI 1881a: 177.

⁵⁷⁸ Dessewffy József levele Aranka Györgyhöz, Finta, 1799. július 23., CSÜRY 1935: 181. Dessewffy ebben a levélben ígéri jegyzeteit.

⁵⁷⁹ PEÉRY 1957; BODOLAY 1963: 105.

⁵⁸⁰ Földi János levele Aranka Györgyhöz, Hadház, 1795. október 4., ÉDER 1978: 296.

⁵⁸¹ Beregszászi Nagy Pál levele Aranka Györgyhöz, Erlanga, 1797. március 25., CSÜRY 1935: 38–40., 38. Aranka a Társaságnak is bemutatja Beregszászi könyvét. JANCsó 1955: 242. (XXVII. ülés, 1798. szeptember 4.)

Hasonlóan gyűjt információkat egy elkészítendő lexikonról a társaság. Aranka már az intézmény megalakulása előtt foglalkozik a témával *A tudományok magyarul* című munka írójával, Bartzafalvi Szabó Dáviddal levelezve.⁵⁸² Az intézmény létrejötte után történik is próbálkozás egy szótár létrehozására, amiről Perényi József tanulmánya számol be. A szótárkészítéshez folyó előkészületek keretében a nyelvművelők feldolgozzák Illei János három szomorújátékának és az *Uránia* folyóiratnak a szavait, valamint táj- és szakszavakat gyűjtenek.⁵⁸³ Ehhez kapcsolódik, hogy 1794 májusában Joseph Karl Eder véleményét kéri a nyelvművelők egy megfelelő lexikon elkészítésével kapcsolatban, majd három évvel később Cserei Józsefét.⁵⁸⁴ A széles időtartam azt mutatja, hogy a társaság működése folyamán folyamatosan foglalkozott ezzel a kérdéssel. Gyarmathi Sámuel 1798 közepén ígéri lexikkal kapcsolatos elgondolásait az intézmény számára,⁵⁸⁵ hozzátéve ezt a mondatot: „[É]n a legnagyobb gyönyörűséggel dolgoznom rajta esztendőig is, (másokat is esmérek, kik ere [!] készek) de fel kopnék az állam”.⁵⁸⁶ Akárhogyan is, Aranka ugyanebben az évben már megerősíti az *Első darabban* is elismert tény, hogy a társaság „maga szinten abban az erőben, hogy akármilyen más könyvet is ki adhasson, a maga folyó Munkáin kívül”.⁵⁸⁷

Ez a „folyó Munka” lesz az *Első darab*, amelyben az intézmény szétartó céljainak megfelelően találhatók nyelvtani leírások, régiségekről és az erdélyi kéziratokban maradt történeti munkákról készült beszámolók, természettudománnyal kapcsolatos szövegek, versek, egy pedagógiai írás és egy recenzió.

A Magyar Nyelv-mívelő Társaság’ munkáinak első darabja

A Társaság első és egyetlen kiadványának olvasása előtt úgy vélné az *Első darab* értelmezője, hogy abban *A’ Magyar Nyelv’ Tulajdonságairól, Az Igéknek Forma Példái* és a *Minémünek kell egy jó Nyelv-mesternek lenni* című tanulmányok reprezentálják majd legjobban a nyelvművelő intézményt, hiszen ezek szólnak nyelvtani problémákról. Maguk a szövegek azonban

⁵⁸² Bartzafalvi Szabó Dávid levele Aranka Györgyhöz, Sárospatak, 1793. február 13., NAGYSZIGETHY 1895: 380–382.

⁵⁸³ PERÉNYI 1918: 41.

⁵⁸⁴ Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság levele Joseph Karl Ederhez, Marosvásárhely, 1794. május 15., ÉDER 1978: 290–291.; az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság levele Cserei Józsefhez, Marosvásárhely, 1797. szeptember 5., uo. 298–299.

⁵⁸⁵ Gyarmathi Sámuel levele Aranka Györgyhöz, Göttinga, 1798. június 14., JANCsó 1950: 153–158., 155–156.

⁵⁸⁶ Uo. 155.

⁵⁸⁷ Aranka György levele Édes Gergelyhez, Marosvásárhely, 1798. február 2., ABAFI 1881a: 176–177., 177.

nem erősítik ezt a feltételezést. A' *Magyar Nyelv' Tulajdonságairol* anonim írója például úgy vélekedik, hogy

a' Magyar Nyelvnek még régen, az emlékezetek felett Asiában virágzó nyelvnek; és Nemzetnek, egy nagy népes, Társasági életben, 's Városban lakott Népek kellett lenniük. Annál inkább; mivel leg-alább tsekély vélekedésem szerint, a' Magyar Nyelvet bizonyos, és meg-határozott *Reguláira* nézve a' legtökéletesebb mái Nyelvek közé lehet számlálni. [...] én leg-alább tökéletesebb, szebb és kellemetesebb nyelvet a' Magyaránál nem gondolhatok.⁵⁸⁸

Hasonlóan gondolja Az *Igéknek Forma Példái* írója is, aki szerint idegen nyelvből átvenni szavakat nagy szegénységre vall, de nem a nyelv szegénységére, hanem a nyelvhasználóéra, aki a hazai nyelvet nem ismerve, máshonnan kölcsönöz szavakat.⁵⁸⁹ Úgy gondolják tehát ezek a leírások, hogy a magyar közel áll a tökéletes nyelvállapothoz, még ha használói nem is törődnek azzal eleget, hogy „tisztán tartsák”. A *Minéműnek kell egy jo Nyelv-mesternek lenni* című tanulmány írója csak egy kicsivel kritikusabb. Szerinte még néhány nyelvtani kérdés kidolgozásra vár, amelyek pontosabb megvizsgálása nélkül nem lehet elkezdni egy grammatika megírását.

Már az *Első darab* is megpróbálja megmutatni a magyar nyelv előbb említett „tökéletességét” azáltal, hogy több különböző műfajban szólaltatja meg azt. Közöl leírást például a délibábról, Károlyfehérvár régiségeiről, bemutatja a szarvasi Tessedik-féle iskolát, Decsy Sámuel *Magyar Almanak-járól* recenziót jelentet meg Seelmann Károly tollából. A legérdekesebbek ebből a szempontból azonban mégiscsak a versek, amelyek között megtalálható a *Lajos Király Vitézei Énekek a' Mohácsi Ütközet előtt*. Erről a költeményről azt tartja az alatta található jegyzés, hogy régiségéről „az érzékeny Hazafiak [...] a' Versek egybe-rakásának együgyűségéből, mind némelly szollás formáiból magok önként meg-fognak győződni”,⁵⁹⁰ mintha csak a régi tökéletlen és a tökéletes felé haladó mai nyelvet akarná összehasonlítani a költemények segítségével. A mai nyelvre pedig remek példa lehet egy Metastasio-fordítás, az *Utra Indulás*, vagy a női verselő által írt G. B. R. *Attya Armyékához*.⁵⁹¹ Ugyanígy reprezentatív lehet az *Egy Szív szol magával; A' Kutyáknak a' Matskák felett való ditsérete* pedig azt mutathatja, hogy a magyar nyelv még „tréfás és mulatságos” regiszterben is megállja helyét.

⁵⁸⁸ A' Magyar Nyelv' Tulajdonságairol, in *Első darab*, 36–65., 38–39.

⁵⁸⁹ Az *Igéknek Forma Példái*, in *Első darab*, 66–109., 109.

⁵⁹⁰ *Lajos Király Vitézei Énekek a' Mohácsi Ütközet előtt* (Jegyzés), in *Első darab*, 254–256., 256.

⁵⁹¹ *Első darab*, 259–262., 263–264.

A társaság kiadványa az előszónak *A' Tárgyakról* című cikkelyében felsorolja azokat a tanácsokat is, amelyet mások fogalmaztak meg az intézménnyel kapcsolatban. Ezek közül természetesen a legelső: „[a]ljánlják némmel, hogy mindent hátra tévén, leg-előbb-is egy jó Nyelvemester, vagy egy tökéletes Magyar Szó-tár dolgoztassék-ki”.⁵⁹² A grammatika és a lexikon elkészítésére – ami Aranka röpiratában, az *Újabb elmékedésekben* még az egyik legfontosabb elérendő cél –⁵⁹³ azonban nem tartja megfelelőnek a Nyelv-mívelő Társaságot a cikk írója. Egyrészt azért, mivel ez ellenkezne a korai rajzolatok azon terveivel, amelyekben jóval szélesebb körű feladatok ellátására felálló intézmény jelenik meg; másrészt azért, mert a nyelvemester és a szótár elkészítése túl hosszú időt venne igénybe. Egyelőre csak „készületeket” lehet tenni az ügyben, amelyekre példa lehet az első darab jónéhány cikkelye (*A' Magyar Nyelv' Tulajdonságairól, Minéműnek kell egy jó Nyelv-mesternek lenni*).

Mások szerint „az Ifjaknak jó neveltetések a' fő és leg-első dolog”.⁵⁹⁴ Ezzel a felvetéssel a cikk írója részletesebben foglalkozik. Felsorolja a neveléssel kapcsolatos legfontosabb elvárásokat: a magyar nyelv oktatásának megalapozását, a tudományos és erkölcsi nevelés tökéletesítését és az egészség megóvásának tanítását. Ehhez szintén előkészületek szükségesek. Átláthatóan le kell írni a legfontosabb magyar nyelvtani sajátosságokat, az erkölccsel és polgári kötelességekkel kapcsolatos kézikönyveket kell létrehozni, és útmutatást kell készíteni a testnevelést is lényeges nevelési feladatnak tartó szarvasi iskolához hasonló igyekezetekről. A cikk írója elhárítja a felelősséget a társaságról azzal, hogy a tanügy fontos törvényhozási és közigazgatási intézmények feladatkörébe tartozik. Mégis, az *Első darabban* is vannak olyan cikkelyek, amelyek ezzel a témával kapcsolatosak (*A' Szarvasi Igyekezetnek rövid által nézése, A' Nevelésről*⁵⁹⁵). Újabb tanács, hogy a társaság ne töltse az idejét apró dolgokkal, hanem eredeti munkákkal rukkoljanak elő. Így meg kellene írnia a nyelv-művelőknek Erdély összefoglaló történetét, statisztikai leírását, le kellene fordítani a legfontosabb külföldi tudományos műveket.⁵⁹⁶ *A' Tárgyakról* írója szerint azonban ez a célkitűzés inkább a Révai-féle tudós társaság tervezetével harmonizál, a próbatársaság erejét az eredeti, nagyformátumú munkák készítése túlhaladja, mivel sem elég pénze, sem a művek megjelentetéséhez szükséges nyomtatóműhelye nincs a társaságnak. A kifogások ellenére azért a kiadvány cikkelyei között is található versfordítás (például az *Utra*

⁵⁹² *A' Tárgyakról*, in: *Első darab* 9–22., 10.

⁵⁹³ JANCsó 1955: 108–109., ENYEDI-UGRIN 1988: 76–77.

⁵⁹⁴ *A' Tárgyakról*, in: *Első darab*, 9–22., 11.

⁵⁹⁵ *A' Nevelésről* teljes szövegét l. DÁVID-BIRó (s. a. r.) 2007: 85–129.

⁵⁹⁶ *A' Tárgyakról*, in: *Első darab*, 9–22., 14.

Indulás egy Metastasio-vers fordítása) és eredeti költemény is (például a G. B. R. *Attya Arnyékához*).

A Nyelvmívelő Társaságot ért egyik legfontosabb kritika az, amelyik nyelvrontással vádolja az intézményt. Erről emlékezik Aranka György is a *Cui Bono? Mi haszna?* című írásában, amelynek első mondatában idézi egy „jo, értelmes és nagy Tekintetű Hazafi” szavait: „»Mire valo hogy a' Nyelvet mivelitek? Nékem nintsen szükségem réája. El rontjátok a' Nyelvet!«”.⁵⁹⁷ Ehhez hasonló az első darabnak a Nyelvmívelő Társaságot illető következő kifogása, amelyik szintén a vétkes újítás, a nyelvzavarás vádjával illeti az intézményt.⁵⁹⁸ *A' Tárgyakrol* cikk igyekszik megvédeni a társaságot, jelezve, hogy az nem barátja a nyelvújításnak, és hogy igyekezni fog a jövőben recenzióiban az ilyen hibákra felhívni a figyelmet.

A második „bé-vezető cikkely” szerint a „legfényesebb” hozzászólást mégiscsak azok nyújtották, akik szerint a legnagyobb írókat, költőket nem sarkallta írásra semmilyen intézmény, mégis halhatatlan műveket hoztak létre. Ilyeneket kellene a Nyelvmívelő Társaságnak is írni. A cikk elismeri, hogy ilyen eredeti munkákat írók találhatók a két hazában, és előre bocsátja, „hogy [e]zek előtt, a' társaság felkelvén székeből, és öröm könyvekkel áztatván ortzájokat, atyafiságosan meg-öleli őket”, de egyelőre nem tudja, hol keresse ezeket az írókat. Magyarországon és Erdélyben ugyanis nincsenek hivatásos tudósok, akik egy mecénás kegyeit élvezve csak a tudományoknak szentelhetnék életüket.⁵⁹⁹ Ezzel le is veszi a felelősséget a tudományokat csupán „szabadidős tevékenységként” művelő nyelvművelők válláról.

Látható, a társaság megpróbál cikkeivel megfelelni egyrészt a széles körű elvárásoknak, másrészt saját, nehezen körülhatárolható céljainak, reprezentálva ugyanakkor a magyar nyelvnek a tökéletes nyelvállapothoz való közelségét. Emiatt a kiadvány talán túlzottan sokszínűre sikerül, amit például Cserei József kifogásol is említett levelében. A társaság második könyve, amelynek megjelenésére végül nem kerül sor, szintén nagyon vegyes témájú cikkeket tartalmazott volna.⁶⁰⁰ „Nyelvet illető” cikkelyek (*A nevek hajlásának forma példái*) ugyanúgy találhatók benne, mint „régiségek” (Apafi György almakeréki sírkövének leírása, a szilágysomlyói kincs bemutatása), „tudományos dolgok” (a tellúrról és uránról egy értekezés, a károlyfehérvári csillagvizsgáló torony leírása) és szépirodalmi művek (Lázár János *Kedvetlen tavasz* című éneke vagy egy Kolozsvárról szóló régi ének).

⁵⁹⁷ Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár, Ms. 745.

⁵⁹⁸ *A' Tárgyakrol*, in: *Első darab*, 9–22., 15–16.

⁵⁹⁹ Uo. 20–21.

⁶⁰⁰ A kiadvány tartalomjegyzékét ismerteti: JANCSÓ 1955: 345–346.

Összegezve a fejezetben eddig leírtakat úgy tűnik, hogy a Nyelvmívelő Társaság voltaképpen úgy tekint a magyar nyelvre, mint amelyik egészen közel áll a tökéletes nyelvállapothoz, azaz képes arra, hogy a tudományok és a politika nyelve lehessen. Emiatt az intézménynek a kisebb nyelvművelési problémák megoldása mellett (vagy inkább helyett) legfontosabb célja az lesz, hogy magyar nyelvű tudományos szövegeket hozzon létre, amelyek reprezentálják ezt a tökéleteshez közeli nyelvállapotot. Ez a Nyelvmívelő Társaság számára az „igazi nyelvművelés”.

A későbbi korok kutatói szintén arra a következtetésre jutnak, hogy a Nyelvmívelő Társaság eredeti célját némileg megváltoztatva nem elsősorban a nyelv művelésével, hanem inkább a történettudomány, a természettudományok és a statisztika hatáskörébe tartozó szövegekkel foglalkozott. Jancsó Elemér az elsődleges kontextus változásai mellett éppen a társaság által preferált tudományterületek közötti arányok átértékelődése miatt különít el több korszakot az intézmény történetén belül.⁶⁰¹ Az első korszak leginkább a nyelvművelésé, a második pedig a társadalomtudományoké, a történelemé és a statisztikáé. Az eddigiekből következtetéseket levonva inkább azt mondhatjuk, hogy a Jancsó korszakolásában 1796-tól 1801-ig tartó második szakasz is „nyelvműveléssel” foglalkozik, amennyiben a társaság célja reprezentatív, magyar nyelvű szövegek létrehozása. Ennek a nyelvművelés-szemléletnek köszönhető, hogy a társaság, körülbelül 1796-tól kezdődően leginkább arra fordítja energiáját, hogy egy magyar nyelvű történeti-jogtörténeti szöveget hozzon létre, amely tartalmazza mind a három erdélyi nemzet és a románág alapvető jogait és kötelezettségeit.

Történeti érdeklődés

Gróf Dessewffy József, Aranka barátja és a társaság levelező tagja 1799. július 23-i levelében így fogalmazza meg méretes mondatában az 1790-es évek emberének a történettudománnyal kapcsolatos elvárásait:

A mostani világban nem jó kérdésbe; a napkeleti, avagy északi Szczythiából származunk e eredeti képpen,? sem ez; hogy ájtatos volt e *Szent István* es menyinyi Püspökségeket 's micsoda klostromokat fundált légyen,? latta e álmában a koronát, mellyik Pápától kapta azt, és görög, avagy deák eredetű e, ez a nem szép korona,? az effelekről igen keveset gondoskodnak maj nap az olvasók, vagy csak igen melesleg; hanem azt kérdik: hogy kormányoztattak Eldődink *Szent István* előtt? A vallások; élet módjok,? *nomadesek* voltak e, vagy Földmívelők? Vezéreik határozatlan hatalommal bírtak e,? hogy esett hogy Arpad

⁶⁰¹ L. erről JANCsó 1955: 44–68. (*A Nyelvmívelő Társaság munkásságának második szakasza (1796–1801)* című fejezet)

maradékjából örökös fejedelmeket választottak légyen magoknak? A mostani magyar birodalomnak el foglalása micsoda következéseket szült mint az el-foglalókra mint a meg hódítottakra nézve? [...] *hogy eredt a nemesség; a Jobbágyság; A keresztény vallás mennyibe pallérozta, 's mennyibe korcsosította nemzetünket?* A *geografika* helyheztetése szerint országunkak, a szomszéd birodalmokra nézve, mitől kellett mindék tartanunk, és miket mulattak el Eleink, hogy most Politikai lételünk (*existence politique*) sincs, e világon.?! Micsoda lépcsőken keresztül, és micsoda történetek által lett olyan az országglás formánk a millyennek most lenni szemlélyük? Mellyik történetek mutattyák meg fő képpen, hogy bár is az illetén (!) *konstitutziónak* lehetne *garancziája* magában; mindazonáltal azon módon amint az nálunk áll fen törvényessen se a fejedelemre, sem a magyar nemzetre, 's népre sótt a nemességre nézve is soha se nyútot, 's nem is nyúthat elegendő *garanciát*,? ezen 's több efféle tárgyakra czéllyozó fő 's nagy következésü; az egész ország állapottyába bé folyó hiteles esetek választásában, 's azoknak minden részre hajlás nélkül; az idők 's a helyek szerint való, rendes; egymástól természetesen függő fontos (*facta dictis exaequanda*) elő-adásában; áll a *klasszikus História*; az az, a hiteles, 's közönségessen hasznos; és szép história.⁶⁰²

A XVIII. század végének emberét tehát – Dessewffy szerint – nem érdeklik a legendák, anekdotikus történetek (mint amilyeneket Katona István és Pray György történeti művei tartalmaznak), sokkal inkább azok a történelmi események, amelyek a jelenjére is hatással vannak. Ezek közül természetesen kiemelt fontosságúak a történeti földrajzzal, jog- és politika-történettel kapcsolatos elemek.

Hogy Dessewffy nézete valóban a XVIII. század emberére vonatkozik, azaz jó közelítéssel általánosítható, azt mutatja a korszakban a jog-történeti munkák iránti megnövekedett igény is. Elég itt csupán utalást tenni Balia Sámuel már említett összefoglaló munkájára vagy Kovachich Márton Györgynek *Vestigia comitiorum* című, a magyar országgyűlésekről szóló forrásközlésére. Ez utóbbi korának bestsellerévé vált,⁶⁰³ köszönhetően annak, hogy Kovachich ebben a művében mindent elkövet – a nemesség törvényhozásban betöltött szerepét hangsúlyozandó –, hogy a magyar történelemben mindenütt országgyűlésekre bukkanjon. Ha, folytatva a felsorolást utalok a szintén említett székely és román könyörgő levelekre, Joseph Karl Eder *De initiis*ére vagy Shesaeus-kiadására, akkor egyértelmű, hogy különösen fontos lesz az olvasók és a történészek számára a XVIII. század végén a jelen politikai és jogi helyzetének múltból történő magyarázata.⁶⁰⁴

⁶⁰² Dessewffy József levele Aranka Györgyhöz, Finta, 1799. július 23., CsűRY 1935: 180–183., 181–182.

⁶⁰³ V. WINDISCH 1998: 113. A jogtörténeti érdeklődés megnövekedése V. Windisch Éva szerint is az 1790-es évek megváltozott politikai helyzetének köszönhető – uo. 109.

⁶⁰⁴ L. még ehhez KOSÁRY 1996: 593–599., különösen 596–597.

Ennek a jelenségnek több oka is lehet. Kézenfekvő az a feltevés, hogy mivel a magyar (és főleg a székely, kevésbé a szász) jogrend alapvetően szokásjogon alapult, a korszak politikai szereplői, jogászai és történészei szerették volna a történelemben visszakeresni és írásban is rögzíteni a legfontosabb jogszabályokat, főleg miután II. József korszakában megmutatkozott, mennyire törékeny lehet a magyar közjog írásbeli garanciák nélkül.⁶⁰⁵

Az 1791. évi erdélyi országgyűlés létre is hoz egy bizottságot, amely „[a’] Haza alkotványát, és közönséges Tárgyokat illető írásokat” gyűjti össze, hogy a törvénykönyvekből kimaradt határozatok, jogszabályok a következőkben felhasználhatók legyenek.⁶⁰⁶ Ők azok, akikről Aranka így beszél:

„[a’] Haza alkotványát, és közönséges Tárgyokat illető írásokat szedik össze, azok az Országos Biztosok, kiket a’ Nemes Ország Rendei, ö Felsége Helybe hagyásával a’ Törvényes Tárgyok ki-dolgozására 1791-ben választottak, és ki-rendeltek”.⁶⁰⁷

A királyi tábla, amelynek Aranka is bírása volt, szintén hasonló „gyűjtést” rendez, ugyanis az országgyűlés határozata szerint a kiváltságokat követelőknek ezen az igazságszolgáltatási fórumon kell felmutatniuk dokumentumaikat, nemesi jogállásukat igazoló irataikat.⁶⁰⁸ Fenn is maradt olyan levél, amelyben a nemességét féltő Enyedi Tamás éppen Arankától kér segítséget, hogy kiváltságos helyzetét megerősítsék.⁶⁰⁹ Az 1792. évi országgyűlés is azt a döntést hozza, hogy a székelyek közül az armálisokkal rendelkezők, valamint az egyházi nemesek ezen a fórumon, a királyi táblán igazolhatják nemességüket (így mentesülnek az adózás alól), bemutatva erről szóló irataikat.

Ugyanígy nagy hatással lehetett a korszak magyar tudományosságára a göttingai újhumanizmus történelemszemlélete.⁶¹⁰ A göttingában tanuló református diákok mind nagy csodálattal szólnak a modern államtudomány szempontjait érvényesítő August Ludwig Schlözerrel, aki forráskiadványaiban, világtörténeti összefoglalójában példát adhatott a korszak

⁶⁰⁵ Érzékletes rövidséggel fogalmazza meg az írott jogszabályokat nélkülöző magyar rendszert Szijártó M István: „Az egész politikai rendszerre igaz, hogy a szokáson nyugodott”, SZIJÁRTÓ 2005: 41.

⁶⁰⁶ *Első darab*, 184–185.

⁶⁰⁷ [ARANKA] 1796: 184.

⁶⁰⁸ Orsz. jegyz., 1794/95., XXXII. ülés (1795. február 6.), 182.

⁶⁰⁹ SÁNDOR 1903: 36.

⁶¹⁰ BÉKÉS 1997: 50–76., VIERHAUS 1987. Az újhumanizmus magyarországi hatásáról l. még Balogh Piroska Schedius-kiadásának utószavában SCHEDIUS 2005: 384–389.; valamint Fórizs Gergely Berzsényi-könyvében, FÓRIZS 2009: 146–157.

magyar történészeinek is. Nem véletlen, hogy a göttingai tudós híres-hírhedt *Kritische Sammlungen*jéről – amely a szászok alapvető kiváltságait próbálja meg összefoglalni, miközben kitér a többi erdélyi nemzet jogaira és történelmére – sokan elismerően beszélnek.⁶¹¹

Ezek az okok együttesen vezetnek ahhoz, hogy a királyi tábla körül csoportosuló társaság végül is leginkább történeti, jogtörténeti szövegekkel kezd el foglalkozni. Ráadásul, mint már arról szó volt, a legtöbb ülésen résztvevők közül foglalkozásukat tekintve a jogászok vannak többségben. Aranka már 1796-ban tesz egy megjegyzést, amely szerint „[a] bé-állott Magyar Társaság-is el-kezdvén a’ *Diplomákat egybe-szedni*”.⁶¹² A Nyelv-mívelő Társaság azonban először az 1797. április 24-i XXII. gyűlésen mondja ki konkrétan: „[a] Társaság célja lévén a székelyek történeteit kidolgozni, s erre a régi írókból is minden helyeket egybeszedni [...] ki, hol a székelyekről mit talál, kijegyezni s beadni, ne sajnálja”.⁶¹³ Ennél jóval szélesebb körű munkálatokra kerül sor, amelyről Arankának Joseph Karl Ederhez írt levele tanúskodik. Itt kéri a szász történészt, vizsgálja meg a *Csiki székely krónikát*:

Hogy lehet azt Critice vagy meg igazítani, ’s hitelessé tenni: vagy hitelességét el-ítélni? Es nekünk ez a kötelességünk: nem lehet száraz lábbal által menni rajta [...] Ha ezen által esünk, fogjunk a’ Béla Notáriussához, ne légyen örökké a’ Veszekedés almája a’ Tudosok és Nemzetek közt. [...]

A’ mi Hazánknak szüksége vagyon egy Ius Publicumnak diplomatiec valók ki dolgozására; és én úgy gondolom, hogy minden Nemzetnek Magyaroknak, Székelynek, Szásznak, Oláhnak s. a. t. Igasságainak ’s ezeket magokban foglaló Törvények Gyökere a’ Régiségekben találhatik fel; ’s azokból lehet jól meg érteni.⁶¹⁴

Itt már egy erdélyi Ius Publicum (közjog) kidolgozása szerepel célként, amelyben nem csupán a székelyek, de a többi nemzet is szerepelne. Különlegessége az idézetnek, hogy Aranka a románsággal is számol, amely a korban nem tartozott az erdélyi nemzetek közé. Egy Ius Publicum elkészítéséről már korábban is találhatunk utalást az Aranka-levelezésben. Kendeffi János, erdélyi peregrinus diák Göttingából fogalmaz egy missziolist a későbbi titoknak. Ebben reflektál Arankának az *Anglus és Magyar igazgatásnak egyben-vetése* című röpiratára, és úgy látja, a magyaroknak rossz híruk van külföldön, mivel „még eddig egy jó és tökéletes Magyar Ország Közönséges Törvénye /Ius Publicum Hungariae/ se jött a’ Világ

⁶¹¹ L. erről „a Haza állapotjának, ’s *Constitutiojának* gyökerét érdeklő” című fejezetben.

⁶¹² [ARANKA] 1796: 188.

⁶¹³ XXII. gyűlés (1797. április 24.), JANCsó 1955: 226–228., 227.

⁶¹⁴ Aranka György levele Joseph Karl Ederhez, Marosvásárhely, 1797. július 25., OSZK Kézirattára, Fond 399.

eleibe”.⁶¹⁵ Kendeffi még egy egész Magyarország közjogi állását magyarázó dokumentumot hiányol, a Nyelvmívelő Társaság azonban már csak Erdélyre korlátozza munkásságát.

Arankának a fent említett, Ederhez írt levele egy másik környezetben is megjelenik, méghozzá a társaság 1797. július 29-én tartott XXVI. gyűlésében, amelynek jegyzőkönyvéből megtudhatjuk, hogy a negyedik pontban: „[o]lvastatik az abbé Eder úrnak a titoknok által a Társaság nevében küldött levelek mása”.⁶¹⁶ A társaság szűkszavú végzéséből úgy tűnik, hogy a talán most először komolyan felmerülő javaslatot örömmel fogadták a nyelvművelők, hiszen a levél felolvasása után az áll: „Dicsértetik”. Az ötödik pontban pedig: „[a] negyedik pont alatt említett székelyek diplomatica historiájának rajzolatja eléadatik és felolvastatik”.⁶¹⁷ A társaság rögtön javasol egy oklevélgyűjtési programot, amely a gyűjteményben még nem meglévő oklevelek beszerzésére irányul. Meg is neveznek néhány olyan személyt, aki ilyen dokumentumcsoport összeállítására alkalmas: Túri László, volt ítélőmester, Eder és Michael Brukenthal, a szász comes. Eder nemsokára közli is a nála lévő székelyeket illető diplomáknak a listáját.⁶¹⁸ Aranka más kéziratgyűjtőket is felkeres, mint amilyen Batthyány Ignác katolikus püspök, akihez azt írja 1798. január 17-i levelében, hogy legutóbbi kolozsvári útja során, amikor Batthyányval beszélt, felmerült a székelyek okleveleinek kiadása. Ekkor már úgy tűnik, hogy az intézmény gyűjteménye elég nagy ahhoz, hogy a kiadásra is lehessen gondolni:

vallyon nem jobb volnaé, amint én gondolnám az egész Munkát két részre szakasztani. Az elsőbe a Diplomákat Constitutiokat s még régi leveleket esztendő szám rendi szerént adván ki, a másodikba pedig a Székelyekről írt nyomtatott s K[éz] Írásban lévő Darabokat tévén: s a végibe hátul a más Történetek Iroiból [...] kiszedett Helyeket oda ragasztván.⁶¹⁹

A társaság rövid előmunkálatok alatt is szép eredményeket érhetett el, hiszen Aranka még 1797-ben azt írja Martinihez szóló levelében: „[a] Székelyek Diplomatica Historiájára tartozó Actaknak gyűjtésében meglehetősen haladtunk”.⁶²⁰ Hátráltathatta az intézmény igyekezetét, hogy sokan nem voltak hajlandók közölni a nyelvművelőkkel dokumentumaikat, aho-

⁶¹⁵ Kendeffi János levele Aranka Györgyhez, Göttinga, 1790. október 30., PETTRITS 1989: 287.

⁶¹⁶ XXVI. gyűlés (1797. július 29.), JANCsó 1955: 237–240., 237.

⁶¹⁷ Uo.

⁶¹⁸ XXXII. gyűlés (1798. február 2.), JANCsó 1955: 261–263., 262.

⁶¹⁹ Aranka György levele Batthyány Ignáchoz, Marosvásárhely, 1798. január 1., OSZK Kézirattára, Fond 339.

⁶²⁰ Aranka György levele Martinihez, h. n., 1797. szeptember 6., OSZK Kézirattára, Fond 399.

gyan arról a titoknak is beszámol: „Igaz, hogy akinek felső Jóságá vagyon, nem jó kitálatni a Levelét: de egy nemzetre nézve semmit sem veszíthet az, [...] mikor az igazság kikerekedik, a régiségek megvilágosítatnak”⁶²¹. Nehézségként merülhetett fel, hogy a Székelyföldön – mivel kollektív privilégiumokkal bírtak – kevés volt a kiváltságokat biztosító oklevél.⁶²² A társaság mégis egyedülálló forrásgyűjteményre támaszkodhatott. Beletekinthettek Eder okleveleibe,⁶²³ Batthyány Ignác püspök történeti irataiba, tanulmányozhatták az enyedi református kollégium, Cornides Dániel, a Brukenthal család, Johann Ballmann és Kovachich Márton György által őrzött kéziratokat.⁶²⁴ Ezek mellett természetesen Aranka magángyűjteményét is használatba vehették, amelyet Kovachich is a tekintélyesek között említ *Institutumában*.⁶²⁵

Dessewffy József ráadásul éppen Arankában látja egy készülő reprezentatív történeti munka tökéletességnek biztosítékát. Ő ugyanis „*Philosophus*, 's egyszer s mind *Politikus* ember”, akire ráadásul igaz Dessewffy kikötése: „segítségekkel is bővelkedjen”.⁶²⁶ Minden együtt áll tehát ahhoz, hogy sikerüljön megalkotni a magyar nyelvű, reprezentatív históriát. A legfontosabb előzmény, amely szinte kizárólagosan a történelem felé fordítja a társaság figyelmét, mégis a *Csíki székely krónika* felbukkanása lesz.

⁶²¹ Aranka György levele Batthyány Ignáchoz, Marosvásárhely, 1798. március 18., OSZK Kézirattára, Fond 339.

⁶²² „Nem-is adtak senkinek Erdély Országának Magyar Országtól való el választása előtt Primipilaris, vagy ármális levelet, sőt annak előtte soha hire, 's neve sem volt a' Székely Nemzet között, mert az olyan Nemesítő Levélnek meg-szerzésére a' Székelyeknek szükségek sem volt, minthogy őket sem a' Királyok, sem pedig a' Fejedelmek Nemesebbekké hogy sem magok voltak nem tehették” BENKŐ J. 1806: 38–40. (BENKŐ J. 1791: 40–41.).

⁶²³ A Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban fennmaradt *Joseph Karl Eder diplomatikai gyűjtésének indexe* (BCU, Ms 3408. sz. jelzet alatt)

⁶²⁴ L. erről a melléklet T/3, V/2, V/4, V/11, RR/4 és II/26 alatti tételeit.

⁶²⁵ KOVACHICH 1791: 77.

⁶²⁶ Dessewffy József levele Aranka Györgyhöz, Finta, 1799. július 23., CSÜRY 1935: 180–183., 182. Aranka történeti felkészültségét mutatja, hogy Teleki László is számon tartja őt mint történészt, holott akkor még nem jelent meg történelemmel foglalkozó szöveg a titoknak tolából, TELEKI L. 1806: 99.

A Csíki székely krónika

Láttam. láttam az ősi kelyhet,
Népem áldozó poharát,
Zendúrtól, a vég rabonbántól,
Fentartá a Sándor-család.

(Medgyes Lajos)

A Nyelvmívelő Társaság összegyűjtött forrásai közül az egyik legfontosabb a *Csíki székely krónika*. Ez lesz ugyanis az a dokumentum, amellyel a legtöbbet foglalkoznak az intézmény tagjai (főleg a titoknak), és amelyet Aranka első helyen közöl Erdély-történetében latin nyelven és magyar fordításban.⁶²⁷

A *Csíki székely krónika* egy állítólag 1533-ban keletkezett és 1698-ban lemásolt történeti szöveg (műfajára nézve nem éppen krónika), amely a székelyek „őstörténetét” meséli el, miután azok Attila hun nagykirály népéből kiválva Erdélybe vonultak vissza. A történetben nem csak fontos történelmi események kapnak helyet (ilyen például a honfoglalás, amelyben a székelyeknek is nagy szerep jutott, mivel az ő példájuk alapján hozott törvényeket Árpád), de a középkori székely társadalommal kapcsolatos jó néhány megjegyzés (ilyen a székelyek neveinek és ágainak leírása), és több olyan adat, ami „ősi” székely famíliák történetére vonatkozik. Ez a különös dokumentum, amelyet a mai történetírás – főleg Szádeczky Lajos 1905-ben megjelent könyve alapján – hamisítványnak tart, nagyon sok zavarba ejtő állítást tartalmaz, amelyeket más történeti forrásokból nem lehet igazolni.⁶²⁸ Ilyen például az, hogy a székelyek áldozókelyhét, amelyet a törvények szentesítésekor alkalmaztak, Anacharsis, a híres szkíta filozófus hozta görögországi útjáról, hogy azután azt, a szkíta–hun–székely rokonság értelmében az Erdélyben megtelepedő utódok használják.⁶²⁹ Ugyanilyen igazolhatatlan állítása a *Krónikának*, hogy a székelyek vezetőit rabonbánoknak hívták, és hogy ezek székhelye Budvár volt. Nem célom eldönteni, mennyiben hiteles a *Krónika*, de ha hamisítvány is, foglalkozni vele mégis érdemes, hiszen ez a különös történeti munka nem csupán a Nyelvmívelő Társaság érdeklődését keltette fel, de még a mai napig hatással van a székelység nemzeti identitására.⁶³⁰

⁶²⁷ ARANKA 2010: 33–74.

⁶²⁸ A székelyekről a mai tudomány álláspontját l. KRISTÓ 2002., KORDÉ 1991.

⁶²⁹ Az áldozókehely rajzát közli ORBÁN 2002: 58. Orbán Balázs művét Jókai is felhasználta *Bálványosvár* című regényének megírásakor.

⁶³⁰ L. erről HERMANN 2006. A krónika hatását legegyértelműbben az mutatja, hogy Dózsa Dániel még eposzt is írt erre a dokumentumra alapozva *Zandirhám* címmel – *Zandirhám, székel hősköltemény a kilenczedik századból*, írta Dózsa Dániel, Kolozsvártt, Stein János bizománya,

A szakirodalom legfontosabb állításai

A Csíki székely krónikának már a felbukkanása is problematikus, a szöveggel kapcsolatos szakirodalom ugyanis szintén több ellentmondó megállapítást tartalmaz. A téma vizsgálatát érdemes talán ezeknek a dokumentumoknak a leírásával kezdeni. Egy Szigethi Gyula Mihálynak tulajdonított szöveg nyilatkozik először a székelyek krónikájáról, a *Székelek' eredete, és a' Csik-Gyergyói Kászon-Székbeli fő Tisztviselőknék karakterei* című, a *Felső Magyar-országi Minervában* 1836-ban megjelent cikk, amely az állítólag XVI. században keletkezett *Krónikának* az állítólagos XVII. századi másolatát kivonatolja rövid előszóval ellátva. Az előszó említi, hogy a kézirat a Nyelv-mívelő Társasághoz került: „[e]zen kézirat, mely még a' mult században jött kezemhez – diák nyelven, és a' mellyet ez előtt jó idővel az Erdélyi Magyar-nyelvet mívelő társasággal közlöttem is volt”.⁶³¹

Bonyolítja a helyzetet gr. Kemény József, aki szerint nem az imént idézett cikk feltételezett írója, Szigethi Gyula Mihály, hanem egy Zabolai nevű ügyvéd és Székely Márton nyújtották be az iratot, nem a Nyelv-mívelő, hanem a Kéziratkiadó Társasághoz.⁶³² A *Krónika* további sorsáról is beszámol Kemény: „Ezt Aranka György mohón kapva magyarra fordítva, az »Erdélyi magyarnyelv-mívelő társaság munkájának« második darabjában azonnal közre akarta bocsátani”.⁶³³ Erre azonban nem kerülhetett sor, mivel a vizsgálatra többeknek kiadott kézirat hitelességét kétségbe vonták a kor történései. Batthyány Ignác erdélyi püspök, Joseph Karl Eder, Mártonffy József, Katona István és Benkő József – Kemény argumentálatlan idézete szerint:

nyíltan oda vélekedtek »hogy habár ezen krónikának tartalma nagyon érdekes is, de mivel sok olyas mondatik benne, a mi nagyon furcsa (így!), és a miről régi hiteles historikusaink még álmukban sem (így!) emlékeztek, s mivel ugyan ezen, nagy figyelmet érdemlő krónikának még holléte sem tudatik, enél fogva annak kiadásával sietni nem lehet.«⁶³⁴

Kemény a Nyelv-mívelő Társaság 1798. január 21-i harmincegyedik gyűlésének jegyzőkönyvét is megemlíti, mint olyan forrást, amely bizonyítja, hogy a kézirat hiteles, eredeti szövege vagy annak hiteles másolata

1858.

⁶³¹ SZIGETHI 1836: 164.

⁶³² KEMÉNY 1854: 444.

⁶³³ Uo.

⁶³⁴ Uo. Keménynek ezt a mondatát többen átveszik, azok közül, akik a krónika hitelességét kétségbe vonják, miközben nem vonják kétségbe Kemény állítását. A tudósok közül Katona István neve zavarba ejtő, mivel nincs arra adat, hogy kapcsolatban állt volna a társasággal.

sohasem került elő.⁶³⁵ Ennek köszönhetően a társaság felhagy a *Krónika* sajtó alá rendezésével, és helyette, Eder javaslatára, Schesaeus *Ruinae Pannonicae*-jét adják ki 1797-ben. A következő időpont Kemény történetében 1817, amikor Killyéni Székely Mihály „kikéri” Bánffy Györgytől az iratot az ahhoz tartozó levelezéssel és tudósításokkal, hogy azt 1818-ban megjelenesse *A' Nemes Székely Nemzetnek Constitutioi* című kiadványának „függeléke”-ként.

Szabó Károly Kemény leírását fogadja el a *Krónika* felbukkanásával kapcsolatban.⁶³⁶ Megpróbálja azonban ezt Szigethi Gyula Mihály korábbi nyilatkozatához kötni. Eszerint a kéziratot Szigethi nem a Nyelvmívelő Társasággal közölte (hogy miért nem, arra Szabó nem tér ki részletesen), hanem Zabolaival és Székely Mártonnal, akik azután eljuttatták a kéziratkiadókhöz a kérdéses dokumentumot. Szabónak, aki igyekszik a *Krónika* hitelességét bizonyítani, kapóra jön a számára „hiányzó láncszem”-ként működő Szigethi, hiszen ő 1836-os cikkében azt állította, nála van az 1695-ös hiteles másolat. Nem csoda – érvel Szabó –, hogy a Kéziratkiadó Társaság nem találta meg ezt, mivel Szigethi példányát Zabolai és Székely nem említették (hogy miért ne említették volna, ha egyszer tudtak a hitelesnek vélt másolatról, arra Szabó megint nem tér ki részletesen).⁶³⁷

Szádeczky Lajos a következő, aki nyilatkozik a *Krónika* felbukkanásáról 1905-ös, nagy hatású könyvében. Ő – ismerve a Nyelvmívelő Társaság jegyzőkönyveit, az Aranka-levelezés idekapcsolódó dokumentumait (ezeket ki is adja könyvében) – egy újabb történettel gazdagítja a már így is bonyolult „eredetmítoszt”. Nem tisztázza ugyan a kétféle társaság egymáshoz való viszonyát, de meggyőzően érvel amellett, hogy a hamisító, Sándor Zsigmond juttatja el a kéziratot Bíró Gáborhoz, Csíkszék főtisztjéhez, onnan Farkas Nepomuk Jánoshoz, a csíksomlyói plébánoshoz kerül, aki továbbadja azt Aranka Györgynek.⁶³⁸

Hogy könnyebben átláthassuk a felmerült, különböző hipotéziseket, egy táblázatban foglalom össze az eddig leírtakat, a *Krónika* útját nyilakkal jelölve.

⁶³⁵ A jegyzőkönyvben – amelyet Jancsó Elemér ki is adott (JANCsó 1955: 257–260.) – nincs adat arra, hogy a krónika hiteles másolata hiányozna. Valószínűleg a jegyzőkönyvhöz kapcsolt jegyzetek valamelyikében találhatott erre utalást Kemény.

⁶³⁶ SZABÓ K. 1854: 303.

⁶³⁷ Uo. 485–487.

⁶³⁸ SZÁDECZKY 1905: 82–83.

Szigethi Gyula Mihály	Kemény József	Szabó Károly	Szádeczky Lajos
Szigethi Gyula Mihály	Zabolai, Székely Márton	Szigethi Gyula Mihály	Sándor Zsigmond
↓	↓	↓	↓
↓	↓	Zabolai, Székely Márton	Bíró Gábor
↓	↓	↓	↓
↓	↓	↓	Farkas Nepomuk János
↓	↓	↓	↓
↓	↓	↓	Aranka György
↓	↓	↓	↓
Nyelvmívelő Társaság	Kéziratkiadó Társaság	Kéziratkiadó Társaság	Kéziratkiadó Társaság

Ezek után lássuk, mi történhetett voltaképpen a *Csiki székely krónikával* 1796-ban.

Aranka György Erdély-történetében felmerül „Szigeti Mihály úr” neve, aki Kázi Lajos krónikájának bevezetését küldte el a Nyelvmívelő Társaságnak.⁶³⁹ A Kázi Lajos-féle szöveg, amely állítólag 374-től 1063-ig tartalmazza a székelyek történetét, sosem került elő, az azonban valószínű, hogy tartalma nem azonos a *Felső Magyar-országi Minervában* megjelent leírással, lévén ez nem 1063-ig tárgyalja a székelyek történetét, hanem anélkül tovább.

Szigethi Gyula Mihályról egyébként nem sok adat áll rendelkezésünkre, de azok nagyon sokatmondóak. Szinnyei József is megemlékezik róla *Magyar írók élete és munkái* című lexikonában, de a *Székelek’ eredete, és a’ Csík-Gyergyói Káson-Székbeli fő Tisztviselőknék karakterei* című munkájáról nem ír. Talán nem véletlenül. A szövegben található utalás ugyanis, ami szerint Szigethi a „múlt században” találkozott először a kézírral, valamint, hogy azt a Nyelvmívelő Társasággal közölte, nagyon valószínűtlen, mivel a társaság jegyzőkönyveiben sem bukkan fel a neve, és arról sem tudunk, hogy levelezett volna a nyelvművelőkkel. Így két lehetőség mutatkozik, az egyik, ami szerint valóban Szigethinél volt a kézirat, valóban közölte azt a társasággal, de erről nem maradt fenn semmilyen adat; a másik pedig, hogy – ahogyan Szinnyei is gondolta – nem ő írta a *Felső-Magyar Országai Minervában* megjelent cikket. Ezt a lehetőséget támasztja alá, hogy a folyóiratban, rögtön a *Csiki székely krónikával* foglalkozó szöveg után még egy vers található Szigethi tollából, ami után a szerzői név szerepel:

⁶³⁹ ARANKA 2010: 75.

„[m]ellyet [...] készített a' Nemes Szék' mind végig egyenes szívű tisztelője Szigethi Gyula Mihály". A Székelek' eredete, és a' Csík-Gyergyói Kászon-Székbeli fő Tisztoviselőknék karakterei után viszont az áll: „[k]özli Székely-udvarhelyi Professor Szigethi Gyula Mihály". Szigethi, ezek szerint, csak közlő, a cikket viszont nem ő írta, hanem nagy valószínűséggel Farkas Nepomuk János, Szádeczky legalábbis meggyőzően (Farkas és Aranka leveleivel) bizonyítja, hogy ő juttatta el a kéziratot a Nyelvmívelő Társasághoz. A Székelek' eredete egyébként sem tekinthető megbízható szövegváltozatnak, hiszen nagyon sok mindenben különbözik a Szádeczky által számbavett összes kézirattól.⁶⁴⁰

Kemény leírásának hitelességét erősítheti, hogy ő Bánffy György tiszteletbeli fogalmazójaként annak „praesidialis levéltárában”⁶⁴¹ hozzáférhetett olyan dokumentumokhoz, iktatókönyvhöz hasonló iratokhoz, esetleg jegyzőkönyvekhez, amelyek valóban az ő elképzeléseit tanúsítják. A társaságokat azonban bizonyosan összekeveri. Arra nincs adat, hogy a Nyelvmívelő Társaság munkáinak második darabjában szerette volna kiadni a Csíki székelj krónikát, ahogyan azt Kemény állítja. A második darabról fennmaradt tartalomjegyzék,⁶⁴² illetve a nyelvművelők üléseiről szóló jegyzőkönyvek erről nem emlékeznek meg. Az 1798. április 16-i harmincnyedik gyűlésen ugyan úgy döntenek, hogy a Krónika „tétessék a kiadandó cikkelyek közé”,⁶⁴³ de a kézirattal még ezután is többször foglalkozik a társaság.

Keménynek az az állítása, ami szerint a Krónika helyett Schesaeus eposzát – amellyel a Nyelvmívelő Társaság sosem foglalkozott – adják ki, alaposan összezavarja a két társaság illetőségi körét. Lehetséges, hogy a „Zabolai nevű ügyvéd” és Székely Márton közölte a kéziratkiadókkal a Krónikát, és a két intézmény párhuzamosan foglalkozott vele, de az Szádeczky szövegkiadása után nem lehet kétséges, hogy a nyelvművelők-höz jut el először a kérdéses szöveg. Ő veti fel azt is, hogy Zabolainak és Székelynek voltaképpen semmi köze sincs a Krónika reprezentálásához, csupán az arra készített jegyzeteiket értette félre a szerepüket túlértékelő Kemény.⁶⁴⁴ Ebbe az irányba mutat az is, hogy „Zabolai nevű ügyvéd”-ben

⁶⁴⁰ Anacharsis neve például nincs feltüntetve, sem Rhadagusé, az ismeretlen gót királyé. A bizonytalan részleteket úgy látszik nem említi ez a kiadás, de más tévedések vagy szándékos elírások is találhatók a szövegben. Összekeveredik például a retineo latin ige a restitutioval, így Aranka magyar változatában a Sándor család megtartja az áldozókelyhet, míg a Farkas-verzióban visszaadja azt a nemzetnek. A legmeglepőbb azonban mégis az, hogy a többi kéziratban Bacza, Batza, Aranka változatában Bontza név az 1836-os közleményben Bajza Istvánra változik (ezt a nevet a szöveg ritkítással ki is emeli).

⁶⁴¹ KEMÉNY 1854: 445.

⁶⁴² JANCsó 1955: 345–346.

⁶⁴³ JANCsó 1955: 269.

⁶⁴⁴ SZÁDECZKY 1905: 7–8.

a Nyelvmívelő Társaság üléseit gyakran látogató, és a *Krónikáról* jegyzeteket író Zabolai Finna Sámuelre ismerhetünk, és társa, Székely Márton szintén tagja ennek az intézménynek.

Benkő Józsefnek a szövegre reflektáló levele mégis a Kéziratkiadó Társaság elnökeként megjelölt Bánffy Györgyhöz szól. Ugyanígy Bathyány Ignác 1797. május 10-i levele, amelyből Kemény közölt részletet tanulmányában.⁶⁴⁵ A Kéziratkiadó Társaság tehát valóban foglalkozott a szöveggel, de annak kiadását – talán éppen ezek miatt a levelek miatt – nem vállalta.

A legrészletesebb elemzést a kérdéses szövegről az 1905-ös, de a mai napig elfogadottnak tekinthető Szádeczky-tanulmány hozza. Ez hamisítványként értékeli a kérdéses dokumentumot, amelyet Sándor Zsigmond hozott létre, hogy a híres-hírhedt „tatár-perben” bizonyítsa birtokjogát bizonyos földeken az Apor családdal szemben. A hamisítást meggyőzően bizonyítja Szádeczky, de a perrel kapcsolatos állításai több ponton megkérdőjelezhetők. A legegyszerűbb kérdés, hogy miért állt érdekében Sándor Zsigmondnak egy bonyolult, nehezen értelmezhető dokumentumot létrehozni, ha a földtulajdon birtoklásával kapcsolatban sokkal egyszerűbb és egyértelműbb iratot is lehetett volna hamisítani. Erre Szádeczky szerint is történt kísérlet, amikor Sándor egy „nem igaz kamarán költ levél”-lel próbálja meg befolyásolni a bíróságot.⁶⁴⁶ A *Krónikának* ráadásul nem sikerül manipulálnia érdemben a per kimenetelét, hiszen az elhúzóódó eljárás egészen az ősiség eltörléséig folytatódik.⁶⁴⁷

Szintén kérdéses Bíró Gábornak, Csíkszék főtisztjének szerepe a *Krónika* megtalálásában. Bíró ugyanis Szádeczky szerint eljuttatja a naiv Farkas Nepomuk Jánosnak az iratot, aki azután lemásolja Aranka számára. Bíró Gábor azonban 1796. október 24-i, Csíkmadarasról Arankához indított levelében nem szól a *Krónikáról*, holott ekkor már ismerhette azt.⁶⁴⁸ Vagy mégsem ismerte, vagy bűnrészességét szerette volna palástolni azzal, hogy nem emlékezik meg róla a titoknokhoz írt levelében.

Szádeczkynek az az állítása sem állja meg a helyét, hogy Sándor Zsigmond csak azért írta bele a *Krónikába* a női ág örökösödésének megtiltását, mivel „1810-ben a leányág is részt követelt magának a perben”. Arra Szádeczky azonban nem tér ki, hogy hogyan számíthatott 1796-ban Sándor

⁶⁴⁵ KEMÉNY 1854: 445.

⁶⁴⁶ SZÁDECZKY 1905: 48. A kifejezés egyébiránt nem feltétlenül hamis dokumentumra utal, hanem olyanra, amelyet nem hiteles helyen készítettek.

⁶⁴⁷ Uo. 38.

⁶⁴⁸ Bíró Gábor levele Aranka Györgyhöz, Csíkmadaras, 1796. október 24., Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Fond 258, 82-es csomó.

Zsigmond arra, hogy a leányág – ráadásul éppen a „büntárs” Bíró Gábor unokái – beleszól majd a perbe tizennégy évvel később.⁶⁴⁹

Valószínű, hogy a dokumentum nem csupán azért készült, hogy a „tár-per” egyik bizonyítékául szolgáljon, még akkor is, ha ebben az eljárásban nagy karriert futott be. A bíróság mégsem találta megfelelő bizonyítéknak: „[t]ényleg használták is a krónikát, mellékelve a periratok közt egész terjedelmében és idézve belőle egyes részeket. De a bírakat nem sikerült felültetni”.⁶⁵⁰ Sándor Zsigmondnak számíttania kellett rá, hogy a homályos, töredékes dokumentum nem állja meg a helyét jogi környezetben. A székelly identitás kifejezőjeként viszont éppen homályossága, érthetlensége, vagy inkább többféleképpen érthetősége miatt megfelelő. Valószínű tehát, hogy inkább az 1790-es években a kiváltságaikat sikertelenül visszakövetelő székelység önkifejezésének sajátos terméke a *Csiki székelly krónika*.

A különböző szempontokat alkalmazó történészek nemcsak a *Krónika* hitelességét ítélik meg máshogyan, de a szöveg jelentőségével kapcsolatban is eltérő vélemények alakultak ki. Egyes kutatók szerint ugyanis a kétes hitelű dokumentum hatással volt az egész székelly nemzet identitástudatára, de azoknak a famíliáknak az öntudatára bizonyosan, amelyeket a szöveg név szerint is említ. Szádeczky azt írja:

[i]tt vannak családok melyek rabonbánok egyes ivadékainak tartják magokat, amelyek versengenek a felett, hogy melyik az igazi rabonbán ivadék, féltékenyek egymásra, illetőleg a rabonbán rokonságra s előfordúl, hogy bitorlónak tartják egymást s kizárják egyiket vagy másikat a rabonbán rokonságból.⁶⁵¹

Hasonlóan Szádeczkyhez, Hermann Gusztáv Mihály is, aki hiánypótló, modern szemléletű monográfiában foglalta össze a székellyek történetét,⁶⁵² talál olyan dokumentumot – ráadásul (nagyon korait) 1810–11-ből –, amely szerinte a *Krónika* hatását mutatja, és amely aszerint meséli el a székelly nemzet őstörténetét. Ez pedig azt jelentené, hogy a szöveg kézírásos másolatokban terjed, de legalábbis az adót sérelmező székelly vezetés a XIX. század első évtizedének végén már ismerheti, fontosnak tarthatja, és használhatja – mégpedig politikai, jogi célok elérésére. A Hermann által idézett szövegnek azonban egyik pontja sem érintkezik közvetlenül a *Krónikával*. A forrásnak ez a mondata valóban tükrözhetné a *Krónika* múltképét:

⁶⁴⁹ SZÁDECZKY 1905: 39.

⁶⁵⁰ SZÁDECZKY 1911: 27.

⁶⁵¹ SZÁDECZKY 1905: 3–4. Cs. Jósza János, aki még ebben sem ért egyet Szádeczkyvel, kétségbe vonja ezt az állítást, és felszólítja a történészt, argumentálja felelőtlen mondatát. Cs. Jósza 2000: 119–169.

⁶⁵² HERMANN 2003.

a mi hajdani eleink a hatalmas Attila népének maradványai voltak, a kik az ő rengeteg birodalmának a vissza vonás által esett fel fordulását fellyül élvén, mint meg menekezett felekezetei egy nagy de megfordult szerentséjű nemzetnek, a havasok közt kerestek menedéket.⁶⁵³

Csakhogy a székelyek adóját sérelmező szöveg idézett része nem a *Krónikára*, hanem a valószínűleg jóval elterjedtebb és a kor történészei által is kritikátlanul elfogadott Jordanesre, a gót származású történetíróra vezethető vissza, aki a *Getica* című művének 50. könyv 259–266. caputjában leírja a hunok Attila halála utáni kaotikus helyzetét.⁶⁵⁴ A Nedao folyó melletti csata után több hun csapat elhagyja Pannóniát: „Hernac, Attila kisebbik fia is a távolabbi Scythia minorban kapott földet az övéivel együtt. Emnetzur és Utzindur, ennek vérrokonai Dacia ripensisben, Utusban, Hiscusban és Almusban birtokoltak földet”.⁶⁵⁵ Az ókori történetíró szövege azután több magyar krónikának is forrása lett. Ezeket ugyanúgy felhasználhatták az 1810–11-ben az adót sérelmező székelyek.

A másik olyan részlet, amit Hermann *Krónika* által ihletett szöveggént kezelhet a magyarok bejövetelével kapcsolatos passzus:

a Hét kapitányok alatt Európába költözött magyarok, kiknek egy része midőn ezen Tartományba, melyet most Erdélynek nevezünk bėjutott, a mű Eleinkel, mint azon egy eredetű néppel *kezet fogván*, meg esmérte szabadságainkat, és költsönös szövetséggel edgyesülvén velle, magához kapcsolta maradván nemzetünket az edgyesült erőnek legbecsesebb céljára; a Nemzeti köz boldogságára.⁶⁵⁶

A citátumban azonban nyoma sincs annak a *Krónikában* szereplő jelenetnek, amikor Árpád, Erdélybe érkezve átveszi a székelyektől azok kőre vésett törvényeit. A „Hét kapitányok [...] egy része” túlságosan is általános, és a „meg esmérte” sem utal arra, hogy a magyarok bármit is átvettek volna a székelyektől. A történet viszont ismerős lehetett a XIX. századi, történelemmel foglalkozók számára Kézai és Thuróczy munkáiból.⁶⁵⁷ A „kapitány” és a „kezet fogván” kifejezések is beszédesek lehetnek a székely kérvény további forrásának meghatározásában. A „capitanes” szót ugyanis a Képes Krónika és Kézai Simon gesztája használja, a „kezet fogván” („dextram dantes” – „jobbjukat nyújtván”) pedig Anonymusnál szerepel, míg a *Csiki székely krónikában* csupán Árpád vezérről van szó, a többi vezér, kapitány, nem található a szövegben.

⁶⁵³ Idézi HERMANN 2003: 178.

⁶⁵⁴ JORDANES 2005: 94–95.

⁶⁵⁵ Uo. 95.

⁶⁵⁶ Idézi HERMANN 2003: 179. Kiemelés tőlem: D. P.

⁶⁵⁷ KÉZAI 1999: 101–102., THURÓCZY 1986: 55–57.

Ha ez az imént felsorolt néhány érv még nem is lenne döntő amellett, hogy a székely adómentességet kérelmezők nem ismerték a *Krónikát*, a korábbi, hasonló, szintén az adót és a szélkatonaságot sérelmező iratok mindenképpen azt bizonyítják, hogy a hun-székely kontinuitástudat, a székelység és magyarság szövetsége a honfoglalás idején közhelyszerűen ismertek lehettek. Az 1790–91-es országgyűlésre készült röpirat, amely a székelyek korábbi jogainak visszaállítása mellett érvel, Attilát és utódait is beleszövi a székelyek történelmébe, ráadásul ugyanúgy a „kapitány” és az „egymással kezet fogtanak” kifejezéssel él.⁶⁵⁸

A székely politikusok dolgát az is megkönnyíthette a XIX. század elején, hogy több történeti munka is elérhető volt a korszakban, amelyekből érveiket meríthették. A legfontosabb ezek közül a magát székelyként megnevező Benkő József *Transsilvaniája*, ami a legnépszerűbb Erdély-leírás volt a XVIII. század végén és a XIX. század elején.⁶⁵⁹ A másik ilyen dokumentum pedig a szintén Benkő nevéhez fűződő *Imago inclytae in Transsylvania Nationis Siculica historico-politica...*, ami szintén a hun-székely folytonosságot vallja:

Siculi, vera Hunnorum Attilanorum progenies, ab anno circiter 376, quo eorum Majores Transsilvaniam, adjacentesque regiones, suae armorum jure potestati subjecerant, avita his in oris possessione, multo per tot secula sanguine retenta, potiuntur.⁶⁶⁰

Még Budváróról, a székelység állítólagos fővárosáról is találhatunk adatokat a mondákat is rögzítő Benkő József székelyekről írt könyvében. Eszerint Attila hun nagykirály központja Erdélyben a Székelyudvarhely (amelynek nevében Benkő szerint szintén az „uralkodói udvar helye” található meg) mellett található „Budae arx”, azaz „Bud-Vára” volt.⁶⁶¹

⁶⁵⁸ A' Nemes Erdélyi Fejedelemség három Nemzetből álló tekintetes statussaihoz és rendeihez alá-
zatos könyörgő levele az adózás és azt Követett Terhek alá Törvénytelelniül huzattatott Nemes Székely-
ségnek Költ Nemes Kolo'svár Szabad Királyi Városban Böjt-más havának 4-dik Napján 1791-dik
Eszteendőben, 3.

⁶⁵⁹ BENKŐ J. 1778. Benkő munkájából még a krónika is szó szerint idéz, SZÁDECZKY 1905: 165.

⁶⁶⁰ BENKŐ J. 1791: 3–4. A latin idézet közel egykorú fordításban: „A' Székelyek, kik Atillának igaz valóságos Maradéki, minthogy 376-dik Eszteendőől fogva a' melyben az első Elejek Erdélyt, és a' hozzá tartozandó Tartományokat fegyverrel el-foglalták, és magokévá tették, azon Székely Földet, mellyet annyi Századok alatt sok vérontások által még mind e' mái napig-is meg-tartottak, Ősi Jussal bírják.”, BENKŐ J. 1806: 5.

⁶⁶¹ „Veterum porro traditionibus docemur, quibus Matthiai Nagy etiam conformia notat, Attilam ex Valachia habitationem suam in hodiernam Siculorum terram transtulisse, ac ad majorem Kúkiüllő fluvium locasse, unde in hunc diem locus ille Udvarhely (Oppidum nempe Székely-Udvarhely) id est Curiae locus vocaretur, juxtaque hunc mons quidam Bud-Vára, hoc est Budae arx, de fratre Attilae, et pagus Kadics-falva de nomine ductoris Kadicha sive

Látható tehát, hogy a *Csíki székely krónika* legfontosabb megállapításai már felbukkanása előtt széles körben ismertek voltak. Ezután felmerülhet a kérdés, hogy akkor vajon miért foglalkozott a szöveggel olyan sokat a Nyelvmívelő Társaság? Melyek voltak azok a részletek, amelyek miatt a *Krónika* újdonságként hathatott a számukra, és ami miatt szinte napvilágra kerülése után azonnal ki szerették volna nyomtatni?⁶⁶²

A *Krónika*, a Nyelvmívelő Társaság vizsgálatának tárgya⁶⁶³

A *Csíki székely krónikát* először az 1796. december 23-án tartott megbeszélés jegyzőkönyve említi: „Olvastatik a székelyek eredetéről Csíkból hozott kézírás”.⁶⁶⁴ Ekkor valószínűleg kérdéseket is megfogalmaztak a szöveggel kapcsolatban, amire azonban nem sok válasz érkezik a következő, szám szerint huszonkettedik ülésre. Ennek jegyzőkönyve így emlékezik meg az ülés hetedik pontjáról: „[a] székelyek eredetéről bejött kézírásnak világosítására [...] kerülőbe járt kérdésekre a társak közül senki semmi jegyzéseket nem hozván, a titoknak a magáéit beadja”.⁶⁶⁵ Hogy a társak mérsékelt szorgalmaért a szöveggel kapcsolatos tanácsstalanság vagy az érdektelenség a felelős, arról sajnos nem emlékezik meg a szűkszavú jegyzőkönyv, valószínű azonban, hogy az előzőről lehet szó, hiszen ugyanezen gyűlés „rendes munkáiknak” negyedik pontjaként kimondja az intézmény: „[a] Társaság célja lévén a székelyek történeteit kidolgozni”.⁶⁶⁶ A huszonötödik gyűléstől az események felgyorsulnak. 1797. július 22-én ugyanis megérkeznek Joseph Karl Edernek és Beregszászi Pálnak a *Krónikával* kapcsolatos jegyzései, hét nappal utána pedig Zabolai Sámuel is beadja saját értékelését. A kérdéses dokumentum még a felkészült történészeknek is feladja a leckét. Az eddigi jegyzéseket nem találva elegendőnek, a társaság arról dönt, hogy felkéri Mártonffy József püspököt, báró Brukenthal Mihály szász comest és a témában már nyilatkozó Joseph Karl Edert, hogy a *Krónika* hitelességét vizsgálják meg. Ugyanakkor döntenek arról is, hogy a székely áldozókehely és a *Krónikában* említett történeti dokumentumok

Kadicsa, apud *Historicos nostros non ignoti*”, BENKŐ J. 1791: 19–20. A szövegrészlet a magyar fordításban nem található meg.

⁶⁶² Azt, hogy mennyiben jelent újdonságot a XVIII. század végén a *Csíki székely krónika*, jól összefoglalja PATAKI 1970.

⁶⁶³ A *krónika* és a Nyelvmívelő Társaság kapcsolatával Szádeczkyn és Keményen kívül foglalkozott még Berki Tímea és Bíró Annamária is, BERKI 2004., BÍRÓ 2011: 240–241.

⁶⁶⁴ Megbeszélés (1796. december 23.), JANCsó 1955: 216–217., 217. A *krónikát* Farkas Nepomuk János küldi Aranka Györgynek, Csíksomlyóról 1796. november 20., SZÁDECZKY 1905: 208–213., 211.

⁶⁶⁵ Uo. 228.

⁶⁶⁶ Uo. 227.

felkutatására egy utazót indítanak a Székelyföldre.⁶⁶⁷ Az „expedíció” megvalósítását Aranka vállalja magára, akinek megvannak már a kellő tapasztalatai és megfelelő kapcsolatai egy ilyen úthoz.

Aranka „Szent Grál”-kutatásáról a huszonhetedik és huszonnyolcadik gyűlés jegyzőkönyve számol be, amikor a titoknok előadja utazásának eredményeit. A Szováta–Parajd–Csomafalva–Csíkmadaras–Csíksomlyó–Kézdivásárhely–Zabola–Gidófalva útirányon át Brassóba, majd onnan a Hidvég–Nagyajta–Köpec–Bibarcfalva–Ürmös–Kőhalom–Rákos–Fejéregyház úton vissza Marosvásárhelyre utazó Aranka tagtoborzással, a székelyföldi természeti jelenségekkel és a *Csíki székely krónikával* foglalkozik legtöbbit.⁶⁶⁸

Augusztus 10-én Csíksomlyón találkozik Sándor Ignáccal, akitől némi felvilágosítást kap a *Krónika* másolata és az áldozókehely hollétéről. A dokumentum szerint Sándor János fiánál, Zsigmondnál található. Ő maga hitelesnek ítéli a szöveget, igazolásként megemlíti a Sándor család genealógiáját, amely a károlyfehérvári káptalanban található. Saját másolatát felajánlja a társaságnak. Ugyanígy az áldozókehelyről is vannak információi: „[a] pohár azt mondja, nála volt; az atyja váltotta volt ki zálogból Udvarhelyen [...] a minap adta által Sándor Zsigmondnak; a recepisét száz arany kötés alatt a titoknok látta”.⁶⁶⁹ A nyomok tehát Sándor Zsigmondhoz vezetnek. Aranka más, aggasztóbb információkat is kap a kehelyről és tulajdonosáról, hiszen azok, akik szintén látták a „poharat”, azt állítják róla, hogy a kehely felirata túlságosan újnak tűnik, „és gyanú vagyok, hogy az ifj. Sándor Zsigmond írta reá, ki az ilyen szemfényvesztések próbájától nem idegen”.⁶⁷⁰ A társaság úgy dönt, Sándor Ignácot megkérlik, hogy régi iratait közölje az intézménnyel. Aranka, folytatva útját, Sándor Zsigmond keresésére indul, de a beszámoló szerint nem találkozik vele. Fehéregyházára érve azonban sikerül az előzőhöz hasonló információkat szereznie Haller Zsigmondtól és „Fodor úr”-tól. Ők megerősítik, hogy a feltételezett áldozókehelyen olvasható név és szám nem a XV. századból származik, ráadásul „Sándor Zsigmond úrnak némely apró szemfényvesztésre való hajlandóságát s tehetségét dicsérik”.⁶⁷¹ Az expedíció ezen a ponton zátonyra fut, legalábbis ami a *Csíki székely krónikával* kapcsolatos kutatásokat illeti. Aranka nem talál sem régi dokumentumokat, sem az áldozókehelyt, sőt még olyan személlyel sem sikerül találkoznia, aki pontos felvilágosítást

⁶⁶⁷ Uo. 238.

⁶⁶⁸ Meglepő, hogy az út során Aranka csak érinti a krónikában – a társaság jegyzetei szerint – elsőrendűen fontos Udvarhelyszéket.

⁶⁶⁹ Uo. 245.

⁶⁷⁰ Uo.

⁶⁷¹ Uo. 250.

tudna adni ezekről. Mivel az utazás befejeződik, a társaságnak abból kell dolgoznia, ami már eddig is ismerős volt számára.

A Krónika mint újdonság

Hogy miért tartotta olyan fontosnak a Nyelvmívelő Társaság a Csíki székely krónikát, arra talán akkor kaphatunk választ, ha elolvassuk a tagok által a szöveghez fűzött jegyzeteket. Zabolai Finna Sámuel a már ismert szkíta–hun–székely rokonság egyik bizonyítékát, annak megerősítőjét látja a *Krónika*ban.⁶⁷² Mindent meg is tesz azért, hogy a szövegben előforduló idegen kifejezéseket magyar nyelvre fordítsa. A székely népnévnek is, amelyet legtöbbször a „székhely” szóból eredeztettek,⁶⁷³ szerinte a „Scythulus”, azaz ‘szkítácska’ szó a forrása.⁶⁷⁴ A „rabonbán” tisztségnév is könnyen kiolvasható, mivel a székely vezető egyik feladata a rabokkal való bánás volt, így aztán arra sincs szükség, hogy a török eredetű „bán” szót átvegye a magyar nyelv; „[n]agyon lehet az Egybe Szedőnek köszönni hogy illy nevezetes Hiválnak [!] igaz Magyar Nevezetét meg tartotta és egyedül a’ Később maradékokkal közlötte [!]”.⁶⁷⁵ A homályos „a Schithák Nabou Fileimje” (kiem. tőlem: D. P.) mondatrész ismeretlen szintagmája valószínűleg ‘a szkíták kedves rabonja’ lehet, vagy esetleg az ‘előkelő’ jelentésű „Nagyob fi leteliü” kifejezésből eredhet.⁶⁷⁶ Így a „gyula” is voltaképpen a gyűlőből származhat, mivel a feladata gyűlések összehívása volt (Zabolai szerint ezzel rokon a székely dúló tisztség is).⁶⁷⁷ Ez a már-már kényszeredett, de a korban teljesen elfogadott etimologizálás (amelynek legszebb példája azért mégiscsak a „Dentmogerek” = „szentmagyarok” megfeleltetés) azt mutatja, hogy Zabolai mindent megtesz annak érdekében, hogy bemutassa: a székelyek mindig is a szkíta–hun–magyar nyelvet használták, így ezekkel a népekkel álltak rokonságban. Azt is igyekszik bebizonyítani a *Krónika* jegyzetelésekor, hogy a székelyek mindig teljes szabadsággal bírták földjeiket, azokat a királyok nem ajándékozhatták el.⁶⁷⁸

⁶⁷² Zabolai jegyzetei megtalálhatók a Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár, Ms. 232. számú jelzet alatt.

⁶⁷³ L. ezzel kapcsolatban BENKŐ J. 1778: 396–401.

⁶⁷⁴ Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár, Ms. 232., 1v.

⁶⁷⁵ Uo. 2.

⁶⁷⁶ A különös szókapcsolat mögött Szabó Károly szerint a „Philosophus” szó rejtőzik, SZABÓ K. 1854: 384.

⁶⁷⁷ Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár, Ms. 232., 2v.

⁶⁷⁸ Uo. 11v–12.

Zabolai merész fejtegetései között Budvárhoz fűzött jegyzeteiben sem hazudtolja meg önmagát. A szerinte a Küküllő mentén, Udvarhely alatt (Udvarhely = „Budvárhely”) virágzó anyaváros arra utal, hogy a székelyek már a hun időkben megtelepedtek Erdélyben.

a’ Székely még Atila ideje alatt szállottanak bé Erdélybe, és azért merő költemény azt, mint ha az Atila Birodalmának le omlásával, a’ Székeleknek elei [...] nem tudom hol levő *Czikla* mezején vonták volna meg magokat, ’s onnan osztán a’ napnyugoti nemzet eleitől való féltékben, úgy nyomultanak volna bé Erdélyben.⁶⁷⁹

Zabolai – ahogyan a többi *Krónikát* olvasó jegyzetelő is – jócskán túlértékeli a székelyek honfoglalás előtti kulturális fejlettségét.⁶⁸⁰

Aranka György, aki Zabolai jegyzeteit is felhasználja, mindenekelőtt szintén a szkíta–hun–székely folytonosság fontos dokumentumaként kezeli a szöveget, hiszen az mind a szkíták híres filozófusát, Anacharsist, mind pedig a hun nagykirályt, Attilát is emlegeti. Ráadásul egy olyan tárgyi emlékről is hírt ad a *Krónika*, az Anacharsis által Görögországból Scythiába hozott áldozókehelyről, amely a XVIII. század végéig fenn is maradt a Sándor család birtokában. Jellemző Arankára az, ahogyan a számára érthetetlen kifejezést: „a Schithák Nabou Fileimje” mondatrészt próbálja meg azonosítani. Szerinte ugyanis a „Nabou” szóban az arab „nap” vagy „Náb”, azaz ‘nap’, a „Fileim” szóban pedig a szintén arab „File”, azaz ‘éjszaka’ kifejezések találhatók meg. Magyarázatul hozzáfűzi:

a Kakas vagy mái Kaukasus hegye környékében a Kuma és Török vizei melékin s az ott romlásaiban még ma is meglévő nagy városnak, az ma is úgynevezett Magyar városnak lakosai is, kik az arabokkal néha egybenfüggésben lévén, azokat a neveket [...] is tőlek vehették és a mi székelyeink ezeknek maradáki volnának.⁶⁸¹

⁶⁷⁹ Uo. 4. L. ehhez KÉZAI, 1999: 101–102.: „Megmaradtok továbbá a hunokból háromezren, akiket a futás oltalma mentett ki Krimhild csatájából, s akik a nyugat népeitől való félelmükben egészen Árpád idejéig Csige mezején maradtak, s magukat ott nem hunoknak, hanem székelyeknek hívták.” A történetet Thuróczy is átveszi *A magyarok krónikájába*.

⁶⁸⁰ Nem osztja a Budvárra vonatkozó nézeteket a kolozsvári Állami Levéltár Fond 258. 26-os csomójában fennmaradt *Erdélynek régibb Lakosai* című szöveg, amely valószínűleg Arankától származik. Ez a dokumentum megemlíti egy másik lehetőséget is: „Még Bud vagy Buda várának neve is Udvarhely mellett arra mutat, hogy ha talám nem az Atila öttöröl Buda hertzege-ről neveztetett, nevét is, eredetét is azoktól a szlávoktól vette, a mellette folyo vitzől, Woda vagy Buda várának neveztetvén”. ARANKA 2011: http://epa.oszk.hu/01500/01500/00009/pdf/Lymbus_2011_15_BiroAnnamaria.pdf

⁶⁸¹ ARANKA 2010: 46.; SZÁDECZKY 1905: 139. Magyarvár történetéhez l. MARTINKÓ: 1964.

Nem egyszerűen a szavakat vették át azonban a Scythiában az arabok szomszédságában élő ősök, de – Aranka szerint – a legfontosabb jelképük is innen eredhet, mivel a székely nemzet címerében egy nap és egy hold található. Az erőltetett azonosítás arra mutat, hogy a Nyelvvelő Társaság titoknoka nagyon szeretne volna bizonyítani a székelység előkelő szkíta–hun származását.

A másik olyan momentum, amire rácsodálkozik Aranka, a már említett áldozókehely. A folytonosságtudat jegyében ezt a tárgyi emléket is a szkítákhoz fűződő történeti irodalomhoz kapcsolja: „az áldozópohár-ról *Curtiusból*”⁶⁸² – írja egyik jegyzetében. Valóban Curtius Rufus Nagy Sándor-életrajzában található néhány szó egy kehelyről. A hódításaival megelégedni nem tudó, Scythia határához érkező makedón hadvezért egy szkíta előkelő oktatja ki fenyegető szavakkal: „szolgálni nem tudunk, parancsolni sem kívánunk senki fiának. Tudd meg, mily ajándékok adtak a szkíták népének: ökörfog, eke, nyíl, dárda, serleg. Ezeket fordítjuk barátaink javára, ellenségeink vesztére”.⁶⁸³ A szkíta következő szavaiból nyilvánvalóvá válik, hogy a felsorolt tárgyak csupán szimbólumok, nem valóságos tárgyak. Az ökörfog, az eke és a serleg pusztán arra utalnak, hogy a szkíták barátai ajándékot kapnak a termésből, és velük együtt bort áldoznak, a nyíl és a dárda pedig az ellenség ellen fordított fegyvereket jelképezi. Curtius Rufus valószínűleg Hérodotosztól veszi a szkíták jellegzetességeit, aki – vélhetően a szkíták sajátos tárgyi kultúráját bemutatva beszéli el Héraklésznak és a Földanya kígyótestű leányának nászát, amelyből három gyermek született, köztük a legfiatalabb, a szkíták őse: Szküthész. Ő az, aki a testvérek közül egyedül ki tudta húzni apja íját, így jutalmul övé lett a fegyver, a föld, ahol Hérodotosz idején a szkíták éltek, és egy szintén Héraklésztől örökölt ivócsésze.⁶⁸⁴ A történetet a XVIII. századi magyar történetírásban népszerű forrásként alkalmazott Thuróczy krónikája is átveszi.⁶⁸⁵ Szintén Hérodotosztól ered a Curtius Rufus szövegéhez közelebb álló másik legenda, amely szerint Targitaosz három fia közül megint csak a legkisebb tudta magához venni az égből aláhullt aranytárgyakat: az ekét, jármót, harci felszét és ivócsészét.⁶⁸⁶

⁶⁸² ARANKA 2010: 52.; SZÁDECZKY 1905: 143.

⁶⁸³ CURTIUS 1967: 192.

⁶⁸⁴ HÉRODOTOSZ 2000: IV. k., 8–10. cap., 267–269. A görög történetíró szerint „annak az ivócsészének az emlékére a mai napig ivócsészét hordanak az övükön a szküthák.”

⁶⁸⁵ THURÓCZY 1986: 15–16.

⁶⁸⁶ HÉRODOTOSZ 2000: IV. k., 5. cap., 266.

Anacharsis neve, bár Bonfini is megemlíti *A magyar történelem tizedei* című munkájában,⁶⁸⁷ a XVIII. század idején terjedt el igazán Magyarországon. Az egyik oka ennek az ún. Anacharsis-kultusz, amely Jean-Jacques Barthelemynek *Az ifjú Anacharsis utazása Görögországban* című művéhez köthető.⁶⁸⁸ A Magyarországon is nagy népszerűségnek örvendő regény a filozófus fiának utazásáról szól. Erdélyi Lászlónak *A székelyek eredete* című könyvében ez az egyik bizonyíték amellet, hogy a *Csíki székely krónika* hamisítvány, hiszen szerinte „Anacharsist a deákos emberek is alig ismerték előbb [t. i. Barthelemy műve előtt]”⁶⁸⁹. Valójában a „deákos emberek” ismerhették Diogenész Laertiosz filozófusokról írt életrajzeit, amelyek között Anacharsisról is található leírás.⁶⁹⁰ Ha azonban ez a munka nem állt rendelkezésükre, fellapozhatták Wespri István *Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia* című, szintén nagyon népszerű munkáját, amelyben a szkíta filozófus biográfiája is megtalálható.⁶⁹¹ Aranka azonban nem reflektál arra, hogy hogyan csöppent bele Anacharsis a székely eredettörténetbe.

Aranka azért tartja legközelebb a *Csíki székely krónikát*, mert a székely nemzetnek olyan történeti korszakáról beszél, amikor az, a korszakhoz mérten, nagyon fejlett kulturális szinten állt. Erről így számol be Joseph Karl Edernek:

mivel a honfoglaló székelyeknek saját vezérük volt, saját fővárosuk (Boud vára) és a nemzeti szimbólumként szolgáló palladiumuk, nem kétséges, hogy a székelyek nem barbár, hanem az akkori civilizáció magas fokán álló nép voltak.⁶⁹²

A saját vezért az önállóság jeleként értelmezi Aranka, és élvezettel jegyzeteli a feltételezett régi székely közigazgatás különböző tisztségeit.⁶⁹³ A főváros pedig a kulturális fejlettség szimbóluma, amire más szövegekben is reflektál a Nyelvmívelő Társaság titoknokai (például a Nyelvmívelő Társaság kiadványának *Az Olvasóhoz* címzett előszavában), amikor megrója a honfoglaló elődöket, hogy „várost nem akart építeni”.⁶⁹⁴

⁶⁸⁷ BONFINI 1995: 1. tized, 1. könyv, 145. cap., 22. Bonfini Hérodotoszra hivatkozva említi Anacharsist.

⁶⁸⁸ L. ehhez GYÖRGY 1941: 437–439.

⁶⁸⁹ ERDÉLYI 1918: 36.

⁶⁹⁰ LAERTIOSZ 2005: 71–73.

⁶⁹¹ WESPRI 1774: 12–14.

⁶⁹² Aranka György levele Joseph Karl Ederhez, Marosvásárhely, 1797. július 25., OSZK Kézirattára, Fond 399.

⁶⁹³ ARANKA 2010: 59–60.; SZÁDECZKY 1905: 137–138.

⁶⁹⁴ *Az Olvasóhoz*, Első darab, 1796, 3.

A levélben olvasható a „palladium”, azaz a nemzet fennmaradását jelképező tárgyi örökség. A palladium szót használja Aranka, amely Vergilius eposzából, az Aeneisből származik; Trója városának „védőszentjét”, egy Pallas-szobrot jelöl, amelyet Ulixesz ellopott a városból, hogy ne óvja többé a trójaiakat.⁶⁹⁵

A fejlettség további jele az, hogy a régi székelyek ismerték a klasszikus írók műveit. Aranka ugyanis székelyföldi útja során a csíksomlyói konvent könyvtárában értékes könyvekre bukkan, amiket el is visz magával Marosvásárhelyre, hogy többé ne is adja vissza.⁶⁹⁶ Ezek egyike Cicero munkája, a másik pedig a híres ókori hadtudományi írótól, Vegetiustól származik:

ezelőtt egynehány esztendőkkal Csíkban járván, nagy csudálkozással és vizsgasztalásomra találtam ott a többi között egy régi barát írással még a XV. száz-
nak elein írt könyvet kézírásban, melyben vagynak legelől *Cicero de Re Militari*;
azután *De Legibus et Religione*; *Flavii Vegetii Renati Epitome Rei Militaris* Libr. IV.
Frontini de Re Militari L. IV.⁶⁹⁷

A társaság levelező tagjai is hozzászólnak a *Csíki székely krónika* problémájához. Lukátsi László a szövegben található földrajzi nevekhez fűz jegyzeteket, így tudni véli Boud vár (Udvarhely mellett), a Terra Máté (Mátéfalva), Kénozt („az hol az Gonosz tévők kínoztattak, a’ mostani Kénos”), Ag (Agyagfalva) pontos helyét.⁶⁹⁸ Johann Ballmann hiteltelennek állítja a krónikát, mivel ő nem ismeri el a székelyek hun eredetét.⁶⁹⁹

Összefoglalva a fentieket, nagyon sok, a korban már ismert elem található tehát a Krónikában, még ha így együtt nem is fordulnak elő más szövegekben. A Nyelvmívelő Társaság tagjainak törekvései is jól körvonalazhatók az általuk alkotott jegyzetekből. Olyan szöveget látnak a *Csíki székely krónika*ban, amely bizonyíthatja a hun–székely kontinuitást, igazolhatja, hogy a székely mindig is fejlett nép volt, ráadásul az autentikusként kezelt antik szerzőkhöz is kapcsolható. A legnagyobb újdonsága viszont mégis az, hogy nem a székelyekről alkotott külföldi leírásról van szó, hanem egy eredeti székely történeti munkáról. Olyan önleírásról, amely ráadásul megegyezik a XVIII. századi önleírásokkal, és ellentmond például a göttingai professzor, August Ludwig Schlözer, a korszak egyik legrepre-

⁶⁹⁵ VERGILIUS 1995: 27.

⁶⁹⁶ XXVII. gyűlés (1797. szeptember 4.), JANCsó 1955: 241–246., 246.

⁶⁹⁷ ARANKA 2010: 45.; SZÁDECZKY 1905: 135. Erről a kéziratról végrendeletében is megemlékszik Aranka, Bánffy Györgynek hagyományozza az értékes dokumentumot. EGYED E. 2000: 137.

⁶⁹⁸ Lukátsi László levele Aranka Györgyhöz, Székelyudvarhely, 1797. január 17., Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Fond 258, 92-es csomó.

⁶⁹⁹ Johann Ballmann levele Aranka Györgyhöz, Medgyes, 1799. szeptember 27., OSZK Kézirattára, Fond 399.

zentatívabb Erdély-leírásaként kezelt *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* című művének.

A Krónika megjelenése

A *Krónika* végül Aranka György életében nem jelent meg. Viszont halála után egy évvel rögtön, 1818-ban, Killyéni Székely Mihály, az erdélyi királyi tábla ítélmestere által kiadott *A' Nemes Székely Nemzetnek Constitutiói, Privilegiumai* című könyvében.⁷⁰⁰ Ez egy nagyon érdekes szövegegyüttes, amely azonban nem ad kulcsot, legfeljebb újabb problémákat vet fel a *Csíki székely krónikával* kapcsolatban. Már a szöveg státusa sem egyértelmű. Kemény József szerint ugyanis a dokumentum „függelék gyanánt” jelent meg Székely kiadványában. A szöveget valóban utolsóként hozza *A' Nemes Székely Nemzet Constitutiói*, de hogy függelék lenne, az nem olyan egyértelmű. Nincs ugyanis semmiféle utalás arra, hogy itt a többitől különböző értékű szöveg következne. Igaz, hogy egy tipográfiai megoldással (egy vízszintes vastag vonallal) elválasztja a kiadvány a *Krónika* szövegét a könyv többi részétől (hasonló vonallal jelzi a tartalomjegyzék különállását is), a különállást jelentő vonal azonban nem az előző bírósági végzés után és a *Csíki székely krónika* kezdete előtt található, hanem a dokumentum hitelességét igazolni hivatott bevezetőszerű rész és a *Krónika* főszövege között. A két részlet külön oldalakra is kerül. Ráadásul a tartalomjegyzék is egybemossa a szöveget a többi dokumentummal, lévén – bár az oldalszámot pontosan hozza – az „A' Székelyek eredetokről, és több Csik, Gyergyó és Kászon Széki Fő Emberek vitéz tetteikről Jegyzések” (így jelöli a tartalomjegyzék a *Krónikát*) cím után még három irat szerepel – megint csak helyes oldalszámmal –, amelyek voltaképpen a *Krónika* előtt kapnak helyet a kiadványban; mintha mindegy lenne, hogy egy „függelék” hol helyezkedik el egy hasonló szöveggözlésben.

Mi következik ebből a *Csíki székely krónika* értelmezésére nézve? Először is az, hogy a szöveg része a székely nemzet alkotmányának, kiváltságainak és öröklésről szóló magánjogi iratok korpuszának. Kérdés persze, hogyan illeszthető be ez a meghatározhatatlan műfajú szöveg a kiváltságlevelek, bírósági ítéletek közé, az azonban bizonyos, hogy a székelyek alaptörvényeit leíró és a székely öröklési szokásokra is kitérő *Krónika* sajátos hitelesítő eljárásával nem feltétlenül kezelhető más státusban, mint a diplomák és ítéletek. Már csak azért sem, mivel az előszó, amelyet Székely Mihály illeszt kötete elé, a kiadvány minden egyes darabjára egyaránt vonatkozik. Ebben közli az ítélmester, hogy „még az életbe kilépésemkor kezdetem

⁷⁰⁰ SZÉKELY 1818.

gyűjteni *hiteles kútfőkből* mind azt, a' mi itten kiadva vagyon”.⁷⁰¹ A *Krónika* függelékszerűségéről, illetve hitelességének kétségeségéről nem esik szó.

A már felsorolt történészekén kívül többen kíséreltek megmagyarázni a *Csiki székely krónika* című jelenséget. Abban természetesen mindnyájan egyetértenek, hogy a szöveg egy székely nemzetről szóló narratívába illeszkedik, még ha abban nem is egyeznek a nézetek, hogy vajon jogi dokumentumként fel lehet-e használni (ahogyan Székely is gondolta),⁷⁰² vagy egyszerű történeti forrásként kell rá tekinteni. Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság „*Krónika-kezelése*” ezen a ponton más, mint a későbbi leírások. Ez az intézmény ugyanis nem egy külön székely történetben gondolkodik, hanem a többi erdélyi nemzetet is – a románság egy részével együtt – egybefoglaló, közös narratívában.⁷⁰³ Ennek a nehéz feladatnak a megoldása Aranka szerint Erdély nemzeteinek, vallásainak és különböző társadalmi rétegeinek kölcsönös megbecsüléséhez vezetne:

‘s midön talám érdemünk felett az Egektől arra hivatattunk, hogy a' Hazánkban 's a' Hazába lévő Nemzetek közt forgo Világosságnak Csomóját nevellyük, ezt a' Hivatalunkat ugy vinni: hogy az haboruságok és vetélkedések helyett, a' különböző Vallásu, nemzetü Rendü és állapotu emberek közé, az Atyafiságos és Hazafi Szeretetnek magvait hintsük”.⁷⁰⁴

A Bánffy György által is hangoztatott „egységes Erdély” ebben a törekvésben is tetten érhető. Nem véletlen, hogy a Nyelvmívelő Társaság nem olvassa szívesen August Ludwig Schlözer szavait, akinek „*Kritische Sammlungen...*”-je úgy is értelmezhető, mint ez ellen az „egységes Erdély” ellen való megnyilatkozás.

⁷⁰¹ Uo. 67. (kiem. tőlem: D. P.)

⁷⁰² Erre jó példa a XX. századból ENDES 1994.

⁷⁰³ Aranka György levele Joseph Karl Ederhez, Marosvásárhely, 1797. július 25., OSZK Kézirattára, Fond 399.

⁷⁰⁴ Uo.

„a Haza állapottyának, 's *Constitutio*janak éppen gyökerét érdekli”

Az Aranka–Schlözer-vitához

Az Aranka–Schlözer-vita történetét és hátterét Bíró Annamária dolgozta fel monográfiájában.⁷⁰⁵ Ebben részletesen vizsgálja a göttingai professzor könyvét, amelyet az erdélyi szászok megrendelésére írt, az arra érkezett válaszokat és „Aranka György Erdély-történeté”-t. Ez utóbbit Bíró egyértelműen Aranka műveként kezeli, amire az is okot adhat, hogy a Nyelvmívelő Társaság megalapítója már az intézmény megszűnése után szerette volna kiadni ezt az anyagot. Szerintem azonban inkább tükrözi ez az Erdély-történet egy tudományos közösségnek a témáról alkotott véleményét, főleg ha tudjuk azt, milyen sokan szóltak hozzá például a *Csiki székely krónika* kérdéséhez is a társaság tagjai közül. Nem csak azért érdemes azonban foglalkozni ezzel a szöveggel, mert az intézmény működésének második szakaszát jól reprezentálja, hanem mert ennek a dokumentumnak a sorai közül is az „egységes Erdély” nézet olvasható ki.

A három erdélyi nemzet és a románság közös narratívája egy polémia-ból női ki magát nagyméretű, komoly jogtörténeti szöveggé.⁷⁰⁶ A tudományos vitára az okot a híres, erdélyi peregrinus diákok által is magasztalt August Ludwig Schlözer könyve, a *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* című műve szolgáltatja, amelynek állításait az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság szinte kötelességének tartja megcáfolni. A göttingai professzor munkája három kötetből áll, ebből az első a szászok történelméhez kapcsolódó okleveleket közöl, a második a különböző, Kelet-Európába betelepült népekről szól (például a magyarokról, kunokról és besenyőkről), míg a harmadik II. András király szászoknak szóló 1224-es oklevelét (az *Andreanumot*) mutatja be.

Schlözer⁷⁰⁷ nevét a társaság munkássága során először az 1797. szeptember 5-i, huszonnyolcadik gyűlésen említik a jegyzőkönyvekben. Itt Aranka bejelenti, hogy „Schlöczer [!] úr pedig [kiadta] az erdélyi nemzetekről való munkáját három darabba”.⁷⁰⁸ A nyelvművelők döntése ezzel kapcsolatban: „[s]zereztesse meg”.⁷⁰⁹ Aranka bejelentése különös. Vagy nem voltak pontos értesülései a göttingai professzor könyvéről, vagy

⁷⁰⁵ BÍRÓ, 2011. Bíró Annamáriának a témához kapcsolódó tanulmányai: BÍRÓ 2004; BÍRÓ 2006; BÍRÓ 2007a.; BÍRÓ 2007b.

⁷⁰⁶ A Nyelvmívelő Társaság ezzel kapcsolatos munkásságát bemutatja: BÍRÓ 2011: 227–247.

⁷⁰⁷ Schlözer történelemről vallott nézeteiről l. VIERHAUS: 1987: 16–19.; BECHER: 1992., Schlözer itt vizsgált munkája: SCHLÖZER: 1979.

⁷⁰⁸ JANCsó 1955: 251.

⁷⁰⁹ Uo.

szándékosan beszél „erdélyi nemzetekről”, amikor Schlözer főleg a százszok történetével foglalkozó munkájának témáját határozza meg. Az biztos, hogy a Nyelvmívelő Társaság titoknoka már az 1795. év második felében tudott a munkáról. Gyarmathi Sámuel ugyanis ekkor küld Arankának „Schlözer százszok mentő irásából”.⁷¹⁰ A könyv megjelenéséről 1797. május 25-én tudósítja a titoknokot.⁷¹¹ A levél írójában is felmerül: „[p]edig tsak jo volna; ha némely részét meglehetne tzáfolni”.

A Schlözert is hallgató Bethlen Imre is ír levelet Göttingából 1797. január 15-én Arankának, amelyben közli, hogy professzora elkészült könyvével. Schlözer viszont úgy gondolja, már eddig meglévő anyagokat ad ki, így nincs a munkában semmi új.⁷¹² Aranka 1797. július 25-én kéri meg Joseph Karl Edert, hogy szerezze meg számára a *Kritische Sammlung*ent, de ezt a kérést meg kell ismételnie 1797. szeptember 5-én, ezúttal az intézmény nevében: „[a]’ Társaság nevére, vagy annak képében a’ Titoknok Aranka György Ur nevére ne sajnállya az Ur Hochmeister Urtol meg venni, és minél hamarább ki küldeni: [...] a’ Professor Schlözer Ur újj munkáját az Erdélyi Nemzetekről”.⁷¹³ Ebben a levélben a titoknok szintén „Erdélyi Nemzeteket” említ.

A következő, aki Schlözer könyvéről ír Arankának, barátja, Prónay Sándor. Ő is úgy találja, hogy a *Kritische Sammlungen* nem hagyható szó nélkül. A bírálótól azonban megfelelő óvatosságot vár el: „[e]n-is ugyan curiosus vagyok ar[r]a az ember[r]e, a’ kinek couragija lesz belé kapni. Ugyan legyen körme: mert másképp belé törik a kése, ’s az egész Nemzet Szégyent vall.” Schlözer forráskritikai módszere azonban tetszik neki: „[í]gy szeretném a’ Székely Nemzet historiaját látni”.⁷¹⁴

⁷¹⁰ Gyarmathi Sámuel levele Aranka Györgyhöz, Göttinga, 1795, július 21., JANCsó 1944a: 361.

⁷¹¹ Gyarmathi Sámuel levele Aranka Györgyhöz, Göttinga, 1797. május 25., JANCsó, 1944a: 222. Jancsó 1794-es dátummal közli a levelet, de mivel Gyarmathi ekkor köszöni meg a társaság munkáját, a levél valószínűleg 1797-es.

⁷¹² Bethlen Imre levele Aranka Györgyhöz, Göttinga, 1797. január 15., ENYEDI 1994b: 213–214., 214. Bethlen folyamatosan ad hírt Schlözer készülő munkájáról: „[e]leget voltam rajta hogy a Schlözer Szászok Historiáját az Méltóságos Urnak le küldhessem, [...] de nem akarják az munkát még közre bocsátani”, Bethlen Imre levele Aranka Györgyhöz, Göttinga, 1796. október 2., Uo., 212–213., 212. „[A]z Schlözer Historiája egy néhány hetek alatt fel szabadul az nyomtatásból”, Bethlen Imre levele Aranka Györgyhöz, Göttinga 1796. december 24., uo. 213.

⁷¹³ Aranka György levele Joseph Karl Ederhez, h. n., 1797. szeptember 5., OSZK Kézirattára, Fond 339.

⁷¹⁴ Prónay Sándor levele Aranka Györgyhöz, Almás, 1797. november 17., OSZK Kézirattára, Fond 339. Prónay kívánságát annyiban teljesíti Aranka, hogy Schlözer korszerű forráskritikai módszerét felhasználva írja meg Erdély-történetét. BIRó 2011: 271.

1798. február 2-án kerül elő újra Schlötzer írása a társaság jegyzőkönyveiben, ekkor már nem csak említés-, hanem könyvformátumban is. A tizenkettedik pont alatt a harminckettedik gyűlésre összeült tagok a székely nemzet pecsétjével foglalkoznak. Ezen vizsgálják meg a feliratot, amely egy latin („Sigil: Nationis Siculicae”) és egy csonka magyar (Lo Erdeli Országáé. Há”) mondatból áll. „Ennek alkalmatosságával eléhozatik a professor Schlötzer [!] úr munkája is”, hogy annak az erdélyi három nemzet pecsétjeiről írt fejtegetéseit cáfolhassák: „Schlötzer úr írása ebben a részben nem igaz”.⁷¹⁵

A harmincharmadik gyűlés (1798. március 21-én) még ennél is tovább megy. Itt olvassák fel ugyanis a *Kritische Sammlungen...*-re írt jegyzéseket, amelyben a jegyzések írója négy pontba foglalja össze a göttingai történész könyvének visszasságait.⁷¹⁶ Cáfolja, hogy a honfoglalás idejétől Erdélyben a besenyők éltek volna (Schlötzer szerint a székelyek elődei a pacinaciták, azaz a besenyők voltak), hogy a szászok foglalták volna el Erdélyt a magyar korona számára, felsorolja Schlötzer alaptalan állításait, és annak „illetlenségeit és hamisságát” is érinti. A jegyzőkönyvnek ez a szűkszavú leírása valószínűleg arra a kéziratra utal (vagy annak egy változatára), amely a kolozsvári Egytemi Könyvtár kéziratárának Ms. 21. számú jelzete alatt maradt fenn *Schlötzer magyar sértegető munkájának az erdélyi szászokról megcáfolása* címen, és amelyet Biró Annamária ki is adott *Vita vagy önreprezentáció?* című tanulmányának mellékleteként.⁷¹⁷ A szűkszavú jegyzőkönyvben felsorolt négy pont megfeleltethető a kézirat egyes részeinek, ahogyan az alábbi egybevetés is mutatja:

Jegyzőkönyv Harmincharmadik gyűlés 1798. március 21.	Schlötzer magyar sértegető munkájának... című kézirat fejezeteinek („rész”-einek) címei és témái
„1. Részben, hogy a Schlötzer állatása szerint 900-dik esztendőől fogva Sz. István királyig nem a pacinaciták bírták Erdélyt.”	Kilentz Száztol fogva Ezerig Bíborbanszületett Konstantin A Birodalom kormányzásáról című munkája segítségével igazolja, hogy a magyaroké volt Erdély a címben megjelölt időben.

⁷¹⁵ JANCsó 1955: 262–263.

⁷¹⁶ Uo. 266.

⁷¹⁷ BIRó 2004: 130–151. Lehet, hogy az Ms. 21. számú kézirat egy kidolgozottabb verziója a Társaság ülésén előkerült jegyzéseknek, mivel a jegyzőkönyv szerint a szöveg sorsa: „[a] béküldő kikérven bővebb kidolgozás és pallérozás végett, visszaadatik.” (JANCsó 1955: 266.) Aranka György történetírói munkásságával kapcsolatban l. BIRó 2007a.

„A 2. Részben, hogy a Szent István király hódoltatása igaz és állandó hódoltatás volt, s nem igaz a Schlötzer úr állatása, hogy a XI-dik és XII-dik százban (században) Erdélyt a pácínaciták és kunok bírták volna.”	<i>Ezertől fogva Ezer két Százig</i> A fejezet szerint a címben megjelölt időintervallumban is a magyar királyok uralkodtak Erdély felett.
„A 3. Részben elszámolja Schlötzer úrnak azokat az állatásait, melyek azon rossz fundamentumon állottak és más oldalon csudálatos állatásait is.”	<i>A Szász Nemzetről</i> Schlözernek a szászok bejövetelével, megtelepedésével kapcsolatos állításait ismerteti és cáfolja.
„A 4. Részben ezek közül némelyeknek illetlenségit és hamisságát illetgeti.”	<i>Némely oldalos tsudállatos állatásai a’ Szerzőnek</i> Schlözer több témára vonatkozó, hiteltelennek ítélt megjegyzéseit írja le, például: „[a]’ Turoczi Kronikája agy velő nélkül valo mese”, vagy „[a]’ Magyarok a’ Kereszténységet és Culturát a’ Szászoknak köszönhetik.”

A Bíró Annamária által kiadott kézirat azonban még tartalmaz egy további *Békéllődés* című *V^{dik} Bé fejező Rész*t is, amely címével ellentétben éppen nem a göttingai professzorral való megbékélésére törekszik, mivel ugyanúgy folytatja a *Kritische Sammlungen...* támadását. Ha nem is teljesen azonos a jegyzőkönyvben bemutatott és a kiadott Ms. 21. szám alatt lévő kézirat, mégis jelzi, hogy a Nyelvmívelő Társaság mit tartott a legfontosabb vitapontoknak ebben a témában.

A jegyzéseken tovább dolgozott az intézmény, és a harminchetedik gyűlésen újra előkerül, ekkor már a *Csíki székely krónikával* egy mondatban említve.⁷¹⁸ A jegyzőkönyv szövegéből nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a Schlözer könyvére írt cáfolat megalkotásánál fel kívánják-e használni a nemrég napvilágra került székely történeti munkát, de a későbbi fejleményeket ismerve ez nem tűnik lehetetlennek. A jegyzéseket azonban még mindig a szerzőnél (véltetően Arankánál) hagyja a társaság. Mivel a *Krónika* és a Schlözer-cáfolat felolvasása a jegyzőkönyvben a „II. darabra kész cikkelyeknek számbavétele” alatt szerepel, az intézmény reakciójából arra lehet következtetni, még nem érezték eléggé „kész”-nek a szöveget ahhoz, hogy az a Nyelvmívelő Társaság második kiadványában helyet kaphatott volna.

⁷¹⁸ JANCSÓ 1955: 281. (1798. május 9.)

A következő ülésen ismét a pecsétek témája kerül előtérbe, „[a] három nemzet pecsétjéről újabb tudósítások is jöven bé”.⁷¹⁹ Még mindig találunk bizonytalanságokat a bélyegzők feliratában, noha Schlözer pecsétleírását már bizonyosan hibásnak állítják. Ezt mindenestre alkalmasnak találják, hogy bekerüljön az intézmény kiadványába. A harminckilencedik gyűlésen javasolja Aranka, hogy a pecsétek leírása mellé metszeteket is készíttessen a társaság.⁷²⁰ A „II. darab” tartalomjegyzéke hetedik cikkelyként, ennek megfelelően, „Az erdélyi három nemzetek petsétjeknek igaz leírások”-at jelöli meg.⁷²¹

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság ilyen irányú történeti munkásságának végeredménye az a kézirategyüttes, amelynek legnagyobb része a kolozsvári Egyetemi Könyvtár kéziratárának Ms. 256. számú jelzete alatt található. Talán erről a kéziratról számol be Aranka Kazinczynak, amikor azt írja: „Most készen vagynak: 1. Schlözer megczáfólasa, Diplomaticus munka”.⁷²² Az Erdély-történet valóban a *Kritische Sammlungen...* cáfolata, azaz funkciója leginkább polemikus jellegű. Az előszó is a göttingai professzor megtámadandó állításaival indít. Felsorolja a *Kritische Sammlungen...* alaptételeit, például, hogy a honfoglalás után nem a magyaroké volt Erdély, mivel ott akkor besenyők éltek, és Géza király azért hívta be a szász telepeseket, hogy ezt a földet elfoglalják, később pedig megvédelmezzék a magyar uralkodók számára. A magyarok – Schlözer szerint – mindig a szászok ellenségei voltak, megpróbálták azok jogait megnyirbálni.

A göttingai professzor cáfolatára hatalmas forrásapparátust mozgat meg a társaság kiadványa. Az első rész a *Csíki székely krónikát* közli mind latin, mind pedig magyar nyelven „világosító Jegyzésekkel”, valamint a *Krónika* hitelességét érintő rövid értekezéssel. A magyar nyelvű szöveg az a szöveggel azonos, amit Aranka jegyzeteivel először 1905-ben adott ki Szádeczky Lajos. A második rész kilenc cikkelye különböző, a későbbi értekezésekhez kapcsolódó forrásokat elemez. Megtalálhatók itt az Aranka által vizsgált oklevelek, amelyekben Zsigmond király, majd Mátyás szétválasztja egymástól Kászonszéket és Csíkszéket, II. Ulászló király 1508-ban keletkezett oklevelének értelmezése és Mátyás Magyar Balázshoz küldött 1473-as parancsa a székelyek három rendjének leírásával. Két cikkely is foglalkozik a marosszéki hadnagyság és főbírótság tisztségével, de szó van egy 1250-ban írt elveszett kéziratról, Zsigmond király 1427-es kézdivásárhelyieknek adott szabadságleveléről, valamint Kollár Ádám székely-leírásáról is. Szinte kihagyhatatlan a „Ferdinánd Király Biztos-

⁷¹⁹ Uo. 282–283. (1798. május 17.)

⁷²⁰ Uo. 287. (1798. június 26.)

⁷²¹ A *Nyelvmívelő Társaság munkái II. darabjának cikkelyei*, in: uo. 345.

⁷²² Aranka György levele Kazinczy Ferenchez, Marosvásárhely, 1810. június 9., Kazlev, VII, 512–513., 513.

sainak 1552beli Tudosítások” névvel jelölt, a korban alapvető forrásnak tartott munka megemlézése és a *Csíki székely krónikával* való összevetése. A többi oklevélnek és iratnak az értelmezése is többször azt a funkciót tölti be, hogy a hosszabb értekezés előtt a *Krónika* hitelességét próbálja meg bizonyítani.

A harmadik rész „értekeződések”-et tartalmaz, vélhetően olyanokat, amelyek megállapításai szintén felhasználhatóak lesznek a negyedik rész leírásaiban. Ezek közül az első a kun szótárat felhasználva „Pray és követői ellen” azt bizonyította volna, hogy a kunok és a „pácínácíták”, azaz a besenyők egyaránt „tatár” nyelvűek – ebből következően tatár eredetűek is – voltak, így „se eredetekre, se nyelvekre nézve egyik se volt se a magyarokkal se a székelyekkel egy eredetű”.⁷²³ Schlözer ugyanis a székelyek megítélésében alapvetően Pray munkájára támaszkodva úgy tartja, hogy azok az Erdély szélére szorult besenyőkből alakultak ki.⁷²⁴ Ujra csak Schlözer megállapításait támadta volna a második cikkely is (a szöveg hiányzik), amelyik úgy véli: „az erdélyi bissenusok és picénátok nem pácínácíták voltak, hanem orosz eredetűek”.⁷²⁵ A titokzatos „bissenus” népnév az Andreanumban is megjelenik, igencsak megnehezítve az oklevél értelmezhetőségét. A schlözeri változat szerint besenyőkről ad hírt II. András kiváltságlevele, míg a társaság szláv eredetűnek tartja a XIII. században Erdélyben élt népet, ahogyan arról a kolozsvári Akadémiai Levéltárban fennmaradt kézirat tanúskodik.⁷²⁶ A székely nemzet rendjeinek különbségével foglalkozik a következő cikkely, amelyet tisztségnevek („Comes Trium Generum Siculorum”, „Comes Transilvanicum Generum Siculorum, de Brasso, de Bisztricia, de Megyes, de Cibino, de Csanád”) értelmezését megkísérítő rész követ. Már a tartalomjegyzékben találunk utalást ezeknek az értekeződéseknek a tartalmára:

[m]egmutattatik hogy ezek az ország véghatáraihoz tartozott, és szolgáló földnek, lakosoknak s embereknek ispánjai voltak, nem szászföldi ispánok. Oldaslag a beszterci [!] grófságról. Megmutattatik, hogy Beszterce szék mint szász szék, s a szászok, ámbár a porkoláboktól sokat szenvedtenek, de az ő szabadságokban akkor is megmaradtanak.⁷²⁷

⁷²³ ARANKA 2010: 23.

⁷²⁴ SCHLÖZER története a honfoglalástól a XIII. századig, SCHLÖZER 1979: 163–221.

⁷²⁵ Aranka, 2010, 23.

⁷²⁶ Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Fond 258, 22-es csomó [141–142.]. Biró Annamária közölte a dokumentumot, ARANKA 2010: 115–117.

⁷²⁷ ARANKA 2010: 24.

A három székely rend grófjait, akiket a források brassóiaknak, beszerceieknek stb. jelölnek, tehát királyi földdel bíró grófként írja le a társaság, nem pedig a szászok korábban kiváltság alá eső földjeire jogtalanul telepített magyar főuraknak, ahogyan azt például Eder Schaeseus-kiadásának *De perpetuo comitatu Bistriciensis in Transsilvania istituto, abrogato* című mellékete.

Ettől a ponttól következik az Ms. 256. számú jelzet alatt fennmaradt negyedik rész. A dokumentum legelején a Schlözer által is felhasznált források és történeti munkák vizsgálatára kerül sor. A vizsgálat tétje pedig, hogy egyrészt a göttingai professzor által nagyon negatívan megítélt, mesézónak titulált Anonymust minél hitelesebbnek tüntesse fel, másrészt, hogy Schlözert minél többször cáfolattal vagy éppen szidalommal illesse. Ennek a kettős célnak a figyelembevételével az Erdélyről szóló történeti munkákat aszerint sorolja csoportokba, hogy azok milyen hibát követnek el narratívájuk megalkotásakor. Az első típusba tartoznak azok, amelyek a „tudatlanság” hibájába esnek, vagyis, amikor a szerző tájékozatlansága miatt ír le hiteltelen eseményeket. Ilyen tudatlanok például a jezsuita történetírók: Fasching Ferenc, Timon Sámuel vagy Pray György. A másik csoportba kerülnek azok a szerzők, akik a tudatlanságuk mellett munkájukat „indulatosságból, vagy csupa irigységből illetlenségekkel és alacsony elme viselkedésévé kistafirozzák”.⁷²⁸ Természetesen Schlözer ebben a csoportban kap majd helyet.

A forrásokat ismertető rész legnagyobb teljesítménye az, hogy megpróbálja közös nevezőre hozni Bíborbanszületett Konstantin *De administrando imperio*-ját és Anonymus *Gesta Hungarorum*-át, hogy Schlözer Anonymus-bírálatával vitába szállhasson. Maga az elbeszélő is érzi ennek nehézségét,

[m]ert Constantinus úgy írja le őket [t. i. a magyarokat], mint egy futó, megverettetett, gyenge, félelmes, kicsiny népet Lebédiás vezérsége alatt, a Béla nótáriusa pedig úgy, mint egy nagy, hatalmas, győzedelmes nemzetet, Álmos és Árpád vezérségei alatt.⁷²⁹

A két történetíró, miután mind Constantinus, mind Anonymus következtetlenségeit kimutatja, úgy egyeztet, hogy a névtelen szerzőt mint a honfoglaló magyarság nagyobb részének leíróját jellemzi, míg a bizánci császárnak csak a magyarok egy törzsének leírását tulajdonítja. „A Béla nótáriusa a Nagy Magyarországból kijött magyar sereg nagy testének kijövetelét s utját írja meg: Constantinus pedig annak egyik tribussának [törzsének] Lebédiásból való kijövetelét, és utját”.⁷³⁰ Úgy gondolja a szö-

⁷²⁸ ARANKA 2010: 140.

⁷²⁹ Uo. 143.

⁷³⁰ Uo. 147.

veg, hogy mind a két szerző vétkes ugyan a tudatlanság hibájában, hiszen mindketten úgy írnak, mintha a magyarság egészéről írnának. Ebből egyenesen következik, hogy a *De administrando imperio*t értelmező Pray is tudatlanságot követ el, amikor arról beszél, hogy a honfoglalókat követő besenyők – miután a magyarok a Tisza, Körös, Maros és Temes vizei mellett Nagy Morvaországban megszálltak – Atelkusut (Etelközt) és vele Erdélyt vették birtokba. Így az sem igaz a negyedik rész negyedik és ötödik értekezése szerint, hogy az erdélyi Gyula besenyő lett volna. Erre bizonyíték, hogy Ademar Cabannensis Fekete Magyarországnak nevezi Erdélyt, „és akár fekete, akármilyen volt, de Magyarországnak hivattatott. Nem csak hívattatott pedig, hanem valósággal az is volt”.⁷³¹ A másik bizonyíték pedig, hogy István Koppány felnevelte testének egyik részét Erdélybe küldte saját tartományába.⁷³² Az elbeszélő különös retorikai csavarral, miután az előbbi szerzők tudatlanságát oldalakon keresztül bizonyította, nemes gesztust gyakorolva megbocsát nekik, azt állítva:

az apró piaci folyó munkákban és a nagyobbakban is, milyenek a Pray és Gebhardi uraké, lehetetlen lévén a munka nagysága miatt annak minden kisebb részére egyenlő figyelmetességet fordítani; megengedhető hiba.⁷³³

Erre persze leginkább azért van szükség, hogy a következő, az előzővel ellentétes viszonyban álló tagmondat annál hatásosabb legyen: „de a szerzőben [t. i. Schlözerben] igen szarvas, és meg engedhetetlen”.⁷³⁴ Hogy a *Kritische Sammlungen*...-nek miért nem bocsáthat meg az elbeszélő, arra több okot is feltüntet. Egyrészt elítélendőnek tartja a „csufondáros sértegetéseket”, amelyekkel Schlözer fűszerezi történeti munkáját, másrészt a speciális témákkal foglalkozó írásokban, mint amilyen a szászok jogait ismertető könyv, szerinte nem tolerálható a Pray művében még megbocsátott tudatlanság. A címben megjelenő „kritisch” jelzőt sem tartja méltónak a göttingai professzor írásához, hiszen az olvasó így a könyvben „mit vár egyebet, hanem igazat?”.⁷³⁵ Ugyanígy a „Deutsch” népvét sem helyesli, hiszen a munka tulajdonképpen az önelnevezésként is használt szász nemzet kiváltságairól és történetéről szól, nem pedig az Erdélyben lakó, prerogatívákkal nem rendelkező németek történetéről, ahogyan azt

⁷³¹ Uo. 149.

⁷³² Uo. 150. Az előbbi érvek már a korábban készült *Schlözer magyar sértegető munkájának*... című kéziratban is megtalálhatóak, BÍRÓ 2004: 138. (20. pont alatt), 132–133. (18. pont alatt)

⁷³³ ARANKA 2010: 151.

⁷³⁴ Uo.

⁷³⁵ Uo. 151. A „kritisch” bírálatát l. még a korábbi kéziratban, BÍRÓ 2004: 147. (57. pont balatt)

a cím sugallja.⁷³⁶ Schlözer tehát már könyvének címében olyan baklövéseket követ el, amelyek megbocsáthatatlanok egy ilyen típusú tudományos munkában. Természetesen nem esik szó arról, hogy a „kritisch” kifejezés a göttingai történész saját forráselemzői és kiadói módszerére vonatkozik, nem az ezek alapján levont következtetések igazságértékére. Sem arról, hogy Schlözer vélhetően tudatosan választotta a „deutsch” szót, csatlakozva ahhoz a hagyományhoz, amely egy közös németsegnarratívában tartja elképzelhetőnek az erdélyi szászok történetének elbeszélését.⁷³⁷ Ennek leghatásosabb kifejezője az a Johann Tröster volt, aki *Das Alt und Neue Teutsche Dacia* című könyvének elején egy közös, monumentális germán eredetmítoszban helyezi el az Erdélybe települt németeket is.⁷³⁸ Ettől eltérő, hungarus szemléletű szász literatúra is létezett a korban⁷³⁹ – aminek legfontosabb képviselője Johann Seivert volt –, de ez sem tudott változtatni a szász nemzet alapvetően elkülönülést propagáló politikáján.⁷⁴⁰

A hetedik értekezésben Schlözer legfontosabb, a szászok elsőbbségére vonatkozó állítását próbálja meg aláásni a Nyelvmívelő Társaság, ugyanúgy, ahogyan a *Schlözer magyar sértegető munkájának...* első három részében. A fejtegetés végén sikeresnek értékeli ezt a kísérletet azt állítva: „a kritikus írónak egész fundamentuma [...] a melyen a munka épül, minden vetélkedés nélkül magától leomlik: jegen épült volt s elolvastotta az igaznak szele, az épület darabjai, részei ott hevernek omlásig a porban”.⁷⁴¹ Miután azonban bebizonyosodott, hogy a honfoglalástól kezdve a magyar nemzeté volt Erdély földje, felmerül a kérdés, hogy akkor mi szükség volt arra, hogy a magyar királyok behívják a szász telepeseket. A szöveg erre több választ is megfogalmaz. Szerinte a később szászok által benépesült terület II. Géza idejéig gyeprészerű, üresen hagyott föld volt. A hospesek behívásának egyik indoka az volt, hogy ezeket a területeket művelés alá vonják. A betelepülők ugyanakkor feladatul kapták az ország határainak védelmét is, hogy a belső területek biztonságosabb állapotba kerüljenek. Ennek tisztázása után talán a legégetőbb problémára tér át a szöveg, az erdélyi nemzetek jogainak kérdésére, amelyekről Schlözer ismét nagy hozzá nem értéssel írt. „Látni kell az embernek azt az ABC-t” – mondja az elbeszélő ezzel kapcsolatban – „különben lehetetlen elhinni, mely

⁷³⁶ „Az Iro ír, és beszél, az Erdélyi Szász Nemzetről melly ma már Erdélyben a’ Németektől különbözö, és 1224¹⁶¹ fogva ugy is mint külön Diplomaticus test meg vagyon különböztetve” BIRÓ 2004: 130. (2. pont alatt)

⁷³⁷ A szászoknak a többi nemzettől való elkülönülésének régi korokra visszamenő hagyománya volt már a XVIII. század végén, BALOGH F. 1996: 17–20.

⁷³⁸ TRÖSTER 1666.

⁷³⁹ PUKÁNSZKY 1999: 142.

⁷⁴⁰ L. erről még BALOGH F. 1996.

⁷⁴¹ ARANKA 2010: 154.

tele van minden tekintetbenn Erdélyre nézve tudatlansággal, mondhatni bolondsággal”.⁷⁴²

Az „erdélyi három nemzetek igasságait” a szöveg – megbontva a szokásos sorrendet – a székelyek szabadságjogainak ismertetésével kezdi, utánuk következnek a magyarok, majd a szász nemzet. Mind a három esetben a legfontosabb téma – a területi alapú rendiségre jellemző módon – a földtulajdon megszerzésének és birtoklásának körülményei. A székely birtokjogot ősinék beállítva így ír a társaság: „a székely kezdetben mind nemes volt. Mert a maga földit fegyverrel szerzette”.⁷⁴³ Ezután cáfolja Schlözernek azt a véleményét, hogy a királyok a Székelyföldből szabadon elvehettek vagy hozzátoldhattak. A cáfolat abból a vélekedésből indul ki, hogy a királyok mindig a törvényt szem előtt tartva uralkodtak. Nem lehet az, hogy „aki a törvénynek oltalma, hogy igazságtalanságot cselekedjék! Maga a törvényt megrontsa! Ezt csak egy kábult fő gondolhatja”.⁷⁴⁴ Annál is inkább helytelen Schlözer feltételezése a szöveg szerint, mivel a székelyek „igen szép” alkotmánnyal rendelkeztek honfoglalásuk korában. Ennek az alkotmánynak az ismertetésére az elbeszélő egy az egyben a *Csiki székely krónikát* használja, ez alapján állítva, hogy a székelyeknek saját fővezérük, fővárosuk és áldozópoharuk volt. A magas rangú székelyek azonban saját érdekeiket szem előtt tartva nem vettek tudomást a legfőbb szokásjogi szabályokról. „Az áldozó nemzeti pohár legelőbb is különös háznak tulajdona lett. Azután az anyaváros és vár eltöröltetett”.⁷⁴⁵ A székelyek története ettől kezdve romlás-történetként tematizálódik. 1600-ban ugyan visszakapták szabadságjogaikat, de addigra sokan elvesztették földjeiket és vele privilégiumaikat is.

A magyarok a székelyeknél ötszáz évvel később érkeztek Erdélybe, és más jogon is birtokolták földjeiket. Ők ugyanis a közösségnek foglalták el a területet, így az örökös nélkül vissza is száll a közösségre. Különbséget tesz a szöveg a különböző birtokok között. Úgy tartja, vannak a nemeseknek vérral szerzett birtokaik és az őgrófságok földjei, amelyek a határvédelem céljára felállított várak legénységét látják el. Ez utóbbiak a király által elajándékozható úgynevezett terra regalisok, így például a szászok is megszerezhették őket. Valószínű, hogy a beszercei grófságnak a szász nemzethez való kapcsolását is hasonlóan értelmezhetette a társaság, amire bizonyítékként hozható fel a *Schlözer magyar sértegető munkájának*... néhány pontja. Ezekben magyarázza el a jegyzések írója, hogy az őgrófságok területén „nem a' Szászok örizték volna a' Hazát, hanem a' Haza, u.m. a' Vajda, és Ispányok, és főképpen a' Székelyek Ispánnyai Népei örizték volna

⁷⁴² Uo. 156.

⁷⁴³ Uo. 157.

⁷⁴⁴ Uo.

⁷⁴⁵ Uo. 158.

öket is mint a' Hazát".⁷⁴⁶ Ezeket a területeket nem mindjárt betelepedésük-
kor, hanem később kapták csak meg a szászok. Így az az állítása sem igaz
Schlözernak, hogy a szászokat elsősorban védelmi célok miatt telepítették
a végvidékekre. A *Schlözer magyar sértegető munkájának...* elbeszélője ezt a
szászok egyik régi pecsétjének ikonológiai értelmezésével is megerősíti.
Eder *De initiis...* című művének elején található metszet a pecsétről koronát
tartó négy férfit ábrázol, körülöttük felirat: „ad retinendam Coronam”.
Eder értelmezése szerint a „retinendus” szó a korona, és vele együtt az
ország, katonai megvédelmezésére vonatkozik. A jegyzéseket író Aranka
szerint viszont – mivel a pecséten látható korona nem királyi korona, és
azokat nem fegyveres, katonai öltözetű férfiak tartják – nem erről van szó.
A pecséten látható alakok közül az egyik „*Senator*” (tanácsos, városi előljáró),
a másik „*Clericus*” (egyházi), a többi kettő pedig „mester legény”, ami
inkább azt jelentheti, hogy kereskedelemmel és iparral foglalkozó városi
polgárság használta a bélyegzőt.⁷⁴⁷

A harmadik típusú földterület az üresen hagyott *regius fundus*, ami-
re később idegeneket telepíthettek, ahogyan II. Géza idején a szászokat
Erdély déli területeire. Az üres föld azonban nem volt teljesen néptelen.
Költöztek ide szláv eredetű „*bissenus*”-ok,⁷⁴⁸ románok és néhány nemesi
kiváltsággal bíró személy is. Ez utóbbiak miatt alakultak ki, az elbeszélő
szerint, a Szászföldön azok a területszigetek, amelyek Fehér vármegye
fennhatósága alá tartoznak.⁷⁴⁹ Egy bonyolult, az 1790-es évek végének
közigazgatási viszonyaira is hatással lévő földtulajdonrendszert vázol fel
a társaság, amellyel azt próbálja meg bebizonyítani, hogy a sok évszázad
alatt kialakuló Erdély jogtörténetét nem lehet egy azzal néhány éve ismerkedő
tudósunk autentikusan leírni.

Hogy a németajkú telepések hogyan érkeznek erre a földre, arra a szöveg
több változatot is közöl. Talán kettős megtelepedés történt, talán az
éhség üldözte el régi lakóhelyükről a hospeseket. Az mindenestre bizonyos,
hogy a magyarok és székelyek nem tekintettek ellenséggként rájuk.
Schlözer mégis azt állítja könyvében, hogy Erdély másik két kiváltságos
nemzete mindig a szászok privilégiumainak eltörlésén fáradozott. Ezt az
állítását cáfolandó az elbeszélő hosszú fejtegetésbe kezd arról, hogyan gazdagodtak
meg bizonyos szász előkelők, az úgynevezett predialisták, akik
elég hatalmasok voltak ahhoz, hogy a vármegyékben is földet és nemesi
kiváltságokat szerezzenek maguknak. Ezeket a magyar nemesek (*Nobiles*)

⁷⁴⁶ BIRÓ 2004: 141. (43. pont alatt)

⁷⁴⁷ BIRÓ 2004: 142. (46. pont alatt)

⁷⁴⁸ A „*bissenus*”-okról a *Schlözer magyar sértegető munkájának...* című korábbi írásban is megemlékezik a Társaság. Uo. 139. (29. pont alatt)

⁷⁴⁹ Hasonlóan vélekedik Aranka a *Schlözer magyar sértegető munkájának...*-ban, BIRÓ 2004: 140–141. (38. pont alatt)

mellett külön említi (Saxones praeditenentes et more Nobilium se generis) III. András 1291-es szabadságlevele is, utalva arra, hogy nem voltak eredeti nemesek. A szász nemzet elégedetlensége, ami nemegyszer lázadáshoz is vezetett a történelem során, voltaképpen nem az ártatlan telepések, hanem csak a praedialisták elégedetlensége volt. 1342-re teszi a szöveg a túl nagy hatalomra emelkedett előkelők eltűnését, ami után a szász nemzet „a maga tulajdon határai között csendesesen éli világát”.⁷⁵⁰

Schlözernek az a tétele is támadható a Nyelvmívelő Társaság szerint, hogy a három nemzet közötti unióba a magyarok csak azért vonták be a szászokat, hogy magukat a gazdag szász városokba befészkeljék, lévén, hogy ők hasonló települések emelésére nem voltak képesek. A szöveg leírásából viszont az látszik, hogy a szászoknak még jól is jött, hogy városaikban – mintegy túsul az esetleges támadások esetére – magyar nemeseket fogadtak be. Az unióra pedig mindhárom nemzetnek egyaránt szüksége volt a török fenyegetés miatt, így lett ez a szövetség „az ország egységének máig is mintegy szent pajzsa, *palladiuma*”.⁷⁵¹ Azt azért a szöveg is elismeri, hogy „ha igen megszaporodnának a nemes békésbírók, a szász nemzetnek a bevett városi jó rendtartásra nézve káros lehetne”,⁷⁵² viszont tagadja, hogy az *Andreanum*, Schlözer legfontosabb hivatkozási pontja tartalmazna értékelhető adatokat a concivitas problémájával kapcsolatban (ott ugyanis zászlós urakról és praediumról van szó, nem pedig magyarokról, székelyekről és városi házakról).⁷⁵³ Cáfolja a göttingai professzor *Kritische Sammlungen*...-jének az aránytalan közterhekhez és a nem megfelelően betöltött hivatalokhoz fűződő nézeteit is. Schlözer szerint az adóterheket a szászokra nézve kedvezőtlenül határozták meg, a legfontosabb tisztségekből pedig kizárták az erdélyi szász nemzet tagjait. A társaság véleményét reprezentatívan jelzi a fejtegetés végén álló mondat: „az egész siránkozás haszontalan gyermeki dolog”.⁷⁵⁴

A negyedik rész tizenkettedik értekeződése *Az erdélyi oláhokrol* címet viseli.⁷⁵⁵ A Nyelvmívelő Társaság, ugyanúgy ahogyan a *Supplex Libellus Valachorum*ot tárgyaló országgyűlés, felosztja az Erdélyben élő románságot:

⁷⁵⁰ Uo. 171.

⁷⁵¹ Uo. 174.

⁷⁵² Uo. 175.

⁷⁵³ Ugyanerről a *Schlözer magyar sértegető munkájának*... című kézirat: „[a]z egész vetéledés [!] az András Király Levele értelméből, értetlenség”. BIRÓ 2004: 148. (60. pont alatt) Ebben a kéziratban egyébiránt a jegyzések elbeszélője erős hangon, de gyengén argumentálva érveit, szól a concivitas mellett.

⁷⁵⁴ ARANKA 2010: 176.

⁷⁵⁵ A románsággal kapcsolatos leírásra nagy hatással volt Bolla Márton kéziratban terjedő műve. L. BOLLA 1931. A függelékben közölt Aranka-gyűjtemény M. 11-es pontja valószínűleg erre a szövegre utalhat.

Erdélyben vagyon jöttment, idegen és szomszéd Oláhországból jött vándor oláság egyfelől, másfelől vagyon rész szerint magyar nemességgel és szabadsággal bíró vármegyebeli nemesség, rész szerint pedig eredeti boér nemességből álló oláság az ő parasztjaival együtt, mint a Fogaras földi nemesség és boérság.⁷⁵⁶

A románság kiváltságszerző törekvéseit – az országgyűlés véleményét követve – a szöveg nem tekinti jogosnak, hiszen akik nemeselek akartak lenni, lehettek is prerogatívákkal rendelkező magyar nemeselek, anélkül persze, hogy szükség lenne őket külön megemlíteni az erdélyi három nemzet uniójában. Az egyetlen olyan csoport a felsoroltak közül, akik jogosultak kollektív szabadságjogokra, és amelyek egyáltalán beleillenek a rendi kezek közé, a fogarasföldi kiváltságolt „boér nemesség”.

Szó esett már a *Kritische Sammlungen*...-nek azokról a hibáiról, amelyekről a társaság olyan elítélően nyilatkozik: a tudatlanság, a történetírókat becsmérő hangnem, a nem megfelelő felkészültség stb. Schlözer legnagyobb hibája azonban mégsem ezek között található. Amikor az elbeszélő arról értekezik, hogy a „kritisch” címszó alatt az olvasó igazságot várna, így fejt ki bővebben ezt a gondolatot:

Igazat a betű és szó írásában, igazat a szók jelentésében, igazat a kimondásban, és a nyelvnek s beszédnek zűrzavar nélkül maga tisztaságában való megtartásban. Ezek felett igazat a történetekben, az azok rendibe magokat előadó homályoknak, kérdéseknek, kétségeknek, más nagyobb-kisebb írók balvélekedéseinek értelemmel és a logika szoros törvényei szerint való megítélésében és ki fejtésekben, s az eredeti kútfejekből tisztán való merítésben. Kiváltképpen pedig azt várja, hogy a munka indulatosságnak, részrehajlásnak, sértegetéseknek, elmeviszketegségének, mások illetlen szidalmazásának, annál inkább az illetlenség, embertelenség, és a közönséges társaság arany kötelének megsértésére szolgálható, s vétkes rosszindulatra magyarázható mondásoknak s a különböző rendek, és nemzetek között egyenetlenség magvait elhinthető kifejezéseknek s tüzes szikrázásoknak még arnyékától is üres légyen.⁷⁵⁷

Talán érdemes volt egy kicsit hosszabban idézni a szövegből, hogy világosan látható legyen a kritikai történetírás olyan jellemzőinek leírása, mint amilyen a logikus megítélés, világos, egyértelmű kifejezés, elsődleges forrásból való merítés. Ezek mellett a Nyelvmívelő Társaság „kiváltképpen” fontosnak tart egy etikai hozzáállást is. A jogtörténeti, államtörténeti munkákban nem újdonság, hogy politikai szándék is vezeti megírójuk kezét. Fontosabb az a kérdés, milyen ideológiák, utópiák alakítják és milyen mértékben az elbeszélő történeti narratívát. A legfontosabb előfelte-

⁷⁵⁶ ARANKA, 2010: 179.

⁷⁵⁷ Uo. 151–152.

vése a göttingai professzort bíráló szövegnek az, hogy a fennálló rend a három nemzet egységén alapszik, és hogy ezt a rendet magyarázni lehet, megbontására kísérletet tenni viszont semmiképpen. A nemzetek közötti unió nem csak az előbbi idézetben tételeződik olyan értéként, amelynek megsértése elítélendőnek számít. A szászok betelepődését tárgyaló résznél szintén kitér az ezt érintő Schlözer destruktív megjegyzéseire:

[s]e a magyar nem gyűlölte a megszállított jövevény népet, se a nem hozta hazunnan az őellene való gyűlölségét, mint a kritikus író minden bizonyítás nélkül és mind a két nemzetnek botránkozásával, s úgy írja, mintha a két nemzetnek együgyű része között szántszándékkal gyűlölség magvait akarná elhinteni, s az elfordult, izgága elméket egymás ellen ingerelni, és egymásra uszítani kívánná.⁷⁵⁸

A Nyelvmívelő Társaság történeti narratívájában – ahogyan az idézetből is látszik – kiemelkedően fontos lesz annak hangoztatása, hogy a három nemzet mindig békességben élt egymással a múltban, egymás jogait mindig tiszteletben tartva. A köztük lévő ellentétek szinte szót sem érdekelnek.

Nem volt soha a három nemzetnek egymással semmi baja. Hanem a hármat az igazgatás, mint három külön társasági testet idővel egy országos társasági polgári testbe egybekötven, a későbbi időkben, mikor a tereh megnehezedett, csak annak illő osztálya felett lett közöttök, mint az osztozó felek között természet szerint szokott lenni, némely súrlódás, és ideig tartó egyenetlenkedés.⁷⁵⁹

Így az uniónak is a legmagasabb helyet juttatja az Erdélyt meghatározó jelenségek között, mint az ország „szent pajzsa, *palladiuma*”. A német szó használata a szász helyett a *Kritische Sammlungen...* címében szintén azért lehet elítélhető, mivel nem az erdélyi közösség integritását erősíti, hanem kiemeli abból a szászokat, és áthelyezi őket egy német kulturális közösségbe.

Már a korábbi *Schlözer magyar sértegető munkájának...* című kéziratban is megjelenik „az egységes Erdély”-szemlélet. A *Némely oldalos tsudállatos állatásai a' Szerzőnek* című negyedik részbe, azaz Schlözer hazugságainak listájába kerül például az, hogy „a' Magyarok Jobbágyokká akarták a' Szászokat tenni”, vagy hogy „[a] Magyarok természet szerint valo ellenségei voltak a' magok factiojok ellenségeinek, a' Szászoknak”.⁷⁶⁰ Ez ellen a

⁷⁵⁸ Uo. 166.

⁷⁵⁹ Uo. 167.

⁷⁶⁰ BIRÓ 2004: 143. (48. pont alatt)

természettől való ellenségeskedés ellen többször szól a jegyzések írója. A legnagyobb problémája itt is az, hogy Schlözer az unió ellen beszél.

Meg nem foghatta az ember, mitsoda gyönyörűségit találja a' Szerző kiváltképpen abban, hogy mintha éppen azt akarná, hogy az Erdélyi Nemzetek között, az Atyafi Szerettetnek, és egyességnek tüzit ki oltsa, 's a' helyyet az egyenletlenségnek, és szerentsétlenségnek fáklyáját gyujtsa mely a Haza állapottjának, 's *Constitutiojának* éppen gyökerét érdekli.⁷⁶¹

Hozzá tartozik ehhez a politikus jog- és államleíráshoz egy óvatos történetírói hang, amelynek reflektálnia kell arra, hogy nem a szász nemzet ellen, csupán az ő történetüket leíró Schlözer ellen indít polémiát. A szászokról mindig pozitívan nyilatkozik, azok szabadságjogait nem kérdőjelezi meg. Amikor lázadásról ír, akkor is a nemesi birtokokat szerzett predialistákat vádolja, nem pedig az egész nemzetet. A narratívában nagyon hasonlít erre a meggazdagodott székelyek esete, akiket azért terhel felelősség, mert az áldozókehely magánkézbe került, a fővárosuk és a korai időkben erős lábakon álló székely alkotmány „eltöröltetett”. Úgy tűnik, a Nyelvmívelő Társaság történeti munkájában minden olyan személy negatív megítélésű lesz, aki saját érdekeit a közösség érdekei elé helyezi, aki nem elégszik meg közösségének kiváltságaival, hanem mellé ambiciózusan vagyont, újabb előjogokat próbál szerezni. Az egyszerű, rangjukkal megelégedő és saját korlátaik között maradó szászok és székelyek mindig ártatlanok maradnak. Így jöhet létre az a sajátos narratíva, amelynek megteremtésére Aranka György is reflektál az általa írt hozzátoldásban:

Ez a cikkely talán megmutatja azt, hogy ha világ polgára is valaki, milyennek kell lenni minden jó embernek, ha tudniillik olyan világpolgára, hogy hazája, nemzete, s abban tulajdona vagyon, de ilyen világpolgára egy hazában lévő több nemzeteknek kérdésbe forgó igazságaikról írhat egyik mellett úgy, hogy a többi közül egyiket is meg ne sértse.⁷⁶²

Schlözer könyvével tehát éppen az lesz a legnagyobb probléma, hogy ezt nem tudja megtenni. Éppen annak a Bánffy György politikai megnyilvánulásai által is erősített Erdély-tudatnak mond ellent a *Kritische Sammlungen...*, ami majdhogynem Erdély hivatalos ideológiája ebben az időben.⁷⁶³ Nem véletlen, hogy a szöveg ötödik része Schlözer csúfondáros

⁷⁶¹ Uo. 150. (75. pont alatt)

⁷⁶² ARANKA 2010: 176.

⁷⁶³ Hasonló megállapításra jut Schlözer művét a szász–magyar eredetviták kontextusában vizsgálva Bíró Annamária, BÍRÓ 2007b: 31. Schlözer „sikerét” mutatja, hogy Kállay Ferenc 1829-ben öt igyekszik cáfolni székelyekről szóló művében, KÁLLAY 1829: 8–12., 165–169. (Kál-

szavai mellett foglalkozik az erdélyi nemzetek közötti szövetség egyik legfontosabb reprezentálójával, a három nemzet pecsétjével.

A három pecsétből álló erdélyi bélyegzőegyüttes, amelyeken Erdély címere (a magyar sas, a székely nap és hold és a szász hét vár), valamint latin és magyar nyelvű körülírás található, egyszerre szentesítő eszköz és az erdélyi nemzetek összetartozásának szimbóluma is. A göttingai professzor állítása szerint a körülírások a pecséteken ebben a sorrendben követik egymást:

A magyarok részén a felirat: „Nemes ha-”

A szászokén: „rom nemzetből ál-”

A székelyekén: „lo Erdély Országá”

Schlözer szerint ez a sorrend – a szászok középen, tehát a legkiemeltebb helyen – is mutatja a szász nemzet elsőségét a többivel szemben; csak a történelem során került hátra, a harmadik helyre lefokozva, értelmetlenül téve a körülírást.⁷⁶⁴ A pecséttel kapcsolatos vita tehát nem egyszerűen egy történelmi relikvia forrásként való olvasásának problémája körül forog, hanem ennek a forrásnak az értelmezése által a nemzetek helyének kijelölésében, identitásuk megalkotásában is kiemelt szerepet játszik. Nem véletlen, hogy a Nyelvmívelő Társaság megelőzve a *Kritische Sammlungen*...-ről írt cáfolatot, hamarabb ki akarja adni – az intézmény munkáinak második darabjában – a pecsétekről szóló tanulmányt.

Aranka György már az 1793-ra tehető *A' Magyar Nyelv Mívelése 'Sengéjének II Szakasában* foglalkozik a pecsétek kérdésével. Bírálja az *Ungarischen Magazin* egyik erről szóló cikkét.

A II^{dik} Kötésnek 4^{dik} Darabjában az Erdélyi Három Nemzetek Petsétyén lévő irások így adatnak elő: A' Vármegyék Petsétyin lévő így:

Nemes Ha: Sigillum Com. Trans:

A Szászokén így:

Rom Nemzetből ál= Sigillum Nation Saxonicae.

A' Székelyekén így:

Lo Erdély Országá. Sigill. Nation. Siculicae.

E' nyilvános hiba. Elsőben a' Vármegyékre nézve; mert a' Vármegyék közönséges Petsétyin nem volt soha az a' Magyar írás, hanem csak a' Déák

lay egyébként utal arra is, hogy felhasználta az „Erdélyi Nyelvtársaság Gyűjteményi”-t, Uo. 51.)

⁷⁶⁴ A pecsétről: SCHLÖZER 1976: 643–644. Az erdélyi három nemzet pecsétjének problémájával Benkő József is foglalkozott, Benkő József levele Teleki Sámuelhez, Középajta, 1783. március 14., BENKŐ J. 1988: 182–184., 182. Több olyan szöveg is fennmaradt az Aranka-gyűjteményben, amely ennek a témának a népszerűségét bizonyítja. Ilyen például a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Fond 258. 26-os csomójában fennmaradt VII. *Czikely*, melynek alcíme: *Az Erdélyi Három nemzet Petsétyinek igaz Leirása*. A szöveg szerint a székelyek pecsétjén a „SIGIL. NATIONIS SICULIAE LO ERDELI ORSZAGAE HA” felirat szerepel, a szászokén: „SIGIL. NATIONIS SAXONICAE ROM NEMZETBŐL AL”.

Sigillum Comitatus Transylv.
²szor A' Székelyeké így van:
Lo Erdély Országá, Ha. Sigill. Nat. Sic.
 A Szászoké pedig így:
*Rom Nemzetből áll. Sigill. Nat. Saxon.*⁷⁶⁵

Többen levelet is írnak a társasághoz ezzel kapcsolatban. Mártonffi József, a későbbi katolikus püspök például, 1798. február 7-i levelével kapcsolódik be a kutatásba,⁷⁶⁶ ekkor ír válaszlevelet Arankának a Schlözer által is érintett kérdésekre.⁷⁶⁷ Mártonffi szerint a bélyegzők helyes leírása más:

a Székelyek petséttyének nyomtatványán, meg vallo, nem irányozhatom gondolatommal, mit tégyen az a szótag, mely fölül a szemeim most is kétségben hagytak, HA, vagy KA légyen é? Ha három nemzetből álló Erdély Országáé.

Mártonffi hosszú fejtegetésekbe bocsátkozik a témával kapcsolatban, állításainak alapja pedig: „[a]z Ország Rendjei között az elsőségért, az az, hogy első helyen neveztessek, heába tusakodnék akár melyik más nemzet is, mert a bizonyoson a Magyaroké”.⁷⁶⁸ Mártonffi nem csak ebben bírálja Schlözert, de a göttingai tudós legprovokatívabb állításához is hozzáfűz néhány szót. Forrásokra támaszkodva leírja, hogy a Királyföldön épült várak nem olyan régiek, mint azt a *Kritische Sammlungen...* állítja, így hamis az a feltevés is, mely szerint „csak azok által vették volna meg Erdélyt a Királyok, a mint Schlözer álmódoszik”. Bírálja továbbá a szász történeti munka népszerűségi adatait, amelyeket szintén forrásokra támaszkodva cáfol meg: „Innen ki lehet hozni, hogy a székely föld éppen olyan népes, ha nem népesebb, és hogy Székely több van, mint Szász; értvén csak a R[egius]. Fundust [Királyföld], a mint Schl[özer]. érti”. A püspök fejtegetéseit később fel is használják a nyelveművelők.

A társaság történeti munkásságának saját korában végül nem lesz nyomtatott eredménye. Azt viszont láthatjuk a fenti fejezetből, hogy az intézmény önmagát egyrészt elég felkészültnek, másrészt autentikusnak tartotta egy reprezentatív Erdély-önleírás megalkotásához, amelynek alapja az az „egységes Erdély” szemlélet lett volna, amelyet Bánffy György is ér-

⁷⁶⁵ A' Magyar Nyelv Mívelése 'Sengéjének II Szakasza, in DÁVID-BIRÓ (s. a. r.) 2007: 35.

⁷⁶⁶ Mártonffy és a társaság kapcsolatáról l. GYÖRGY 2009: 164–165.

⁷⁶⁷ Mártonffi József levele Aranka Györgyhöz, 1798. február 7., OSZK Kézirattára, Fond 399.

⁷⁶⁸ Érdekességként: Pray György 1775-ben megjelent *Dissertationes...* című munkájában szintén foglalkozik a szászok pecsétjével, és a fentebbiekkel szemben – vicces módon – így írja le a pecsét feliratát: „Sigillum nationis Saxonicae: Rosz Nemzetből áll:”, majd értelmezi is: „quasi dicas, populum hunc ex mala gente constare”. PRAY 1775: 166.

vényre juttatott az 1790-es évek országgyűlésein, és amely a Kéziratkiadó Társaság kiadványaiban is tetten érhető.

Kitekintés – A későbbi korok intézményei

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság 1801-es megszűnése után megszülető nyelvművelő és akadémiai jellegű intézmények közül – mint amilyen a Döbrentei által megszervezett Tudós Társaság, a Magyar Tudományos Akadémia, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, sőt a mai erdélyi nyelvműveléssel foglalkozó intézmények – szinte mindegyik úgy tekint saját magára, mint a társaság folytatására. A társaságról szóló leírások gyakran inkább megfelelnek az újonnan felálló intézmény céljainak, mint a források által megkonstruálható történeti narratíváknak. „Elődökként” írnak a nyelvművelőkről, azaz szellemi örökségként kezelik a Nyelvmívelő Társaságot, nem pedig történeti konstrukcióként.⁷⁶⁹

Az „utódok” leírásaiban számomra azok a legfontosabb részletek, amelyek arra világítanak rá, hogyan próbálják megteremteni a folytonosságot a különböző intézmények az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság és saját maguk között. Itt érhető ugyanis legjobban tetten az, hogy hogyan kopik ki a köztudatból az az „egységes Erdély”-szemlélet, amely a XVIII. század végi tudós társaságok számára meghatározó volt.

A kontinuitást legegyszerűbben az bizonyíthatja, ha a tudós alakulatnak vannak olyan tagjai, akik már a múltban is szerepet játszottak a nyelvművelők között. A másik ilyen folytonosságot biztosító tényező pedig a Nyelvmívelő Társaság gyűjteménye, amelynek megszerzésére és értékelésére a XIX. és XX. századi intézmények is kísérletet tesznek.

A legelső olyan szervezet, amelyik megpróbálja elődként definiálni a Nyelvmívelő Társaságot, a „Döbrentei-féle tudós társaság”,⁷⁷⁰ az 1818-ban Marosvásárhelyen, majd 1819-ben Kolozsváron ülésező intézmény. Már a legelső összegyűlés alkalmával megfogalmazzák akaratukat:

[h]ogy az 1791 dikbéli Ország-gyűlés alatt felállani kezdett Magyar Nyelv művelő Társaság gyűjteményei, annak egykori Titoknoka néhai Aranka György halála után számba vétessenek, 's ezen Társaság felevenítessék.⁷⁷¹

⁷⁶⁹ Örökségként általában tárgyi emlékeket kezelnek, de a szellemi örökség is ugyanúgy az otthonossá tett múlt létrehozására szolgál, amelyet a nekünk megfelelő elemek szelektálására érhetünk el. L. ehhez: LOWENTHAL 2004: 57.

⁷⁷⁰ Rubinyi Mózes együtt is kezeli a két társaságot, RUBINYI 1911. Az 1818/19-es társasággal kapcsolatban l. KRISTÓF 1915.

⁷⁷¹ JANCsó 1944b: 528.

A folytonosságot olyan lényeges elemek biztosítják, mint az előlülő Teleki Mihály személye, vagy például a korábbi intézményben öt ülésen is szereplő Székely Mihály. A marosvásárhelyi négy ülés legnagyobb eredményei, hogy megvizsgálják a nyelvművelők jegyzőkönyveit, intézkednek a gyűjtemény megóvásáról, megbeszélik, hogy Bánffy Györgyöt kérik fel tiszteletbeli elnöknek, és hogy a négy ülés írásos dokumentumait elküldik neki Kolozsvárra.⁷⁷²

Az intézményről Döbrentei Gábor készít egy rajzolatot, amelyben szintén hangsúlyozza a Nyelvművelő Társaság és saját társasága közötti folytonosságot, sőt egy rövid összefoglalót is nyújt annak történetéről,⁷⁷³ amelyben – érthetően – még nyoma sincs Teleki „izgágának”. A rajzolat szerint a társaság legfontosabb célja magyar nyelvű munkák kiadása lesz, mint amilyen természetesen egy magyar grammatika és egy magyar lexikon. A nyelvműveléssel kapcsolatos célokban Döbrentei Aranka korai rajzolatát követi, amely még a legfontosabb nyelvtani munkákon kívül a társaság hatáskörébe sorolta a régi szavak és dialektusok különbségeinek összegyűjtését, a színház segítségét, görög, latin szótárak és időszaki írás készítését.⁷⁷⁴ Döbrentei tervezete azonban szélesebb körű tudományművelést tűz ki célul. Több osztályt is szeretne felállítani a nyelvtudománnyal foglalkozó mellett. Ilyenek a történelmi osztály, a „bölcseledés tudományával” és neveléssel foglalkozó osztály, a matematikai és végül a természettudományos részintézmény.

A hivatalos nevén Tudományos és Nyelvművelő Társaság 1819. május 26-ától október 18-ig, a feloszlás időpontjáig egy szűk öt hónapos időszakot élhetett meg.⁷⁷⁵ Az első ülés ebben az esetben is szervezeti kérdésekkel foglalkozó gyűlés, amelyre Bánffy Györgyöt is meghívják, mint a társaság előlülőjét. A kormányzó azonban – elfoglaltságára hivatkozva – gróf Haller Gábor kincstartót nevezi ki maga helyett. Mivel azonban Haller sem vállalja, sőt az őt követő Jósika János sem, a már-már kényelmetlen előlülő-nélküliséget úgy próbálják megoldani, hogy újabb három nevet sorolnak fel lehetséges elnökként: Wesselényi Józsefet, gróf Kemény Miklóst és Teleki Pált, aki a Főkormányshékhöz benyújtott folyamodványaival is próbálta segíteni a társaság létrejöttét.⁷⁷⁶ Közülük csupán az utóbbi vállalta ezt a pozíciót, helyettesének pedig Kemény Miklóst nevezik ki, a titoknoki címet Döbrentei Gábor kapja.⁷⁷⁷ Izgalmas kérdés, hogy öt jelölt közül miért nem

⁷⁷² JANCsó 1944b.

⁷⁷³ Döbrentei Gábor, *Az Erdélyi Tudományos, és Nyelvművelő Társaság rajzolatja*, Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár, MsU. 1952.

⁷⁷⁴ Uo. [463]–[463v.]

⁷⁷⁵ Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár, MsU 1952/C, 469–476 [utólagos számozás].

⁷⁷⁶ Gróf Teleki Pál felhívása az erd. Tud. Társ. Ügyében, in: SZILÁGYI 1861: 186–191.

⁷⁷⁷ I. ülés (1819. május 26.), uo., 470. v.–471.

akart senki sem elnök lenni a társaságban. Talán Bánffy különös visszalépése hatott így a főurakra, talán egyikőjük sem érezte magát megfelelőnek egy ilyen reprezentatív pozícióra...

Az első ülésen egy kisebb bizottság felállításáról döntenek, amely a későbbiekben a társaság szervezeti felépítéséről tárgyal. Ebben helyet kapnak a Gubernium és a királyi tábla képviselői, valamint más főrendű nemesek és professzorok, akiknek a következő ülésre tervezetet kell készíteniük az intézmény felállításáról. Ezeket a javaslatokat május 27-én tárgyalják.⁷⁷⁸ Az intézmény céljait is ekkor határozza meg a bizottság: klaszszikusok magyarra fordítása, forráskiadás, játékszín felállítása és időszaki kiadvány szerkesztése. Kemény Miklós tervezete ezen kívül tartalmazza nyelvészeti munkák kiadását is, illetve olyan tájékoztatók készítését, amelyek más nemzetek tudományos állapotával foglalkoznának. Kijelöli a tudósokat is, akik a legmegfelelőbbek lennének különböző diszciplínákban. Ezek a leírások több ponton különböznek a Nyelv-mívelő Társaság egykori tervezetétől, csupán néhány olyan – még 1819-ben is megvalósulatlan – célkitűzés azonos, mint amilyen például a mindenki számára megfelelő magyar grammatika elkészítése.

A második hivatalos ülésre egy nappal később, május 28-án kerül sor, amikor először történik utalás az Erdélyi Magyar Nyelv-mívelő Társaság gyűjteményére:

Az egész Társaság meg kérte Gróf Kemény Miklós Urat, méltóztatnék a' Magyar Nyelv-mívelő Társaság nehaj Titoknokja Aranka György halála után, a' Társaságnak M. Grof Teleki Mihály Maros-Széki Fő Tiszt Ur Ő Exc[el]l[enciá]ja és a' Maros Vásárhelyt tartott Gyűléseknek Előülője által regisztráltatott 's a' Ref. Kollegium Bibliothékájába bététtett gyűjteményét, mely Könyvekből, Kéziratokból, Pénzekből, ásványokból áll, a' tisztelt Fő Tiszt Ur Ő Ő Exc[el]l[enciá]jától által venni 's ide bét szállításni.⁷⁷⁹

Az újjáalakuló tudós társaság – ahogyan ebből az idézetből is látható – igyekszik a korábbi Nyelv-mívelő Társaság utódjaként feltüntetni magát, folytonosságot feltételezve az 1801-ben felbomló és a tizennyolc év után felálló intézmény között. Erre már az első jegyzőkönyv is kísérletet tesz, amikor a tagok neveinek felsorolásakor Fekete Ferenc neve mögé azt írja: „ezen Társaságnak régi érdemes Tagja”.⁷⁸⁰ A „régőbbi” tagok közül – Dósan és Antalón kívül – ő vesz részt az új társaság 1819-es munkálataiban; a legfontosabb egykori tagot, Bánffy-t nem sikerül csatlakozásra bírni, a számára küldött meghívólevél pedig külön hangsúlyozza: „[m]unkába

⁷⁷⁸ Uo. 471. v.–472. v.

⁷⁷⁹ II. ülés (1819. május 28.), uo. 472. v.

⁷⁸⁰ I. ülés (1819. május 26.), uo. 470. v.

vétetvén az 1790–1791-beli Erdélyi Országos Gyűlésén megállított Magyar Nyelv-mívelő Társaságnak nyomos felelevenítése”.⁷⁸¹ A tagok és néhány kitűzött cél azonossága mellett a később Aranka-gyűjtemény néven emlegetett óriási könyv-, kézirat-, érme- és ásványgyűjtemény megszerzése biztosíthatná a kontinuitást a két társaság között. Horváth Károly ajánlja fel, hogy a gyűjtemény számára helyet biztosít. A negyedik ülés jegyzőkönyvéből tudjuk meg, hogy Teleki Mihály beleegyezik a kéziratok, érmék és ásványok átszállításába, de erre már nem kerülhet sor.

A társaság minden törekvése ellenére sem tud mentesülni a kezdeti nehézségektől. A hatodik ülésen merül fel, hogy a mezei munkák miatt a nehezen megválasztott előülő nem tud megjelenni minden gyűlésen.⁷⁸² 1819. augusztus 20-án válik nyilvánvalóvá, hogy nagygyűlést sem sikerül összehívnia a társaságnak, mivel túl kevesen vannak (holott 170 meghívólevelet ki is nyomtattak), és mivel Kemény Miklós még nem dolgozta ki részletesen tervezetét.⁷⁸³ Mire végül Kemény programja a tagok vizsgálataán átjutva elérkezik a nyomdakész állapotig, egy guberniumi végzés arról tájékoztatja az intézményt, hogy a király engedélyének megérkezéséig a tagok ne tartsanak gyűléseket.⁷⁸⁴ Teleki Pál még 1820-ban próbálkozik egy beadvánnyal, amelyben kéri a Főkörmányszéket, hogy tegyen lépéseket az udvar siettetésére:

[m]inthyogy pedig ezen igen hasznos tárgyban [...] még a felséges udvartól semmi kedvező válasz nem jött, alázatosan kérem Excellentiádat és a F. K. F. I. Tanácsot, méltóztassanak a fels. udvartól ki eszközölni hogy már jól indulni kezdett tudományos intézeteinket folytathassuk és erre a fels. udvar engedelmét megnyerhessük.⁷⁸⁵

Teleki beadványa azonban valószínűleg válasz nélkül maradt. Az társaság felelevenítésére tett kísérlet kudarcba fullad.

Talán a legfontosabb olyan intézmény, amely elődként tekint a Magyar Nyelvmívelő Társaságra, az Erdélyi Múzeum-Egyesület.⁷⁸⁶ Ennek előzménye Kemény József felszólalása 1845. január 13-án, Kolozsváron az egyik

⁷⁸¹ Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Fond 320, 1263-as csomó, 194–194v.

⁷⁸² VI. ülés (1819. augusztus 10.), Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár, MsU 1952/C, 474. v.

⁷⁸³ VII ülés, (1819. augusztus 20.), uo. 475.

⁷⁸⁴ XI. ülés (1819. október 18.), uo. 476. v. Ugyanez a végzés mondja ki, hogy kormányzségi biztos nélkül nem tarthatnak üléseket a tagok, a jegyzőkönyveket pedig a kormányzséken keresztül a királyhoz kell eljuttatni. Kemény tervezetét is be kell adni az uralkodónak, és az ő döntéséig fel kell hagyni a gyűlésekkel.

⁷⁸⁵ Gróf Teleki Pál *folymodványa a főkörmányszékhez*, in: SZILÁGYI 1861: 201.

⁷⁸⁶ „Az E. M. E tudvalevőleg 1859-ben alakult meg formailag, de az előkészületek és ajánlatok ehhez már a múlt század 40-es éveiben megtörténtek, sőt már a XVIII. évszázad folyamán, főképp utolsó évtizedében történtek kísérletek rokonzélú társulat alakítására”, „Az »Erdélyi

rendszeres bizottmányi gyűlésen.⁷⁸⁷ Kemény megemlékezik a Nyelvmívelő és a Kéziratkiadó Társaságról (egy intézményként kezelve őket), szól az Aranka-gyűjtemény sorsáról, annak érdekében, hogy később egy hasonló intézmény felállítását kezdeményezhesse. Beszédében azonban több a társasággal kapcsolatos kérdés, mint a megállapítás: „mire alapult?”, „szükséges pénzbeli forrásai miből állhattak?”, „munkálataiban minő practikai kezeletet követett?”, „tudományos működéseit minő tárgyakra terjesztette ki?”, „egyes mellékes tudományos tárgyakban minő munkákat készített, vagy legalább megkezdett legyen?”.⁷⁸⁸ Kéri ezek után az illetékeseket, hogy az összes erre vonatkozó iratot közöljék a bizottmánnyal, „mert azok egy netalán újonnan alapítandó tudóstársaság által folytatandók lennének”.⁷⁸⁹ A kérdések azt mutatják, hogy a XIX. század derekára már szinte semmit sem lehet tudni a két XVIII. századi intézményről.

A Múzeum-Egyesületet alapító Mikó Imre is úgy tekintett az Aranka-gyűjteményre, mint amelyik biztosíthatja a két intézmény közötti folytonosságot, de legalább alapját képezheti az Erdélyi Múzeum-Egyesület későbbi gyűjteményének. Erről tanúskodnak Toldy Ferenczel való 1855–'56-os levélváltásai.⁷⁹⁰ Toldynak, a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjének ír a befolyásos erdélyi főúr. Az Akadémia ugyanis megkérte Mikót, „hogy Aranka György bizonyos, újonnan felfödözött gyűjteményének lajstromát bétékintés végett az Akadémiának küldeném meg, s ha tán eddig megvásároltam volna, engedném annak által”.⁷⁹¹ Toldy küld is ezer forintot a gyűjteményért,⁷⁹² de azt Mikó csak 1856 novemberében kapja meg. Ekkor azonban már felveti, hogy a Nyelvmívelő Társaság dokumentumait egy Erdélyi Múzeum is tudná hasznosítani, mint olyat, ami „legközvetlenebbül reánk erdélyiekre nézve bír érdekekkel”.⁷⁹³ Az akadémia beleegyezik ebbe,⁷⁹⁴ Mikó pedig szavatolja, hogy a gyűjtemény hozzáférhető lesz a magyarországi tudósok számára is.⁷⁹⁵ A gyűjtemény átvételében

Muzeumegylet» tehát méltán tekinthető a XVIII. sz. végi erdélyi társulat, az u. n. »Kézírások Társasága« és az »Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság« szellemi örökösének”. SZÁDECZKY 1904: 152, 154. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület történetével kapcsolatban l. még KRISTÓF 1942: 7–11., EGYED–KOVÁCS 2009., KOVÁCS KISS (szerk.) 2009.

⁷⁸⁷ Kolosvárt Jan. 13-án 1854. tartatott rendszeres bizottmányi gyűlésben tartatott előadása G. Kemény Józsefnek, in: SZILÁGYI 1861: 203–209.

⁷⁸⁸ Uo. 207.

⁷⁸⁹ Uo.

⁷⁹⁰ JANCsó 1943.

⁷⁹¹ Mikó Imre levele Toldy Ferenchez, Kolozsvár, 1855. február 27., uo. 77.

⁷⁹² Mikó Imre levele Toldy Ferenchez, Kolozsvár, 1856. augusztus 14., uo. 78.

⁷⁹³ Mikó Imre levele Toldy Ferenchez, Kolozsvár, 1856. november 19., uo. 78–79.

⁷⁹⁴ Mikó Imre levele Toldy Ferenchez, 1856. december 5.; uo. 80.

⁷⁹⁵ Mikó talán azért nem foglalkozott részletesen a társaság gyűjteményével, mert Benkő Józsefet mint egyszemélyes intézményt tekintette igazi elődnek. Mikó törekvéseiről l. még T. SZABó 2007: 23–28., különösen 26–27. Volt rá példa, hogy korábbi időkben is felhasználták a

Jakab Elek is segédkezett,⁷⁹⁶ aki később az első nagy tanulmányt írja a két XVIII. századi intézményről. Úgy tűnik, meg is nyíltak a tudósok előtt a társaság anyagai, legalábbis a boldog békeidőkből sokat profitálhatott a későbbi korok kutatója. A teljes gyűjtemény azonban mindmáig feltérképezetlen maradt.

A Nyelvmívelő Társaságról a XX. század végén alkotott képet legjobban az az 1994-ben megjelent kiadvány reprezentálja, amelynek kiemelkedő voltára utal, hogy ünnepi kötetként nevezi meg saját magát, már címében is utalva az évfordulóra: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság kétszáz éve (1793–1993)*. A könyv egy konferencia előadásanyagát tartalmazza. A címében szereplő kétszáz évet az előadások többsége nem a múlt és a jelen közötti átháthatatlan szakadékként kezeli, sőt Péntek János egyenesen úgy fogalmaz tanulmányában:

[m]indaz, ami kétszáz évvel ezelőtt kihívást és programot jelentett az egész magyarság számára, anakronizmusként csak itt Erdélyben őrizte meg szomorú aktualitását. A tudatos nyelvgyazdagításra és nyelvapolásra most éppen annyira szükség van, mint akkor.⁷⁹⁷

A felszólaló a négy emberöltővel ezelőtt élt Arankától idéz, de annak előfeltevéseire nem próbál reflektálni, aminek eredményeként valóban úgy tűnik, mintha a titoknok által megfogalmazott program a XX. század végére egy kisebbségben élő magyar közösség számára nem vesztette volna el aktualitását.

A kisebbségi állapotra másutt is sok utalás történik, amit bevezetőjében Tófalvi Zoltán mintegy szükségszerűnek vél. „Nagyon szerettem volna Önöket megkímélni a kisebbségi lét újabb vesszőfutasainak felsorolásától” – kezdi megnyitóját, amiben azután végig ezeket a „vesszőfutásokat” tárgyalja.⁷⁹⁸ Zsigmond Győző kötetzáró cikkében hasonlóan jár el a magyar nyelvet elnyomottként, a románt pedig elnyomóként tüntetve fel, párhuzamba állítva azokat a XVIII. század végi magyarokkal és németekkel.⁷⁹⁹ A nyelvművelés funkciói egy ilyen helyzetben a nyelvhasználók védelme, az „örködés”, „sáfárkodás”, a nemzeti tudat erősítése, ahogyan azt Bartha János megfogalmazza.⁸⁰⁰

Nyelvmívelő Társaság dokumentumait, I. pl. KÁLLAY 1829: 51.

⁷⁹⁶ JAKAB 1884: 344–345.

⁷⁹⁷ PÉNTEK 1994: 54.

⁷⁹⁸ TÓFALVI 1994.

⁷⁹⁹ ZSIGMOND 1994: 97.

⁸⁰⁰ BARTHA 1994: 5.

A nyelv művelésnek ezek a feladatai a kötet szerint kétszáz éve változatlanok. A XVIII. század és a XX. század vége között – ahogyan a kiadvány címében lévő évszámok is mutatják – töretlen folytonosság mutatkozik. Ezt a kontinuitást hivatottak leírni az olyan kifejezések, mint a „Kedves ünneplő közönség! Aranka György méltó utódai!”, vagy az amellyel a nyelv művelőket „derék elődökként” mutatja be. A Nyelv művelő Társaságot ráadásul több intézmény elődjeként is megjelöli a kötet. Egyrészt a Benkő Samu által képviselt Erdélyi Múzeum-Egyesületet, amelyik „igyekszik követni kétszáz évvel ezelőtt élt elődei példáját”,⁸⁰¹ másrészt az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetségét, ami „részben, de lényeges részben” számíthat a társaság utódjának.⁸⁰²

Az Erdélyi Magyar Nyelv művelő Társaság így, kezdetben Erdélyi (helymegjelölés), Magyar Nyelv művelő (azaz magyar nyelvet művelő) Társaság volt, a XIX. században az Erdélyi (helymegjelölés) Magyar (etnikum jelölése) Nyelv művelő Társaság jelentést vesz fel, hogy azután a XX. században még egy Erdélyi Magyar (kisebbségi helyzetben élő etnikum) Nyelv művelő Társaság jelentéssel gazdagodjon a róla szóló leírásokban. Ezek mindegyike saját jelenéből kiindulva, az intézmény által létrehozott szövegeket és működésének elsődleges kontextusát nem ismerve vagy figyelmen kívül hagyva, érthetően és szükségszerűen olyan képet alkot az intézményről, amely saját korának, intézményesítő törekvéseinek, politikai vagy tudománypolitikai szempontjainak leginkább megfelel, önkéntelenül is elfedve ezzel azt az „egységes Erdélyt”, amely a XVIII. század végén olyan meghatározó volt a társaságok számára.

⁸⁰¹ BENKŐ 1994: 14.

⁸⁰² ZSIGMOND 1994: 97.

RÖVIDÍTÉSEK

It	Irodalomtörténet
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
MKSz	Magyar Könyvszemle
MNy	Magyar Nyelv
NyIRK	Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár

FELHASZNÁLT IRODALOM

A' Nemes Erdélyi Fejedelemség három Nemzetből álló tekintetes státussaihoz és rendeihez alázatos könyörgő levele az adózás és azt követett terhek alá törvénytelenül huzattatott Nemes Székelységnek, Költ Nemes Kolo'svár szabad királyi városban böjt-más havának 4^{dik} napján 1791^{-dik} esztendőben.

A' Nemes Erdélyi Fejedelemség három Nemzetekből álló tekintetes statussaihoz és rendeihez alázatos kérése az Erdélyben lévő Nemes és Polgári Unitaria Közönségnek, hogy az Unitarius Hazafiak, Törvényen fundált Jussaik szerint a' Fejedelem és az Haza mindennemű Szolgálatjára fel-vétessenek. Költ Nemes Kolo'svár Szabad Királyi Várossában Sz. Iván Havának 4^{dik} Napján 1791^{dik} Esztendőben.

ABAFI Lajos

1881a *Aranka György két levele Édes Gergelyhez*, Figyelő, 1881, X., 176–182.

1881b *Aranka György levelezéséből*, Figyelő, 1881, X., 68–74.

1993 *A szabadkőművesség története Magyarországon*, Akadémiai, Bp. (hasonmás kiadás)

AJKAY Alinka

2005 *„...Int az üdő, hogy emlékeznénk meg, hogy magyarok vagyunk”, Az 1807-es országgyűlés nyelvi vitái és a követutasítások*, ItK, 2005, 524–533.

ANONYMUS

1932 *P. Magister quondam Bele regis Hungarie notarius Gesta Hungarorum*, editit Ladislaus Juhász, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp.

2004 *A magyarok cselekedetei*, ford.: VESZPRÉMY László, utószó, jegyzetek uő., Osiris, Bp.

[ARANKA György]

1790 *Anglus és Magyar igazgatásnak egyben-vetése*, Nyomtatott Kolosváran, Hochmeister Márton Ts. K. privl. Könyv-nyomtato által.

1796 *Az Erdélyi Kéz Írásban lévő Történet-Íróknak ujjabb, és bővebb Laistromára való Bé-Vezetés*, in: Első darab, Kolozsvár, 178–204.

2010 *Aranka György Erdély-története*, BIRÓ Annamária (s.a.r., bev.), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2010 (Erdélyi Tudományos Füzetek 264.).

2011 *Aranka György: Erdélynek régiebb lakossai*, kiad. BIRÓ Annamária, in: Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények, 2011, 358–369.

ARATÓ Endre

1983 *A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája*, Akadémiai, Bp.

JAN ASSMANN

1999 *A kulturális emlékezet, Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Atlantisz, Bp.

Az Erdélyi Magyar Nyelvőmívelő Társaság kétszáz éve (1793–1993), Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1994. (Erdélyi Tudományos Füzetek 218.)

Az Erdélyi Nagy Fejedelemségnek egyházi és polgári karairól és rendjeiről, in: *Magyar Almanak MDCCXCIV-ik esztendőre*, D . D. S. [DECSY Sámuel] által, Bétsben, Nyomtatott Schrämbl Ferentz Antal Cs. K. szabados Könyv-nyomtatónak műhelyében.

BALIA Sámuel

1791 *Erdély Ország' közönséges nemzeti törvényneinek első része. A' törvény'-szerző hatalomról*, Kolo'sváratt, Nyomt: A' Reform: Koll: Betüivel, 1791. Esztend.

BALLAGI Géza

1888 *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*, Franklin-Társulat, Bp.

BALOGH F. András

1996 *Az erdélyi szász irodalom magyarságképe*, Littera Nova, Bp.

BÁRÓCZI Sándor

1984 *A védelmeztetett magyar nyelv*, szerk. SZIGETHY Gábor, Magvető, Bp.

Ifj. BARTA János

1978 *A nevezetes tollvonás, II. József visszavonja rendeleteit*, Akadémiai, Bp. (Sorsdöntő történelmi napok 4.)

BARTHA János

1994 *Nyelvművelés Marosvásárhelyen az utóbbi negyedszázadban*, in *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság kétszáz éve (1793–1993)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 5–7.

BATSÁNYI János

1956 *Válogatott művei*, s. a. r. KERESZTURY Dezső, TARNAI Andor, Szépirodalmi, Bp.

Ursula A. J. BECHER

1992 *August Ludwig von Schlözer, Analyse eines historischen Diskurses*, in *Aufklärung und Geschichte, Studien zur deutschen Geschichtswissenschaft im 18. Jahrhundert*, hrsg.: Hans Erich BÖDEKER–Georg G. IGGERS–Jonathan B. KNUDSEN–Peter H. REILL, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 344–362.

BÉKÉS Vera

1997 *A hiányzó paradigma*, Latin Betűk, Debrecen.

BENDA Kálmán

1978 *A magyar nemesi mozgalom 1790-ben*, in uő., *Emberbarát vagy hazafi?*, *Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*, Gondolat, Bp., 64–104.

BENKŐ Ferenc

1822 = *Közép Ajtai, é sÁrkosi Nemes Benkő Jó'sef' a' Hárlemi Tudós Társaság' Tagja' és a' Sz. Udvarhelyi Ref. Fő Oskola' vólt Professora' biographiája*, Készítette Közép-Ajtán 1820-ban Oct. 4-kén Árkosi BENKŐ Ferentz most Szószólló M. Vásárhelyen, Kolo'sváron, Nyomtattatott a' Ref. Kolégjom' betűivel, 1822, Török István által.

BENKŐ József

1778 *Transilvania sive Magnvs Transilvaniae Principatvs, olim Dacia Mediterranea dictvs* Iosepho Benkő, Vindobonae, Typis Iosephi nob. de Kvrztzböck. caes. reg. aulae illyr. typographi et bibliopolae, MDCCCLXXXVIII.

1791 *Imago inclytae in Transsylvania Nationis Siculicae historico-politica, ex probatissimis historiis, et cum primis legibus partiis, atque comitiorum decretis sive articulis diaetalibus, abumbrata*, auctore Josefo Benkő, Societas Scientiarum Batavo-Harlemensis membro, Cibinii & Clavdiopoli,

Typus Martini Hoschmeister Dicast. Typogr. & Bibliop. Privil. Anno 1791.

1806 *Az Erdélyi Országai nemes székely nemzetnek képe, mely a' leg hitelesebb Historikusoknak Irásiból, leg főbb-képpen pedig a' Haza' Törvényeiből, és az Ország' Gyűléseinek Végzéseiből Benkő Jo'sef a' Hárlemi Tudós Társaságnak Tagja által össze szedetett, És most a' tsekélyebb Tudományú Hazaviaknak kedvéért Magyarra fordítottatott, És némű-némű Toldásokkal meg-bővítettett L. S. K. által, Kolo'sváron Nyomt. a' Ref. Kol. Betüivel 1806. esztend.*

1999 *Transsilvania Specialis*, ford.: SZABÓ György, Kriterion, Bukarest–Kolozsvár.

1988 *Benkő József levelezése*, szerk. TARNAI Andor–SZABÓ György, Akadémiai, Bp., 1988. (Magyar tudósok levelezése I.)

BENKŐ Samu

1994 *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság és kora*, in: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság kétszáz éve (1793–1993)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 14–17.

BEREGSZÁSZI NAGY Pál

1797 *Versuch einer magyarischen Sprachlehre mit einiger Hinsicht auf die türkische und andere morgenländischen Sprachen zum Gebrauch seiner Vorlesungen* entworfen von Paulus Beregszászi der Philosophie Doctor, des königl. Instituts der Moral und der schönen Wissenschaften zu Erlangen ordentl. Mitglie. Erlangen auf Kosten des Verfassers. Gedruckt mit Kunstmansschen Schriften.

BERKI Tímea

2004 *Aranka György és a Csíki Székely Krónika*, in EGYED E. (szerk.) 2004: 55–61.

BESSENYEI György

2007 *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék*, in *Összes művei, Filozófia, Publicisztika, Történetírás, Programírások, vitairatok, elmélkedések 1772–1790*, s. a. r. BÍRÓ Ferenc, Akadémiai, Bp., 469–492.

BINDER Pál

1971 *Aranka György levele Michael Heydendorffhoz*, Korunk, 1971, 1576–1579.

BÍRÓ Annamária

2004 *Vita vagy önreprezentáció?*, in EGYED E. (szerk.) 2004: 97–151.

2007a „*azt a' bojtorkján, izgága Sophista mesterséget a' Kritikát nem tanul-tam, se nem tudom*”, Aranka György történetírói munkásságáról, in: EGYED-BIRÓ-DEMETER-KOVÁCS (szerk.) 2007: 261–272.

2007b *Szász–magyar eredetviták a 18. század végén*, Erdélyi Múzeum, 2007/1–2, 18–32.

2008 *1790 körüli szász röpiratok*, Erdélyi Múzeum, 2008/1–2, 64–76.

2011 *Nemzetek Erdélyben, August Ludwig Schlözer és Aranka György vitá-ja*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. (Erdélyi Tudományos Fü-zetek 272.)

BÍRÓ Ferenc

2003 *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Balassi, Bp.

BODOLAY Géza

1963 *Irodalmi diáktársaságok 1785–1848*, Akadémiai, Bp.

BOLLA Márton

1931 *Az oláhok eredetük szerint hun-bolgárok*, Studium Sajtóvállalat Rész-vénytársaság, Bp. (A Veszta-könyvtár 17.)

Antonio BONFINI,

1995 *A magyar történelem tizedei*, ford. KULCSÁR Péter, Balassi, Bp.

Daniel CORNIDES

1802 *Vindicae Anonymi Belae Regis Notarii*, editae, auctae a J. Christiano Engel, Budae, Typis et sumtibus regiae universitatis Pestanae typog-raphie.

Quintus CURTIUS RUFUS

1967 *A makedón Nagy Sándor története*, ford. és jegyz. KÁRPÁTY Csilla, utószó MARÓTI Egon, Európa, Bp.

Cs. JÓSA János

2000 *A Csíki székely krónikáról* in *Csíki székely krónika*, Hargita, Csíksze-reda, 2000. 119–169.

Moritz CSÁKY

1981 *Von der Aufklärung zum liberalismus, Studien zum Frühliberalismus in Ungarn*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

CSAPODI Csaba

1978 *Az Anonymus-kérdés története*, Magvető, Bp. (Gyorsuló idő)

CSETRI Elek

2006a *A magyar jakobinus mozgalom erdélyi összefüggései*, in: CSETRI E., 2006d: 51–56.

2006b *Az erdélyi központi hatóságok tisztviselőinek nyelvtudásáról a XVIII. század végén*, in: CSETRI E., 2006d: 109–117.

2006c *Egy elfeledett időszak*, in: CSETRI E., 2006d: 40–50.

2006d *Európa és Erdély*, Kriterion, Kolozsvár, 2006.

CSETRI Lajos

1990 *Egység vagy különbözőség?, Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Akadémiai, Bp. (Irodalomtudomány és kritika)

CSÓKA J. Lajos

1942 *A magyar tudományosság megszervezésének kísérletei a 18. században*, in *A Pannonthalmi Főapátsági Szent Gellért Főiskola Évkönyve az 1941/42-i tanévre*, 3–59.

CSOKONAI Vitéz Mihály

1999 *Csokonai Vitéz Mihály összes művei, Levelezés*, s. a. r. DEBRECENI Attila, Akadémiai, Bp.

CSÖRSZ RUMEN–HEGEDŰS–TÜSKÉS (szerk.)

2006 *Historia litteraria a XVIII. században*, szerk.: CSÖRSZ RUMEN István–HEGEDŰS Béla–TÜSKÉS Gábor, munkatárs: BRETZ Annamária, Universitas, Bp. (Irodalomtudomány és kritika, Tanulmányok)

CŠŰRY Bálint

1935 *Aranka Györgyhöz írt ismeretlen levelek*, ItK, 1935, 34–58., 180–189.

1939 *Ismeretlen levelek Aranka Györgyhöz*, MNy, 1939, 290–297.

DÁVID Péter

2007 *Bevezető Aranka György nyelvműveléssel és erkölcstannal foglalkozó írásai elé*, in DÁVID–BIRÓ 2007: 7–24.

DÁVID Péter–BIRÓ Annamária (s. a. r.)

2007 „...tsekély vélekedésem szerint...”, *Aranka György nyelv műveléssel és erkölccstannal foglalkozó írásai*, s. a. r. DÁVID Péter–BIRÓ Annamária, bevezető: DÁVID Péter, Szeged, 2007.

DEBRECZENI Attila

2001a *Nyilvánosság és társulás a 18. század végének magyar irodalmában*, Debrecen. (A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának közleményei 221.)

2001b „Tudós hazafiság” (*Egy beszédmód a XVIII. század végének magyar irodalmában*), It, 2001, 487–501.

2009 *Tudós hazafiak és érzékeny emberek, Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*, Universitas, Bp.

DEBRECZENI Attila (s. a. r.)

2001 *Első folyóirataink: Orpheus*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth. (Csokonai Könyvtár. Források (Régi kortársaink) 7.)

DECSY Sámuel

1792 *A' magyar szent koronának és az ehez tartozó tárgyaknak historiája*, Bétsben, nyomtattatott Alberti Ignátz, K. szabados könyv nyomtató műhelyében, MDCCXCII. Esztendőben.

DÖBRENTÉI Gábor

1831 *Aranka György*, in *Közhasznú Esmeretek Tára a' Conversationslexikon szerént Magyarországgra alkalmaztatva*, Weigand, I., 370–371.

1832 *Magyar Tudós Társaság' története*, *A' nyelv' országos régibb állapotjának rövid előadásával*, *A' Magyar Tudós Társaság' Évkönyvei*, 1831–'32, 6–126.

Joseph Karl EDER

1791 *Supplex Libellus Valachorum*, Clavdiopoli, semptibus et typus Martini Hochmeister, Caes. Reg. Dicast. Typographi & pr. Bibliopolae MDCCXCI.

1792 *De Initiis Ivisbvsque Primaevis Saxonvm Transsilvanorum Commentatio*, qvam artographorvm potissimvm documentorvm fide conscripsit Iosefus Carolus Eder civis coronensis liber. artium et philos. doctor. scholae norm. Cibil. director. Viennae, Typus Ignatii Albert. M.DCC.XCII.

ÉDER József Károly

1796 *Erdély Ország' ismértetésének 'zengéje*, Nyomtatta maga költségén Hochmeister Márton Kolosvárat 's Szebenben.

ÉDER Zoltán

1978 *Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság*, Akadémiai, Bp.

EGYED Ákos

2004 *A programadó 1790–91. évi országgyűlés*, in: uő.: *Az erdélyi magyarság történetéből 1790–1914*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, (Erdélyi Tudományos Füzetek 243.), 21–30.

EGYED Ákos–KOVÁCS Eszter(s. a. r.)

2009 *Okmány- és irománytár az Erdélyi Múzeum-Egyesület történetéhez I. (1841–1859)*, válogatta és s. a. r. EGYED Ákos és Kovács Eszter, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

EGYED Emese

1994 *A gróf Bánffy család és Barcsay Ábrahám levelezéséből*, NyIrK, 1994, 71–80.

2000 *„Kivénén könyveimet és írásaimat és más kézírásokat...”*, in: uő.: *Olvasó nappal, író este, Esszék, tanulmányok, találkozások*, KOMP-PRESS–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 133–169.

EGYED Emese (szerk.)

2004 *Aranka György gyűjteménye I., Az emberarcú intézmény, Tanulmányok Aranka György köréről*, szerk.: EGYED Emese, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

EGYED Emese–BIRÓ Annamária–DEMETER Zsuzsa–KOVÁCS Eszter (szerk.)

2007 *Felvilágosodás, Erdély, A 2006. október 12–14-i kolozsvári tudományos tanácskozás tanulmányai* (Erdélyi Múzeum 2007/3–4), szerk.: EGYED Emese–BIRÓ Annamária–DEMETER Zsuzsa–KOVÁCS Eszter, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

Elé vigyázz, avagy [m]ire kellene most Erdélynek vigyázni, hogy ne tsak sérelmeit orvosollja, hanem magát azok ellen jövődöre-is bátorságba tégye, h. n., 1791.

Első darab. A Magyar Nyelv-mívelő Társaság' munkáinak első darabja, Szebenben, Nyomtattatott Hochmeister Márton betüivel, 1796.

Első Leopold császár diplomája, Avagy az edgyezések, melyek mellett magát Erdély a' Felsőes Austriai Ház védelme alá adta, Kolosváratt, Nyomtatattott a' Püspöki Betükkel, MDCCXC. Esztend.

ENDES Miklós

1994 Csík-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig, Akadémiai, Bp. (hasonmás kiadás)

ENYEDI Sándor

1981 Id. Ráday Gedeon levelei Aranka Györgyhöz, It, 1981, 698–718.

1984a Aranka György levelei Révai Miklóshoz, It, 1984, 736–746.

1984b Az Erdélyi kéziratkiadó társaság történetéhez, MKSz, 1984, 240–243.

1985a Az erdélyi felvilágosodás történetéhez, Magyar Tudomány, 1985, 782–788.

1985b Galánthai Gróf Fekete János és az Erdélyi Magyar Nyelvvelő Társaság, It, 1985, 939–955.

1986 Kis János és Aranka György levelezése, ItK, 1986, 166–180.

1987a Aranka György erdélyi társaságai, MKSz, 1987, 249–264.

1987b Aranka György magyarországi levelei Bánffy György gubernátorhoz 1794-ből, MKSz, 1987, 224–228.

1988a A Kéziratkiadó Társaság történetéhez I., MKSz, 1988, 67–74.

1988b Aranka György és az Erdélyi Magyar Nyelvvelő Társaság, in ENYEDI–UGRIN 1988: 7–39.

1989a Aranka György 1798-as levelei Galánthai Gróf Fekete Jánoshoz, It, 1989, 329–343.

1989b Az Erdélyi Magyar Nyelvvelő Társaság történetéhez II., MKSz, 1989, 87–94.

1989c Pápai István levelei Aranka Györgyhöz, MKSz, 1989, 404–406.

1989d Schedius Lajos és az Erdélyi Magyar Nyelvvelő Társaság, MKSz, 1989, 146–165.

1990a Aranka György és Fekete János levelezése 1799-ben, It, 1990, 435–498.

1990b Péteri Takács József levelei Aranka Györgyhöz, MKSz, 1990, 69–74.

1991 Bécsi levelek Aranka Györgyhöz, MKSz, 1991, 132–140.

1992 Seelmann Károly levelezése Aranka Györggyel, MKSz, 1992, 352–358.

1993 Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság történetéből (1798–1801), ItK, 1993, 679–693.

1994a „...Egek szeretik Hazánkat Nemzetiünket...”, Aranka György első levelei Kovachich Márton Györgyhöz, Századok, 1994, 142–159.

1994b Bethlen Imre levelei Aranka Györgyhöz, MKSz, 1994, 209–216.

1995a Aranka György és galánthai Fekete János levelezése 1800-ban, MKSz, 1995, 374–415.

1995b Bánffy György és az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság, Magyar Tudomány, 1995, 1130–1136.

ENYEDI Sándor–UGRIN Aranka

1988 Aranka György erdélyi társaságai, válogatta és a bevezető tanulmányt írta ENYEDI Sándor, a szöveget gondozta UGRIN Aranka, Szépirodalmi, h. n.

Erdélyi törvények, 1900

Magyar Törvénytár, 1540–1848. évi erdélyi törvények, ford. és utalások: Dr. KOLOSVÁRI Sándor–Dr. ÓVÁRI Kelemen, magyarázó jegyz.: Dr. MÁRKUS Dezső, Franklin-Társulat–Révai Testvérek, Bp., 1900.

ERDÉLYI László

1918 A székelyek eredete, Szent Bonaventura Könyvnyomda, Kolozsvár.

F. CSANAK Dóra

1976 Az Erdélyi Magyar Kéziratkiadó Társaság megalakulása, MKSz, 1976, 333–349.

1994 Az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság, in Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság Kétszáz éve (1793–1993), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 18–22.

FEKETE Magdolna Beáta

2004 Egy útleírás filológiai tanulságai, Aranka György jelentése erdélyi tudományos utazásáról in EGYED E. (szerk.) 2004: 27–54.

FERENCZY József

1878 Aranka György levelei Kovachich Márton Györgyhöz, Figyelő, 1878, 145–154.

FÓRIZS Gergely

2009 *„Álpeceken álpesek emelkednek”, A képzés eszménye Berzsenyi elméleti szövegeiben*, Universitas, Bp.

Michael FRONIUS

2001 *Eggy Erdélyben Brassó körül 1781ben talált vad-embernek le-írása*, in: DEBRECZENI (s. a. r.) 2001: 73–76.

Gérard GENETTE

1997 *Paratexts: Thresholds of Interpretation*, Chambridge University Press, Chambridge.

GUNST Péter

2000 *A magyar történetírás története*, Csokonai, Debrecen, (Történelmi Kézírókönyvtár).

GYARMATHI Sámuel

1794 *Okoskodva tanító magyar nyelvmester, Első darab*, A' Nagy Erdély Országai T. N. Rendek költségével, Kolo'sváratt, Nyomtatott Hochmeister Márton, Tsász. K. Dicast. Könyvnyomtató és priv. Könyvtáros Betűivel.

GYÖNGYÖSSI János

1790 Gyöngyössi Jánosnak Magyar Versei, mellyeket külömb-külobb-féle alkalmatosságokra készítet, Mostan pedig Egybe-szedvén közönségessé tett, és a maga költségén ki-botsátotta Szatsvai Sándor, Bétsben, Nyomtatott a' Magyar Kurir Betűivel.

GYÖRGY Lajos

1941 *A magyar regény előzményei*, Magyar Tudományos Akadémia, Bp.

2009 *Fejezetek Mártonfi József erdélyi püspök (1746–1815) életrajzából*, s. a. r. FEJÉR Tamás, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközöség, Bp.

Jürgen HABERMAS

1971 *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása, Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*, Gondolat, Bp.

Simon HARRISON

2000 *A szimbolikus konfliktus négy típusa*, ford.: Kovács Ágnes, in *Szövegváltozatok a politikára, Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*, szerk.: SZABÓ Márton, Kiss Balázs, BODA Zsolt, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 193–211.

HEGEDÜS István

1916 *Schesaeus Ruinae Pannonicae* című epikus költeménye, MTA, Bp., (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből)

HERMANN Gusztáv Mihály

2003 *Náció és nemzet, Székely rendi nacionalizmus és magyar nemzettudat 1848-ig*, ProPrint, Csíkszereda.

2006 *A csíki krónika és a székely „virtuális múlt”, in Az emlékezet konstrukciói, Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből*, szerk.: CZECH GÁBOR–FEDINEC Csilla, Teleki László Alapítvány, Bp., 219–235.

HÉRODOTOSZ

2000 *A görög-perzsa háború*, ford.: MURAKÖZI Gyula, Osiris, Bp.

Keith HITCHING

2002 *The Idea of Nation among the Romanians of Transylvania, 1700–1849*, in: *Nation and National Ideology, Past, Present and Prospects*, New Europe College, The Center for the History of the Imaginary, h. n., 78–109.

HOFBAUER László

1930 *Vidéki irodalmi társaságaink története a XVIII. század végétől a XIX. század végéig*, „Élet” Irodalmi és Nyomda Részvénytársaság, Bp.

HÓMAN Bálint

1925 *A forráskutatás és forráskritika története*, Magyar Történelmi Társulat, Bp.

HORÁNYI Elek

1792 *Nova Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notarum quam excitat Alexius Horányi Hung. Bvdensis cler. reg. scholarum piarum, Pars I., A–C*, Pestini Typis Matthiae Trattner, MDCCXCII.

HUBERT Ildikó

1989 *Bánffy György levelei az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság ügyében*, in *Tudóslevelek, Művelődésünk külföldi kapcsolataihoz 1577–1797*, szerk. HERNER János, JATE Szeged, (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 23.), 143–149.

HUNFALVY Pál

1879 *Bolla Márton és Éder Károly meg az oláh incolatus Erdélyben*, Századok, 1879, 510–518, 541–562.

I. TÓTH Zoltán

2005 *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697–1792*, Attraktor, Máriabesenyő–Gödöllő, (Historia Incognita).

IMREH István

1987 *Székelyek a múlt időben*, Magvető, Bp., (Nemzet és emlékezet).

JAKAB Elek

1884 *Aranka György és az Erdélyi Nyelvművelő és Kéziratkiadó Társaság*, Figyelő, 1884, 161–175, 256–277, 341–368.

JANCSÓ Elemér

1936 *A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században*, Irodalomtörténeti tanulmány, Ady Endre Társaság, Cluj.

1938 *Aranka György ismeretlen levele Gr. Bánffy Györgyhez*, Erdély kormányzójához, ItK, 1938, 66–67.

1943 *Gróf Mikó Imre ismeretlen levelei*, Szellem és Élet, 1943, 76–89.

1944a *Gyaramathi Sámuel levelei*, MNy, 1944, 215–224, 359–365.

1944b *Ismeretlen adatok a Döbrentei-féle »Tudós Társaság« történetéhez*, Erdélyi Múzeum, 1944, 527–532.

1947 *Aranka György levelezése*, Kolozsvár, Minerva, 1947.

1950 *Gyaramathi Sámuel levelei*, MNy, 1950, 60–61., 153–158., 247–250.

1955 *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai*, Akadémiai, Bukarest.

1960 *Adatok az erdélyi felvilágosodás történetéhez*, NyIRK, 1960, 370–375.

1972 *Aranka György*, in uő., *Irodalomtörténet és időszzerűség*, Irodalomtörténeti tanulmányok, 1929–1970, Kritérium, Bukarest, 138–168.

JÁSZBERÉNYI József

2002 *„Az Ember áll százmillio Én-ből”*, Egy fontolva haladó szabadkőműves polihisztor, filozófus: Aranka György, It, 2002, 280–292.

2003 *„A Sz: SOPHIA’ Templomában látom én felszentelve NAGYSÁDAT”*, A felvilágosodás korának magyar irodalma és a szabadkőművesség, Argumentum, Bp.

Jordanes

2005 *Getica, A gótok eredete és tettei*, közreadja: Kiss Magdolna, ford.: a PTE Ókortörténeti és Régészeti Tanszékének hallgatói munkaközössége Kiss Magdolna vezetésével, L'Harmattan, Bp.

KÁLLAY Ferenc

1829 *Historiai értekezés a' nemes székely nemzet eredetéről, hadi s polgári intézeteiről a' régi időkben*. Készítette Kállay Ferentz, Pensionált Kapitányauditor Nagy Enyeden, Nyomtatott a' Ns. Ref. Kollégium betűivel Fiedler Gottfried által.

KAZINCZY Ferenc

1979 *Erdélyi levelek*, in uő., *Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*, s. a. r. SZAUDER Mária, Szépirodalmi, Bp. 607–703.

2001 *Bé-vezetés (1790/I.)*, in DEBRECZENI (szerk.) 2001: 9–10. *Első folyóirataink: Orpheus*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth, 9–10. (Csokonai Könyvtár. Források (Régi kortársaink) 7.)

Kazlev

Kazinczy Ferenc levelezése, I–XXII., s. a. r. VÁCZY János, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1891–1911.

KEMÉNY József

1854 *Az állítólag 1533-beli székely krónikáról*, Szabó Károly úrnak feleletül, Új Magyar Múzeum, 1854, 443–451.

KÉZAI Simon

1999 *A magyarok cselekedetei*, ford.: BOLLÓK János, utószó, jegyzetek: VESZPRÉMY László, Osiris, Bp.

KIRÁLY Emőke

2003 *Aranka György levelezőtársai, avagy „a Társaság szeme, füle, keze, lába”*, in Rodosz-tanulmányok I., *Nyelvek, szövegek, identitások*, szerk. T. SZABÓ Levente, Kriterion, Kolozsvár, 137–150.

2006 *Szerzők, művek, bírálók az Aranka-levelezésben*, in Csörsz RUMEN-HEGEDŰS-TÜSKÉS (szerk.) 2006: 352–370.

2007 *Aranka György levelezése*, in: EGYED-BIRÓ-DEMETER-KOVÁCS (szerk.) 2007: 284–296.

KORDÉ Zoltán

1991 *A székelykérdés története*, Székelyudvarhely, (Haáz Rezső Múzeum, Múzeumi Füzetek 4.).

KOVACHICH Márton György

1791 *Institutum Diplomatico-Historicum Incltyi Regni Hungariae Regnorumque, ac provinciarum sacrae illius coronae obnoxiarum, Sublimioribus auspiciis excitatum adumbrat, Nobilissimis Patriae Civibus offert, eosque in meriti partem honorificentissime provocat* Martinus Geor. Kovachich Senquiciensis, Pestini, Typis Matthiae Trattner.

KOVÁCS Kiss Gyöngy (szerk.)

2009 *Hivatás és tudomány, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2009.

KRISTÓ Gyula

2002 *A székek eredete*, Balassi, Bp.

KRISTÓF György

1915 *Az első „Erdélyi Múzeum” történetéhez*, Erdélyi Múzeum, 1915, 64–66., 84–95.

KRISTÓF György

1942 *Tudományos intézetek Erdélyben 1919-ig*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, (Erdélyi Tudományos Füzetek 135.)

KUBINYI Ágoston

1855 *Engel János Keresztély’ levelezéseiből*, Magyar Academiai Értesítő, 1855, 474–476.

KUUN Géza

1900 *Erdélyi tudományos igyekezetek, A múlt évszáz végétől a jelen évszáz második évtizedéig*, Erdélyi Múzeum, 1900, I, 1–18., II, 71–81.

LABÁDI Gergely

2005 *Kézírtas források az irodalmi intézménytörténeti kutatások tükrében, Két példa: Ányos kötetei és egy Spectator-fordítás*, Itk, 2005, 504–521.

2008 *A magyar episztola a felvilágosodás korában, Műfaj- és médiatörténeti értelmezés*, L’Harmattan, Bp.

LADÁNYI Sándor

1973 *Aranka György levelei Ráday Gedeonhoz*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum XIII., Szeged, 1973, 159–171.

LAERTIOSZ Diogenész

2005 *A filozófiában jeleskedők élete és nézetei tíz könyvben*, I–IV. könyv, ford., előszó, bevezető tanulmány ROKAY Zoltán, Jel, Bp.

David LOWENTHAL

2004 *Az örökség rendeltetése*, ford.: GODA Károly, in *A kulturális örökség*, szerk.: ERDŐSI Péter–SONKOLY Gábor, L'Harmattan, Bp., (Atelier füzetek 7.), 55–82.

Lőkös Péter

2006 *Johann Seivert írói életrajzi lexikona, Nachrichten von Siebenbürgischer Gelehrten und ihren Schriften*, in: CSÖRSZ RUMEN–HEGEDŰS–TÜSKÉS (szerk.) 2006: 143–152.

LUKINICH Imre

1907 *Adalékok az »Erdélyi Történetkedvelők Társasága« történetéhez*, ItK, 1907, 493–499.

Magyar grammatika

1795 *Magyar grammatika, melyet készített Debrecenbenn egy magyar társaság*, Bétsbenn a' Magyar Hírmondó íróinak költségével, Alberti be-tűivel.

Magyar törvénytár

1901 *Magyar törvénytár, 1740–1835. évi törvénycikkek*, ford.: Dr. CSIKY Kálmán, jegyz.: Dr. MÁRKUS Dezső, Franklin-Társulat–Révai Testvérek, Bp.

MAKKAI László–SZÁSZ Zoltán (szerk.)

1987 *Erdély története II., 1606-tól 1830-ig*, Akadémiai, Bp.

MARCSALI Henrik

1888 *Magyarország története II. József korában*, Pfeifer Ferdinánd kiadása, Bp.

1907 *Az 1790/1-diki országgyűlés I.*, MTA, Bp.

MARGÓCSY István

1996 *A magyar nyelv státusa a XVIII. század második felében*, in *Folytonosság vagy fordulat?, A felvilágosodás kutatásának időszerű kérdései*, szerk.: DEBRECZENI Attila, Kossuth, Debrecen, 251–259.

MARTINKÓ András

1964 *„Magyar” vártól Magyarvárig, Egy cím, egy eszme, egy évszám és több félreértés genezise*, ItK, 1964, 425–447.

Méltóságos Groff Losontzi Bánffy György ur Excellentiája, nemes Erdély országban k. fő kormányzói hivatalában lett be-iktatásának jelen ünnepén, a' nemes ország rendei előtt tartott hivatal béli beszédek, MCCXCI-dik Esztendőben, Kolozsváratt, Nyomtatott Hochmeister Márton Ts. K. priv. Könyv-nyomtató által 1791-ben.

MEZEI Márta

1994 Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben, Argumentum, Bp. (Irodalomtörténeti füzetek 136.).

MEZEY Barna

2005 Előszó, in: TRÓCSÁNYI 2005: 9–14.

MIKÓ Imre

1867 Benkő József élete és munkái, Pest.

NAGYSZIGETHY Kálmán

1895 Nyelvújítási adatok, Két levél Aranka Györgyhöz 1793-ból, MNyőr, 1895, 379–382.

Naponként-való jegyzései... = Naponként-való jegyzései az 1790^{dik} Esztendőben Felséges II^{dik} Leopold tsászár, és magyar országi király által, szabad királyi városába Budára, Szent Jakab havának 6^{dik} napjára rendelt, 's Szent András havának 3^{dik} napjára Posony királyi várossába által-téetett, 's ugyan ott, következő 1791^{dik} esztendőben, bőjt-más havának 13^{dik} napján bé-fejezett magyar ország gyűlésének, mellyek eredet-képpen magyar nyelven íratattak, és az ország gyűlésének fő-ügyázása alatt hiteles deák nyelvre fordítottak, Budán, A' Királyi Akadémia' Betűivel, M.DCC.XCI,

ORBÁN Balázs

2002 A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból, Babits Kiadó, Szekszárd (hasonmás kiadás).

Orsz. jegyz.

1790/91 Az erdélyi három nemzetekből álló rendeknek 1790^{-dik} Esztendőben Karátson Havának 12^{-dik} napjára Szabad Királyi Városba Kolos'várra hirdettetett, és több következett napokon tartatott közönséges Gyűléseikben lett Végzéseknak és foglalatosságoknak jegyző könyve, Kolos'váronn, Nyomtatott a' Királyi Lyceum' betűivel, 1832.

1792 Az erdélyi három nemzetekből álló rendeknek 1792^{-dik} Esztendőben kis aszszony havának 20^{-dik} napján szabad királyi városban Kolo'svárra hirdettetett, és több következett napokban tartatott közönséges gyűléseikben lett végzéseknak, és foglalatosságoknak jegyző könyve, Kolo'sváratt, Nyomtatott

tott Hochmeister Marton Ts. K. Priv. És Dicasteriális Könyv-Nyomtató költségével, é. n.

1794/95 *Az erdélyi három nemzetből álló rendeknek 1794^{dik} esztendőben szent András havának 11^{-dik} napjára szabad királyi városban Kolos'várra hirdettetett, és több következő napokban tartatott közönséges gyűléseiben lett végzéseknél és foglalatosságoknak jegyző könyve*, Kolos'váratt, Nyomtatott Hochmeister Márton Ts. K. Priv. és Dicasteriális Könyv-Nyomtató költségével.

PÁL Judit

2010 *Unió vagy „unificáltatás”?*, Erdély uniója és a kiárlyi biztos működése (1867–1872), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár (Erdélyi Tudományos Füzetek 267.).

PATAKI József

1970 *Legenda és valóság, A csíki székely krónika*, Korunk, 1970, 506–510.

PEÉRY Dezső

1957 *Soproni adalék 1794-ből az erdélyi magyar nyelvvelő mozgalomhoz*, MNy, 1957, 274–278.

PÉNTEK János

1994 *Nyelvi gondok Erdélyben akkor és most (1793–1993)*, in: *Az Erdélyi Magyar Nyelvvelő Társaság kétszáz éve (1793–1993)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 46–55.

Iosif PERVAIN–KÖLLŐ Károly

1971 *Bevezetés*, in: *Supplex Libellus Valachorum*, 5–44.

Maria PETTRITS

1989 *Ungarische Studenten in Göttingen als Vermittler Ungarischen Gedankengutes, Ein Beispiel aus dem 18. Jahrhundert*, Finnisch–Ungarische Mitteilungen, 1988/89, 283–290.

PÉTZELI József

1790 *A' magyar koronának rövid históriája, melyet az Aszszonyok' és gyermekek kedvéért szedegetett össze Pétzeli Jó'sef*, Komáromban, Weber Simon Péter betűivel.

PRAY György

1775 *Dissertationes Historico-Criticae in Annalex Veteres Hunnorum, Avarum, et Hungarorum a Georgio Pray, sacerdote conscriptae*, Vindobonae, sumptibus Augustini Bernardi, Bibliopolae Universitatis, MDCCLXXV.

PUKÁNSZKY Béla

1999 *Magyar–szász művelődési kapcsolatok*, in *Erdély és népei*, szerk. MÁLYUSZ Elemér, Maecenas, Bp., 137–148.

2003 *Erdélyi szászok és magyarok*, Attraktor, Máriabesenyő–Gödöllő (Historia Incognita).

R. VÁRKONYI Ágnes

1975 *Példák és elődök*, in *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975*, főszerk.: PACH Zsigmond Pál, szerk.: Vörös Antal, Akadémiai, Bp., 12–23.

RÁKAI Orsolya

2004 *A titkok lépcsőin: A szabadkőművesség és a tudáshoz való hozzáférés hierarchikus szabályozása, A magyar szabadkőművesség szerepéről a 18–19. században*, Kelet, 2004/1, 22–36.

RUBINYI Mózes

1911 *Az erdélyi magyar nyelvűvelő társaság története*, MNy, 1911, 148–153, 204–210.

SÁNDOR Imre

1903 *Adatok a nagyenyedi Enyedi család történetéhez*, Genealógiai Füzetek, 1903, 36–37.

SÁRKÖZI Zoltán

1963 *Az erdélyi szászok a nemzeti ébredés korában (1790–1848)*, Akadémiai, Bp. (Értekezések a történeti tudományok köréből 28.)

SCHEDIUS Lajos

2005 *Doctrina pulcri, Schedius Lajos János széptani írásai*, szerk., jegyzetek BALOGH Piroska, Kossuth, Debrecen (Csokonai könyvtár, források; Régi kortársaink 12.).

SCHESAEUS Christianus

1797 *Scriptores rerum Transsilvanarum cvra et opera Societas Philohistorvm Transsilv. editi et illustrati* Tom I. Volvmen I. complexvm Christiani Schesaei Ruinas Pannonicas. Adcvrante Iosepho Carolo EDER., Cibirii, Typus Sumtibusque Martini Hochmeister. M.DCC.XC.VII.

1979 *Christianus Schesaeus: Opera quae supersunt omnia*, Franciscus CSONKA editit, Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova, tom IV., Akadémiai, Bp.

[August Ludwig SCHLÖZER]

1791 *Anzeige von einer in Ungern handschriftlich umlaufenden Aufrurschrift*, Stats-Anzeigen, 1791, 358–372.

August Ludwig SCHLÖZER

1799 *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Böhlau, Köln, Wien, (hasonmás kiadás).

SEELMANN Károly

1796 *Tekintetes Bétsi Orvos', és a' Magyar Kurir érdemes Ki-adoja' Décsi Sámuel Urnak 1794-dik Esztendőre ki-bocsátott Magyar Álmának czimü igen becses és hasznos Munkájára, a' többeket el-halgattván, alább irt, egész Tisztelettel következő rövid Elő-adását (Recensionem) teszi-meg*, in *Első darab* 1796.

SOMOGYI Ambrus

1800 *Scriptores rerum Transsilvanarum cura et opera Societas Philohistorum Transsilv. editi et illustrati Tomi II. Volumen I. complexum Abrossii Simigiani Historiam Rerum Ungaricar. Et Transsilvanic. Auctante Iosepho Carolo EDER. Cibirii, Typus Sumtibusque Martini Hochmeister. M.DCCC.*

2007 *História Magyar- és Erdélyország dolgairól*, ford., jegyzetek, utószó: BUZOGÁNY Dezső, Attraktor, Máriabesenyő–Gödöllő.

Soós István

2005 *II. József német nyelvrendelete és a „hivatalos” Magyarország*, in *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*, szerk.: BÍRÓ Ferenc, Argumentum, Bp., 261–301.

Supplex Libellus Valachorum 1971

Supplex Libellus Valachorum, ford. KÖLLŐ Károly, bevezető tanulmány Iosif PERVAIN–KÖLLŐ Károly, Kriterion, Bukarest, 1971, 45–105.

SZABÓ György

1988 *Előszó*, in: TARNAI–SZABÓ 1988: 7–14.

1999 *Benkő József és Transsilvániája*, in: BENKŐ 1999: I., 7–94.

SZABÓ Károly

1854 *Az 1533. székely krónika védelme*, Új Magyar Muzeum, 1854, II, 301–315., 383–409., 457–475.

SZÁDECZKY Lajos

1904 *Az Erdélyi Muzeumegylet eredete és rendeltetése*, Erdélyi Múzeum, 1904, 152–160.

1905 *A csíki székelv krónika*, MTA, Bp.

1911 *Még egyszer a csíki székelv krónikáról*, Székfoglaló értekezés, MTA, Bp.

SZAJBÉLY Mihály

2001 *„Idzadnak a’ magyar tollak”, Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában a 18. század közepétől Csokonai haláláig*, Akadémiai–Universitas, Bp. (Irodalomtudomány és kritika).

SZÉKELY Márton

1818 *Méltóságos Aranka György Úrnak élete*, Tudományos Gyűjtemény, 1818, XII, 69–91.

SZÉKELY Mihály (Killyéni)

1818 *A’ Nemes Székely Nemzetnek Constitutiói, Privilegiumai, és a’ Jóság’ leszállását tárgyazó némelly törvényes ítéletei, több hiteles levelestárokból egybe-szedve*, Pesten, Nyomtatott Trattner János Tamás betűivel ‘s költségével.

SZEKFÜ Gyula

1906 *Schesaeus-kézirat a Nemzeti Muzeumban*, MKSz, 1906, 321–334.

1926 *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez*, Magyar Történelmi Társaság, Bp.

SZELESTEI N. László

1989 *Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi magyarországon 1690–1790*, Országos Széchényi Könyvtár, Bp. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, Új sorozat 4.)

SZIGETHI Gyula Mihály

1836 *Székelek’ eredete, és a’ Csík-Gyergyói Kászon-Székelv fő Tisztviselőknak karakterei*, Felső Magyar-ország Minerva, 1836, 164–181.

SZIJÁRTÓ M. István

2005 *A diéta, A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792*, Osiris, Bp.

2006 *Az országgyűlési naplók forrásértéke – avagy a történelem, mint konstrukció*, in uő., *Nemesi társadalom és politika, Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről*, Universitas, Bp. 242–243.

SZILÁGYI Sándor

1861 *Okmányok az erdélyi tudóstársasági igyekezetek történeteihöz 1793–1845*, Magyar Történelmi Társ., 1861, 177–191.

T. SZABÓ Levente

2007 *Mikszáth, a kételkedő modern. Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózapoétikájában*, L'Harmattan, Bp.

TAKÁCS József

2007 *Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett*, in uő., *Ismerős idegen terep, Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*, Kijárat, h. n., 78–91.

TARNAI Andor

1969 *Extra Hungariam non est vita...*, Egy szállóige történetéhez, Akadémiai, Bp., (Modern filológiai füzetek 6.).

TELEKI Domokos

1797 *Egynehány hazai utazások' le-írása tót és horvát országoknak rövid es-mértetésével egygyütt*. Ki adatott G. T. D. által. Nyomtatott Bétsben. MDCCXCVI.

TELEKI László

1806 *A' magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései G. Teleki Lászlónak*, Pesten, Nyomt. Trattner Mátyás' Betűivel.

THIMÁR Attila

2001 *„A társaság állapotja”, Egy irodalmi intézménytörténeti adatbázis meg-tervezésének tanulságai*, ItK, 2001, 90–106.

2007 *Az irodalmi intézményrendszer kialakulása Magyarországon*, in *A magyar irodalom története, A kezdetektől 1800-ig*, szerk.: JANKOVITS László–ORLOVSZKY Géza, munkatársak: JENEY Éva–JÓZAN Ildikó, Gondolat, Bp., 643–655.

THURÓCZY János

1986 *A magyarok krónikája*, ford.: HORVÁTH János, Helikon, Bp.

TINÓDI Lantos Sebestyén

1959 *Cronica Tinodi Sebestien szörzése [...]* Kolosvarba. 1554. esztendő-be. Akadémiai, Bp. (Bibliotheca Hungarica Antiqua 2.), (hasonmás ki-adás).

TÓFALVI Zoltán

1994 *Ünnepi megnyitó*, in *Az Erdélyi Magyar Nyelvűvelő Társaság kétszáz éve (1793–1993)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 3–4.

TOLCSVAI NAGY Gábor

2004 *Alkotás és befogadás a magyar nyelv 18. század utáni történetében*, Áron, Bp., (Recepció és kreativitás, Nyitott magyar kultúra).

TRÓCSÁNYI Zsolt

1976 *Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései*, *Adalékok az erdélyi rendiség történetéhez*, Akadémiai, Bp., (Értekezések a történeti tudományok köréből új sorozat 76.).

1978 *Az 1790-es évek rendi reformmozgalmának történetéhez*, *Az 1790/91-i országgyűlésről kiküldött egyházi és tanügyi rendszeres bizottság*, ELTE BTK Kelet-Európai és Nemzetiségi Kutatócsoportja, Bp., (Nemzetiségi Füzetek 2.).

1986 *Az 1790-91. évi országgyűlés*, *A „Supplex libellus valachorum”*, in *Erdély története II. 1606-tól 1830-ig*, szerk. MAKKAI László, SZÁSZ Zoltán, Akadémiai, Bp., 1112–1118.

2005 *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*, Gondolat, Bp.

Johannes TRÖSTER

1666 *Das Alt und Neue Teutsche Dacia*, „Das ist neue Beschreibung des Landes Siebenbürgen, Cibino, Transylm, Th. & Philosoph, Melicz Studioso, Nürnberg.

VASS József

1854 *Adalékok Erdély kiadatlan magyar történeteihöz*, Új Magyar Museum, 1854, 401–426.

Publius VERGILIUS MARO

1995 *Aeneis*, ford. KARTAL Zsuzsa, Eötvös, Bp.

Rudolf VIERHAUS

1987 *Die Universität Göttingen und die Anfänge der modernen Geschichtswissenschaft im 18. Jahrhundert*, in *Geschichtswissenschaft in Göttingen, Eine Vorlesungsreihe*, hrsg: Hartmut BOOCKMANN–Hermann WELLENREUTHER, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, (Göttinger Universitätschriften, Serie A: Schriften 2.), 9–29.

V. WINDISCH Éva

1998 *Kovachich Márton György, a forráskutató*, s. a. r. GLATZ Ferenc, MTA Történettudományi Intézete, Bp., (Társadalom- és művelődéstudományi tanulmányok 24.)

Vorlesung zur Feier der Installation Seiner Erz. des Herrn geheimen StaatsRaths Michael von Bruckenthal, zum Grafen der Sächsischen Nation, Siebenbürgische Quartalschrift, 1790, 403–416.

WERBŐCZY István

Magyar törvénytár, Werbőczy István Hármaskönyve, bevezetés és utalások KOLOSVÁRI Sándor–ÓVÁRI Kelemen, jegyzetek MÁRKUS Dezső, Franklin-Társulat, Bp.

WESZPRÉMI István

1774 *Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia, Centuria Prima*, excerpta ex adversariis avctoris, Lipsiae ex Officina Sommeria, MDCCCLXXIV.

ZSIGMOND Győző

1994 *Anyanyelv-művelés és politika: 1793–1993*, in *Az Erdélyi Magyar Nyelv-művelő Társaság kétszáz éve (1793–1993)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 95–98.

MELLÉKLET

AZ ARANKA-GYŰJTEMÉNY

Részletes Ki írása néhai Aranka György Ur Kéziratainak Eredetiéből – kettős betű rendszerrel a' hogy t. i. azok le vannak jegyezve.

A

Phylosophycumok:

- a) Az Emberi Esmeretnek summás Rajzolattya.
- b) Az Emberi lélek halhatatlansága
- c) A' Böltselkedés elei.
- d) Az Emberi tökéletességnek és boldogságnak történetei.
- e) Mi az Ember?
- f) A' Prof. Köteles ezek aránt valo Reflexioi
- g) Egy csomo Impurum Phylosophicum
- h) Phylosophiai Elmélkedés a' jorol és roszrol – mi a' Morál gondolattya? mellette mi a' virtus?

B.

Phylosophycumok:

- 1. Mi az Embernek sorsa és vége?
- 2. Mitsoda az ember sorsa és vége az Nevelők számára
- 3. Egy Kézírásbol valo darabotska.
- 4. Az Ember végéről – Mi az embernek vége és sorsa? egy kérdésben és feleletben.
- 5. Egy elmélkedés mint felelet arra: mi az Embernek vége és sorsa.
- 6. Az Embernek rövid esmerete. 1ször
- 7. Az Embernek esmerete 2szor.
- 8. A' Léleknek halhatatlansága
- 9. Ugyan azon munka.

10. Ugyan azon munka
11. Mi az Embernek sorsa és vége Sénécanak első levele fordításával
12. Az eddig említett munkára tett holmi Philosophiai jegyzések.
13. A' Bétsi Annalesek meg ismertetése és ítélese.
14. Ugyan azon munka purumban
15. Egy Városnak jó moddal való leírására mik kívántatnak.
16. Az 1533ki Kronikának idő szerint való summája.
17. Heydendorf Mihály Ur Elmélkedései az Erdélyi Nemzetekről – Aran-
ka György jegyzéseivel, és Heydendorf Urnak azon jedzésekre tett új
Jegyzéseivel.
18. Ugyan azon munkák tisztában írva Heydendorf Ur levelével együtt
die 15 Oct. 1821.
19. Az 1533beli Kronikára jegyzések.
20. Andreae Huszti Vajvoda, et Duces Transylvaniae.
21. Erdélynek régibb lakosai.
22. Az Erdélyi három Nemzet Petséttye – a' Püspök Mártonfi jegyzéseivel
23. Az Erdélyi eredeti és régi Nemzetekről jegyzések.
24. Az emberi életnek világa.
25. 1804ik Esztendő Kronikája.
26. Miscellaneumok.

C

1. A' Székely betűkről Ballman Értekezése.
2. Székelyek eredete Fordítás.
3. Esmét az 1533ki Kronikára jegyzések.
4. Az 1533beli K[éz]. Írásnak Chronica rendi
5. Az 1533beli K[éz]. írásnak Indexe.
6. Székelyek eredetét illető 10 kérdések és feleletek az 1533beli Chron-
icára jegyzések hét darab.
7. Az 1533li K[éz]. Írásra Elöljáró Beszéd.
8. Dobobol Jegyzések – Vajdák – több Diplomaticumok.
9. Több szép Diplomaticai Jegyzések.
10. Fagaras. Josefi Teuch de Barcza.
11. Potlék a' Siebenbürgische névről.
12. Ujjabb pótolék az elsőhöz
13. Ballmann Ur Diplomák Gyűjteményének egyik Darabja.
14. Dansa Vajvoda 1321 Judex per 5. Cottus Deputatus.
1354. Nicolaus Vajvoda Cottus Sáros
1319 Andreas Comes Siculorum Brassoviensium,
Szathmariensium, Maramarosensum et caet.
benne P. Hannulik Levele.

15. Tudos kérdés és vélekedés kiváltképpen a' Vajdák Belső vagy Külső Szolnoki Ispányok voltak é – Lendvai Márton.
16. Diplomaticai Jegyzések.
17. N. B. Dapiferor. Magister Boér Armalissa Apafitol.
18. Jegyzések a' Török névről.
19. Husztibol jegyzések.
20. Schaeseus Diplomaticai Jegyzések.
21. A' Bissenusokrol.
22. Nemes Vas Vármegye Jegyző Könyvének Extractussa.
23. Mihály Vajdának Havasalföldi Vajdaságból a' Török által lett ki vettetésének, s Erdélyben való bé futásának Somogyi János a' Vajda Magyar szolgálo Népeinek Papja által lett meg írása magyarul – Eredeti Irás

D.

1. Az 1533li Székely Kézírásra Bé Vezetés két Exemplárokban.
2. Jegyzés. Das Recht des Eigenthums der Sächsischen Nation in Siebenbürgen.
3. Diarium Litterarium.
4. Az 1533li Kézírásra tett világosító Jegyzés.
5. Egy Lengyel levele Magyar Ország jussát veszi kérdő alá.
6. Siculorum Comites, simul Vajvodae, S. Comites, Vicae Vajvodae seu Vice Comites.
7. Apa Havassa Csikban a' Székely régiségre való.
8. Sebus és Daratz igen szép elmélkedés.
9. Hogy a' Pátzináztiták és Kunok nem Magyar hanem Tatár Nyelven beszéllettek, és a' Magyarokkal nem voltak atyafiasok, egy Kun Szotár darabjával.
10. Az Erdélyi Nemzeti 3 petsétekről.
11. A' Székelyek eredetihez készület.
12. Erdélyi Statistica Rajzolatya 16 darab.
13. Extractus Hérodotusbol Anacharsisra nézve.
14. Az 1533li Kronikája a' Székelyeknek Bévezetés.
15. Készületek a' Székely régiséghez, Comes trium generum Siculorum trium et omnium generum Siculorum.
16. Chronicara való jegyzések és készületek.
17. A' Székely Diplomákból
18. Kis Jo'sef Ur Gyűjteményeiből a' Haza Historiájára való.
19. Éder de Initiis Chronicara való.
20. Dobo Jo'sef Diplomai Gyűjteményéből Székelyeket Szászokat illetők
21. Milkovia
22. Const. Porphirogenitus De Adm. Imp.

23. Cornides Chronologia
24. A' Székelyek Törvényei.
25. A' Jus Regium a' Székelyek közt és egyéb jegyzés.
26. Kérdések az Erdély Statisticájára.

E.

1. Jegyzések ex Imagine Nationis Siculicae.
2. Dobo Gyűjteményiből jegyzések.
3. Csipdesések Publicumat illető Diplomák
4. 1803ban Ferentz napján tartatott beszéd
5. A' rosa Magyar szok Gyűjteménnye Bartzafalvi /: talán Baroti:/ Szabo Dávidé.
6. Delibába Berekszászi Pálnak a' Társaság munkájára némely Jegyzések, néhai Krasznai Cserei Farkas munkái.
7. Quaestiones in Lingva Hungarica.
8. Nemes Szala Vármegyének Közönséges Gyűléseiben meg állított Magyar Tiszt Szotárra Jegyzések.
9. Az Olvasás.
10. De vita et moribus Philosophor. et Poëtar. hogy ki munkája legyen Prof. Csernátoni Reflexioi.
11. Éder Urhoz küldött Válasz a' Székely kéz írás aránt.
12. Egy Örmény Paraphernalis Lista Er'sébeth Várossából.
13. Hogy állunk Josi a' 18dik Századnak végével.
14. Egy Hazai Magyar Encyclopediának Gondolatya – Ideája Lexicon formában.
15. Az 1810ik Esztendő el temetése
16. Élet letzkéi.
17. A' Magyar Nyelv Mívelő Társasághoz két Levelei Gubernátor Grof Bánfi György Ur Eő Excellenzijának, az egyikben válaszol a' Játék Színről, a' másban jelenti hogy a' Társaság munkáját censura alá adta.
18. Arra a' kérdésre 100,000 ftat mire volna jobb fordítani két felelet egyik Kozma Gergelyé – más Aranka Györgyé.

F.

1. Dobo Jo'sef Gyűjteménnye Diplomákrol. Privilegiumokrol.
2. Egy Lengyel Királyi Tanácsos Levele.
3. Querela et protestatio Hungariae coram Deo, et toto Orbe Christiano.
4. De bello Pannonico Solimanni.
5. De Primordiis Moldaviae – Moldaviae Illustratio Art. Historiam Valachorum concernentium 3. darab.
6. Erdélyi 11 Vármegye.

7. A' Budai Fő Oskola dolga.
8. Gyűjtemények Jo'sef Császár idejebeli publicumok – 's az előttiek.
9. Reflexiok a' Nemességről.
10. Maxima Status – a' Grossinger munkájára Reflexio.
11. A' boldog és boldogtalan Hátszeg Vidékéről egy Ének Ribiczei Ádámtól
12. Radna völgyi Katonaság kezdete. Commenditorio Bukov által.
13. Hasznos Historiai és Statisticai Jegyzések.
14. 1764beli Diaeta – Statisticum –
15. Rákotzinak Vásárhelyre 's másuvá szolgáltatott élés.
16. Rákotzi Ferentz Beszéde 's Imádsága.
17. Instantia intuita Templi Unitariorum Abrudbanyiensis peragenda
18. Krakkoii Donatio.
19. Az Apafi Mihály testének Budáról kíséréséről adatott Instructio.
20. A' Bétsi Udvarnak egy Insinuatuma az Erdélyi Cancelláriához, melyben Erdélytől pro anno 1803. egy Milliot kíván adóban.
21. Egy régi Instántiája némely Magyar Országai Fő Ispánnokoknak az Austriai Udvarhoz, praetendált 2 Millio Quantum meg nem fizethetésiért.
22. A' Duellumról adott Opinio.
23. Rhédei Ferentz Fejedelem alatti Esküvés Formája.
24. Muhamed Basa Kérlevele együtt a' Török Császár Rendelése.
25. A' Portától Bétsben ment Czarez Basa Beszéde.
26. De anno 1638. Ebesfalvi dolog.
27. Áthnámé.
28. Mahumed Basának Rákotzi Györgyhez valo Levele.
29. Ifjabb Rákotzi Györgyhez a' Portától egy Levél
30. Ebesfalvi Tisztartótól valo Számvétel Rákotzi idejében.
31. A' Szathmári Békesség
32. Commendirozo Hadiknak Guberiumhoz valo le köszöntése.
33. Bíró Sándor és Lázár János Levelei – ugy a' Rév Komáromi Föld indulásról valo relatio.

G.

1. Döménynek két Levele Londonból.
2. Turkolyi Levele.
3. Az 1802li Föld indulásról.
4. Az Ember gyermek – ifju – vén.
5. Kitsiny Ember – nagy Ember.
6. Temetésre hívo levél szép!
7. Hertzeg Kaunitzhoz írt Levél fordította Grof Teleki Jo'sef
8. P. Hajos Scytha ABCje Extractussa
9. Példa beszéd.

10. Berlini Holnapos Írásból Jegyzés
11. Könyvek foglalattya.
12. Gyergyo ditsérete
13. Veress Orosz Ország le írása
14. Az Emberekk nemei szép méltó
15. Gondolatok Nevelés szép
16. Levelek Laistroma.

H.

1. Fogarasi Felső Székére való Törvények requisitumi de anno 1674
2. Jo'sef lakadalmára oblatumát kérő Levél de anno 1764.
3. 1586li Constitutioja Kolo'svár Várossának.
4. Litterae Ladislai Gyulaffi ad Imperatorem Romanorum missae circa annum 1568. és Kendi Antal Vajda levele 1479.
5. Szolgálatom rendi – életem röviden. Revers. a' tiltott Társaságokrol 20 darab.
6. Miscellanea ezen czim alatt: magamat illetők M. Báro Szilágyi Ur mellett laktamban, és sok szép publicumokat olvasottakból ki jegyezve.
7. Articulusok Chronicája 1615től 1687ig.
8. Preces Philosophy ad Deum Creatorem – deákul és magyarul.
9. Székely Kronica Diplomákból szedetett Esztendőök szerint kezdi 1243ban végzi 1764. Katonaság fel állásával.
10. Triff Miklos agyon lövéséről
11. Gyűjtemények Temetési actiokrol 's egyebekről.
12. Aranka György kész, és készületlen lévő munkáinak Laistroma 6 Sept. 1802.
13. Az Erdélyi Fejedelem Iső Apafi Mihálynak a' Fő Vezér Kiuperli Achmet Basa Ersek Ujvár alá szállott Táborában ki hivatala – el menetele – és ismét vissza jövele 1663ban.
14. Nota az Apafi Mihály Historiáról.
15. Magyar Bibliotheca – kezdet és vég nélkül Manuscriptum.
16. Teleki – Rhédei s más Familiákról.
17. Az Erdélyi Mineralis vizek.
18. 1663 Bethlen Farkas Continuatiojából a' Csiki csuda jelenés.
19. Régi szok – és régi írás Lexiconra Szabo Ferentzből.
20. Berlini holnapi munka 1785 – és Kovásznai versei a' Kutyáról és Matskáról 1789.
21. Excerptumok két darabban indexel együtt 40 darab.
22. A' néhai Doctor Déák Schlöttzer Ábécéjére tett feleletének rajzolattya.
23. Eperjesi Mihály Fő Hadnagy Beszéde a' fel költ Nemességhez.

24. In laudem Sedis Siculicalis Gyergyo lusus Poëticus Petri quondam Dobra. Directoris Fiscalis Tran[silva]nie –
25. Batrachomyomachia a' békák[na]k az egerekkel valo hadakozások és hartzok.
26. Az Oláhokrol kik írtanak.
27. Az Emberről egy kis jegyzés.
28. Historia Litteraria. Erdélyi Geographusok Tábla Abrosszai Barta, Teusch, az Erdélyi Romai Coloniák.
29. Levelekből Jegyzések.

I.

1. András Király privilegiuma de anno 1222.
2. 2ik Andrásnak 1228ban költ Privilegiuma melyet Bánk Bánnak ad –
3. István Királynak 1270ben költ Donatioja melyet ad Mikud Bánnak.
4. Kun Lászlónak 1279ben emánált Privilegiuma melyet a' Kunok[na]k adott.
5. Thoroczko Várossa Szabadság Levele 3ik Andrástól 1291ben.
6. Privilegium Oppidi Thorda ab Andrea Rege de anno 1291.
7. Erdélyi Nemesség Privilegiuma Lajos Királytól de anno 1367 – más két Privilegiumokkal együtt.
8. András Király adja Duruzlo Mesternek egy faluját az Udvari bolondjának de anno 1292.
9. András Mikoláék[na]k ad egy Priv[é]giumot]. a vámrol 1296.
10. Károly privilegiuma az Erdélyi Nemességnek 1324ben.
11. Hogy 2ik András előtt is Ajándék Levél mellett bírták az Erdélyi Nemések jóságait.
12. Hidi Gergely könyörög hogy a' Fejedelem Borzásrol Kraszna Vármegyében költ szabadságait erősíttse meg.
13. Széplak és Héderfája Metálissa transumtumban de anno 1331.
14. Gara Palatinus Levele. Kémer, Doh, és Kárástelke Metalissa de anno 1338.
15. Carolus, Johanni et Jacobo filiis Nicolai Comitibus de Brasso et de Bistricio de Anno 1341.
16. Bertalan V[ice]. Vajda Priv. Ligenről és Betstelkéről de a[nno]. 1342.
17. Lajos Király Szengyeli Demetert fel szabadította az alsobb Székek ítéllete aloll de a[nno]. 1349.
18. Privilegium septem Cottuum Nobilium Trannensium de a[nno]. 1366.
19. Testimonialis septem Cottuum Partio Tranniae super eo datae quod terra Sinaliget dieta pertineat ad haereditatem Nobilium Gyurk de Keménd. –
20. Lajos Király idejében Terra Reginalis de a[nno]. 1360.

21. Dénes Vajda Itélete 1366ba /:szép:/
22. Lajos Király Jenot és Csanádot adja 5000 forintban Csanádiék[na]k 1373ban.
23. László Vajda Levele 1383.
24. Mária 1383ban Aranyos várát adja Balknak.
25. Compulsorium Speciale László V. Vajdaé
26. Kolo’svár Várossa ellen bé adott Documentumok 1367.
27. 1696 Fejérvári Articulusok.
28. Accorda de a[nno]. 1692.
29. Boérság
30. Ujj Torda Privilegiuma
31. Bethlen Gábor privilegiuma a’ Vajdasra szállott Lippaiak[na]k de a[nno]. 1617.
32. Ferdinánd Király Thesaurarius Haller Péternek adott Istructioja.
33. Métalis Levél Bátori Kristoftól Örményszékes és Nagykerék között.
34. Ferdinánd Resolutioja a’ sorol 1552.
35. Constitutio a’ hadi fel kelésről 1536.
36. Mátyás a’ Lofó Districtus Privilegiuma 1434.
37. Bethlen Gábor hadi fenyítéke 1616.
38. Zik János K[irály]. menetele Solimánhoz
39. János Vajda Aporék[na]k adja a’ Száraz Pataki és Sz. Jánosi portiokat a’ Blási és Betz notáján.
40. Constitutiones Exercitiales Transylvanorum.
41. Szászokat illető jegyzések.

J.

1. Confederatio Nobilium Saxonum Siculorumq de a[nno]. 1459.
2. Tisztségek rendi Tribusok szerint de a[nno]. 1548.
3. Nemek, Ágok szabadságok a’ Székelyek[ne]k Kovachich Úr darabja de a[nno]. 1552.
4. Fő Hadnagyk és Fő Bírák rendi, nemek, és ágazatok szerint 1491. 1515.
5. Károly, Dok Kászon, Sándor Opur de a[nno]. 1324.
6. Mátyás Király Szabadság Levele a’ Kászoniak[na]k de a[nno]. 1462. /:Eredetie Csikban van:/
7. Csernátóni jegyzések 1656.–1720ig.
8. 10ik Léo Pápa Bullája a’ Milkoviai Egyházról de a[nno]. 1513.
9. Lőrintz Milkoviai Püspök Levele de a[nno]. 1096 a’ Sepsi- Kézdi és Orbai Székek Decánjának.
10. Ulászló a’ fia Lajos születésére illő ökor sütést kéri a’ Székelyektől de a[nno]. 1511.

11. 1511beli Ulászlo K[irály]. Végzése a' 3om Nemzetre nézve a' perek folyásáról és apellálásáról –
12. Compulsorium Speciale pro Stephanno filio Johannis de Szárazpatak N. B. a' Bicenuskra nézve de a. 1324. mellette a' párja.
13. A' Székely Successiorol Vízaknai Miklos, és Geréb János Levele de a[nno]. 1451.
14. Szent Györgyi Grof Péter Judex Curiae és Vajda Levele egy Fassionalisrol de a[nno]. 1506.

K.

1. Holmi Jegyzések.
2. Grof Teleki Domokos utazásának esmértetése
3. Juventus Gymnasii Pestiensis 1803.
4. Tentamen publicum ex Philosophia.
5. " ex Mathesi pura 1803
6. Pasquilus.
7. Machiavellus magna Vasallussához intézett Commissioja –
8. Praeludium Illust. B. Exc.
9. Pasquilus kezdet vég nélkül –
10. Nehai Gr. Bethlen Pálné Epitaphiuma – és Bonyhai Temlomra valo írás.
11. Egy nevetlen Imádság
12. 1703li Quietentiák és – – – 4 darab
13. A' Magyar Nyelv Mivelő Társaság Gyűlése Jegyző Könyve u. m. 20ik 30ik 31ik 32ik 33ik – ugyan az 33ik és 34 ik Gyűlésre valok.
14. Incaptinatio Magnatum 1707.
15. 1733 Károly Császár parantsolattya G. Eszterházi Josef Horváth Országgi Bánhoz.–
16. Friedrich Kriger Kendefi Gáspárnak adatott attestatioja arról, hogy a' Császár gratiájában vissza vétetett 1711.
17. Első Josef Rescriptuma az Erdélyi Statusokhoz. Léopold haláláról in copia, és Copia Litterarum Comitiss Forgats ad Inclytum Gubernium.
18. Első Léopold Rescriptuma az Erdlyi Státusokhoz különböző dolgokrol 1704.
19. Udvarhely Szék Memorialeja a' Fejedelemhez 1708.
20. Instructio Commissariationrol – Generalatusrol
21. Competentia et Repartitio Naturalium pro Militia Caesarea tempore Rakocii.
22. Kendeffi Pálrol adott Instructio Szász Városi Tricesimator Kristof Sámuelhez.

23. Hat lovas Regiment szállására valo rendelése Hunyad Vármegyében 's a' Szászságon 1690 táján.
24. Ilyen titulus alatt: ad praesentem conditionem addende.
25. Az 1791ik Ország Gyűlésnek tárgyai – Magyar Nyelv plánuma.
26. Martini Bolla e Scholis Piis Cathalogus Librorum qui ab es venales queruntur.
27. Index a' Diaetalis Articulusokrol ab a[nno]. 1663 ad 1736. és egyéb publicus Statust illetőkről.
28. N.N[emes]. Szabolcs és Pest Vármegye végzése Cselédek rendében 1804.
29. 1774 a' Tordai so vágokrol.
30. Egy 1364ben költ Dénés Erdélyi Vajda előtt tett Fassioja Kis Dobai Máthé fiainak. Illyésnek és Péternek.
31. 1377li Erdélyi V. Vajdához Jánoshoz írt Levele a' Kolo's Monostori Conventnek.
32. 1722ben Károly Császárnak Levele a' Gubernátorhoz – Generalis Virmontnak a' Diaetara lett küldetéséről – Erzsébeth levele G. Kornisnéhoz –

L.

1. 1706li Toroczkoval valo Egyezés puska tsők, kardok tsinálása iránt.
2. Puncta, quae nomine Caes Ma[ies]t[a]tis in Congressu Diaetali tractanda sunt de a[nno]. 1702.
3. Projectum Instructionis Cossariorum Inquisitorum pro duo Michaelé Kendeffi 1702 in originali
4. Projectum de Quanto 1773 Contributionali – 2 darab.
5. Octavalis terminuson tartando rend a' Királyi Táblán datum nélkül.
6. 1735. Grof Eszterházi Jo'sef Levele a' Zágrábi Püspökhöz.
7. 1755. Vallis köszöntése az Ország Gyűléséhez, és Regia propositiok in copiis, nem külömben egy Rescriptuma Mária Therezianak –
8. 1740 Gubernátor Haller Levele Kendefi Gáborhoz in originali.
9. 1741 dto 4. darab egy aeclusum. (NB 2 db 1740 és 2 db 1741ből való és 1 db 1742ből való a melléklet 1740. évi mellett 2 db = 6 db)
10. 1739 Specificatio Fiscalitatum relutioni obnoxiarum.
11. Resolutioja a' Statusok[na]k 1742.
12. Copia 1745. Insurrectio.
13. 1774. Summarium causae pagorum Saxoniorum contra duos suos terrestres.
14. Reflexiok a' Királyi Táblára a' perek szaporán folytatásáról –
15. Specificatio a' Tordai So Vágokrol –
16. Jobbítások Rendeléseie Eő Felségének a' Magyar Országi Vármegyékhez

17. 1771 Gub. Decretum Jobbágyokrol, és 'Sellérekről a' 10 Xrokra nézve.
18. Egy régi Írás genealogiájáról Czellernek datum nélkül
19. 1773 Puncta Caesarea Interrogatoria ad Tabulam Regiam törvényes procedurákról – és azokra valo felelet.
20. 1772 Császártól valo Punctumok – Copia
21. 1762 Radna Völgye Katonának tétetik arról M. Theresia Rendelése Copia
22. 1763 Continua Tábla fel állásához tartozo Copia.
23. Szász Kézdi Diaetan valo propositiok datum nélkül copia.
24. 1762 Szolgák Szolgálok 18 Xjáról. Szolnok Vármegye Repraesentatioja.
25. 1794 a' Sok ki vitelének könnyebb modjáról –
26. 1769 Norma victitationis Offalium subalternorum.
27. 1725ben Csikban tartatott Delegata Mixta Cossio munkája 13 darab.
28. Litterae Pauli Turi ad Com[es]. Turzo Regni Hungariae Palatinum de miserabili statu Christianor. sub jugo Turcarum – copia.
29. 1515 László Király Levele a' Morvai Szél határookra tartozo tavernicus házban lévő régi Levelek ki kerestetésekről. Copia.
30. 1459 Mátyás Király parantsolattya a' Kolo'sváriakhoz, hogy Tisztekhez engedelmeseik legyenek. copia.
31. 1513 Breve Apostolicum Leonis Papae 10mi ad Deoecesim Milkoviensem – copia.
32. Pro memoria, hogy az Szász Tisztek az adotol nem mentek – copia –
33. 1502 Rádul Havasalföldi Vajda frigy kötése az Erdélyi Szászokkal copia.
34. 1693. Az 1652beli accordának a' Szászokkal meg erősítettése. copia.
35. 1552 Erdélyi Vajdák Instructioja – Copia.

M.

1. A' Magyar Nyelvről 5. darab.
2. A' mult 18ik Száz Kronikájának kultsa.
3. Egy gondolat az el mult, 's jelenvalo időről Erdély régibb állapotját illetve.
4. De Dieu.
5. Magyar apro régi Könyvek.
6. Döbrönteik jelentése a' Museumrol 3 darab.
7. A' Polit. Zsournálbol a' Szabad Kőmivesség hét titkos grádittsainak eredete.
8. Orthograpia.
9. Egy Litteraturai Levél
10. Ro'solisok, Fűvek, magok laistroma tsonka –
11. Martini Bolla Dissertatio de Valachis ki dolgozott munka –
13. Hunyad Vármegyei Utazás – Kő írás –
14. Kalendariumat, nevezetesen bujdoso csillagokat illető.

15. Facti Species a Déési Hosszu István perében két copiaval –
16. Astronomicumok.
17. Erdélynek a' 18ik Százbeli Kronikája – a' Mlgs Túri László Úr gondolatya, Harsányi Ur Jegyzése 3 darab –
18. Specificatio Materialium Pharmanenticorum.
19. Versek 5 darabba.

N.

1. Palatinus Comites Regni Hungariae – Kronikára
2. Szathmár Vármegye Fő Ispánnjai eleitől fogva
3. Kronikák 's azt illetők – 405–1490
604–1590
999–1527
(998–1300
(1192–1241
1000–1200
1368–1455
1420–1438
1438–1559
1490–1694. duplum
4. Grof Lázár János Levele Klobusitzki Ersekhez.
Az Oláhok Instantiaja – Gr. Lázár az Enyedi Professorokhoz – János Lengyel Király Levele a' Feleségéhez Béts aloll.
A' Tóköli Athnaméja, mellette a' Pontok – 1657. Lubomirszki Rákoczihoz – mellette a' pontok.
5. Erdélyi Commendirozok. Mérték és administratio változása.
6. Erdélyi Cancellariusok – Itélő Mesterek – Magva szakadtak.
7. A' Tisztek nevei A. B. C. rendben a' 17ik és 18ik Százban –
8. Nomina quorundam Nobilium cum praedicatis
9. Nomina in sexu virili deficientium e M. S. Jos[ephus]. Dobo.
10. Kornizs Zsigmond idejében kik holtak meg természetes halállal –
11. Kornizs Zsigmond Jegyzései kik estek el a' Brassai és Bartzai Mezőkön. –
12. A' Brassai Templom falain lévő Kronika déákul – magyarul.
13. Apafi Mihály idejében termett Urak –
14. Hivataloktól meg fosztatott Urak. –
15. Ephemerides anni 1593.
16. Erdély változásai 1686tól fogva 1792ig – esztendőnként.
17. A' Sepsi Illyefalvi Vár veszedelme versekben az oda valo Ecclesia protocolumából

O.

1. Dobo Jo'sef munkája Diplomaticum
2. Bethlen Farkas Historiája folytatása. Báthori Zsigmondtól Apafiig, Kemény János és Parchicius Jegyzéseiből.
3. Hunyadi Mátyás Heltaitol.
4. 1589től 1602 Székely István folytatása 2 Exemplár.
5. Andler Henrich Memoria Belli Hungarico Turcici 1657–1664ig a' Zrínyi Dicséretére, s Montecucculli vádlására.
6. De facto Hungaricae Magnae.
7. Károlyi 'Su'sanna Bethlen Gáborné temetése rendi 1620ban.
8. Michaelis Páneratii Tractatus Politico Historico Juridicus de anno 1668.
9. Brevissimum Compendium Principatus Tran[silva]niae ab a. 1526 ad 1703.
10. Ugyan ennek egy része Copiában Szentpáli László írta.
11. Bonyhai János Fejérvári Tisztarto Instructioja Apafi neve és petséttye alatt de a. 1676. in originali
12. Magyar eredeti történet Irok 1 Dar[ab]. Béla Király Not[áriusa]. És Brassai Kronika fordította maga Aranka György –
13. Turkoli Levele 1725ben Astrakánból.
14. Fejedelem Bethlen Gábor testamentuma 1629ben.
15. Nagy Várad meg vétele 1662ben.
16. Görgény Vára meg vételének le írása 1704 és 1708ban.
17. Egri Fodor Sámuel Extractussa Bonfiniusbol – Sambucusbol. Oláh Miklosbol 1565ig Maximilián Császárig. –

P.

1. 1676 és 89. Bornemisza <fejedelmi> Privilegiuma a' Fogarasi bástyás darabontok[na]k.
2. 1691li Fogarasi Gondviselőnek Mihály Déák[na]k adott Instructio.
3. 1665. Tövissnek Donatioja Apafinak de oppertinentiis Arcis Jenő Copia.
4. 1680. Puskás Levél Apafitol. Copia
5. 1684 a' Gerlai Articulus a' Ligáról.
6. 1688. Declaratio Tran[silva]niae Copia
7. 1688 A' Szász Nemzet kötelezése hogy az Országgal meg egyeznek, hogy a' Karaffával valo egyezés mind a' három Nemzet Petséttyével meg erősítették
8. Palatinus Turzo György Levele datum nélkül copia.
9. 1675. Instructio Sigismundi Boér de Fogaras Castellani Arcis et Praesidii.
10. 1690 Léopold Diplomája magyarul két darabban –
11. 1638. Fogarasi Constitutio – vidimata copia

12. 1658. Rákotzi György némely Puskások[na]k Armalist ad.
13. 1624. Bethlen Gábor Plenipotentiája a' Bétsben küldött békesség kötők[ne]k – copia.
14. 1550ben Reambulatio Metarum Possess. Varsoltz et Rétze.
15. Magyar Kézírás Mássa 1576. Copia
16. 1581 Gétzi János Levele Gálfi Jánoshoz –
17. 1580 Basádiak Privilegiuma Báthori Kristoftol nyomtatás.
18. 1594. Báthori Zsigmond edictuma –
19. 1622 Besztertzei Articulus a' Szigethi Nemes és Városi Rend közt egyezés. copia
20. A' Tanáts Urak[na]k Rákotzitól adott Instructio
21. 1661 Kemény János parantsolattya Illye Várában Székely Uttzán lako Darabontokhoz.
22. 1442 Hunyadi Gubernator Levele – copia –
23. 1362. Donatio – 1363 Statutoria Sententia bennebb csonka –
24. 1405. Az el vesztett 's ujj petsét rendében Copia Csauz Vajda Privilegiuma Zsigmond Császártól.
25. 1409 Garázda Mihály és Dénés, és Szilágyi László Ármálissa 'Sigmund Királytól
26. 1413 Lad. de Nádos Vice Vajvoda Compulsoriuma cum declaratione Sz. Emréről
27. 1515. Grof Vasék levelei, János és Miklos osztotznak – telkében copia
28. 1419 Lepes Loránd V. Vajda Hosdát és Nádas metalissa.
29. 1424 Az Magyar Országi Nemesek[ne]k adott Privilegiuma Zsigmondnak – Copia.
30. 1424 Sigismundi Regis Sententionales Adjudicatoriae pro ratione Prati Pojana
31. 1428 Erdélyi Nemesség Privilegiuma 'Sigmund Királytól.
32. 1447. Három V. Vajdák Herepei, Márkos, Bala György és Jánosi István Levele
33. V. Hunyadi K. Fiscalis Török Pál tudositása az oda valo Cameralis Adstratiohoz copia –
34. Rákotzi Privilegiuma hogy Bardotz Szék V. Király Bírát magok közül válasszon 1631.
35. Az Erdélyi Nemesség és Parasztság közt valo Egyezés 1437.
36. Erdélyi Nemesség Privilegiuma.
37. Mátyás Király parantsol Balá's Vajdának hogy Szantsali Jánosnak Sárdi jóságát adja vissza. keresse perrel. 1474.
38. Magyar Balá's Vajda meg erősitti Pungrátz Vajda Donatioját, melyet Bretelnről adott Tivadar Mihálynak 1474.

39. Vizaknai Geréb Péter Vajda Convocatoriaja Gyűlésre Medgyesre Doboka Vármegyéhez 1478.
40. Privilegium Plebanor. Mátyás Király, Báthori István Vajda 1484.

Q.

1. Béla Király Notariussa Magyarul Aranka Györgytől.
2. 1722li Pragmatica Sanctio.
3. Idea brevissima Status Ppatus Tran[silva]niae II Apafi idejében. Aranka György munkája – ugy az Apafi attya idejéről jegyzések.
4. Léo Császárnak fordítása a' Törökök hadi mesterségekről.
5. Regestrum Magnatum et Nobilium Tran[silva]niae de a. 1740.
6. Egy Fejérvári Káptalan Transumtuma csonka foglalattya:
 - a) Rákotzi parantsolattya 1658li
 - b) Rákotzi 'Sigmond Donatioja 1607li
 - c) Ugyan annak transumtuma 1694ben
 - d) Rákotzi 'Sigmond Donatioja 1607li
 - e) Ugyan Rákotzi 'Sigmond Collationalissa 1607li
 - f) Rákotzi Sigmond Collationalissa 1608li
 - g) Báthori Gábor Confirmatiója Báthori István Donatiojának a' Szász Papokat illető dé'sma és árenda dolgában.
7. Rudolf Császár Levele melyben a' Szászokat ditséri 1600.
8. Az Apafi Jóságok Inspectorának a' Guberniumhoz valo Instantiája 1728ba egy Sárkányon a' Katonák által végben vitt praeiaricatiok (?) specificatiojával –
9. Bethlen Gábor Könyörgése a' Török Császárhoz, és Sultán Murád Diplomája az Erdélyhez kötött 7. Vármegyékről.
10. Balman Erdélyi Historiájának kezdete.

R.

1. Kendi Antal V. Vajda Evocatoriaja Kürdi Sándor ellen, egy embernek a' nyakára követ köttetett, 's a' Küküllőben vetette a. 1479.
2. Kendi Antal V. Levele a' Bajvivásról 1478 deákul két darabban és magyarul fordítása egy darab.
3. 1481 Kolo'svári Bíró Levele törvényes contraversisták aránt. –
4. 1484 Ulászlo Levele Löventháli Schaller Károlynak ajándékozza Bároságot 's két pusztát.
5. 1486. Mátyás K. küldi bé maga képében itélni Dorogháti Lászlót 's Hatasági Istvánt Itélő Mestereket Vármegyékre 's Szászságra.
6. Két levél 1433 Petri Mathiae, és 1515 Michael Regeni Kolo'svári Bírok.
7. 1434 Copia Litterarum Privil. Matthiae Regis Opp. Josii coll.
8. 1420 Estractus Protocolli Magistratualis Cibin.

9. 1412–95. Bartsai Familiát illetők.
10. A' Kenderesi Levelekből Extractusok 1404–5. 25. 44. 52. Copia
11. 1501 Egy Fassionalis.
12. Tatár Chám Levele Apafi Mihályhoz 1683.
13. Egy régi levél datum nélkül a' mint mutatya magát.
14. Diplomákból való Extractus.
15. N. Szék Constitutioja
16. Copia confirmationis Gabrielis Principis 1609.
17. 1198 Innocentius Pápa Levele az Erdélyi Püspökhöz Copia.
18. 1283 Károly confirmatioja az András Privilegiumának 1224.
19. 1243 Szepesi Szászok Privilegiuma.
20. 1325 De rebelliona Saxonica Tran[silva]nica 2. darab. Copia
21. 1331 Besztertzei Ispány Tamás Mester tudositása Károlyhoz a' Jádiak és János Ispány közt. Eppendorf felett való differentiájáról –
22. 1334. Carolus Ursitati Hospitum Bistriciensium, et ad Sedem Bistriciensium Eppendorf aránt.
23. Excerpta Édertől.
24. 1424 Sanita Bulla super confirmatione Praepositurae Ecclae Cibir. Sancti Ladislai Regis copia.
25. 'Sigmond metalis iránt Brasso és Keresztur közt való Ítélet 1427.
26. 1440 De restitutione Gerebatus – ugyan a' Gerébségről Gubernátor Szilágyi Donatioja 1458. 4. darab
27. 1442 Hunyadi János Expeditóriája –
28. 1453 Talmátsi Statutoria.
29. 1555. Medgyes Várossa és Szék egyesülése
30. Szelindeki Levelekből extractus
31. 1302 Éder adversariumaiból jegyzések.
32. Éder Diplomái Gyűjteményének Mutató Táblája –
33. Mich Veisz Liber Annalium de annis 1569–612–618.
34. Magyar Irok Cathalogussa Magyar Történetekről.
35. Litterae Privilegiales Testimoniales Michaelis Archangeli Capituli etc. Diplomák Laistroma –
36. Édernek Felmerre tett Jegyzései
37. Lőrinczi Pál Levelei a' talált fa pugillariusokrol és egyéb jegyzései. d. 2.
38. Az Ember Pilosophycumok 1807.
39. Kolo'svár Várossa Privilegiuma
40. Békességről való tracta frantziaul Roi Császár és Prussus Király közt
41. Instrumentum pacis inter Regem et Rempublicam Poloniarum et Imperium Ottomannicum.
42. Copia Instrumenti Turcici cum Moschovia

43. Des Königs in Preussen Forlegung der Bayerischen Erbfolges strittigkeiten.
44. A' Haza történeteire tartozó Könyvek Laistroma.
45. Elegyes magam jegyzései
46. Vallást illetők.

S.

1. Székely Földi utazás 1793ban Aranka György által pure és impure.
2. 1802beli Föld indulás Három Széken.
3. A' Székelyek eredetéről némely Irokból ki-szedett helyek Aranka György által.
4. Egy tréfás Székely instantia.
5. Siménfalvi János productioja.
6. Abulgasiból egy hely. Orosz, Oláh, Magyar és Bászkir.
7. Vallást illetők u. m. a) Püspök Csulai György gondolattya egy academia fel állításáról de anno 1660.
 b) Prof. Méhes a' Collegiumok törvényeiről 1796.
 c) Nagy Enyedi Collegium történetei.
 d) Más ugyan arról. Tiszt. Nemes Gábor Uramtól.
 e) Kolosvári Collegium
 f) MVásárhelyi Collegium
 g) Udvarhelyi Collegium
 h) Egy Innepi Levél
8. Compendiosa descriptio Status Tran[silva]niae 1719.
9. b) Michaelis Veisz Liber Annalium 1569–1608ig.
 c) Huszti András Vajvodae et Duces Tran[silva]niae

T.

1. Erdélyi Vajdák, és Duxok Vice Vajdák és Székelyek Ispánnjai 1001től fogva 1555, mellette a' Kornides Vajdái – Aranka Györgytől.
2. Ugyan azon munka tisztában írva.
3. Püspök Battyáni Gyűjteményiből: Vajdák, Vice Vajdák, Székelyek Ispánnjai, Palatinusok, Ország Bírái, K. Helytartók, Gubernátorok, Cancellariusok, Erdélyi Fejedelmek, Erdélyi Püspökök, Kolo's Monostori Abbások. index notatorum – Series notatorum.
4. Királyok[na]k és Ország Bároinak Chronica szerint való rendi Koller, Pray, Cornides, Aranka György által. 1000től 1766ig.
5. Ennek impuruma ily czim alatt Adversaria – etcaet.

U.

1. Schaeseus írásainak Laistroma.
2. Egy pápista Püspök és szegény legény közt való Beszélgetés.
3. Zsidóság 12 nemzettség bűne – 1764 egy meg öletett gyermek képe – a' Zsidokra fogták
4. Schaeseus versei a' Székelyek támadásáról.
5. 1743 – 2ik Fridrik hite ágazatai.
6. Apro mesterkedő mesterségek.
7. Egy Léopold monétája 1696. Erdélyi –
8. Artikel eine ehrlichen Kunst Leudenschaft.
9. Egy magát fel akasztott ember Epitaphiuma.
10. A' Kollár Könyve kárhoztatásáról Congregatio Decretuma
11. Olympusi Jegyző Könyv Momusnak.
12. 1602 Básta instructioja a' Székelyek közzé küldött Co[mi]ssariusok[na]k {eredeti}
13. 1748. Szonda versei
14. Turkolyi Astachán.
15. Hátszegen a' Demsusi Templomból egy Romai Kő írás
16. Sicil. Dodor Historia Biblio Thecája kéz írásban – 2 darab.
17. Vallás dolga csak curiosum
18. A' Spanyolok Proclamatioja
19. Generál Méhás élete
20. Magyar Országának Schalmár vagy Zalmár nevü helységében talált Romai kő írás
21. Az Unitariusok Bibliothecájában lévő Magyar Könyveknek Laistroma.
22. Karátson Úr Szeletonja. 1803.
23. Férjes Asszonyok különös imádsága
24. Apologia Reformationes Authore Hontero 1543. copia.
25. Liga Tran[silva]nica Pasquillus Apafi alatt.
26. A' Hamburgi Politisches Journálból jegyzés Horára –
27. Constitutio Scholae Coronensis ab Hontero 1543.
28. Jegyzés Püspök Battyáni Tecájából –
29. Bod Péter munkái
30. Némely kézírások hol találtatnak, arról való jegyzések.
31. Marus Szék Constitutioja
32. Székelyek végzései ily rendek 1555 Székely Vásárhely 1664–79–32li Articulusok 1505li Udvarhelyt költ Constitutio – 1606. Agyagfalván.
33. Erdő Vidéke és Cserei Familia eredete.
34. 2ik János Király 1562li Articulusi. copia.
35. Gyirla Várossában találtatott faragott kő kép –
36. A' Török practicájáról Turi Pál levele.

37. 1790. G. Teleki Jo'sef Urnak Hertzeg Kaunitzhoz írt Levele –
38. Nagy Fridrik Levele egy Lengyel Urhoz –
39. A' Prussiai ifju Király Confessioja –
40. 1763 – 2ik Fridrik Levele Mária Thérésiahhoz szép
41. Putárbba a' 3ik darabba a' Phylopemen életében Jegyzés az 521ik laprol –
42. A' Cserházi Pusztában termő bors vagy gyalog fenyő fákrol.
43. Prof. Borosnyai János Linné szerint le írja magyarul a' pukkantot és pelét.
44. Lisbona veszedelmének siralma.
45. Herderre tett jegyzések.
46. 2ik Rákotzi Levele Kendefi Mihályhoz Passualissa és Cossioja minde-nik *Original*
47. Benkő Josef Urnál Kézírások
48. Talán Herderre valo jegyzés
49. Üstökös Csillag vagy is Chronicája Molnár Ferentznek 1780.

X.

1. 1544 Bullinger Levele Calvinus Jánoshoz.
2. 1730 Zágoni György Levele a' nagy Atyámhoz.
3. 1729 Az Atyám Commendatoriája Bernából
4. 1740 Déáki Sámuel Levele Lejdából az Atyámnak Székre
5. 1728 Az Atyám Tanu Levele Enyedről a' Professoroktol
6. 1731 Basiliából írt Levél Pápai Imrének Enyedre Bonyhai György Van Alphenhoz –
7. 1729. Tartzali 'Sigmond Bonyhai Györgyhöz Bétsből – n. b. ez Ágnes volt.
8. 1749 Szegény Tudos universalis gratiát hívó 's üldöztetett Makfalvi Jo'sef tudos Férfi levele az Atyámnak.
9. Az Atyám Commendatoriája
10. Sincera representatio et Admonitio plane paterna.
11. 1651 Confirmatio Rakotziana pro Senioribus
12. Item art. Diaet. de a. 1607. subsig. Rakotzi
13. Item 1755 Visitatio Szamos Ujváriensis.
14. 1691 Explanatio Leopoldina Magyar Ország.
15. Considerationes pro diremtione Sponsalium.
16. 1715 Commissio contra disputantes.
17. 1712 A' Jesuitákrol Catholicus és Réformatus Püspökökröl írt Art[iculus]. Erdélyb[en].
18. 1723 Decratum pro pace Ecclae.
19. 1727 Extractus Decreti a' Relapsusokrol.

20. 1728 Litterae Status Refor. ad Regiam Mattem
21. 1731 Protestatio Eppi Vatziensis contra Decr. de 5. Mart. 1731.
22. 1731 Cossio Caesarea contra Protestantes in Hungaria.
23. 1758. 12ik Kelemen Pápának Atyai intése –
24. 1731. 6ik Károly Császár Resolutioja.
25. Rádai Pál Ur Levele a' Püspökhöz –
26. A' Locumtenentiale Consilium Rendelése a' Püspökökről.
27. 1733. Bétsi Diárium a' Vallás dolgában.
28. A' Locumtenentiale Consilium rendelése Lévára Bársban –
29. A' Püspökökről 1734.
30. 1749 Decretum az Apostáták ellen.
31. Protestánsok Könyörgése.
32. A' Protestánsok memorialissa –
33. Debretzen Várossa Könyörgése –
34. Evangelicusok és Réformatusok Könyörgése 2ik Josefhez.
35. Más Demissum memoriale.
36. 1794. Bihar Vármegye Repr[ezentációja]. a' különböző Vallásuak gyermekeiről, 's egybe kelésekről –
37. 1794 Protestánsok állapottya Cseh Országban – Morvában – Silésiában –

Y.

1. A' Székelyek Diplomaticájára egy gondolat – eredeti munka – ennek a' párja is.
2. Készület a' Székelyek Diplomaticai Historiájához –
3. a) A' Székelyek[ne]k nemei és ágai – b) 'Sigmond Császár Levele c) András Kir[ály]. Levele az Aranyos Székiekhez –
4. Székelyek Privilegiumi Báthori Zsigmond által Maros Széké – benne a' párja –
5. Maros Szék földinek le írása –
6. Maros Szék le írása Krusius számára.
7. 2ik János Király ajándék Levele Latz Mártonék[na]k de a. 1570–1572.
8. Andreas Filius Latzk Comes Siculor. et Comes Zathmáriensis de a[nno]. 1351. mellette a' párja
9. Andreas Comes Siculor[um]. Brassoviensium et Máramarosiensium mellette a' párja 1349.
10. A' Székelyek[ne]k nemekről, és ágakról írt munkának mássa –
11. Székelyeket illető Diplomák Laistroma.
12. A' Székelyekről költ Articulusokból Jegyzések ab a[nno]. 1559 ad 1612.
13. Bikfalvi Lukátsfi Lászlótól Udvarhelyi Szék Leírása –
14. Kászon Szék[ne]k Csik Széktől való el válása 4 darab.

15. Székelyek eredete – egy 1533beli Kézírás.

Z.

1. 1692 A' Léopold Diplomájának értelméről való vetélkedés a' 4 Vallás között.
2. A' Cath Rendek Könyörgő Levele a' Császárhoz Eredeti
n. b. p. 8. Szebenben 3ik Káptalan volt ekkor p. 9. a' Könyvek
Censurájának eredete.
3. 1702 Cserei Mihályra gyanu van, hogy a' Catholicus Statust prodálta.
Ugyan a' projectálja hogy Rabutin mennyen Fejérvárra lakni.
4. 1700 Árenda dolga a' Gubernátor Kemény Válassza bizonytalan kinek.
5. 1701 Apor István tiltatya az Árendás Társaságot – azt írja hogy az Ország volt Árendás.
6. 1698 – 12ik Innocentius Levele Aporhoz Indulgentia.
Más – Ditséri hogy a' Cath. Papok számára nagy épületet épített. –

V.

1. Specificatioja a' Schaeseus sajto alá nem tett Könyveinek – egy 1802li német nyelven írt Philosophia tizimjével.
2. Az Enyedi Ref. Collegium Biblio Thecájában Haza Historiáját tárgyzó Manuscriptumok Cathalogussa.
3. Báro Szilágyi B. Thecájából jegyzések – Tiszt. Zabolai Sámuelnél lévő Kézírások 2 darab.
4. N. Kornides Kézírásainak mássa. 5 darabba – s egyéb hozzá tartozó jegyzések 4 darab.
5. Consignatio Manuscriptor. Inter collectanea Michaelis Heydendorff reperibilium ad Historium Hungariae et Tran[silva]niae pertinentium.
Arany és ezüst moneta Specif. 2. dar.
6. Csatári Gábor levele G. Teleki Jo'sefhez Attyáról maradott Kézírásokrol 1794.
7. Cserei Jánosnál lévő Kézírások 4. darabba.
8. Cseh Sándor gyűjteménye.
9. G. Kemény Farkas B. Thecájában lévő Kézírások.
10. A' K. Fejérvári Káptalanbeli Kézírások
11. B. Bruckhental Biblio Thecájában lévő Kézírások.
12. Nicolaus junior Jankovits Alba Regalis 1794.
13. Kronikát illető Levelek Laistroma a' 17ik Százban 4. dar.
14. Brassai Thecaban lévő Magyar Történeteket illető Magyar Könyvek Laistroma.
15. Corpus Historiae Bizantinae
16. B. Pronai Sándornál lévő K.K[éz]. írások 4 darab

17. Jegyzések Kapitány Székely, B. Szilágyi, Pray, Kornides és Kollár Leveleiből 5. dar.
18. N. Zilahi Uram Jegyzései 1 a' régi Magyar írásokról, a' Magyar történetek eredeti kutfejeiről
19. N. Gr. Battyáni Püspök írásaiból Jegyzések.
20. Manuscripta Benzuriana.
21. Kik írtak az Erdélyi Fejedelmekről.
22. A' Ferdinánd Co[m]issariussi Kéziratának Laistorma 1552.
23. Cs. Somlyai Convent B. Thecajából jegyzések
24. Marus Széki praediumok rendi és száma
25. Holdobánya 1794.
26. Benkő Josefnél Litteraria
27. Ichonographia Juris Publici Tran[silva]nici
28. Az Anonymusra való felelet 4 darab.
29. A' marhák törvénybe idézése régiség
30. Régiség Steinvile Generál 1714li monetája
31. Magyarok története Grof Fekete János Uré
32. Gyogyi és Háttaszegi utazás
33. Medgyesi Krausz András levele 1797. szép
34. Staats Buchalterirs példája Krausz.
35. Antiquarum Litterarum res memorabiles continentium juxta ordinem Chronolog. Registratio.
36. 1803 szerentsétlen nap
37. Statisticumok.
38. Bukovinai utazás
39. Holmi Gyűjtemények
40. Regiségek Statist. Görgény 2. dar.
41. A' Kalendariumokról 1358 régi írás. 1679li Kalendarium esmertetése 5 darab.
42. Allocutio S. Domini Papae Pii Citi (?) 1782. [olvashatatlan ceruzás beszúrás]
43. Három darab külömbféle jegyzések.
44. Poësis Protocolluma – Magyar Parnassus Virágai – Külömbféle Versezetek
45. Fels. 2ik Jo'sef Császárnak Fejedelemségének Erdély arany idejének elkezdődött orái.
46. A' S. Jobi Várban szorult Váradi nemesség Levele a' Fejedelemhez 1658. *Original*
47. A' Váradi Kapitánynak és egyéb Tisztek[ne]k írt Levele az Országnak 1657. *Eredeti.*

AA.

1. Az 1533li K. I. deákul a' Székelyek eredetéről Mátyás András által 4. exemplár deákul magyarra fordítva, és jegyzésekkel ki adva 4 Exemp.
2. Székelyek[ne]k régi Törvénynei 7. darab.
3. Báthori 'Sigmond Sententionalissa a' Székelyekről de a. 1597 Aranka György jegyzéseivel 3 darab.
4. Három Szék Constitutioja Sz Györgyi és Bozin Grof János alatt. de a. 1466 sok régiség benne.
5. Regestrum Offalium Sedis cujusdam Siculicalis ab a. 1491 ad a. 1515.
6. Protectionalis Caroli pro Martino filio C[omes]. Johannis Henal ad Thomam Vajvodam etc. Comitem Siculorum et de Bistricia. de a. 1332.
7. Ladislai Comitis Siculorum et de Bistricia Testimonium de a. 1334.
8. Carolus N. B. Ladislaus Com[es]. Siculorum et de Bistricia és Ladislaus C[omes] de Bist[ricia]. et Comes Siculorum de a[nno]. 1334
9. Hederfay Barlabási Lénárt V[ice]. Vajda Székelyek V[ice]. Ispánnya Levele de a[nno]. 1520.
10. Statutoria Ernyei Siko Pál részére. János Sigmond Ujj ajándék Levele mellett
11. Carolus Ladislaus Com[es]. Siculor[um].

B.B.

1. Székelyek Historiája Lakatos Istvántól 1702ben
2. Josefi Teuch Nachricht von Burnenland ab a[nno]. 1238 usq. 1770.
3. Const[itutio]. Tran[silva]nensium írta Por'solt Mihály sub R. Mathia Hunyadi a[nno]. 1463
4. Az 1533li Kéz írásra néhai Zabolai Ur jegyzései.
5. 'Sigmond Cs[ászár]. Mandatuma az Al Torjaiak iránt 1427.
6. Michael filius Salamonis de Nadas Com[es]. Trium Gen[erum]. Siculor[um]. a' Székelyek[ne]k Generalis Congregatiot tart 1407ben.
7. Mátyás K[irály]. Privilegiuma Kászon Szék[ne]k Csiktól valo el vásárlásáról 1462.
8. Szárhegyi Lázár András vészen Székely Ferentztől Kis Faldon egy josszágot s azon kívül 3 lo főiséget 1507.
9. Aporék Levele Comes Balás Testamentuma.
10. Zápolya János Ajándék Levele a' Száraz pataki Szent Jánosi 's azok közti Josságokrol Apor Istvánnak, Lászlónak és Mihálynak 1521.
11. Mihály Vajda Deményházi Jánosi Györgyöt és Mátét gyalogokat lofóségre emel 1599.
12. Basta prmpipilaris Levele Deményházi Jánosi Máté és György részekre 1602

13. Szítás Kereszturi Notar[ius]. Telman Mártonnál lévő Székely Betük találatott 1773b[en].
14. M[aros]Vásárhelyről két Jegyzés.
15. Korda 'Sigmond parantsolattya 1702 az Udvarhely Széki Falukhoz, hogy a' mi költséggel terheltettek adják fel.

C.C.

1. Rhédei Ferentz Fejedelem Passualissa 1657 *Original*
2. 1661 Kemény János Protectionalissa az Illyei Várban Székely Uttzában lako Darabontok[na]k.
3. Supremi et V. Offales Sedis S. Három Szék ab 1608 ad 1708.
4. 1649 Primipilaris Levelet ad Fel Ajtai Simon Balásnak, Györgynek elébb Pixidariusok[na]k 2 darab.
5. 1349 Andreas Comes Siculorum Brassov[iensium]. Zathmariensium, et Maramarosiensium
6. 1344. Magister Andreas C[omes]. Trium Generum Siculorum de Brassov[iensium]. et de Bistricia – egy Expeditoria.
7. 1213 Vilhelmus Erdélyi Püspök levele a' Német Vitézek Földe dézmájáról.
8. Siculi de Vág 118. 4ik Béla Diplomája Bonfiniusbol.
9. 1601. Donationales Stephanni Csaki Petro Dobai de Lesznek super Lesznek datae.
10. Zsigmond Fejedelem Levele 1602 Kamuti Farkashoz *Eredeti*
11. {Bathori} <Bocskai> István Levele és parantsolattya Kolo'svárinak *Original*
12. 1613 Instructio Blasii Kamuti Consiliarii *Original*
13. Paria Litterar. Ill. D. Stanislai Zolkineski 1617.
14. 1630. Catharinae Brandenburgicae Mandatum *Eredeti*.
15. 1632 Bizonyosság Levél a' Serédi és Vita pénzeket meg fizettük *Eredeti*
16. Rákotzi György Fejedelem Serédi Istvánhoz mint Portai Követhez *Original*
17. Rákotzi Levele Pálfi Pál Palatinushoz 1653. *Original*
18. 1661 Apafi Mihály parancsolattya Kendefi István és Kun Istvánhoz *Original*
19. Bornemissza Anna Fejedelemnő Levele a' Szebeni Bírohoz 1663 *Original* 2. darab
20. Apafi Mihály parantsolattya 1662 a' Szebeniekhez *Original*.
21. Serder Aga Levele a' Fejedelemhez 1662 <*Eredeti*>
22. 1662 Apafi Mihály Levele a' Szebeni Bírohoz *Original*
23. 1662 Egy Török Basa Levele a' Fejedelemhez. *Eredeti*
24. 1662 Apafi Mihály Levele a' Szebeniekhez *Eredeti*

25. 1663 Mandatum Principis Apafi pro ursoribus nobilibus Servitoribus ad Supremum Vezirium iter facientibus. {7 darab.}
26. 1663 Apafi Mihály Levele Kendefi Gábor, Kendefi Miklóshoz 1665 1666–68–70–71–73.
27. 1664 Apafi Mihály Levele a' Szász Universitáshoz –
28. 1664 Ali Aga levele a' Fejedelemehez –
29. 1568 2ik János Absolutionalissa –
30. 1666 Extractus super administratione Praesidiarior. et honorarii Pensione
31. 1666. Apafi Mihály parantsolattya a' Szász Natiohoz.
32. Apafi Mihály Instructioja Szilvási Bálinthoz Török Portához küldött Követhez de a. 1665. Bánfi Déneshez – 1668. Török Basához egy Levél Anonymus.

D.D.

1. Székely Katonaság fel állításáról <(egy csomag)>
2. A' Lengyel Király Levele melyet írt a' Királynénak Béts aloll 1683.
3. Summa universae Theologiae Christianae secundum Unitarios – ennek munkáról a' Guberniumhoz küldött Rendelése a' Bétsi Udvarnak die 3 Apr. 1785 Copia.
4. Torima István Könyörgő Levele a' Rendekhez és arra tett Válasz.
5. Básta Convocatoriaja de a[nno]. 1604. Original.
6. Almakereki Koporso kő
7. Grof Bethlen Miklost illetők Noé Galambja sat.
8. a) A' Lengyel és Török békeség 1621. b) A' Fejedeleme Követei Válaszok Ferdinandhoz 1621. c) A' Bethlen Gábor Követei válaszok és ajánlások 1621 s egyéb ezekhez tartozók régi írásban.
9. Bethlen Gábor Athnaméja 1614 mellette Brankován Vajda meg ölése 1614.
10. Kővár Vidékéről a' Fő Kapitánynak járó élés 1692.
11. Grof Bethlen Miklos eleiben tett pontok 1692.
12. Erdély butsuzo levele Báthori Gábortól 1613.

EE.

1. Facti Speties a' Zabolai Grof Mikes Leány Ágnak a' Fiu ág ellen folyo perében.
2. Az 1794–95li Articulusok.
3. Az 1794li Deputatio munkája de Incendiis.
4. Az 1747li Articulusok
5. 1794li Deputatio munkája – de jure Detractus.
6. 1721. Normalis Rendelések
7. Articuli Diaetales de a[nno]. 1753–54–55.

8. Az Unitáriusok Repraesentatioja a' Statusokhoz 1791.
9. A' Deputatio munkája de ordine silvestri. 1794.
10. Bihar Vármegye Repraesentatioja 1793.
11. Pesti Magyar Tanító Szék és Társaság 1792.
12. Az 1792li meg nem erősített Czikelyekre való válaszló Rescriptum.
13. Diaetai propositiok 1794. 3a Oct.
14. Király pénze ellopása 1760
15. Dilapidatio Sequestum 1772.
16. Könyvek szabad nyomtatása 1793.
17. Opinio de Fundo publico. 1802.
18. Nyomtatás szabadsága 1793
19. Léopold első Decretuma 1790.
20. A' Törökkel kötött békeség pontjai 1791.
21. Sanitatis Regulae 1770.
22. Urbarialis szolgálat de a. 1769.
23. A' Quartirokrol 1790.
24. Diaetalis art. 1752.
25. 1752. Duellum.
26. Deputatio munkája de re Sanitatis
27. Deputatio munkája az Urbarialékban 1794.

F.F

1. Pálmából ki vett jegyzések
2. Ikkal Aga Levelének fordítása 1656.
3. Kemény János Levele Zolyomi Mikloshoz *Eredeti*
4. De irruptione Polonorum in ditionibus Principis Tran[silva]niae
5. Báthori Sigmond Levele 1612 *Eredeti*
6. A' Török Sultánnak a' Legynel Királyhoz írott Levele 1637.
7. Török Császár Levelének párja Apafi Mihály Fejedelemhez 1662.
8. Török Fő Vezér Levelének párja 1663ban Apafi Mihályhoz –
9. Bethlen Jánosnak a' Szebeniekhez írott levele 1663.
10. Egy Instructio de a[nno]. 1698. Connumeratorokra nézve *Eredeti*
11. Tricesimator Thordai János Számadása difficultásai, és arra tett retorsio
12. 1698 Extractus Proventuum unius Angariae ad Tricesimam Szász-varosiensem spectantium *Orig[inal]*. egy hit formulával.
13. Hunyad Vármegyének memorialissa az Császár hadaira tett Expensék refusiojára 1697
14. 1696 Fejérváron hozott Articulusok –
15. Petrityévit Horvát Ferentz és Etsedi Péter Quiet. Kendefi Pálnak edstralt buzájával 1695 *Original*
16. Egy passualis 1694.

17. Teleki Mihálynak és Matskási Boldi'sárnak Recognicionalissa 1687. *Orig[inal]*.
18. Consilii Status Regni Tran[silva]nici Decretum 1691 *Original*
19. Petrotzi Katának Fassioja in testimonio authentico 1686 *Original*.
20. 1686 A' Fejérvári Lakosoknak adatott militare edictum – egy más benne lévővel sine daso *Original*.
21. Teleki Mihálynak Invitatoriája Fejes Jánoshoz leánya lakadalmára 1684.
22. Nazur Behi Nachi Achmet Effendi Török Császár Fő Fizető mestere Levele Apafi Mihályhoz 1682. <Eredeti>
23. Rescriptum Procuratoriae Constitutionalis pro Nicolas Kendefi et Consorte ejus Sara Nemes 1676 *Original*
24. Galga Sultán Kihája Levele Boér Ferentz hozta Fogarasban 1674.
25. Bornemissza Anna Instructioja a' Fogarasi jövedelemre nézve 1628. Nemesek Mágnások Cathalogussa 1676.
26. A' Várad Basa Levele Párja a' Somlyai Kapitányhoz Keresztes Andrásához 1674 – egy más levél hozzá ragasztva 1675.
27. Balo Lászlónak a' Török Táborban küldetett Követnek instructioja 1672.
28. Lengyel Országi Expeditio egy Instructioval együtt 1672.
29. Datzo János Cserményi Mihály Portához küldött Ablegatusok[na]k Instructioja 1671 *Original*.
30. Malomvizi Kendefi Pálnak Fassioja – Esketés 1699–1700 – s egyebek *Original*
31. Diplomaticumok.
32. Réz pénzek Régisegek.
33. Egy Kendefi Gábortól el szökött legény meg fogatása iránt valo Parantsolat CM. Mihály és Alvintzi Sámuel subscriptiojak alatt 1774. *Original*

G.G.

1. Kemény János dolgai 1661.
2. I. Apafinak a' Török Fő Vezértől, az Ersek Ujvár alatt volt Táborba valo ki hivatala el menetel ott léte 1663ban.
3. 1664 Sz. György hava 1ső napjára rendelt Ország Gyűlésére Hivatottak[na]k neveik.
4. Zolyomi Miklos Hunyad Vármegye Fő Ispánnjának táborba menetelivel a' mely Instructiot hagyott Nádudvari Istvánnak 1662.
5. 1668ban Connumeratioja a' Kővár Vidéki nemesek[ne]k, Puskások[na]k és Szabadosok[na]k
6. Ersek Ujvár meg vételével köttetett békesség 1666.
7. Belgrádi Ozman Aga Levele N. Váradrol Bánfi Gáborhoz 1671.

8. 1674. Bánfi Dénes ellen valo Sententia és articulus, mellette az ellene feladott vádak.
9. Török Basa levele 1675ben ugyanott 1648 Diaetara valo hívás 'Sombori Jánoshoz Thorda Vármegyei Fő Ispánhoz.
10. 1687. Sulimán Basa Fő Vezér Levele Apafi Fejedelemhez.
11. 1661 Bátori 'Sofia Rákotziné levele.
12. Gyergyai Tudositás és Jegyző Könyv cikkelye –
13. 1657 Enyedi Veszedelem két exemplárban.
14. Kemény Familia Genealogiaja.
15. Ab a. 1633. 1678. quae defecerunt Familiae
16. 1598–1605. Enyedi Pál énekéből. Erdély veszedelméről.

H.H.

1. Bányászati Bal vélekedések 12 Cikkely
2. Bányászi bal vélekedések ki adni valo kész munka.
3. Bányászi bal vélekedések.
4. Kis Kun Halasi Csapo Katalin ellen boszorkányságért valo per folyás
5. A' Brassai vad ember Erdélyben, 's más vad és vizi emberek és Schelkirch élete le írása.
6. Jelentés – Egy nagy nyavalja gyógyítása electrizatio által.
7. Ugotsa Vármegye le írásának summája.
8. 1803. Naplo Könyv.
9. 1803 Utazásra valo utasittás Erdélyben.
10. Egy Erdélyi utazásra utasittás Bydeskuti – Aranka.
11. 1803 Utazás
12. Magyar országi utazásbeli jegyzések.
13. Az Erdélyi bé jövő és ki menő pénznek egyben vetése.
14. Erdélyi közönséges igasságai esméretének rajzolattya.

II.

1. Székely Pátzináta Kun – Aranka Györgynek eredeti munkája.
2. A' Bissenusokrol.
3. A' Bissenusokrol – Kunokrol – Patzináztitakrol.
4. Arra a' kérdésre bírták e' valaha a' Pátzináztitak Erdélyt.
5. Székelyeket és Szászokat illetők
6. Régi írás a' Székely Chronicája folytatásából.
7. Székely dolgok.
8. Historia némelyekről írni.
9. Bél Mátyásbol jegyzés.
10. A' Székely betűk.
11. Régi Magyar Könyvek – nyomtatások kézírások.

12. A' Magyarok tribussai, Turotzi és Kéza helyei
13. Magyar Historiára tartozó írok a' Régiségekre –
14. Magyar dolgok gyűjteményei
15. Cornides descriptio Daciae – ebből jegyzések.
16. Cumania Cornidesből.
17. Estvéli időtöltés – a' Priscus Atillája – az Abendunterhaltungból jegyzések.
18. Katona István Historia Pragmatica Buda 1782.
19. A' Magyarok Történeteinek eredeti kutfejei.
20. Jegyzések Katonából Historia Ducum.
21. Jegyzések – Székely István – Pető Annal. Fald Chronica Australis Gebhardi Geschichte.
22. P[ater]. Hell adnotationes Geographicae in Anonimum.
23. Gattererből a' Magyarok[na]k nyomairol Asiában –
24. P. Pray vélekedése a' Magyarokrol.
25. Kornides írásainak G. Teleki László Urnál lévő darabjaik laistroma sat.
26. Kovachichnál lévő K.K[éz]. I.I[ratok]. Laistromából Jegyzések.

J.J.

1. Nevezetes Emberek Levelei – holmi Curiosumok –

K.K.

1. A' 18ik Századi nevezetesebb Politicai Történetek 3 darab
2. Cons[iliarius]. Fábiánhoz a' mult Száz Kronikája három darab.
3. De Mythologia propria Hung. Kovachich.
4. Volkán Retyezát 4 darab.
5. Kronikai Jegyzések 1540–1794ig.
6. Apor Péter Kézírásából Chronikai Jegyzések 1686–1748ig –
7. Gubernátor Erdélyben 1707–1777 – Commendirozo Generalisok 1687 1768ig –
8. Hadi Articulusok nap nélkül
9. Apor Péterből 1683.–1736.
10. Régi Kalendáriumokból valo Jegyzések – Szabo István Chronicája –
11. Historia Chronica – Kronikára valo 1609–1736.
12. Doctor Gall tudományára Jegyzések –
13. Sokféle aproság – Curiosumok.
14. A' Fel Gyogyi Juh le írása.
15. Az 1781li Diaetara tett RÉgia propositiok.
16. Peroratio Com[es]. Caroli Teleki Cancellarii in personis Exe. Reystach et Ausperg faeta sine die –

LL.

1. Törvényes szok – és példa beszédek.
2. Régi magyar írások[na]k Laistroma
3. Némely Magyar szokrol jegyzések.
4. Magyar kis szotár
5. T. Versegi Ferentz munkája
6. Emlékezetre valo.
7. A' Magyar Szotárrol.
8. A' régi Magyar írás módjára tartozo.
9. Faustus Verantius 5 nyelven valo Dietionariuma 1595 Velentzében
10. Könyvek Magyar nyelvhez.

M.M.

1. Rodosto Mikes Kelemen Levelei.
2. András Király parantsolattya: hogy a' Várhoz szolgáló Nemesek földet kerestetnének ki 1221.
3. A' Huszti és Kővári Fő Kapitányok esztendei fizetése 1688.
4. 1613 B. Gábor Könyörgése – a' Sultán levele a' hét Vármegyékhez sat.
5. Anonymus 1795.
6. 1691li Hodolo esküvés Formája –
7. 1625i Limitatio
8. Hunyadi János Vajda és Ráduly Vajda Leveleik
9. Sylloge negotiorum Hungarice Tran[silva]nicorum per Michaellem Simon de Désfalva 1712.
10. Zik Apafi Mihály Donatioja.
11. A' főben járó perek és keresetek folyását siettető, és annak módját megíró rendelés 1797.
12. Marus Széki Continua Tábla Instructioja 1763.
13. Haller Péter Maradéki Genealogiájok.
14. Marus Széki Archivumbol jegyzések.
15. Elegyes hasznos Jegyzések.

N.N.

Régi Originalis Levelek.

1. 1327. Capituli Tran[silva]ni
2. 1341. Viti Episcopi Nitriensis
3. 1367. Magistri Bricii
4. 1374. Ludovici Regio.
5. 1377. Conventuo Lus Monostra.
6. 1413 dto dto
7. 1475 Matthiae Regis

- {8.} <9> 1481 Universitatis Kolo'svár
- {9.} <8> 1428. Ladislai Csák Vajvodae Tran[silva]ni.
- 10. 1428 {Sig.} <Stephani> Báthori Vajvodae Tran[silva]ni –
- 11. 1493 U[nive]rsitatis Kolo'svár.
- 12. 1494 Pauli Kinys.
- 13. 1515. U[nive]rsitatis Kolo'svár
- 14. 1578 Christophori Báthori
- 15. 1628 Gabrielis Bethlen Principius Tran[silva]niae
- 16. 1630 Catharinae Brandenburgiane
- 17. 1660 Georgii Rakotzi principis
- 18. 1672 Michaelis Katona Capitanei Distictus Kővár
- 19. 1674 Contractus
- 20. 1678 dto
- 21. 1682 Michaelis Apafi
- 22. 1688 Contractus
- 23. 1689 dto
- 24. 1698 dto
- 25. 1709 Alexandri Károlyi
- 26. 1715. Caroli 6ti Imperatoris
- 27. Egy datum nélkül valo darab. <Csonka iromány>
- 28. Kis darab régi Magyar Versek
- 29. A' Mahumedánusokrol
- 30. 4. darab Török Levél.

O.O.

- 1. Ember Világ Isten.
- 2. A' Templom
- 3. A' Jo'sef Császár utazásáról
- 4. Phylosophicum egy csomo.
- 5. Purgatorium
- 6. Báro Kemény 'Sigmondné meg támadtatása a' tolvajoktol.
- 7. Holmi Gondolatok
- 8. Magyar Könyvek Cathalogussa – alphabetice.
- 9. N. Enyedi Collegium Magyar Könyvei Cathalogussa.
- 10. Egy csomo vers Gyűjtemény.

P.P.

- 1. Schlöttzer ellen valo munka darabjai 7. darab – maga munkái
- 2. A' Kun nyelv példája hogy a' Pátzinátzíták és Kunok nem Magyar, hanem Tatár nyelven beszéltek

3. A' Székelyek[ne]k Nemzettség rend, nem ág szerint valo külömbségekről.
4. Tizenegy értekeződés az Erdélyi Szászokrol.
5. Egy képzelhetetlen igasság
6. 3ik elmélkedés arról hogy Erdély széleit a' Szászok őrizték é?
7. Olá nemzettség – a' Scultetiakrol Magyar Országon – és Keresztényekről Erdélyb[en].
8. Az Erdélyi Orosz nyelvmnek példája –
9. Elmélkedés a' Bissenusokrol Erdélyben –
10. Az Erdélyi oláhokrol.
11. Az Erdélyi hetes számról jegyzéseim – Leges Ecclae Regni Hungariae.
12. Elmélkedés a' Sz[ent]. László Király 3ik Könyve 2ik Része elein elő fordulo szokrol – a descriptione Judicis Sarchas nomine
13. Elmélkedés hogy az Erdélyi nemesség 2ik András előtt is Kir[ályi]. Ajándék mellett bírta jóságát.
14. Heydendorff Ur írása – jegyzések réája –
15. 3ik Rész a' Szász nemzetről
16. 4ik Rész Dr. Schlöttzer Ábecejére közelebbi készültek.
17. Göttingai Pr[ofessor]. Schlöttzer Urnak az Erdélyi Szászokrol írt Könyvében találtato némely állításaira tett jegyzések.
18. 5ik Rész a' Criticus író Schlöttzer ABCjének ösmértetése
19. Kilentz Schlöttzer ellen valo munka.
20. 4ik Rész – Némely odlalos tsudálatos állításai a' Szerzőnek.
21. Szép Levél egy T. Urnak
22. 6[ik] Czikkely egy hiteles Székelyeket illető Czikkely a' Ferdinánd 1552b[en]. Erdélyben járt Co[mi]ssariussinak tudósításaikban –
23. Holmi jegyzések a' Schlöttzer munkájára – ugyan arra egy Elöljáró Beszéd
24. 2ik Rész 3ik Czikkely: Egy Székely Szék[ne]k /:Marusnak:/ Tisztjeinek Laistroma 1491től 1515ig.
25. Sz[ent]. László 5ik Decretruma 3ik Könyv 2ik Része meg világosítása a' Sárchás Bírorol.
26. 1636 Rákotzi György Privilegiuma – hogy a' Székely Örökség soha Fiscusra ne száljon magva szakadtán kéttzer.
27. Schlöttzernek az Erdélyi Szászok történeteiről írt munkájára jegyzések – purumban 9 darab.
28. Az Erdélyi törvényes folyások szerint szokásban lévő ezen meg szolgáltatás 1ször 2szor és 3szor miből vette eredetét.
29. Bethlen Gábor Pixidáriussá teszi Kováts Kiutak Andrást és Tamást 1624.
30. 13. Értekeződés Hunyadi János Székely volt.

Q.Q.

1. Politicum – Juridicum – Oeconomum – Religiosum – Militare Objectumokrol valo Felsőbb Rendelések – normativumok – <(3 köteg)>

R.R.

1. Egy csomo egyben kötött írás ily tzm alatt: ezt meg kell tartani mint régiségeket 2 darab.
2. Holmi jegyzések impurumban a' Levántei kereskedésre reflexio Erdélyre –
3. Közönséges Historia – vagy Historiai Kalendárium.
4. Néhai Ballman Diplomái 1313–1425.
5. Missilis Levelek egyben kötve
6. Publicumok Bánko – Ispotály – Theátrum.
7. Reces et Gravamina Magnatum et nobilium Tran[silva]norum ad Josefum 2um
8. Diplomaticai Collectiok 3 darabban bé kötve egynek az indexe is benne van.
9. Hat Könyvekben minden Magyar Királyok, és Erdélyi Fejedelmek Col-lationalissai és Donationalissa.

S.S.

1. Bianca Capello fordította Aranka György.
2. <a>> Erkölcsi nevelés letzkéje a' Polgári állapot, és Polgári Társaság – a' Magyar > Nyelv művelése 'sengéjének 2ik Szakassza cenzurázva
3. Elme játéka – versek írta Aranka György
4. Egy csomo vers
5. Az Illiriaiakrol egy munka
6. Gyűjtemény a' Német Poëtákból
7. Báro Bánfi Klára G. Bethlen Lászlóné Successori között valo Osztály 1792.
8. Schakespeare Richárdjából egy darab Fordítás.
9. Res memoria digna
10. A' Fundamentalis erőről írt munkája Prof[essor]. Fogarasinak.
11. Kaunitz Herczeg felelete a' Romai Pápa Követyéhez –
12. Ferentz Császár Regalissa G. Battyáni Erdélyi püspököt hívja a' Magyar Országi Diaetára.
13. Mirabeau írása 2ik Vilhelmhez mikor a' Királyságra lépik.
14. Resolutio ad gravamina
15. Observationes quaedam ad Oeconomiam.
16. 2ik Jo'sef intése a' Hivatalbeliekhez.
17. Guberniale Decretum de Listis Censoriis in Officiis constitutorum.

18. A' Bétsi Ersek[ne]k a' Császári Felséghez terjesztett Eléadása –
19. 1790. Szathmár Vármegye Rnedei jelentése a' Statusokhoz.
20. A' Pápa levele a' Császárhoz –
21. Egy világi ember hitének ágazatai.
22. Az Erdélyi Soos helyekről
23. Borgo le írása tsonka
24. Török Ország történetei Moldvai Fejedelem Kántémir (?) által.
25. A' Berlini holnapos írásbol egy idea a' Világ hazafiaira nézve
26. A' Császár Marschuttya Erdélyben.
27. Copia Decreti Gubernalis de a. 1791. a' Szászok[na]k költsön adott pénzekről.
28. Extractus novae Donationis Apafianae Familiae Mikesianae concesset
29. Flandrici Manifestum.
30. Az Austriai örökös Tartományok gazdagsága –
31. Limitatio
32. Valami Felső Országi curiosa relatio.
33. Természet Historiát illető jegyzések tsonka
34. Külömbféle versek
- <35. Egy ív philohistoriai [olvashatatlan szó] tárgyzó iromány.>

T.T.

1. Prof[essor]. Fogarasinak a' Pesti Királyi Universitásban valo meg hívása.
2. Pensio kérés
3. Képzeltetlenségek.
4. Algebrai példák
5. Némely gondolatok
6. Pius Pápához terjesztett írás 1782.
7. Micsoda a' Pápa? <(a törzsgyűjteményben!)>
8. Prussus Király Vallástétele
9. Egy tréfás Lexicon
10. A' Marus Széki Faluk nevei
11. Régi Magyar Orthographiáról valo írás
12. G. Teleki Lajos Ur eő Exc[e]ll[entiá]ja Levele Vellingtonhoz
13. A' Bétsben ment Török napi elesége –
14. Négy csomo hasznos apro jegyzések.

U.U.

Apro nyomtatott munkák in folio – in quatro – et octavo. 36. darab.

XX.

Holmi elegyes apro hasznos tudos Jegyzések

YY.

Holmi Versek Pásquilusok

ZZ.

1. Kéza Simon Mester Magyarok Kronikája deákból fordított magyarra.
2. Ugyan azon munka tisztában írva.
3. Az Udvarhelyi Kolégyomrol némely Statisticai Jegyzések.
4. Egy gondolat Szent György napjára –
5. A' Böltselkedés elei
6. Két elmélkedés a' Böltselkedés Történeteiről – és a' természet esmeretéről
7. Az Emberi böltselkedés tudománya – egy dio hajban.
8. Egy akol és egy pásztor ki eszközlésére való neoplanum 1808ban.
9. Husztiból való jegyzések – Diplomaticusok
10. Rostálás kezdete.
11. Sipos Pál Phylosophiai gondolattya – kitsiny munka –
12. A' Mi Atyánk Könyörgésnek utána való Versek – néhai G. Rhédei Zsigmondné gondolatai.
13. Aproság versek – Aranka György mukái – s másokéi is.
14. Curiosumok és Cancellárius Grof Teleki Sámuel Ur eő Excellentiája Levelei.
15. Név napi köszöntő arolékos versek

nro 3

C

Részletes le írása azon Kéziratok[na]k mellyek az nro 1A. és nro 2B. La-istromban csak betűik szerint jelezvék – Magának Aranka György Urnak részint maga által írt – részint mások által iratott eredeti Specificatiojából híven le másolta e/2 ívekben – semmit ki nem hagyva Benkő Károlyly mp.

N.B Mellyek Originalok[na]k irattak azokat kettős vonallal különböztetem meg –

REZUMAT

ISTORIA INSTITUȚIILOR SOCIETATEA TRANSILVANĂ PENTRU PUBLICAREA MANUSCRISELOR ȘI SOCIETATEA TRANSILVANĂ MAGHIARĂ PENTRU CULTIVAREA LIMBII

Volumul analizează bazele constituirii instituțiilor științifice transilvane (Societatea Transilvană pentru Publicarea Manuscriselor și Societatea Transilvană Maghiară pentru Cultivarea Limbii) de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Analiza se concentrează asupra obiectivelor, activității și ideologiei acestora, cât și asupra textelor publicate de aceste instituții. Sunt ilustrate totodată și motivele pentru care a fost posibilă înființarea unor asemenea societăți în Transilvania, în timp ce la vremea respectivă în Ungaria nu existau structuri similare.

Primul capitol al cărții prezintă situația din Transilvania de la sfârșitul anilor 1790 și dietele organizate în anii respectivi, acestea reprezentând contextul primar al înființării societăților științifice. Sunt prezentate problemele politice evidențiate în cadrul discuțiilor din forul legislativ superior care, la rândul lor, au reprezentat și temele Societății pentru Publicarea Manuscriselor și ale Societății pentru Cultivarea Limbii. Aceste probleme esențiale în cadrul dietelor de la sfârșitul secolului al XVIII-lea erau: relațiile țărilor coroanei ungare cu Austria, respectiv relațiile dintre Ungaria și Transilvania, diferendele dintre popoare, situația românilor etc.).

Guvernatorul, Contele Gheorghe Bánffy de Losoncz, încearcă să înfăptuiască unitatea Transilvaniei, atât de diversă din punct de vedere etnic, religios și politic. După cum reiese din procesele-verbale ale dietelor, din manifeste, memorii sau scrisori personale, guvernatorul crează un vast sistem clientelar și un concept al „Transilvaniei unitare”. Acest concept își are rădăcinile în tradițiile transilvane, strâns legate de legile scrise, putând fi considerat, în această epocă, ideologia oficială a marelui principat. Esența acestei ideologii consta în a nu permite impunerea diferențelor etnice și religioase (fie le rezolva, fie le trecea sub tăcere), ci căuta soluții de compromis în interesul bunăstării colective viitoare, evidențiind avantajele conviețuirii în armonie. Societățile științifice sprijinite de Bánffy au adoptat aceeași ideologie în textele lor publicate.

Al doilea capitol al cărții are în centru Societatea pentru Publicarea Manuscriselor, urmărind tradiția studiilor publicate despre aceasta până în prezent și se axează pe analiza structurii de organizare și a obiectivelor stabilite de societate. Pe lângă interpretarea manuscriselor nestudiate până acum, principalul rezultat al capitolului îl reprezintă analiza paratextelor epopeelor lui Schesaeus, publicate de editurile de manuscrise, care ilustrează ideologia „Transilvaniei unitare”.

Societatea Transilvană pentru Cultivarea Limbii este tratată în capitolul trei al cărții, axându-se pe analiza manifestelor despre societate, începând cu descrierea problematicii limbii maghiare oficiale. Acestea ilustrează principalul obiectiv al societății: transformarea limbii maghiare într-o limbă adecvată pentru comunicarea politică, juridică și științifică alături de răspândirea acesteia în rândul naționalităților de pe teritoriul țării. Analiza pune accent și pe motivul pentru care lingviștii și politicienii vremii considerau acest obiectiv ca fiind real și ușor fezabil în viitor. Capitolul, continuând tradiția literaturii de specialitate, prezintă structura de organizare a Societății, transformările cadrului organizațional și principalii membri. Este analizată de asemenea și publicația cu tematică foarte diversă a instituției, intitulată *A Magyar Nyelv-mívelő Társaság' munkáinak első darabja* [Prima publicație a studiilor Societății pentru Cultivarea Limbii], cercetarea concentrându-se asupra motivelor care au condus la încetarea activității Societății Transilvane pentru Cultivarea Limbii în anul 1801. Ultima parte a capitolului se referă la textele de mare interes pentru Societatea Transilvană pentru Cultivarea Limbii și la notele pe marginea Csíki székeley krónika [Cronici secuiești din Ciuc], folosite de societate în editarea unei descrieri a Transilvaniei, ca răspuns împotriva scrierii lui August Ludwig Schlözer *Kritische Sammlungen*. Din analiza acestora reiese că, urmând aceleași ideologie, a „Transilvaniei unitare”, Societatea pentru Cultivarea Limbii încerca să elaboreze o serie de documente reprezentative prin care să dovedească faptul că limba maghiară este adecvată pentru comunicarea juridică, politică și științifică. Abordarea narativă transilvană astfel realizată definește locul naționalităților (maghiari, secui, sași) din Transilvania, conform perspectivei istorice tradiționale. Este însă o noutate faptul că aceasta îi consideră pe secui, cu origini huno-scitice și de un nivel cultural ridicat, ca fiind cei mai vechi locuitori ai Transilvaniei, care i-au ajutat și pe maghiari cu ocazia descălecării, conform publicației Csíki székeley krónika. Cea de-a doua inovație a acestei abordări narative este încercarea de a-i plasa și pe români în această descriere a Transilvaniei.

În ultima parte a capitolului al treilea cititorul are ocazia să cunoască cele societăți, înființate ulterior, care se declarau continuatorii Societății pentru Cultivarea Limbii. Chiar dacă și-au creat o imagine și au elaborat textele pe baza unor ideologii politice diferite, aceste asociații au încercat să câștige sprijinul membrilor societății predecesoare, să intre în posesia colecțiilor acesteia și să se autodefinească drept instituții continuatoare ale activității Societății pentru Cultivarea Limbii de la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

ABSTRACT

TRANSYLVANIAN SCIENTIFIC INSTITUTIONS AT THE END OF THE 18TH CENTURY

This work shows how the 18th century scientific societies were established in Transylvania. Furthermore, it deals with the aims, the works, the ideology and the texts written by these societies. My thesis introduces how it was possible in Transylvania to find this type of societies with the support of the then-governor of Transylvania, György Bánffy. These institutions had the chance to be self-led, which was very strange at that time, given that there weren't any similar institutions in Hungary.

The first chapter of my thesis deals with the political situation of Transylvania in the 1790s and also with the diets that gathered at that time. The reason for this is that these diets bring forward the main issues of the whole Transylvanian society providing the context for the scientific societies' purpose. This part of the dissertation highlights some political questions which were negotiated in the diet. Later these issues gave topics to the Manuscript Publishing Society and the Language Protective Society as well. One of the crucial questions is the relations of Transylvania with Hungary and Austria. There were some opinions at the diet of 1790–91 – using the chaotic situation after the death of Joseph II – which reinterpreted the relations between Vienna and Buda, Vienna and Cluj and also Buda and Cluj. A part of the thesis aims at analysing the relationship between the three countries based on some Transylvanian leaflets.

At the 1790s diets there were both innovative and conservative ideas. The conservative ideas came from the Szeklers and the Saxons who were against paying taxes and joining the military. They also wanted to have their old privileges restored.

This was the period when the Romanians first appeared on the Transylvanian political stage. They handed in the *Supplex Libellus Valachorum* which required privileges for the Romanian nation also referring to their ancient rights. The *Supplex Libellus Valachorum* would have given wider political rights and religious freedom to the Romanians if it had been accepted. Unlike the Romanians, the Armenians were successful. The cities of Szamosújvár and Ebesfalva handed in a petition to the diet to give them the right of becoming free royal cities. The question of nationalities inside Transylvania was a crucial problem outside the diets as well.

Famous Transylvanian historians and the members of the Language Protective Society will work on this topic.

From the reports of the diets, leaflets, petitions and private letters emerges a very colourful Transylvania, with several religious cults, nationalities and political ideologies. Among these, Governor György Bánffy, tried to create a “unified Transylvania”. Bánffy’s idea is based on the Transylvanian traditions and laws. That is why Bánffy’s programme became Transylvania’s official ideology. The main argument for his theory is that it may have succeeded in controlling the contrasts between the multiple nationalities and religions. Bánffy’s aim is to reach peace among the nationalities by trying to reach a network of compromises. The scientific institutions, which are supported by Bánffy, will use the same ideology in their texts.

The second chapter of my dissertation deals with the Manuscript Publishing Society. It follows the tradition of those treatises which have been written about this topic earlier. It centers on the description of the structure and the aims of the institution. This chapter has two significant results. On one hand, it interprets manuscripts which have never been analysed before. On the other hand, it deals with the paratexts of Schesaeus-epic, published by the society. From these texts we can extract elements of the “unified Transylvania” ideology.

The third chapter is about the Transylvanian Language Protective Society. I start the description with the analysis of György Aranka’s leaflets and the problem of the Hungarian official language. Based on these leaflets we can discover the main aim of the society: to develop the Hungarian language and to make its use possible in both political and legal communication. Moreover, its objective was to spread it among the different nationalities that live in the country. The chapter also figures out why the researchers and politicians considered this theory possible.

This chapter describes the structure of the society, the changes it went through and its most important members. It differentiates the institutions, firstly from a circle of friends who gathered in 1803, secondly, from a scientific society which was founded and supported by Farkas Cserey in 1806. And thirdly, it intends to separate the Language Protective Society from the group which gathered in 1818, leaded by Gábor Döbrentei. This segment studies the Aranka-correspondence as the primary source for revealing the relationship among the members of the society. In addition, it analyses the reports of the societies in order to discover the facts that caused some changes in the structure of the institution, dividing its work into six periods.

This chapter also analyses the “colourful” publication of the institution called *The First Work of the Hungarian Language Protective Society*. The aim of this book was to show that Hungarian language is appropriate for assembling several types of writing (e.g.: review, comical poems or odes).

With the help of new sources, my paper tries to explain the reasons which led to the end of the Language Protective Society’s work in 1801.

The last chapter of the thesis is about two texts in which the members of the Language Protective Society were extremely interested. These texts are the following: the *Szekler Chronicle of Csík* and a description of Transylvania which used the *Szekler Chronicle of Csík*. This description was compiled as a response against August Ludwig Schlözer’s *Kritische Sammlungen*. From the analysis of these works

it turns out that the Language Protective Society also followed the theory of the “unified Transylvania” and tried to create representative documents that show the Hungarian as an appropriate language for legal, political or scientific communication. The description of Transylvania, which was written for this purpose, defines the situation of the Hungarian, Szeklers and Saxon nationalities on the basis of traditional historical view. Using the *Szekler Chronicle of Csik* it considers the Szeklers to be the aboriginals of Transylvania who even helped the Hungarians to find their new homeland in the 890s. Another innovation of this description is that it also regards the Romanian nationality as residents of Transylvania.

In the last part of the third chapter readers can get acquainted with the societies which were formed later and which tried to pose as successors of the Language Protective Society. Although these societies and their texts were created on the basis of other political ideologies, they aimed to inherit the support and the collection of their predecessor. They wanted to define themselves as the pursuers of the work of the late 18th century society. However, they wanted to hide the idea of the “unified Transylvania” which was very significant in the life of the Language Protective Society.

A 18. században két tudós társaság létezett Erdélyben: az Erdélyi Kéziratkiadó és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság. Vállalt feladataik összetettebbek voltak annál, hogy pusztán forráskiadó és nyelvművelő intézménynek tekintsük őket. Mivel Magyarországon ebben az időben nem működött ilyen jellegű tudományos intézmény, az akadémiai mozgalmakban is jelentős szerepet kapnak. A társaságok szerkezeti felépítésének vázolásával, a tagok számbavételével, munkásságuk és szövegeik elemzésével a szerző az erdélyi felvilágosodás jelentős intézményeinek tudománytörténeti összefoglalóját nyújtja.

ISBN 978-606-8178-79-0

